

**АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ
(ТӨЛӨВЛӨЛТ-1.5)**

**Цэцэрлэг хот
2023 он**

Архангай аймгийн Засаг даргын тамгын газрын захиалгаар
“Архангай аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах”
(АРАОНӨГ/202206046) зөвлөх үйлчилгээний ажлын хүрээнд боловсруулан гаргав.

Зохиогчийн эрх “Инженер Геодези” ХХК-д хадгалагдах ба зохиогчийн
зөвшөөрөлгүй хувиан олшруулахыг хориглоно.

**АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ**

Захиалагч: Архангай аймгийн засаг даргын тамгын газар

Байршил: Архангай аймаг Цэцэрлэг хот

Гүйцэтгэгч: "Инженер Геодези" ХХК

"ИНЖЕНЕР ГЕОДЕЗИ ХХК"

ЗАХИРАЛ:

ТӨСЛИЙН БАГИЙН

УДИРДАГЧ:

БАГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН:

Газар зохион байгуулагч:	Ч.ЦЭРЭНБАТ /МУЗИ/
Газар зохион байгуулагч:	Ж.ДАВААБААТАР /МУЗИ/
Газар зохион байгуулагч:	Б.ПҮРЭВСҮРЭН /МИ/
Газар зохион байгуулагч:	Ц.БИЛЭГ /МИ/
Газар зохион байгуулагч:	Т.ЭНХ-АМГАЛАН
Газар зохион байгуулагч:	Б.ХОСБАЯР
Газар зохион байгуулагч:	А.ЭНХЦЭЦЭГ
Газар зохион байгуулагч:	Г.ГАНБАЯР
Газар зохион байгуулагч:	Н.БАТТӨМӨР
Газрын кадастрын инженер:	Б.СУМЬЯАБАЗАР
Газрын кадастрын инженер:	Э.АНУУН
Гмс-ийн мэргэжилтэн:	Т.ЧУЛУУНТУЛГА
Эдийн засагч:	Т.ТУЯА
Эдийн засагч:	Б.БАТЧИМЭГ /МУЗИ/
Хот төлөвлөлтийн архитектор:	Д.ДАВААДОРЖ /МИ/
Геодезийн инженер:	Ч.БУРМАА /МИ/
Геодезийн инженер:	Ц.МАНДАХНАРАН /МИ/
Инженер геологи:	Э.УЧРАЛ /МИ/
Ой аж ахуйн инженер:	Д.БАТЧУЛУУН
Хөрс судлаач:	О.ДАГВИЙЖАЛАМ
Ургамал судлаач:	П.АРИУНСҮРЭН /Ph.D/
Усны химич:	О.АЛТАНЦЭЦЭГ
Усны экологич:	Н.ТҮМЭНДЭЛГЭР

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН
ИРГЭДИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧДИЙН
ХУРЛЫН ХУРАЛДААНЫ
ТОГТООЛ

᠒᠐᠒3 оны ᠐6 сарын ᠒4 өдөр

Дугаар ᠐8

Эрдэнэбулган сум

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий
Төлөвлөгөө батлах тухай

Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 35 дугаар зүйлийн 35.1.17 дэх заалт, 48 дугаар зүйлийн 48.1 дэх хэсэг, Газрын тухай хуулийн 20 дугаар зүйлийн 20.1.2 дахь заалтуудыг тус тус үндэслэн аймгийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын ээлжит арвандөрөвдүгээр хуралдаанаас ТОГТООХ нь:

1."Архангай аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө /2023-2038/-г хавсралтаар баталсугай.

2.Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж хяналт тавьж ажиллахыг аймаг, сумдын Засаг дарга нарт тус тус даалгасугай.

ХУРЛЫН ДАРГА

Б. БАТЖАРГАЛ

652310111

Гарчиг

1-Р БҮЛЭГ: АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТИЙН БҮСҮҮД, ТҮҮНИЙ НӨӨЦ, НӨХЦӨЛИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ6

1.1 Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	6
1.1.1 Авто замын газрын төлөвлөлт	6
1.1.2 Агаарын тээврийн газрын төлөвлөлт	29
1.1.3 Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	37
1.1.4 Сэргээгдэх эрчим хүчний төлөвлөлт	40
1.1.5 Холбоо мэдээллийн шугамын төлөвлөлт	46
1.1.6 Усны барилга байгууламжийн газрын төлөвлөлт	51
1.2 Ойн сангийн газрын төлөвлөлт	60
1.2.1 Ойн сан бүхий газрын хамгаалах, нөхөн сэргээх	60
1.2.2 Ойн таксацийн дундаж үзүүлэлт	62
1.2.3 Ойн нас, насны анги, насны бүлэг	66
1.2.4 Ойн сангийн арга хэмжээний төлөвлөлт	88
1.2.5 “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөн	106
1.2.6 Ойн түймрийн тархалтаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ	123
1.2.5 Ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээ	139
1.2.6 Ойн дагалт баялаг	143
1.2.7 Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын менежмент	171
1.2.8 Архангай аймгийн ойн сангийн талбай, нөөцийн экологи-эдийн засгийн	178
1.3 Усны сангийн газрын нөөц, нөхцөлийн төлөвлөлт	181
1.3.1 Архангай аймгийн сав газрын ерөнхий мэдээлэл	182
1.3.2 Усны хэрэглээ, хэтийн төлөв	185
1.3.3 Булгийн эх орчмын газрыг хашиж хамгаалах	188
1.3.4 Худаг, уст цэгийн газрын төлөвлөлт	193
1.3.5 Услалтын системийн төлөвлөлт	195
1.3.6 Усны сан бүхий газрыг хамгаалах, нөхөн сэргээх	199
1.3.7 Загас үржүүлгийн газрын төлөвлөлт	203

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ205

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ207

ДИАГРАММЫН ЖАГСААЛТ210

СХЕМИЙН ЖАГСААЛТ210

ГРАФИКИЙН ЖАГСААЛТ210

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ211

1-Р БҮЛЭГ: АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТИЙН БҮСҮҮД, ТҮҮНИЙ НӨӨЦ, НӨХЦӨЛИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

1.1 Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт

1.1.1 Авто замын газрын төлөвлөлт

Замын сүлжээний инженерийн шугаман байгууламжийн зориулалтаар ашиглах газар нутгийг төлөвлөхөд газар ашиглалтын салбар хоорондын уялдааг хангах, ой, усны сан бүхий газар, тариалангийн газар, манхан элс, намаг, мөнх цас, нуур, байнгын урсгалтай гол горхи, байгаль, түүх, соёл, археологийн дурсгалт газраас аль болохоор хол байршуулахаас гадна, өвөлжөө хаваржаа, хадлангийн талбай зэрэг бусдын эзэмшил, ашиглалтад байгаа газартай давхцуулахгүй байх, нөхөн олговор олгох, газрыг дүйцүүлэн хамгаалах, газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх зэрэг газар зохион байгуулалтын ажилтай нягт уялдуулан төлөвлөхөд тавигдах шаардлагуудыг газар ашиглалтын суурь нөхцөл гэж үзнэ.

Хүснэгт 1. Замын сүлжээний газар ашиглалтын суурь нөхцөлд тавигдах шаардлага

№	Шаардлага тавигдах хүчин зүйл.	Замын сүлжээний газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт, төсөл, арга хэмжээнд тавигдах шаардлага
1	Ойн сан бүхий газар	Ойн сан бүхий газрыг дайран өнгөрөх замын трассыг төлөвлөхдөө аль болох мод багатай хэсгийг сонгож, мод тайрахаас зайлсхийх, зайлшгүй тохиолдолд ойн сангийн газрын дүйцүүлэн хамгаалалтыг хийх
2	Усны сан бүхий газар	Гол, мөрөн, нуур, тойром, рашаан, булаг, шандаас хамгаалалтын бүсийг 200 метрээс багагүйгээр тооцно.
3	Элс	Элс бүхий газраас аль болох зайлсхийх
4	Мөнх цэвдэг	Мөнх цэвдэг болон газар доорх мөсжилттэй газар дээгүүр өнгөрөх замын зураг төсөлд дараах зүйлийг тусгах явдлыг анхаарвал зохино. Үүнд: -Хүлэр бүрхэвч бүхий газраар дайруулахгүй байх, -Замын инженерийн шугаман байгууламжийн техникийн шийдэлд саад болохгүй тохиолдолд аль болох мөнх цэвдгийг дайруулахгүй байх, -Аль болох сэтэрхий хийхээс зайлсхийх, сэтэрхийг зайлшгүй шаардлагын улмаас баривал налуулгийн гажилт нуранги үүсэх, мөстөх, ул шорооны үндсэн суурь усанд автахаас сэргийлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж байх

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

5	Зэрлэг амьтан, гэрийн мал, тэжээвэр амьтан	-Замын сүлжээ нь үндэсний болон тухайн бүсийн нутаг дэвсгэрийн нийтлэг эрх ашиг, ашиг сонирхолтой нийцсэн байх - Малчдын улирлаар бэлчээр ашиглах нүүдлийн зам, гарц гаргах, зэрлэг ан амьтны шилжилт хөдөлгөөн, нүүдэллэх зам, бусад онцлогийг тооцон тэдгээрийн хэвийн амьдрах нөхцөлийг хангах стандартын шаардлага хангасан төмөр болон авто замыг хөндлөн гарах төрөл бүрийн бусад гарц /чиглүүлэгч хаалт бүхий/ заавал барих шаардлагатай. -Шинээр барих төмөр замыг малын бэлчээр, үржил шимт хөрстэй хадлан бэлчээрийн газрыг аль болох тойрч гарах -Тариаланд тохиромжтой болон тариалангийн газраар дайруулахгүй байх. -Зайлшгүй шаардлага, газарзүйн нөхцөл, орон зайн хувьд өөр хувилбар сонгох боломжгүйгээс бусад тохиолдолд ТХГН-ийн хязгаарлалтын бүсээс бусад бүсийг дайрч өнгөрөхгүй байх. -Газар ашиглалт, нөхөн олговрын асуудлыг шийдэх, байгаль, экологийн тэнцвэртэй байдлыг хангах үүднээс авто болон төмөр зам барихаар газар сонгохдоо орон нутгийн удирдлага, газрын харилцаа, байгаль орчны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагатай зөвшилцсөн байх. Газрын сервитутын эрхийг хангасан байх.
7	Хот, тосгон, бусад газар	-Хот газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн баримт бичигтэй уялдуулах, хот, дундуур дайрч гарахгүй, тодорхой зайд тойрч гарахаар төлөвлөх -Нөөц нь тогтоогдсон орд бүхий талбай дээгүүр дайрахгүй байх.
8	Байгаль, түүх соёл, археологийн дурсгалт газар	Аль болох хол зайтай байх (хамгаалалтын бүсийг 500 метрээр татах)
9	Нөхөн олговор	Газрын эрх бүхий болон эрх ашиг нь хөндөгдөж буй этгээдэд нөхөн олговор олгох.
10	Газрыг дүйцүүлэн хамгаалах	Зам барьж байгуулахад газрын төлөв байдлыг өөрчилж, унаган төрхийг эвддэг тул хууль журам, стандарт, зааврын дагуу зураг төсөвт газрыг дүйцүүлэн хамгаалах зардлыг тусгаж хэрэгжүүлэх

Эх сурвалж: Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд авто замын газрын төлөвлөгөөг дараах хоёр үе шаттайгаар төлөвлөсөн.

✓ **1-р үе шат 2017-2020:** Нэн тэргүүн ээлжид хэвтээ тэнхлэгийн замын сүлжээг барьж дуусгаж аймгийн төвүүдийг хатуу хучилттай замаар нийслэлтэй холбох, ХАА-н бүтээгдэхүүний экспортын ойрын ирээдүй, зах зээлийн боломж, улс бүс нутгийн чанартай рашаан сувилал, аялал жуулчлалын зам тээврийн нөхцөлийг эн тэргүүнд сайжруулах хэрэгцээ, шаардлагыг харгалзан олон улсын болон улсын чанартай мөн тусгай зориулалтын замуудыг барихаар төлөвлөв.

✓ **2-р үе шат 2020-2024 он:** Эдийн засгийн бүс, бүс хоорондын босоо тэнхлэгийн замыг барих ажлыг эрчимжүүлэх, бүс доторх болон бүс хооронд аймгийн төвүүдийг хатуу хучилттай замаар холбож, бүсүүдийн дотоод болон бүс хоорондын нийгэм, эдийн засгийн харилцааны таатай орчинг бүрдүүлэх, олон улс хоорондын зам тээврийн сүлжээтэй нэгдэж холбогдох, хил залгаа орнуудын бүс нутаг, мужуудтай хамтын ажиллагаа, зах зээлийн

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

харилцаанд оролцох хилийн боомтуудыг ойролцоох аймаг, сумын төвүүд, хэвтээ босоо тэнхлэгийн замуудтай холбохоор төлөвлөв.

2-р үе шат буюу 2020-2024 онд Архангай аймагт дараах чиглэлийн автозамуудыг барихаар төлөвлөсөн.

Хүснэгт 2. Улсын ГЗБЕТ-ний хэрэгжилтийн хоёрдугаар үе шатанд баригдах авто замууд

Авто замын чиглэл	Авто замын сүлжээгээр холбогдох замнал. /холбогдох хот,суурин, ордууд, хатуу хучилттай замын нэр/	Замын ангилал, зориулалт	Хэрэгжих хугацаа	Хэмжээ /км/	Замын ангилалд шилжих газрын хэмжээ,га
Тусгай зориулалтын авто зам					
Өгийнуур-Ихтамир	Өгийнуур-Батцэнгэл	Аялал жуулчлалын тусгай зориулалтын улсын чанартай зам	2020-2024	103	1030
Архангай.Цэцэрлэг-Шивэрт	Архангай.Цэцэрлэг-Шивэрт	Улс, бүсийн чанартай рашаан сувиллын тусгай зориулалтын улсын чанартай зам	2020-2024	23	230

Эх сурвалж: УГЗБЕТ

Архангай аймгийн хэмжээнд төлөвлөлтийн хугацаанд иийт 3229.22 км урттай замыг хатуу хучилттай болон сайжруулсан шороон зам болгохоор төлөвлөлөө. Үүнээс 759.32 км замыг хатуу хучилттай болгохоор, 2409.52 км урттай замыг сайжруулсан шороон зам болгохоор, 60.38 км урттай замыг техникийн зам болгохоор төлөвлөлөө.

Хатуу хучилттай замын төлөвлөлт нь Хайрхан- Эрдэнэмандал- Өндөр-Улаан /Бэлхи баг, Донгой баг/- Чулуут- Чулуутаас урагт Эгийн даваа хүртэл мөн Өгийнуур- Өлзийт- Хайрхан-Цэцэрлэг сумаас хойшоо Хөвсгөл аймгийн Рашаан сумтай залгана.

Сайжруулсан шороон замын төлөвлөлт нь бүх багийн төвүүд болон багийн төв хоорондох замыг сайжруулсан шороон замтай болгохоор төлөвлөсөн.

Мөн Цэнхэрийн уурхай руу явах замыг техникийн зам болгохоор төлөвлөлөө.

Хүснэгт 3. Төлөвлөж байгаа авто замууд

№	Авто замын сүлжээгээр холбогдох замнал. /холбогдох хот,суурин, ордууд, хатуу хучилттай замын нэр/	Замын хучилтын төрөл	Хэрэгжих хугацаа			Хэмжээ /км/
			Ойрын /2023-2028/	Дунд /2029-2033/	Урт /2034-2038/	
1	Өндөр-Улаан сум - Бор бургастын шуудуу	Хатуу				71.51
2	Хайрхан сум - Цохиотын даваа	Хатуу				21.52
3	Эрдэнэмандал сум - Хайрхан сум	Хатуу				49.39

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

4	Өндөр-Улаан /Бор бургастын шуудуу/ - Донгой баг	Хатуу				57.66
5	Хашаат сум - Бунхан толгой /засмал зам хүртэл/	Хатуу				18.83
6	Чулуут сум - Эгийн даваа	Хатуу				51.77
7	Эрдэнэбулган-Булган сум	Хатуу				31.6
8	Бор бургастын шуудуу - Эрдэнэмандал сум	Хатуу				40.08
9	Цэнхэр сум - Хоршоолол	Хатуу				29.79
10	Чулуут- Донгой баг	Хатуу				60.84
11	Өндөр-Улаан - Бэлхи баг	Хатуу				6.73
12	Өгийнуур - Өлзийт-Хайрхан- Цэцэрлэг	Хатуу				197.13
13	Өлзийт - Булган	Хатуу				111.10
Нийт						749.2
16	Ихтамир сум-Батцэнгэл сум-Өлзийт сум	Сайжруулсан				140.33
17	Төвшрүүлэх сум - Өгийнуур сум	Сайжруулсан				45.88
18	Цэцэрлэг сум – Өндөр Улаан толгой	Сайжруулсан				16.49
19	Жаргалант сум – Цэцэрлэг сум	Сайжруулсан				46.89
20	Цэцэрлэг сум – Засмал зам хүртэл	Сайжруулсан				27.51
21	Чулуут сум - Ихтамир сум	Сайжруулсан				91.62
22	Хотонт сум – Өндөр-Сант баг	Сайжруулсан				30.05
23	Хотонт сумын төв - Шивэрт ам	Сайжруулсан				30.79
24	Цахир сум - Бумбатын даваа / Отгонтэнгэр орох зам/	Сайжруулсан				97.33
25	Отгонтэнгэр орох замаас - Хан-уул багийн төв	Сайжруулсан				15.10
26	Төвшрүүлэх сумын төв - Хөх сүм баг	Сайжруулсан				14.24
27	Хангай сум - Тэрх баг	Сайжруулсан				34.95
28	Хангай сум Тэрх баг руу явах замаас – Чандмань баг	Сайжруулсан				3.92
29	Хангай сум - Баян-Улаан багийн төв	Сайжруулсан				38.71
30	Хангай сум - Арбаясгалан багийн төв	Сайжруулсан				17.72
31	Тариат сумын засмал замаас - Мөрөн баг	Сайжруулсан				24.6
32	Мөрөн баг - Алтаад баг	Сайжруулсан				30.94

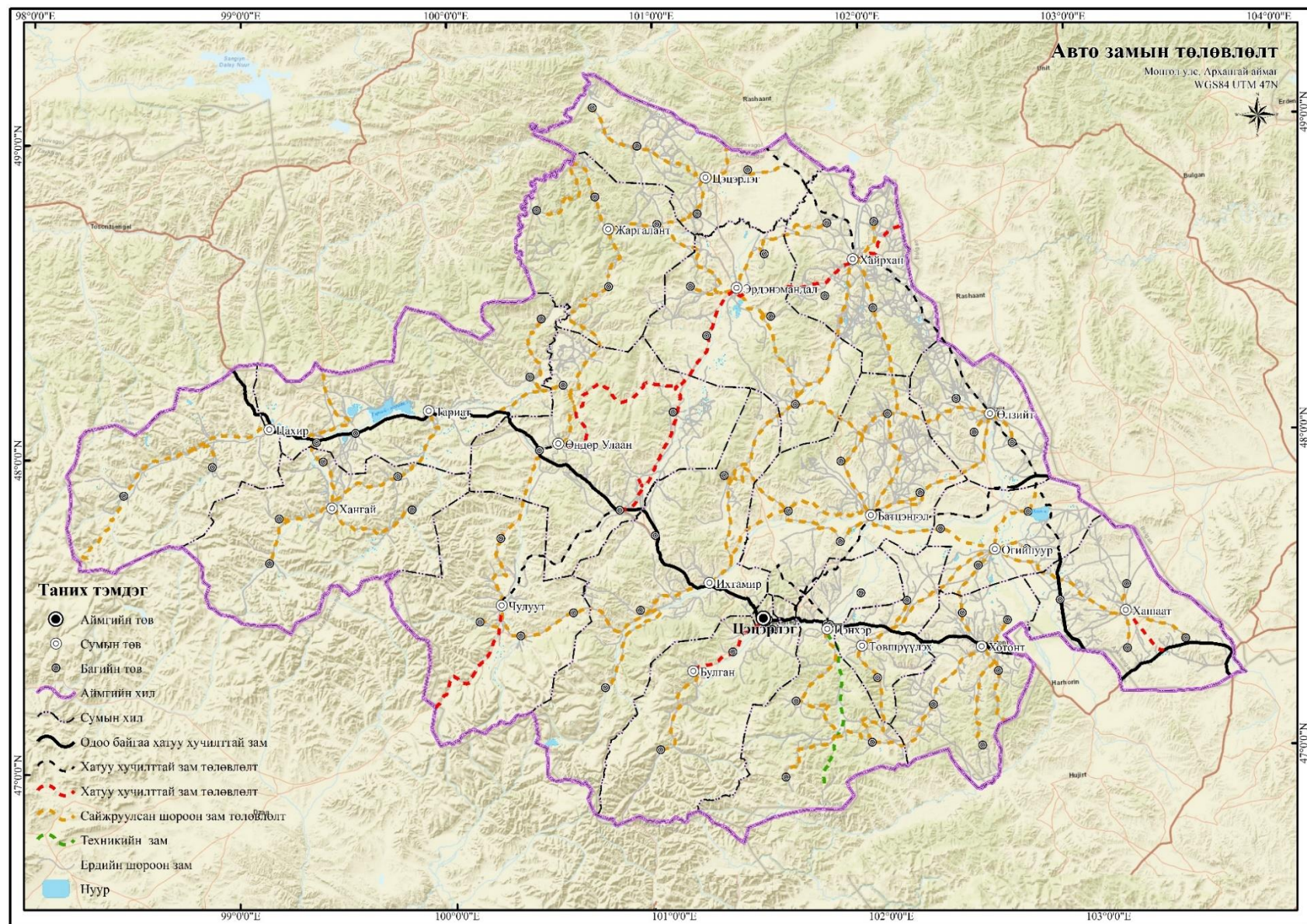
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

33	Өндөр-Улаан сум - Азарга баг	Сайжруулсан			25.26
34	Жаргалант сум - Асайт баг	Сайжруулсан			23.53
35	Цэцэрлэг сум - Туулант баг	Сайжруулсан			31.43
36	Туулант баг - Чулуут баг	Сайжруулсан			25.12
37	Ихтамир сум Хан-Өндөр багийн төвөөс - Хөхнуур багийн төв	Сайжруулсан			45.08
38	Ихтамир сум - Бугат багийн төв	Сайжруулсан			34.89
39	Булган сум - Тусгалт баг	Сайжруулсан			37.46
40	Цэнхэр сум - 3-р баг	Сайжруулсан			34.7
41	3-р баг - Орхон баг	Сайжруулсан			56.58
42	Орхон баг орох замаас - 4-р баг	Сайжруулсан			16.78
43	Хайрхан сум – Жарантай баг	Сайжруулсан			19.21
44	Батцэнгэл сум - Дэл баг	Сайжруулсан			15.89
45	Батцэнгэлээс Өлзийт явах замаас - Хөнөг баг	Сайжруулсан			7.85
46	Батцэнгэл сум - Цац баг	Сайжруулсан			20.7
47	Батцэнгэл сум - Улаанчулуу баг	Сайжруулсан			39.65
48	Өлзийт сум – Ямаат баг	Сайжруулсан			13.10
49	Төвшрүүлэх сум - Баян-Өндөр баг	Сайжруулсан			23.44
50	Улаанчулуу орох замаас - Орхон баг	Сайжруулсан			34.44
51	Хотонт сум - Бургалтай	Сайжруулсан			12.45
52	Засмал замаас - Хөөвөр баг	Сайжруулсан			9.75
53	Өгийнуур сум - Дойт баг	Сайжруулсан			7.92
54	Өгийнуур сум - Орхон баг	Сайжруулсан			12.86
55	Өгийнуур сум - Өгий баг	Сайжруулсан			29.90
56	Хашаат сум - Цагаан хад	Сайжруулсан			12.47
57	Хашаат сум - Жаргалант баг	Сайжруулсан			10.01
58	Хашаат сум - Номгон баг	Сайжруулсан			23.82
59	Хангай сум - Гичгэнэ багийн төв	Сайжруулсан			28.80
60	Батцэнгэл сум – Өгийнуур сумын Тоглох баг	Сайжруулсан			26.81
61	Эрдэнэмандал сум – Алаг Уул баг	Сайжруулсан			14.75
62	Эрдэнэмандал сум - 1-р баг	Сайжруулсан			18.99

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

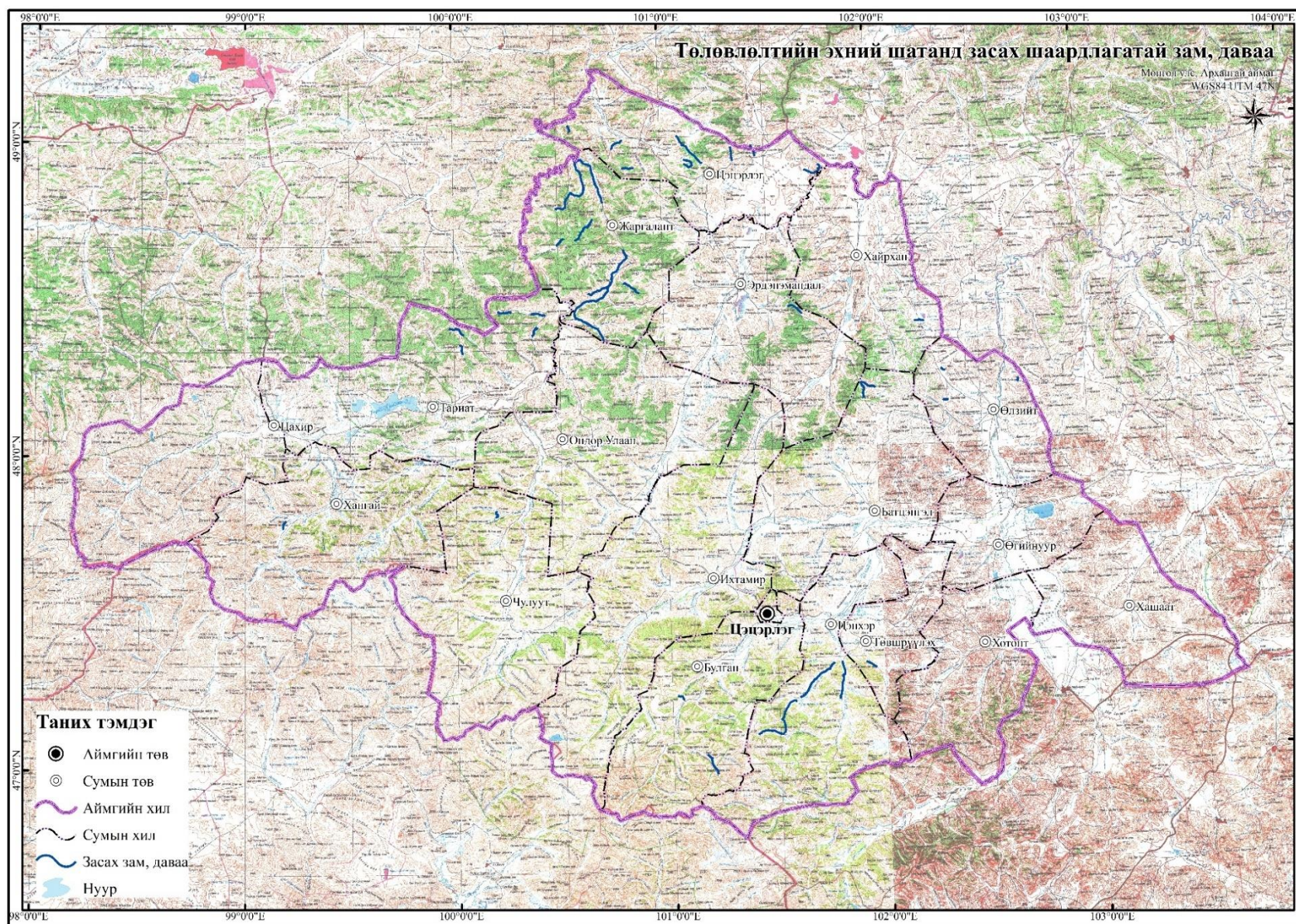
63	Жаргалант сум - Хоолт баг	Сайжруулсан			63.91
64	Өлзийт сум – Бодонт баг	Сайжруулсан			9.21
65	Өгийнуур сум – Тоглох баг	Сайжруулсан			20.82
66	Чулуут сум – Халуун-Ус баг	Сайжруулсан			31.39
67	Эрдэнэмандал сум – Идэр-Улаан баг	Сайжруулсан			37.08
68	Өү. Азарга баг – Жр.Асайд баг	Сайжруулсан			63.17
69	Эм.Идэр-Улаан баг – Бц.Цац баг	Сайжруулсан			44.71
70	Бц. Цац баг - Улаанчулуу баг	Сайжруулсан			12.93
71	Бц. Баян уул баг - Дэл	Сайжруулсан			26.90
72	Бц. Баян уул баг - Ихт. Бугат баг	Сайжруулсан			30.94
73	Хт.Өндөрсант баг - Цэнхэр 4-р баг	Сайжруулсан			30.97
74	Хт.Хөөвөр баг - Өг.Дойт баг	Сайжруулсан			19.96
75	Ихт.Бугат баг - Эм.Идэр-Улаан баг	Сайжруулсан			37.06
76	Тр.Тэрх баг - Хн.Арбаясгалан баг	Сайжруулсан			10.05
77	Өү. Бэлхи баг - Чү.Халуун-Ус баг	Сайжруулсан			37.18
78	Тариат - Хн.Гичгэнэ баг	Сайжруулсан			31.80
79	Хр.Жарантай баг - Бц.Улаанчулуу баг	Сайжруулсан			45.69
80	Хайрхан - Эма.Идэр-Улаан баг	Сайжруулсан			56.85
81	Өү.Азарга баг - Тр.Мөрөн баг	Сайжруулсан			10.35
82	Тө.Хөх сүм баг - Цн.4-р баг	Сайжруулсан			40.67
83	Эрдэнэмандал - Жр.Зуслан баг	Сайжруулсан			47.54
84	Өгийнуур-Хашаат	Сайжруулсан			55.19
85	Өлзийт - Бц.Улаанчулуу	Сайжруулсан			36.33
86	Өлзийт сум – Хөшөөт баг	Сайжруулсан			23.46
87	Эм.1-р баг - Хр.Асгат баг	Сайжруулсан			34.80
88	Хайрхан-Могой баг	Сайжруулсан			17.07
89	Чулуут-Өлзийт гол	Сайжруулсан			9.00
90	Эрдэнэмандал-Хан-Өндөр баг	Сайжруулсан			12.27
91	Тариат - Ороохын даваа	Сайжруулсан			43.29
Нийт					2334.6
	Цэнхэр сум - Уурхай	Техникийн зам			60.38
Нийт					3144.18

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 1. Авто замын төлөвлөлт

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 2. Засах шаардлагатай зам, даваа

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Засварлах шаардлагатай авто замын төлөвлөлт

Иргэд, сум, орон нутгийн удирдлагын саналыг үндэслэн Төлөвлөлтийн эхний шатанд Архангай аймгийн 12 суманд засах шаардлагатай зам, давааг төлөвлөлөө.

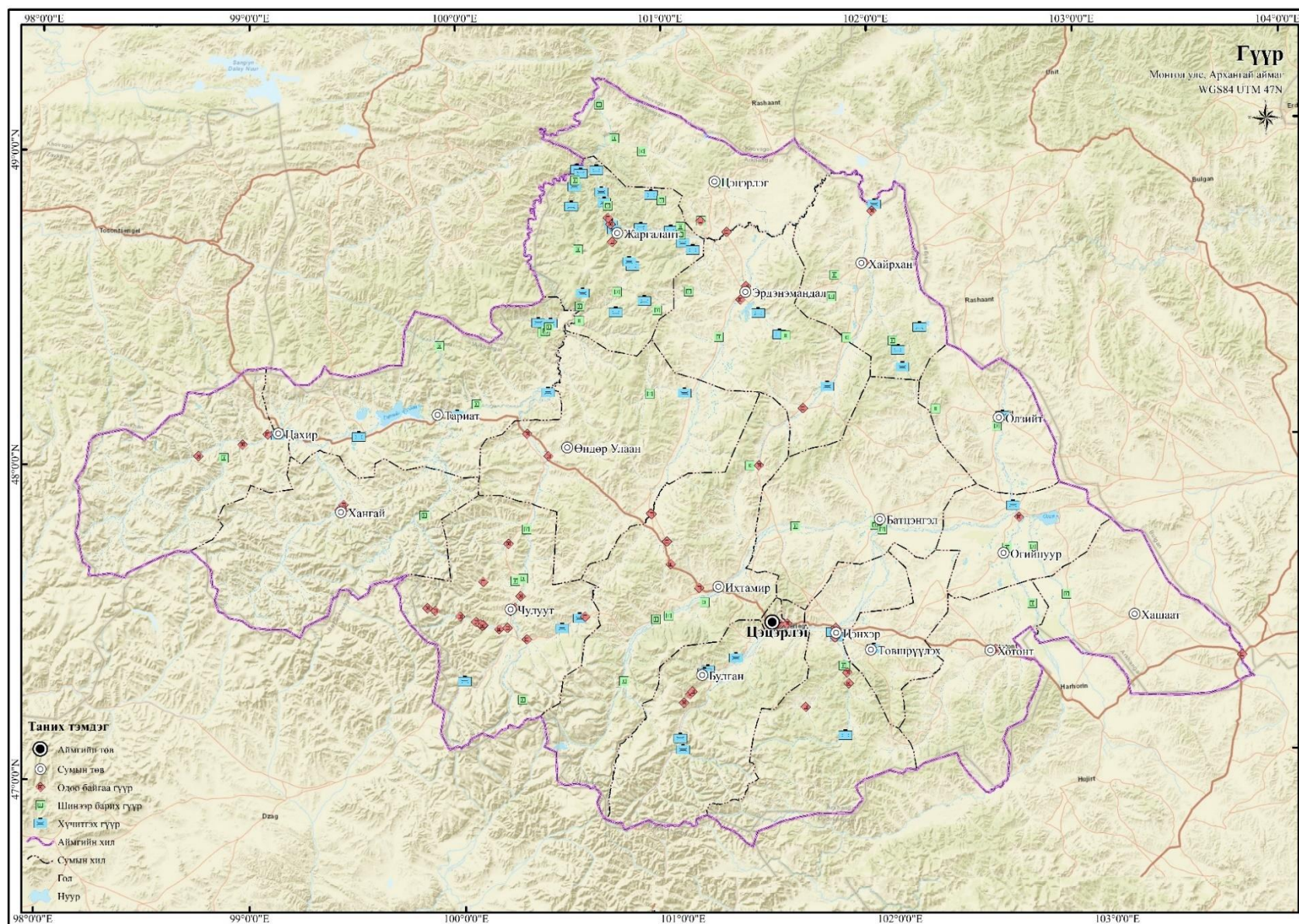
Хүснэгт 4. Засах шаардлагатай зам, даваа

№	Сумын нэр	Засах шаардлагатай зам, даваа	Хэрэгжих хугацаа			Урт, км
			Ойрын /2023-2028/	Дунд /2029-2033/	Урт /2034-2038/	
1	Цэцэрлэг	Гүртийн нурууны зам				2.73
		Хамар даваа				5.64
		Хөх даваа				4.75
		Шар даваа				14.25
		Манханы нурууны зам				8.54
		Их даваа				5.11
		Хонгоржийн талын даваа				8.82
		Гоё даваа				4.57
2	Жаргалант	Их элгэдгийн гол - Их улиастайн гол				49.21
		Хөндлөнгийн даваа				3.96
		Зоогийн нурууны ар /Баян гол хүртэл/				11.19
		Цохиотын даваа				7.37
		Далтын даваа – Асайтын гол				34.31
		Зуун модны овооны урд зам				25.44
3	Тариат	Хамар даваа				5.06
		Алтатын даваа				5.13
		Их жаргалантын даваа				6.78
		Хадатын булуу уулын зам				4.00
		Асгатын хэсгийн зам				5.64
4	Хангай	Хэц дөрөлж уулын урд зам				3.49
5	Чулуут	Халуун усны хэсгийн урд зам				3.38
6	Булган	Тээлийн даваа				3.17
		Хөх сайрын ам - Хошиготын даваа - Өвөр хошиготын гол				8.81
7	Цэнхэр	Ширдэгийн гол - Хэц Өндөр уул - Бяцхан бэлчир уул - Бор талын рашаан хүртэл				24.87
		Агуйт толгой - Цоохор толгой хүртэл зам				18.89
		Овоот уул - Сэнжит уул				14.69
8	Төвшрүүлэх	Хэсэг модот уул				4.44
9	Батцэнгэл	Шивэртийн даваа				5.29
		Шивэртийн зүүн даваа				6.54
10	Эрдэнэмандал	Уртын даваа				6.36
11	Хайрхан	Ар булгийн даваа - Их цагаан нуур орох зам				3.67
12	Өлзийт	Овоот толгой				1.69
		Гозгор уулын баруун талд				1.74
		Далтын даваа				2.12

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Нийт				321.65
------	--	--	--	--------

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 3. Архангай аймгийн гүүр

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Шинээр барих болон засварлах шаардлагатай гарц, гармын төлөвлөлт

Архангай аймгийн хэмжээнд хээрийн судалгааны явцад авсан мэдээллээр нийт 114 гүүр байгаа бөгөөд үүнээс 47 гүүрийг засварлах шаардлагатай байгааг орон нутгийн саналд үндэслэн төлөвлөлтийн эхний шатанд засаж, хүчитгэхээр төлөвлөлөө. Мөн шаардлагатай байршлуудад нийт 51 гүүр төлөвлөлтийн эцсийн шатанд шинээр барихаар төлөвлөлөө.

Хүснэгт 5. Архангай аймгийн сумдын шинээр болон засварлах гүүрнүүд

Сумын нэр	№	Байршил	Солбилцол			Төлөвлөлтийн хугацаа
			X	Y		
Ихтамир	1	Өлөнтийн гол	101° 8' 17.549" E	47° 32' 48.400" N	Шинээр барих	2034-2038
	2	Хойд Тамир	100° 58' 3.551" E	47° 30' 24.695" N	Шинээр барих	2034-2038
	3	Хойд Тамир	100° 54' 26.260" E	47° 29' 47.372" N	Шинээр барих	2034-2038
	4	Хойд Тамир	100° 45' 0.054" E	47° 18' 7.881" N	Шинээр барих	2034-2038
	5	Хүнүйн гол	101° 22' 14.944" E	47° 58' 36.634" N	Шинээр барих	2034-2038
Чулуут	6	Шивэртийн гол	100° 16' 32.159" E	47° 14' 58.535" N	Шинээр барих	2034-2038
	7	Халуун Усны хэсэг	100° 15' 4.017" E	47° 37' 37.544" N	Шинээр барих	2034-2038
	8	Халуун Усны хэсэг	100° 17' 11.827" E	47° 38' 4.182" N	Шинээр барих	2034-2038
	9	Чулуутын гол	100° 18' 28.511" E	47° 47' 27.145" N	Шинээр барих	2034-2038
	10	Ботгын гол	100° 0' 24.135" E	47° 18' 36.371" N	Засварлах	2023-2028
	11	Хануй гол	100° 32' 58.326" E	47° 30' 18.805" N	Засварлах	2023-2028
	12	Хануй гол	100° 27' 56.906" E	47° 28' 25.207" N	Засварлах	2023-2028
Хангай	13	Бүдүүн Гичгэгийн гол	99° 49' 28.801" E	47° 50' 21.296" N	Шинээр барих	2034-2038
Тариат	14	Сумын гол	100° 4' 47.282" E	48° 11' 25.936" N	Шинээр барих	2034-2038
	15	Хөнжилийн гол	99° 54' 20.218" E	48° 22' 38.059" N	Шинээр барих	2034-2038
	16	Алингирийн гол	100° 23' 53.121" E	48° 24' 52.355" N	Шинээр барих	2034-2038
	17	Алингирийн гол	100° 24' 47.564" E	48° 25' 12.274" N	Шинээр барих	2034-2038
	18	Алингирийн гол	100° 25' 48.999" E	48° 25' 54.838" N	Шинээр барих	2034-2038
	19	Хойт Тэрхийн гол	99° 31' 5.198" E	48° 5' 25.894" N	Засварлах	2023-2028
	20	Сумын гол	99° 59' 12.075" E	48° 9' 23.220" N	Засварлах	2023-2028
	21	Чулуутын гол	100° 25' 12.543" E	48° 13' 27.726" N	Засварлах	2023-2028
	22	Алтатын гол	100° 22' 47.834" E	48° 26' 45.677" N	Засварлах	2023-2028
	23	Алингирийн гол	100° 26' 18.065" E	48° 26' 37.335" N	Засварлах	2023-2028
Өндөр-Улаан	24	Бор бургасны гол	100° 54' 16.324" E	48° 12' 47.740" N	Шинээр барих	2034-2038

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	25		101° 4' 17.853" E	48° 12' 40.831" N	Засварлах	2023-2028
Эрдэнэмандал	26	Угтаалын булаг	101° 33' 34.344" E	48° 23' 10.314" N	Шинээр барих	2034-2038
	27	Хануй гол	101° 14' 26.236" E	48° 23' 16.282" N	Шинээр барих	2034-2038
	28	Зүүн цүүр гол	101° 6' 13.433" E	48° 32' 6.066" N	Шинээр барих	2034-2038
	29	Угтаалын булаг	101° 31' 50.391" E	48° 23' 23.261" N	Засварлах	2023-2028
	30		101° 25' 56.648" E	48° 27' 34.164" N	Засварлах	2023-2028
	31	Хүнүйн гол	101° 45' 0.384" E	48° 13' 10.266" N	Засварлах	2023-2028
Жаргалант	32	Их Элгэдийн гол	100° 34' 9.889" E	48° 53' 48.363" N	Шинээр барих	2034-2038
	33	Их Улиастайн гол	100° 43' 26.085" E	48° 48' 50.258" N	Шинээр барих	2034-2038
	34		100° 34' 36.151" E	48° 40' 36.367" N	Шинээр барих	2034-2038
	35	Азаргын гол	100° 58' 55.573" E	48° 49' 28.104" N	Шинээр барих	2034-2038
	36	Хөндлөнгийн гол	101° 4' 19.916" E	48° 44' 29.497" N	Шинээр барих	2034-2038
	37	Хөндлөнгийн гол	101° 4' 19.781" E	48° 42' 57.977" N	Шинээр барих	2034-2038
	38	Цохиотын гол	100° 45' 34.711" E	48° 32' 22.064" N	Шинээр барих	2034-2038
	39		100° 56' 56.367" E	48° 28' 42.000" N	Шинээр барих	2034-2038
	40	Өвөр Чингист горхи	100° 34' 45.343" E	48° 29' 46.622" N	Шинээр барих	2034-2038
	41		100° 34' 33.256" E	48° 27' 1.677" N	Шинээр барих	2034-2038
	42	Мухар Элгэдийн гол	100° 35' 49.298" E	48° 55' 4.666" N	Засварлах	2023-2028
	43	Их Элгэдийн гол	100° 34' 47.539" E	48° 55' 49.990" N	Засварлах	2023-2028
	44	Их Улиастайн гол	100° 40' 23.139" E	48° 55' 37.173" N	Засварлах	2023-2028
	45	Их Улиастайн гол	100° 41' 42.652" E	48° 51' 26.911" N	Засварлах	2023-2028
	46	Баян гол	100° 42' 26.095" E	48° 49' 26.081" N	Засварлах	2023-2028
	47	Их Элгэдийн гол	100° 33' 53.674" E	48° 52' 33.497" N	Засварлах	2023-2028
	48	Их Элгэдийн гол	100° 32' 53.468" E	48° 48' 47.524" N	Засварлах	2023-2028
	49	Их Улиастайн гол	100° 44' 16.926" E	48° 45' 9.535" N	Засварлах	2023-2028
	50	Их Улиастайн гол	100° 45' 5.159" E	48° 44' 15.960" N	Засварлах	2023-2028
	51	Хувтын гол	100° 56' 0.813" E	48° 50' 40.313" N	Засварлах	2023-2028
	52	Зуслангийн гол	101° 1' 31.322" E	48° 43' 46.906" N	Засварлах	2023-2028
	53		101° 4' 53.191" E	48° 41' 23.796" N	Засварлах	2023-2028
	54	Цуврайгын гол	101° 7' 42.503" E	48° 39' 58.090" N	Засварлах	2023-2028

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	55	Цагаан Хужиртын горхи	100° 50' 12.625" E	48° 37' 11.822" N	Засварлах	2023-2028
	56	Цагаан Хужиртын горхи	100° 49' 16.636" E	48° 38' 2.508" N	Засварлах	2023-2028
	57	Хайлаастын горхи	100° 45' 2.421" E	48° 28' 27.227" N	Засварлах	2023-2028
	58		100° 53' 20.262" E	48° 30' 28.355" N	Засварлах	2023-2028
	59	Өвөр чингист горхи	100° 35' 40.567" E	48° 32' 14.741" N	Засварлах	2023-2028
Цэцэрлэг	60	Чулуутын гол	100° 41' 33.547" E	49° 8' 9.025" N	Шинээр барих	2034-2038
	61	Ажиригын гол	100° 45' 46.551" E	49° 1' 39.734" N	Шинээр барих	2034-2038
	62	Ажиригын гол	100° 53' 43.878" E	48° 59' 3.439" N	Шинээр барих	2034-2038
	63		101° 17' 3.111" E	48° 52' 38.479" N	Шинээр барих	2034-2038
	64	Мухар Хужиртын гол	101° 10' 19.826" E	48° 45' 31.791" N	Шинээр барих	2034-2038
Хайрхан	65	Уртын гол	101° 50' 58.141" E	48° 22' 22.499" N	Шинээр барих	2034-2038
	66	Жарантайн гол	102° 4' 9.827" E	48° 21' 25.980" N	Шинээр барих	2034-2038
	67	Их булаг	101° 47' 4.851" E	48° 30' 16.740" N	Шинээр барих	2034-2038
	68	Дахт булаг	101° 48' 12.434" E	48° 34' 22.614" N	Шинээр барих	2034-2038
	69	Хануй гол	102° 0' 24.422" E	48° 47' 31.351" N	Засварлах	2023-2028
	70	Могойн гол	102° 11' 59.051" E	48° 23' 45.995" N	Засварлах	2023-2028
	71	Зундуйн гол	102° 6' 38.548" E	48° 16' 19.865" N	Засварлах	2023-2028
	72	Жарантайн гол	102° 5' 30.926" E	48° 19' 36.769" N	Засварлах	2023-2028
Батцэнгэл	73	Хойд Тамир гол	101° 34' 35.865" E	47° 46' 45.252" N	Шинээр барих	2034-2038
	74	Хойд Тамир гол	101° 57' 3.959" E	47° 46' 30.162" N	Шинээр барих	2034-2038
	75	Урд Тамир гол	101° 59' 7.627" E	47° 45' 35.067" N	Шинээр барих	2034-2038
Өлзийт	76	Хавчуугийн гол	102° 32' 47.738" E	48° 4' 19.339" N	Шинээр барих	2034-2038
	77	Бодонтын гол	102° 15' 35.509" E	48° 8' 9.138" N	Шинээр барих	2034-2038
	78	Орхон гол	102° 34' 33.103" E	48° 6' 15.607" N	Засварлах	2023-2028
Өгийнуур	79	Орхон гол	102° 34' 11.094" E	47° 41' 5.858" N	Шинээр барих	2034-2038
	80	Хөгшин Орхон	102° 41' 25.807" E	47° 41' 3.067" N	Шинээр барих	2034-2038
	81	Тамирын гол	102° 36' 21.443" E	47° 49' 6.573" N	Засварлах	2023-2028
Хашаат	82	Хөгшин Орхон	102° 50' 17.868" E	47° 31' 45.887" N	Шинээр барих	2034-2038
Хотонт	83	Орхон гол	102° 40' 27.340" E	47° 30' 16.185" N	Шинээр барих	2034-2038

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Цэнхэр	84	Цэцэрлэг гол	101° 47' 18.351" E	47° 19' 43.621" N	Шинээр барих	2023-2028
	85	Цэцэрлэг гол	101° 46' 50.318" E	47° 19' 53.415" N	Шинээр барих	2023-2028
	86	Цэцэрлэг гол	101° 46' 38.188" E	47° 6' 35.954" N	Засварлах	2023-2028
	87	Цэцэрлэг гол	101° 45' 5.923" E	47° 25' 28.016" N	Засварлах	2023-2028
	88	Цэцэрлэг гол	101° 44' 8.037" E	47° 26' 20.952" N	Засварлах	2023-2028
Төвшрүүлэх	89		101° 55' 26.773" E	47° 22' 56.257" N	Засварлах	2023-2028
Булган	90	Хамрын горхи	101° 16' 37.386" E	47° 22' 0.309" N	Засварлах	2023-2028
	91	Зуун модны гол	101° 8' 40.841" E	47° 19' 47.584" N	Засварлах	2023-2028
	92	Зуун модны гол	101° 7' 40.773" E	47° 19' 17.747" N	Засварлах	2023-2028
	93	Урд Тамир гол	101° 1' 9.668" E	47° 4' 47.760" N	Засварлах	2023-2028
	94	Урд Тамир гол	101° 0' 29.608" E	47° 6' 57.164" N	Засварлах	2023-2028
Цахир	95	Ужигийн гол	98° 52' 36.156" E	48° 1' 30.937" N	Шинээр барих	2034-2038
	96	Хойд тэрхийн гол	99° 7' 59.807" E	48° 5' 49.247" N	Засварлах	2023-2028

Зураг 4. Тариат сум, Суман голын гүүр

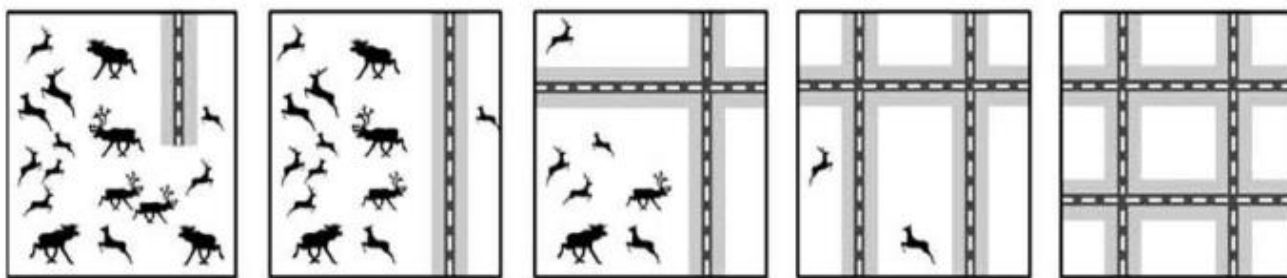

Зураг 5. Цахир сумын сумын төвийн урд байрлах модон гүүр

Зэрлэг амьтдад зориулсан гарцын төлөвлөлт

Авто замын сүлжээ тэлэх тусам зэлүүд газарт, замын дагуу харилцан адилгүй өргөнтэй зурвасуудыг бий болгож, газар нутгийг янз бүрийн хэмжээсүүдтэй хэсгүүдэд хязгаартайгаар хуваадаг.

Энэ нь амьтдын шилжилт хөдөлгөөнд ихээхэн нөлөө үзүүлж байгаа бөгөөд эрдэмтэн, судалгаагчдын дүгнэлтээс дараах зураглалыг харж болно.

Зураг 6. Авто замын сүлжээ тэлэлтийн нөлөө /жишээ/

ЗТХЯ, БОАЖЯ авто болон төмөр замын дагуу зэрлэг амьтдад зориулсан гарц байгуулах үндэсний стандартыг боловсруулжээ. Цагаан зээрээс эхлээд бусад нүүдлийн зэрлэг амьтдын чөлөөтэй шилжих хөдөлгөөнийг хангах зорилготой стандартууд нь “Тал хээр, говь цөлийн бүсийн авто болон төмөр зам дагуу зэрлэг амьтдад зориулсан гарц төлөвлөх” мөн “Уулархаг нутгийн зам, замын байгууламжийн зэрлэг амьтдад зориулсан гарц”-ууд юм.

“Тал хээр, говь цөлийн бүсийн авто болон төмөр зам дагуу зэрлэг амьтдад зориулсан гарц төлөвлөх” стандарт нь стандартчиллын үндэсний зөвлөлийн 2015 оны 6-р сарын 25-ны өдрийн

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

26-р тогтоолоор батлагдсан. Энэхүү стандарт нь 2015 оны 9-р сарын 14-ны өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа.

Энэхүү стандарт нь тал хээр, говийн бүс нутагт автозам, төмөр замын дагуу зэрлэг амьтдад зориулсан гарцны төлөвлөлт, түүний хийц, ашиглалт, засвар арчилгаа, хяналтын ерөнхий шаардлагыг тогтооход оршино.

Зэрлэг амьтанд зориулсан гарцны ангилал:

Зэрлэг тууртан амьтдад зориулан зам хөндлөн гаргах гарц нь тухайн зүйл амьтдын зан төрхийн онцлогт тохирсон хэмжээ, загвартай байх ба амьтны зүйл, газар зүйн байршил, газар нутгийн онцлог зэргээс хамаарна. Зэрлэг амьтан нэвтрүүлэх гарцыг дотор нь 3 ангилна. Үүнд:

- Гүүрэн гарц
- Нүхэн гарц
- Нэг түвшний гарц

Хүснэгт 6. Гарцны ангилал, хэмжээс

№	Ангилал	Хэрэглээ	Амьтдын төрөл, зүйл	Доод хэмжээ
1	Гүүрэн гарц	Зэрлэг амьтад (байгалийн тогтоцыг ашиглаж барьсан)	Говь, тал хээрийн тууртан амьтад (бусад зэрлэг амьтад ашиглаж болно)	Өргөн: 10 метр, Урт нь огтлолцож буй замын өргөнөөс хамаарна. Налуу өнцөг нь 30 градусаас ихгүй байна.
2	Нүхэн гарц	Зэрлэг амьтад	Тал хээр, говийн тууртан амьтад (бусад зэрлэг амьтад ашиглаж болно)	Өргөн: 10 метр, Өндөр: 3 метр. Урт нь огтлолцож буй замын өргөнөөс хамаарна.
3	Нэг түвшний гарц	Зэрлэг амьтад	Тал хээр, говийн тууртан амьтад (бусад зэрлэг амьтад ашиглаж болно)	Өргөн: 10 метр, Урт нь огтлолцож буй замын өргөнөөс хамаарна. Авто замын нийт өргөний хэмжээнд 40 метр тутам 3-аас доошгүй хурд сааруулагч хийх ба хучилтын гадаргийн барзгаржилтийн түвшин зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээнд байна. Замын анхааруулах болон мэдээлэх тэмдэг, тэмдэглэгээг байрлуулна.

Гарцын төлөвлөлтөд тавигдах шаардлага

Тал хээр, говийн нүүдлийн тууртан амьтан дамжин өнгөрөх гарцны төлөвлөлтийн үед дараах асуудлыг анхаарна. Үүнд:

1. Гарц байгуулах тухайн газар орчныг урьдчилан судалж, амьтны амьдрах орчин, нүүдэл, шилжилт хөдөлгөөн байнга хийдэг холбоос хэсэг, эзэмшил нутаг, экосистем, ландшафтын бүрэн бүтэн байдлыг алдагдуулахгүй байх нөхцөл, байдал, инженерийн нарийвчилсан техник-эдийн засгийн үндэслэл, тооцоо, судалгааны үндсэн дээр тодорхойлно.
2. Гарцыг замын зурвас газар, аюултай, аюулгүйн бүсийн зайн хэмжээтэй уялдуулж, газрын гадаргуу, газар нутаг, хот төлөвлөлт, замын чигийг харгалзан амьтан судлаачдын

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

судалгааг үндэслэн зэрлэг амьтад нүүдэллэдэг хэсэгт байгуулна. Гарцыг хүн, малын хөлөөс зайдуу газарт байгуулахад анхаарч төлөвлөнө.

3. Тухайн нөхцөл байдлыг тодорхойлсоны дагуу тухайн орчин, байгалийн төрхөд зохицсон хийц бүтээц бүхий гарцыг төлөвлөнө.
4. Гарцны хийц, бүтээц нь аль болох энгийн, хялбар байх ба амьтдыг гарц руу хөтлөх зорилгоор гарцан дээр болон гарцны орох хэсгийн налуу захаар мод, бут сөөг тарьж, орчинд нийцүүлэн бут сөөг, чулуу, элс, хайргыг, гарцны $\frac{1}{4}$ хэмжээгээр шаталсан байдлаар ургамалжуулна.
5. Газрын гадаргын онцлогийг харгалзан ухмал эсвэл шороон даланг барина.
6. Тухайн газар нутгийн онцлогоос хамаарч налуу хэвгийг тодорхойлох ба гүүрэн гарц нь замын хоёр талын налуу нь 30 градусаас ихгүй байна.
7. Гарцны орох хэсэгт авто машины хөдөлгөөнийг хориглох зорилгоор бул чулуу байрлуулах эсвэл шороон далан хийнэ.
8. Гарцны байршилд "Авто замын тэмдэглэл. Техникийн ерөнхий шаардлага" MNS 4759:2014, "Авто замын тэмдэг. Техникийн ерөнхий шаардлага" MNS 4597:2014, "Авто замын тэмдэг, тэмдэглэл, гэрлэн дохио, хашилт, чиглүүлэх хэрэгслүүдийг хэрэглэх дүрэм". MNS 4596:2014 стандартын дагуу тоноглох ба шаардлагатай тохиолдолд нэмэлт тэмдгийг давхар хэрэглэнэ.
9. Замын дагуух гарцны тэмдэг, тэмдэглэгээг замчид, зам арчлагч болон машинч, төмөр замын ажилтай, зорчигчид, малчдад харагдахуйц байдлаар байрлуулсан байна.
10. Ойн санд хамаарах заган ой бүхий бүсэд гарцыг төлөвлөхөд аль болохуйц ойн санд сөрөг нөлөөлөл багатай байхаар төлөвлөн хэрэгжүүлнэ.
11. Нүхэн гарц нь үерийн уснаас хамгаалагдсан байхаар төлөвлөгдөнө.
12. Мөнх цэвдэгтэй бүсэд гарцыг төлөвлөхдөө хөрсний зүй тогтлын өөрчлөлт болон хүрээлэн буй орчинд нөлөөлөх нөлөөллийг зүй зохистой харьцаагаар тооцно.
13. Элсний нүүдэл ихтэй нутаг дэвсгэрт гарцыг төлөвлөх бол гарцны орчим элсний нүүдлээс хамгаалах арга хэмжээ авч орчны хөрсний бэхжилтэд эерэг нөлөөтэй болон тухайн орчинд ургах олон наст ургамал, мод бут, сөөг тарих, элсний нүүдлээс хамгаалах төрөл бүрийн хаалт, хашилт барих, шаардлагатай тохиолдолд хана босгох, эсвэл гарцны хөрсийг байгалийн чулуугаар бүрэхгэх мэт арга хэмжээг авна.
14. Авто зам болон төмөр замын өртөө, зөрлөг, нийтийн болон дагнасан хэрэглээний зам, талбай, аюултай бүс нь хамгаалах тор болон дуу чимээ намжаагч хаалт, хашаатай байна. Харин хээрийн бүсэд амьтдыг чөлөөтэй гарах гарцыг суурин газраас доод тал нь 5 км-ээс багагүй зайд төлөвлөх ба өргөст торыг хэрэглэхгүй.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Нүхэн болон гүүрэн гарцны хийц, хэмжээнд тавих шаардлага:

1. Нүхэн гарцны өндөр нь стандартад заасан нүүдлийн зэрлэг амьтад чөлөөтэй нэвтрэх боломжтой 3.0 метрээс багагүй байх ба өргөн нь манай орны тал хээрийн бүсэд сүргээрээ нүүдэллэн амьдардаг амьтдад зориулсан 10 метрээс доошгүй өргөн байна. Энэ нь тухайн амьтдад айдас төрүүлэхгүй, цаад талын орчин харагдаж, чөлөөтэй нүүдэллэх нөхцлийг хангасан байна.
2. Газрын тогтоц, гуу жалга, хөрсний хатуулгын нөхцөл байдлаас хамааран гүүрэн гарцны налууугийн өнцөг бусад геометр хэмжээг тодорхойлно.
3. Тал хээр, говь цөлийн бүсийн зэрлэг тууртанд зориулсан гарцны өргөн нь 10 метрээс багагүй байх ба урт нь авто зам болон төмөр замын нийт өргөнөөс шалтгаална.
4. Нүхэн гарцны суурь хөрсний даац дараах шаардлагыг хангасан байна. Үүнд:
 - 5 метрээс доош зузаан хөрсөөр хучигдсан хоолойд 150 кПа
 - 5 метр буюу түүнээс зузаан хөрсөөр хучигдсан хоолойд 220 кПа

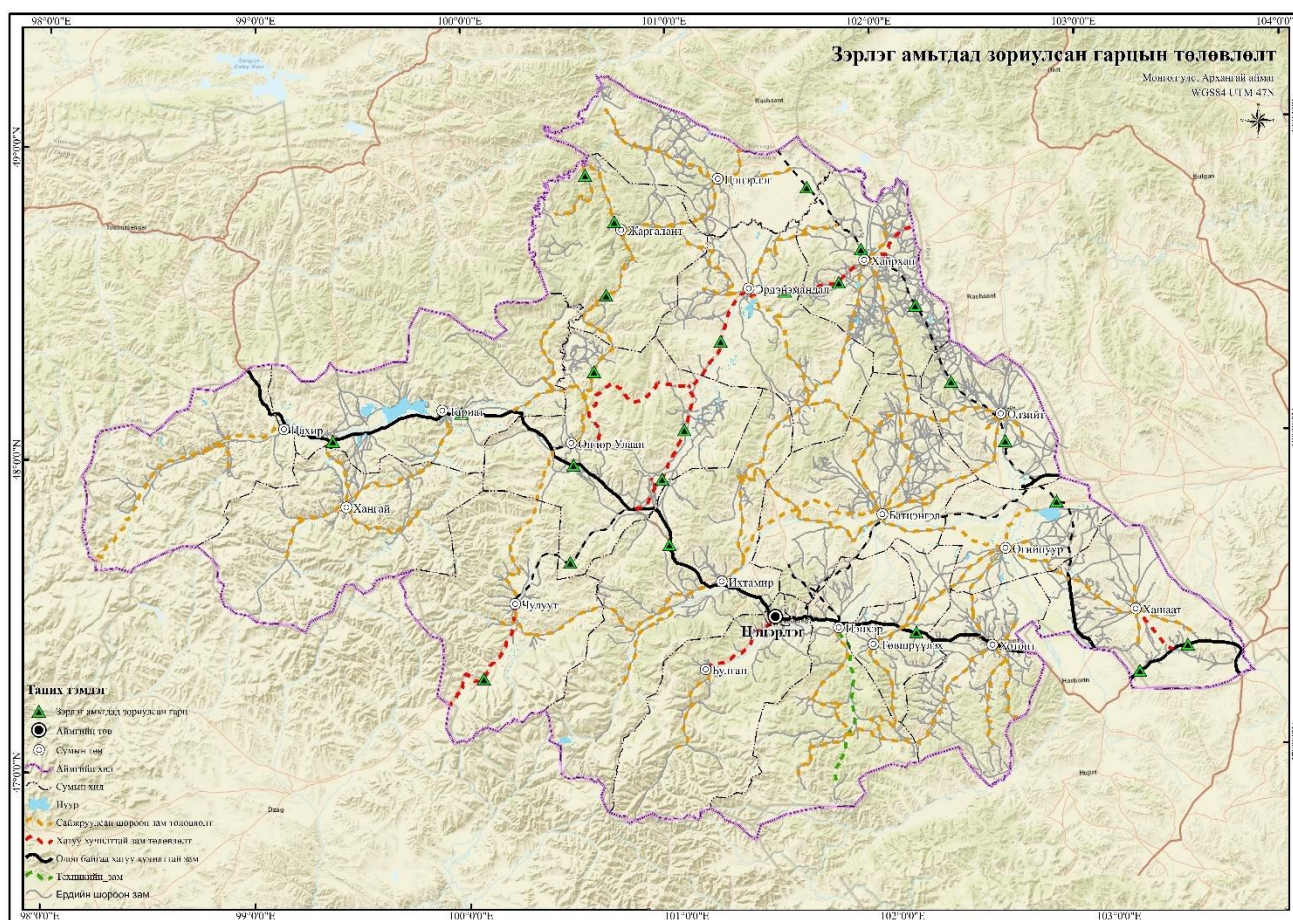
Гарцны ашиглах явцад тавих ерөнхий шаардлага:

1. Гарцны ашиглалтын бүрэн бүтэн байдлыг хангахын тулд байгалийн болон хүний хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр үүссэн хог хаягдал, саад бэрхшээлийг цэвэрлэж, арчилгааг байнга хийж, сөрөг нөлөөллийг арилгасан байна.
2. Гарцны нэг талд 5 км-ээс багагүй зайд авто тээврийн хэрэгсэл зорчин, дуу чимээ үүсгэхгүй байх, шатахуун, тос тосолгооны материал асгарч гоожихоос сэргийлж, байгалийн бул чулуу зэргээр овоолго хийж зэрлэг амьтад нэвтрэх боломжийг бүрдүүлнэ.
3. Тарих бут сөөг, ургамлын төрөлд тохируулан технологийн дагуу тарьж, тордож арчилна.
4. Гарц нь хунгарласан элс, хөрсний эвдрэл, нуралт, гулсалт болон үерийн усны нөлөөгөөр угаагдах, нурах аюултай хэсэгт хамгаалалтын арга хэмжээ авч ургамалжуулж, хөрсийг тогтворжуулах, гулсалтыг бууруулах тор болон бетонон хашаагаар хаших арга хэмжээг авна.
5. Замын өртөө, зөрлөг, хил хязгаарын зурвас, хот, суурин, уул уурхайн, хайгуул, ашиглалтын бүсээс хоёр тийш 5 км-ээс багагүй зайд шугаман байгууламжаар тууртан амьтад нэвтрэхээс хамгаалж зориулалтын аюулгүй торон хашааг барина.
6. Авто зам болон төмөр зам барих, ашиглах хэсэгт амьтан судлаач болон инженер-техникийн мэргэжлийн судлаачдын баг нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийнэ.
7. Гарц, гармын ойролцоо байрлуулсан тэмдэг, тэмдэглэгээг байнга арчилж, хамгаалж, үзэгдэх байдлыг сайжруулсан байна.
8. Авто замын зурвас газар дагуух нутгийн захиргааны байгууллага нь нүүдлийн тууртан амьтдыг хамгаалж, хөдөлгөөнт хэсэг болох авто зам, төмөр замаар нүүдэллэх үед

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

хяналтыг сайжруулж ажиллах, нутгийн иргэдэд аливаа амьтдыг хайрлан хамгаалах талаар мэдлэг мэдээллийг хүргэж ажиллана.

9. Малчид авто зам болон төмөр замаар малаа хөндлөн гаргахдаа хяналттайгаар, зориулалтын гарц, гүүр, хоолойгоор гаргана.
10. Байнгын засвар, арчлалт хийхэд хүндрэлтэй хэсэгт гарц, гармыг төлөвлөсөн бол 24 цагийн турш камержуулалтын хяналт тавин, ашиглалтын аюулгүй нөхцлийг хангана.
11. Авто болон төмөр замыг шинээр болон шинэчлэн төлөвлөхөд замын хажуугийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх, үйлчилгээний байгууламж барих, шилэн кабел татах болон бусад байдлаар хийгдэх аливаа өргөтгөл, барилга, засварын үед нүүдлийн тууртан амьтад болон тэдгээрийн амьдрах орчинг хүний болон техникийн нөлөөлөлд өртөж, дайжихгүй байх нөхцлийг бүрдүүлнэ.
12. Гарц, гарманд урсгал засварыг тогтмол, ээлжит засварыг 5 жил тутамд, их засварыг 15-аас дээш жил тутамд хийнэ. Шаардлагатай тохиолдолд үүнээс бага хугацаанд ээлжит болон их засварыг хийнэ.

Зураг 7. Зэрлэг амьтдад зориулсан газрын төлөвлөлт

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Архангай аймгийн газар нутгийн онцлог, ан амьтдын тархалт зэргийг харгалзан хатуу хучилттай зам болон сайжруулсан зам дагуу 30-50 км-ийн зайтай зэрлэг ан амьтанд зориулсан гарцыг төлөвлөлөө.

Цахилгаан автомашин цэнэглэх станц болон амрах цэгийн төлөвлөлт

- *Цахилгаан автомашин цэнэглэх станц*

УИХ -ын 1999 оны 07-р сарын 08-ны өдөр баталсан “ПРОТОКОЛ СОЁРХОН БАТЛАХ ТУХАЙ” хуулийн хүрээнд манай улс Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын суурь Конвенцийн 1997 оны 12-р сарын 11-ний өдрийн Киотогийн Протоколд нэгдэн орсон. Энэхүү суурь Конвенцод нэгдсэн улс орнууд 8 зорилтын хүрээнд хүлэмжийн хийг (CO₂) хязгаарлах, бууруулах талаар бодлого, арга хэмжээ авч, тайлагнах үүрэг хүлээдэг. Үүний нэг нь “Тээврийн салбарт хүлэмжийн хийн ялгаралтыг бууруулах, хязгаарлахад чиглэсэн арга хэмжээ авах зорилт” бөгөөд энэ хүрээнд сүүлийн жилүүдэд батарейн технологийн дэвшил, цахилгаан автомашины(EV) цэнэглэх станцын хангамж зэрэг асуудлыг шийдэхийн тулд ОУ-н хамтын үйл ажиллагааны байгууллагууд судалгаа шинжилгээ, стандарт норм дүрэм, журам боловсруулж улс орнууд өөр өөрсдийнхөө хууль эрх зүйн орчинд тусган өгч цахилгаан тээврийн хэрэгслийг өргөнөөр нэвтрүүлж байна.

BMW, TOYOTA, GM зэрэг автомашин үйлдвэрлэгч томоохон корпорациуд 2030 он гэхэд автомашин үйлдвэрлэлийн нийт хүчин чадлын 35-85 хувийг зөвхөн цахилгаан автомашин (EV) үйлдвэрлэх замаар 2050 он гэхэд 100 хувь цахилгаан автомашин (EV) үйлдвэрлэгч болох “Vision zero” дэвшүүлэн ажиллаж байна.

Бодлогын орчин:

Монгол улсын их хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол улсын алсын хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан байна. Үүнд:

4.1.17. Байгальд ээлтэй үр ашигтай, цэвэр технологи, хэмнэлттэй хэрэглээг дэмжсэн тогтвортой, эрсдэл даах ногоон эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих ногоон санхүүжилт, татвар татаас, худалдан авалт урамшууллын тогтолцоог хөгжүүлнэ.

9.2 Иргэдийн эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлж, экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хангасан, хүлэмжийн хийн ялгарал багатай ногоон технологи бүхий АМЬДРАЛЫН ТААТАЙ ОРЧИНТОЙ болж хөгжих зорилтын II үе шат (2031-2040)-нд Тээврийн салбарын хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах зорилгоор нийтийн тээврийн хэрэглээг бүрэн цахилгаанжуулах.

9.3.23.Тээврийн хэрэгслийг цахилгаан болон хийн эх үүсвэрээр цэнэглэх сүлжээ байгуулна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Монгол улсын засгийн газрын 2018 оны 321 дүгээр тогтоолоор баталсан “Төрөөс автотээврийн салбарт баримтлах бодлого (2018-2026)” дунд хугацааны хөгжлийн бодлогын баримт бичигт дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан байна. Үүнд:

2.3.5.3. хот доторх болон хот орчмын тээврийн үйлчилгээний паркийг байгалийн болон шингэрүүлсэн шатдаг хий, цахилгаан, байгаль орчинд ээлтэй бусад эх үүсвэрээр ажилладаг, тэдгээрийн хосолмол хэрэглээ бүхий автотээврийн хэрэгслээр шинэчлэх;

5.11 Тээврийн хэрэгслийг цахилгаан болон хийн эх үүсвэрээр цэнэглэх сүлжээг бий болгох 2-4 цэгт.

2021 оны 11-р сарын байдлаар Монгол улсын автотээврийн хэрэгслийн бүртгэл мэдээллийн санд нийт 1136724 тээврийн хэрэгсэл бүртгэлтэй бөгөөд үүний 473 цахилгаан тээврийн хэрэгсэл бүртгэлтэй байна.

Тухайн автомашины үйлдвэрлэсэн оноос хамаарч ашиглалтын жил 10 болон түүнээс бага автомашины хувьд бүрэн цэнэгтэй үед Улаанбаатар хотод өвлийн улиралд 50-70 км, зуны улиралд 70-100 км автозамын хөдөлгөөнд оролцдог байна.

Улаанбаатар хотод 13 цэнэглэх станц суурилагдсан бол орон нутаг болон улсын чанартай автозам дагуу цэнэглэх станц байгуулагдаагүй байна. Энэ нь орон нутагт цахилгаан автомашин ашиглах, хот хоорондын хөдөлгөөнд оролцоход хязгаарлагдмал байдлыг үүсгэж байна.

Тиймээс сум хоорондын зай, цахилгаан машин бүтэн цэнэгтэй үедээ туулах замын уртыг харгалзан дараах байршлуудад цахилгаан цэнэглэх станцыг төлөвлөлөө.

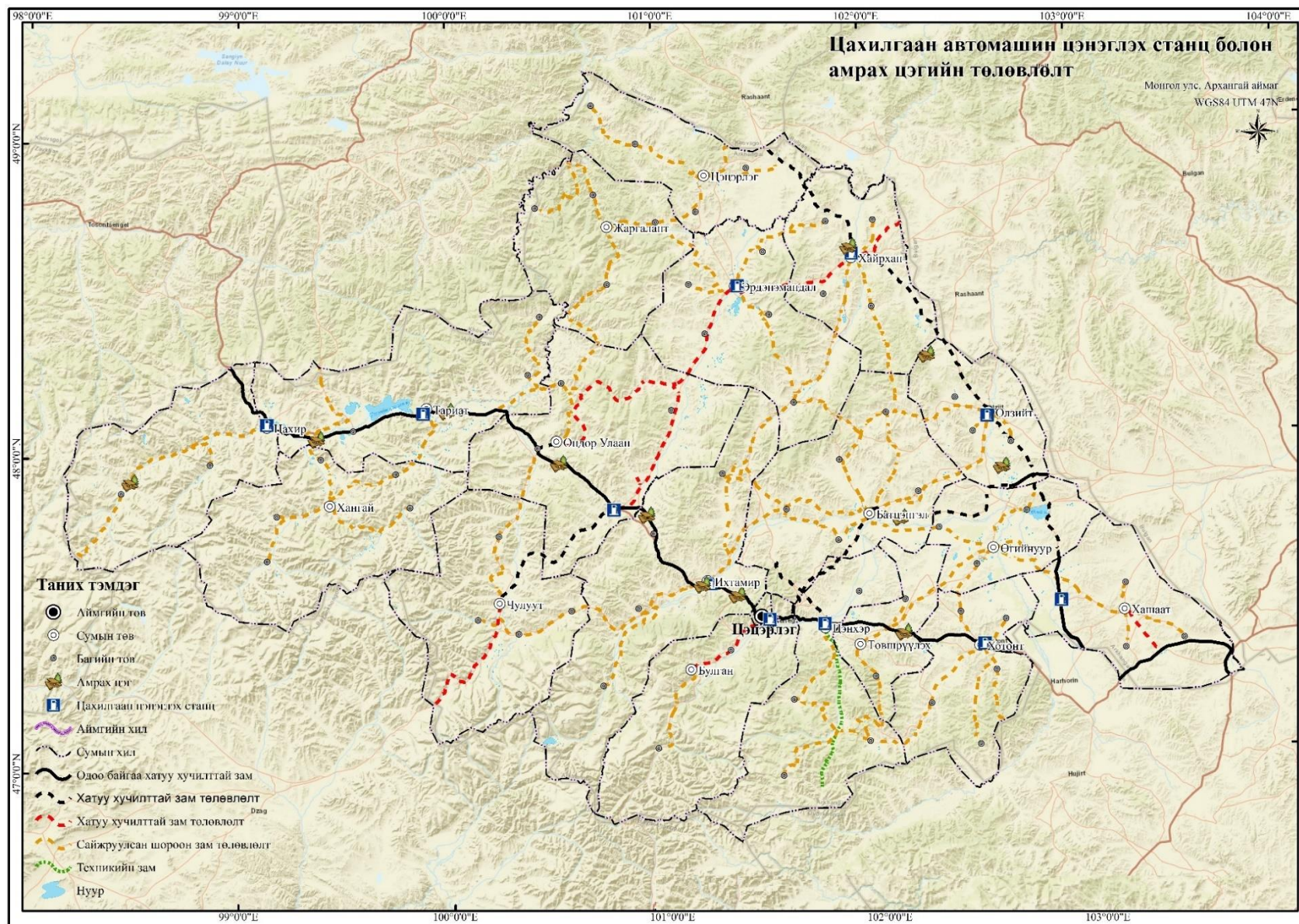
Цахир, Тариат, Өндөр-Улаанаас Чулуут сум руу салдаг хэсэгт, Ихтамир, Цэнхэр, Хотонт, Хашаат, Өлзийт, Хайрхан, Эрдэнэмандал зэрэг сумдад төлөвлөсөн.

- *Зам дагуу амрах цэгүүдийг 50 км-ийн зайтай байхаар төлөвлөв.*

Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр, Монгол Улсын 2021-2025 оны хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрт “Аялал жуулчлалын гол чиглэлийн авто зам дагуу түр буудаллах цэг, үйлчилгээний цогцолбор байгуулах” зорилт тусгасан. Энэ хүрээнд БОАЖЯ, ЗТХЯ-наас Аялал жуулчлалын гол чиглэлийн авто зам дагуу 150-200 км тутам байгуулах түр буудаллах цэг, үйлчилгээний цогцолборын стандартыг батлуулж, Техникийн эзийн засгийн үндэслэлийг боловсруулан, байршлын судалгааг боловсруулсан.

Дээрх зорилтод тусгасны дагуу авто зам дагуу амрах цэгүүдийг 50 км-ийн зайтай байхаар төлөвлөв.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 8. Цахилгаан автомашин цэнэглэх станц болон амрах цэгийн төлөвлөлт

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хүснэгт 7. Төлөвлөж буй амрах цэгийн байршил

№	Сумын нэр	Байршил	
		Х	У
1	Ихтамир	101° 20' 28.635" E	47° 32' 52.469" N
2	Ихтамир	101° 10' 40.172" E	47° 35' 0.882" N
3	Ихтамир	100° 55' 27.228" E	47° 48' 33.699" N
4	Өндөр-Улаан	100° 30' 56.968" E	47° 58' 42.795" N
5	Тариат	99° 59' 11.932" E	48° 9' 0.004" N
6	Тариат	99° 22' 11.991" E	48° 3' 50.652" N
7	Төвшрүүлэх	102° 6' 52.204" E	47° 24' 46.169" N
8	Өлзийт	102° 36' 26.530" E	47° 55' 40.174" N
9	Өлзийт	102° 16' 23.440" E	48° 17' 23.939" N
10	Хайрхан	101° 55' 19.429" E	48° 38' 31.370" N
11	Батцэнгэл	102° 7' 5.440" E	47° 46' 35.573" N
12	Цахир	98° 29' 16.103" E	47° 55' 33.536" N

Хүснэгт 8. Төлөвлөж буй цахилгаан автомашин цэнэглэх станцын байршил

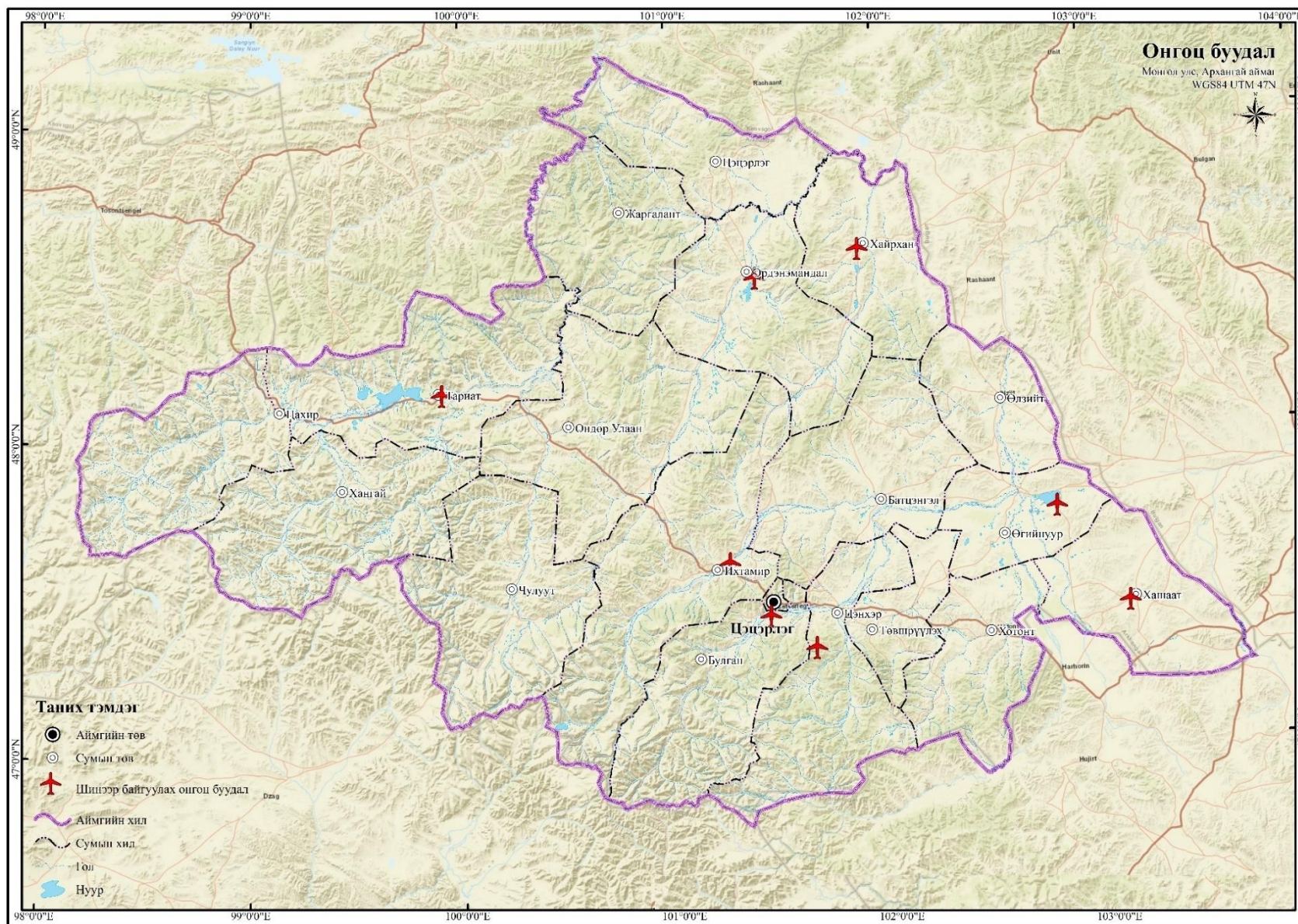
№	Сумын нэр	Байршил	
		Х	У
1	Ихтамир	101° 13' 4.667" E	47° 35' 14.318" N
2	Тариат	99° 52' 37.593" E	48° 8' 35.199" N
3	Цахир	99° 8' 7.310" E	48° 6' 38.676" N
4	Цэцэрлэг хот	101° 29' 25.579" E	47° 28' 8.064" N
5	Цэнхэр	101° 44' 48.442" E	47° 26' 57.722" N
6	Хотонт	102° 29' 27.821" E	47° 22' 1.776" N
7	Өндөр-Улаан	100° 46' 15.857" E	47° 49' 44.456" N
8	Эрдэнэмандал	101° 23' 9.773" E	48° 31' 41.373" N
9	Хайрхан	101° 56' 8.219" E	48° 37' 12.972" N
10	Өлзийт	102° 32' 58.067" E	48° 5' 23.626" N
11	Хашаат	102° 51' 29.343" E	47° 29' 36.053" N

1.1.2 Агаарын тээврийн газрын төлөвлөлт

Архангай аймгийн Булган, Ихтамир, Өгийнуур, Хашаат, Эрдэнэмандал, Цэнхэр зэрэг сумдад 8.4 га талбайтай, Тариат суманд 11.2 га, Хайрхан суманд 8.0 га талбайтай бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг байгуулахаар төлөвлөлөө.

Үүнд мөн агаарын тээврийн зурвас газар, агаарын тээврийн хамгаалалтын зурвас, ойртолтын бүс, шувууны аюулаас хамгаалах бүс зэргийг төлөвлөв.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

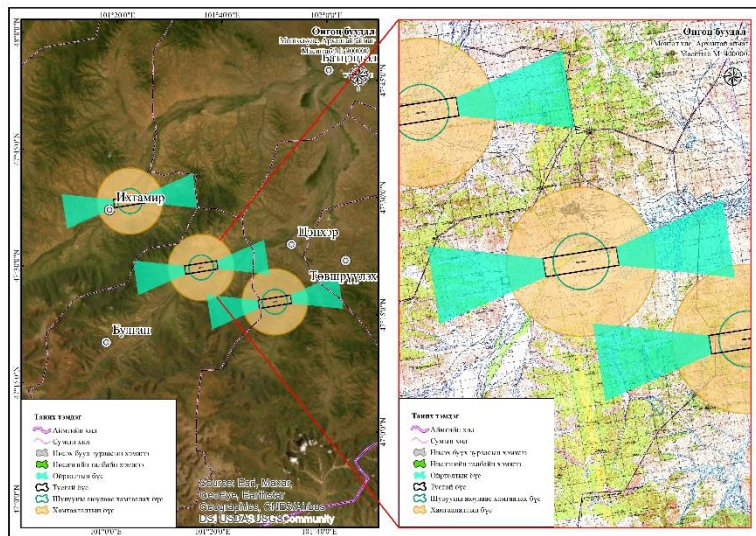
Зураг 9. Төлөвлөж буй онгоц буудлын газрын байриил

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хүснэгт 9. Нисэх онгоц хөөрөх, буух талбайн эргэлтийн цэг, талбайн хэмжээ /нэгтгэл/

№	Сумын нэр	Эргэлтийн цэгийн дугаар	Солбилцол		Талбай га
			Х	Ү	
1	Булган	1	101° 26' 34.932" E	47° 25' 28.179" N	8.4
		2	101° 26' 35.052" E	47° 25' 30.768" N	
		3	101° 27' 25.125" E	47° 25' 29.698" N	
		4	101° 27' 25.005" E	47° 25' 27.108" N	
2	Ихтамир	1	101° 15' 26.673" E	47° 35' 42.950" N	8.4
		2	101° 15' 26.785" E	47° 35' 45.540" N	
		3	101° 16' 17.027" E	47° 35' 44.547" N	
		4	101° 16' 16.915" E	47° 35' 41.958" N	
3	Өгийнуур	1	102° 48' 21.073" E	47° 44' 37.006" N	8.4
		2	102° 48' 21.261" E	47° 44' 39.591" N	
		3	102° 49' 11.574" E	47° 44' 37.917" N	
		4	102° 49' 11.385" E	47° 44' 35.332" N	
4	Тариат	1	99° 54' 21.287" E	48° 8' 45.701" N	11.2
		2	99° 54' 21.332" E	48° 8' 48.292" N	
		3	99° 55' 29.080" E	48° 8' 47.752" N	
		4	99° 55' 29.034" E	48° 8' 45.162" N	
5	Хайрхан	1	101° 54' 23.334" E	48° 34' 57.350" N	8.4
		2	101° 54' 23.482" E	48° 34' 59.938" N	
		3	101° 55' 14.669" E	48° 34' 58.642" N	
		4	101° 55' 14.520" E	48° 34' 56.054" N	
6	Хашаат	1	103° 7' 38.670" E	47° 26' 1.719" N	8.4
		2	103° 7' 38.872" E	47° 26' 4.303" N	
		3	103° 8' 28.870" E	47° 26' 2.497" N	
		4	103° 8' 28.666" E	47° 25' 59.913" N	
7	Цэнхэр	1	101° 39' 17.678" E	47° 19' 15.943" N	8.0
		2	101° 39' 17.808" E	47° 19' 18.532" N	
		3	101° 40' 5.396" E	47° 19' 17.426" N	
		4	101° 40' 5.265" E	47° 19' 14.838" N	
8	Эрдэнэмандал	1	101° 24' 40.640" E	48° 29' 57.192" N	8.4
		2	101° 24' 40.763" E	48° 29' 59.780" N	
		3	101° 25' 31.887" E	48° 29' 58.706" N	
		4	101° 25' 31.764" E	48° 29' 56.117" N	

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

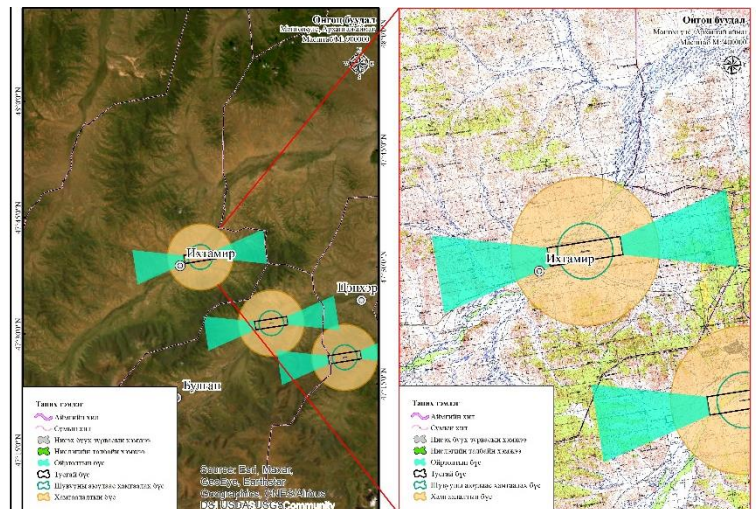
Зураг 10. Булган сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

Булган суманд 8.4 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 10. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

Сумын нэр	№	Солбилцол	
		X	Y
Булган	1	101° 26' 34.932" E	47° 25' 28.179" N
	2	101° 26' 35.052" E	47° 25' 30.768" N
	3	101° 27' 25.125" E	47° 25' 29.698" N
	4	101° 27' 25.005" E	47° 25' 27.108" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

Зураг 11. Ихтамир сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

Ихтамир суманд 8.4 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 11. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

Сумын нэр	№	Солбилцол	
		X	Y
Ихтамир	1	101° 15' 26.673" E	47° 35' 42.950" N
	2	101° 15' 26.785" E	47° 35' 45.540" N
	3	101° 16' 17.027" E	47° 35' 44.547" N
	4	101° 16' 16.915" E	47° 35' 41.958" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

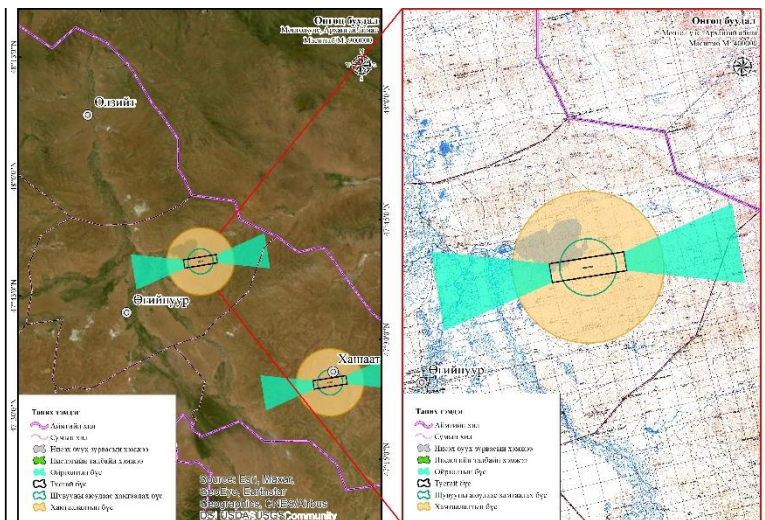
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Өгийнуур суманд 8.4 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 12. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

Сумын нэр	№	Солбилцол	
		X	Y
Өгийнуур	1	102° 48' 21.073" E	47° 44' 37.006" N
	2	102° 48' 21.261" E	47° 44' 39.591" N
	3	102° 49' 11.574" E	47° 44' 37.917" N
	4	102° 49' 11.385" E	47° 44' 35.332" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

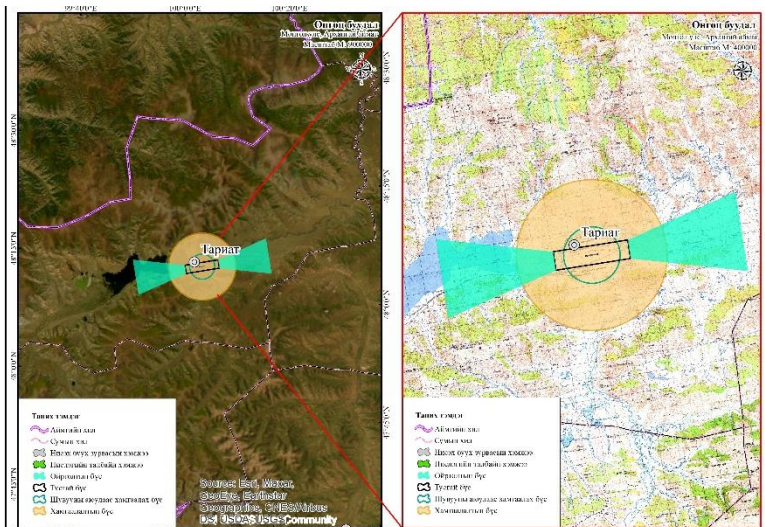
Зураг 12. Өгийнуур сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

Тариат суманд 11.2 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 13. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

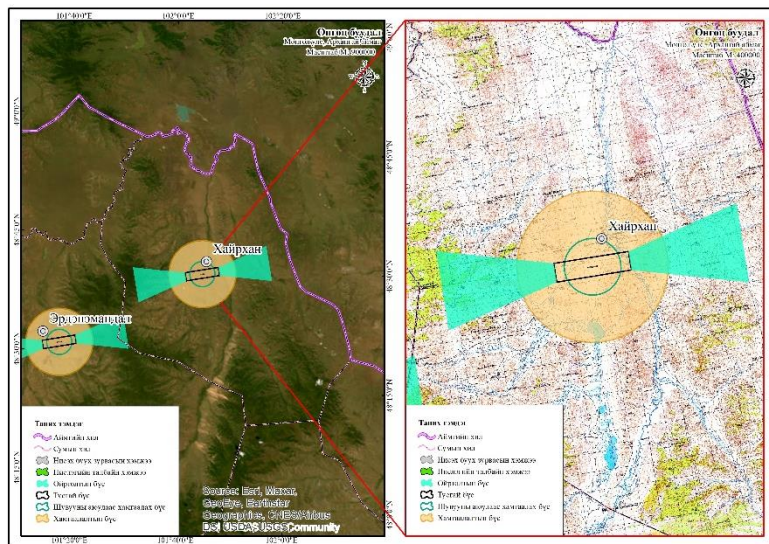
Сумын нэр	№	Солбилцол	
		X	Y
Тариат	1	99° 54' 21.287" E	48° 8' 45.701" N
	2	99° 54' 21.332" E	48° 8' 48.292" N
	3	99° 55' 29.080" E	48° 8' 47.752" N
	4	99° 55' 29.034" E	48° 8' 45.162" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

Зураг 13. Тариат сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

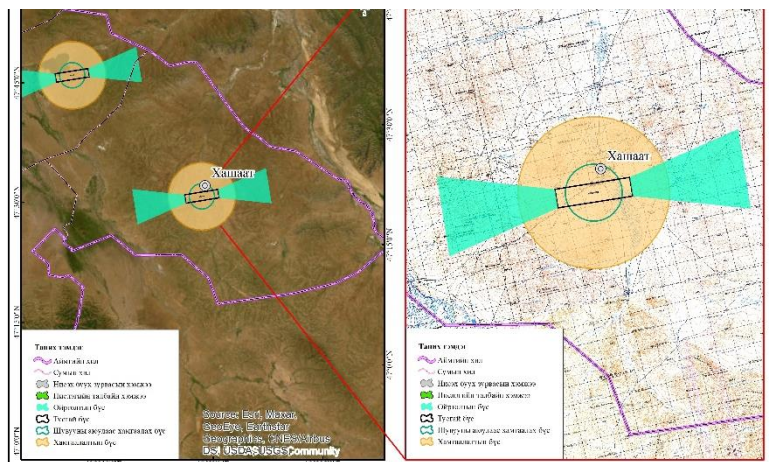
Зураг 15. Хайрхан сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

Хайрхан суманд 8.4 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 14. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

Сумын нэр	№	Солбилцол	
		Х	Ү
Хайрхан	1	101° 54' 23.334" E	48° 34' 57.350" N
	2	101° 54' 23.482" E	48° 34' 59.938" N
	3	101° 55' 14.669" E	48° 34' 58.642" N
	4	101° 55' 14.520" E	48° 34' 56.054" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

Зураг 14. Хашаат сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

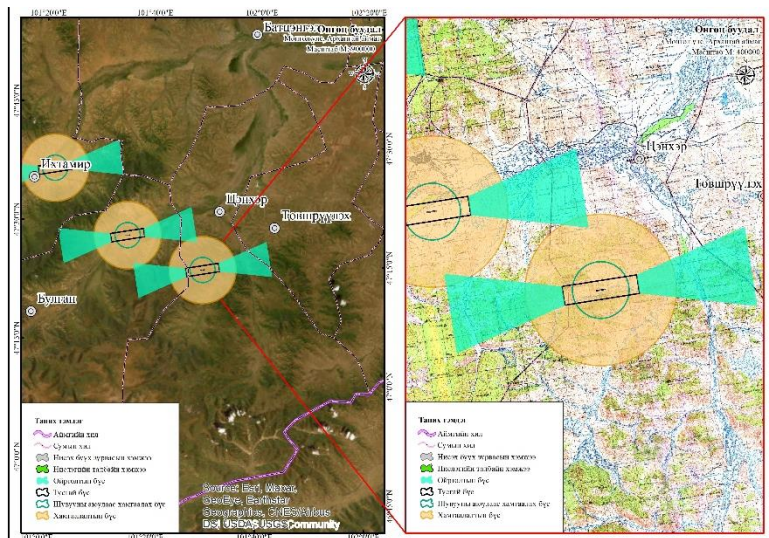
Хашаат суманд 8.4 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 15. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

Сумын нэр	№	Солбилцол	
		Х	Ү
Хашаат	1	103° 7' 38.670" E	47° 26' 1.719" N
	2	103° 7' 38.872" E	47° 26' 4.303" N
	3	103° 8' 28.870" E	47° 26' 2.497" N
	4	103° 8' 28.666" E	47° 25' 59.913" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

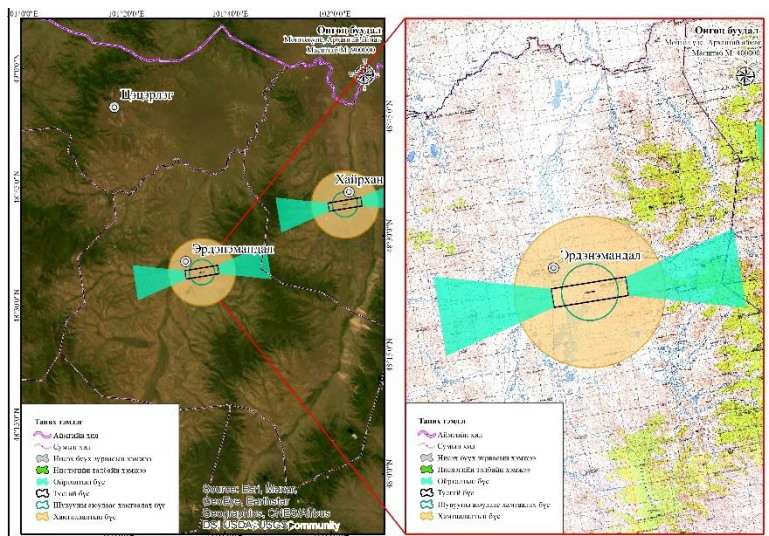
Зураг 17. Цэнхэр сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

Цэнхэр суманд 8.0 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 16. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

Сумын нэр	№	Солбилцол	
		X	Y
Цэнхэр	1	101° 39' 17.678" E	47° 19' 15.943" N
	2	101° 39' 17.808" E	47° 19' 18.532" N
	3	101° 40' 5.396" E	47° 19' 17.426" N
	4	101° 40' 5.265" E	47° 19' 14.838" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

Зураг 16. Эрдэнэмандал сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар

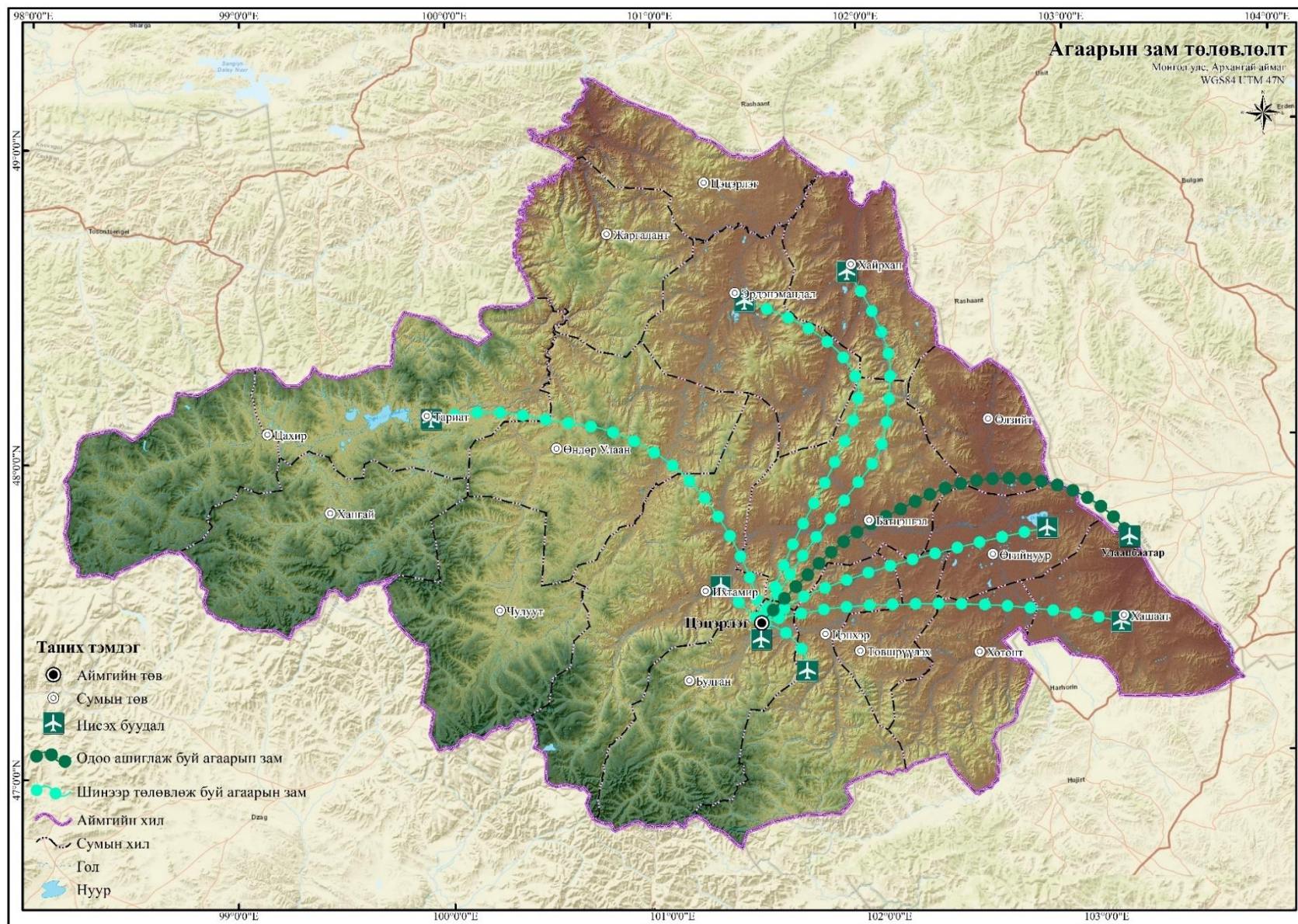
Эрдэнэмандал суманд 8.4 га газар буюу бага оврын нисэх онгоц хөөрөх, буух газрыг төлөвлөсөн.

Хүснэгт 17. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг

Сумын нэр	№	Солбилцол	
		X	Y
Эрдэнэмандал	1	101° 24' 40.640" E	48° 29' 57.192" N
	2	101° 24' 40.763" E	48° 29' 59.780" N
	3	101° 25' 31.887" E	48° 29' 58.706" N
	4	101° 25' 31.764" E	48° 29' 56.117" N

Эх сурвалж: Иргэний нисэхийн ерөнхий газар

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 18. Агаарын замын сүлжээ /Цэцэрлэг хотоос/

1.1.3 Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт

Эрчим хүч дамжуулах шугамын төлөвлөлт

“Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030”-д тусгагдсан эрчим хүчний хөгжлийн чиг хандлага, газар нутаг, орон зайн хэрэгцээг харгалзан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөтэй уялдуулах шаардлагатай заалтууд:

Зорилт 2. Нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг нэмэгдүүлж, эрчим хүчний шинэ эх үүсвэрийг ашиглах бэлтгэлийг хангана.

- I үе шат (2016-2020): Нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг 20-д хүргэх, цөмийн эрчим хүч ашиглах бэлтгэл ажлыг хангах.
- II үе шат (2021-2025): Нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг 25-д хүргэх, цөмийн эрчим хүч ашиглах бэлтгэл ажлыг бүрэн хангах.
- III үе шат (2026-2030): Нийт эрчим хүчинд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувийг 30-д хүргэх, цөмийн эрчим хүч ашиглаж эхлэх.

Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, УИХ-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Монгол Улсын засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр, УИХ-ын 2015 оны 63 дугаар тогтоолоор батлагдсан Төрөөс эрчим хүчний талаар баримтлах бодлогын баримт бичигт сэргээгдэх эрчим хүчний суурилагдсан хүчин чадлыг 2030 онд 30 хувьд хүргэхээр тусгагдсан.

Хүснэгт 18. Эрчим хүч дамжуулах шугамын төлөвлөлт

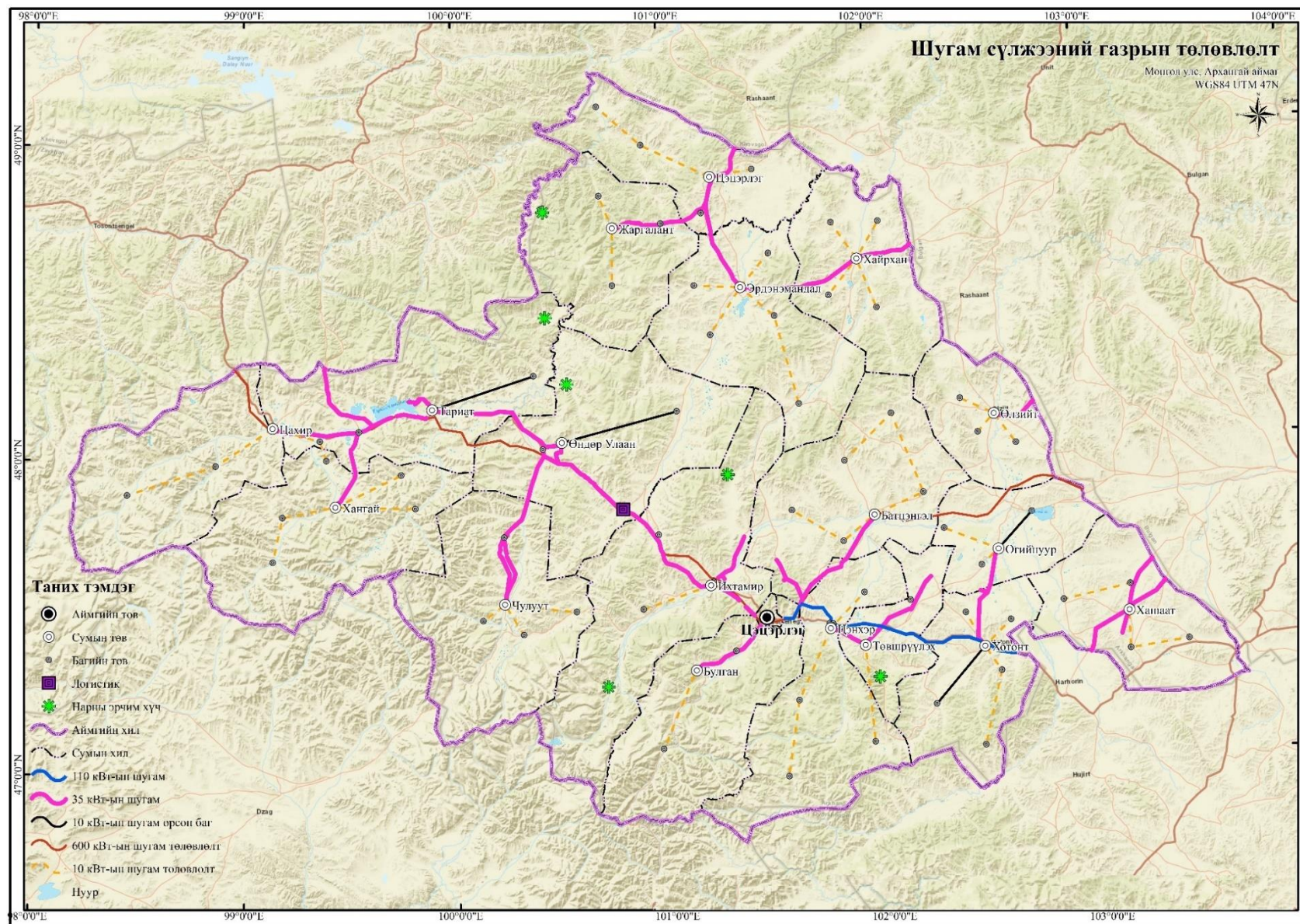
№	Холбогдох чиглэл	Шугам сүлжээ төлөвлөлт	Урт /км/	Хэрэгжих хугацаа
1	Улаанбаатар - Архангай - ЗА.Тэ	600 квт-ын шугам	369.81	2027 он
2	Цахир сум Хан-Уул баг– Баянгол баг	10квт-ын шугам	57.07	2038 он
3	Цахир сум– Хангай сум Арбаясгалан баг		24.5	
4	Хангай сум – Чандмань баг – Тэрх баг		35.24	
5	Хангай сумын төв – Хангай сум Гичгэнэ баг		25.8	
6	Хангай сумын төв – Баян-Улаан баг		28.27	
7	Чулуут сумын төв – Өлзийт гол баг		9.65	
8	Чулуут сумын төв – Хүрэм баг		12.75	
9	Чулуут сумын төв – Хайрхан баг		25.53	
10	Булган сумын төв – Булган сумын Тусгалт баг		28.4	
11	Ихтамир сумын төв - Хан-Өндөр баг		25.23	
12	Цэнхэр сумын төв – 3-р баг-Цэнхэр сум Орхон баг		54.8	
13	Цэнхэр сумын төв – Цэнхэр сумын Буйлант баг		17.43	

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

14	Төвшрүүлэх сумын төв – Цэнхэр сум Өндөр тэрэгт	34.32
15	Хотонт сумын төв – Улаанчулуу баг – Орхон баг	37.34
16	Хашаат сумын төв – Цагаан хад баг – Хашаат сум Номгон баг	34.3
17	Хашаат сумын төв - Жаргалант баг – Хашаат сум Цайдам баг	33.4
18	Хотонт сумын төв – Хотонт сум Бургалтай баг	13.1
19	Хотонт сумын төв – Хотонт сум Хөөврийн баг	13.6
20	Өгийнуур сумын төв – Өгийнуур сум Орхон баг	11.17
21	Өгийнуур сумын төв – Өгийнуур сум Дойт баг	8.16
22	Өгийнуур сумын төв - Өгийнуур сум Тоглох баг	20.5
23	Батцэнгэл сумын төв - Батцэнгэл сум Дэл баг	14.3
24	Батцэнгэл сумын төв - Батцэнгэл сум Хөнөг баг – Улаанчулуут баг – Цац баг	72.67
25	Батцэнгэл сум Дэл баг - Батцэнгэл сум Баян уул баг	21.3
26	Өлзийт сумын төв - Өлзийт сум Ямаат баг	12.90
27	Өлзийт сумын төв – Байшир баг	13.06
28	Өлзийт сумын төв – Бодонт баг	8.67
29	Хайрхан сумын төв – Хайрах сум Жарантай баг	18.64
30	Эрдэнэмандал сумын төв - Эрдэнэмандал сум Эрдэнэ-Уул баг	19.93
31	Эрдэнэмандал сумын төв - Эрдэнэмандал сум Тээл баг	15.54
32	Эрдэнэмандал сумын төв - Эрдэнэмандал сум Алаг уул баг – Эрдэнэмандал сум Идэр - Улаан баг	47.93
33	Эрдэнэмандал сумын төв - Эрдэнэмандал сум Хан-Өндөр баг	16.36
34	Жаргалант сумын төв - Жаргалант сум Асайт баг	20.35
35	Жаргалант сумын төв - Жаргалант сум Эрдэнэ-Уул баг	12.27
36	Цэцэрлэг сумын төв - Цэцэрлэг сум Хонгорж баг	15.17
37	Цэцэрлэг сумын төв - Цэцэрлэг сум Туулант баг – Чулуут баг	47.44
38	Хайрхан сумын төв – Хайрхан баг	16.26
39	Хайрхан сумын төв - Асгат баг	15.66
40	Хайрхан сумын төв – Могой баг	15.25
Нийт		1324.4

Төлөвлөлтийн хугацаанд иргэд, сум, орон нутгийн удирдлагын саналыг үндэслэн бүх сумын төвөөс малчид, эрчимжсэн аж ахуй, ферм, уурхай, аялал жуучлалын бааз болон цахилгаангүй багийн төвүүд рүү 10 квт-ын 954.6 км урт цахилгаан дамжуулах агаарын шугамыг шинээр барьж байгуулахаар төлөвлөж мөн Улаанбаатар-Архангай-Завхан аймаг Тэлмэн сум руу 600 квт-ын шугамыг төлөвлөсөн.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 19. Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт

1.1.4 Сэргээгдэх эрчим хүчний төлөвлөлт

Нарны цахилгаан станц

Нарны зайн хавтангийн ажиллах зарчим нь нарны гэрлийг цахилгааны тогтмол гүйдэл болгож хувиргахад оршино. Үүсэн бий болсон цахилгаан гүйдлийг шууд хэрэглэх эсвэл аккумуляторын батарейд хуримтлуулан шаардлагатай үед нь хэрэглэх замаар ашиглана. Аккумуляторын давуу тал нь оргил ачааллын үед хэрэглэх гүйдэл нь нарны зайн үүсгэх гүйдлээс өндөр байсан ч гэсэн тасралтгүй цахилгаанаар хангах боломжтой байдаг.

Монгол орны газарзүйн байршил, цаг агаарын нөхцөл нь нарны зайг ашиглахад тохиромжтой болох нь:

- Монголд жилд 2600-3300 цаг нартай байдаг
- Жилд дөнгөж 7 – 21 хоног наргүй байдаг ба дараалан 2 –оос дээш хоног наргүй байх тохиолдол наргүй байх тохиолдол маш ховор.
- Нутаг дэвсгэр далай тэнгисээс алслагдсан, өндөрлөг учир агаар мандал нэн тунгалаг, нарны шууд цацрагийн эрчим их.
- Цаг уур хуурай, сэрүүвтэр байдаг нь нарны зайн эдэлгээнд сайнаар нөлөөлж, нарны зайн гаралтын чадлыг нэмэгдүүлдэг байна. Өөрөөр хэлбэл хүйтэн байх тусам нарны зайн гарах гүйдлийн чадал ихэсдэг.
- Манай орны хамгийн хүйтэн болон хамгийн халуун температурт ч тэсвэртэй учир жилийн 4 улиралд алинд ч тохиромжтой.

Нарны зайн системийн гол давуу талууд, сул талууд

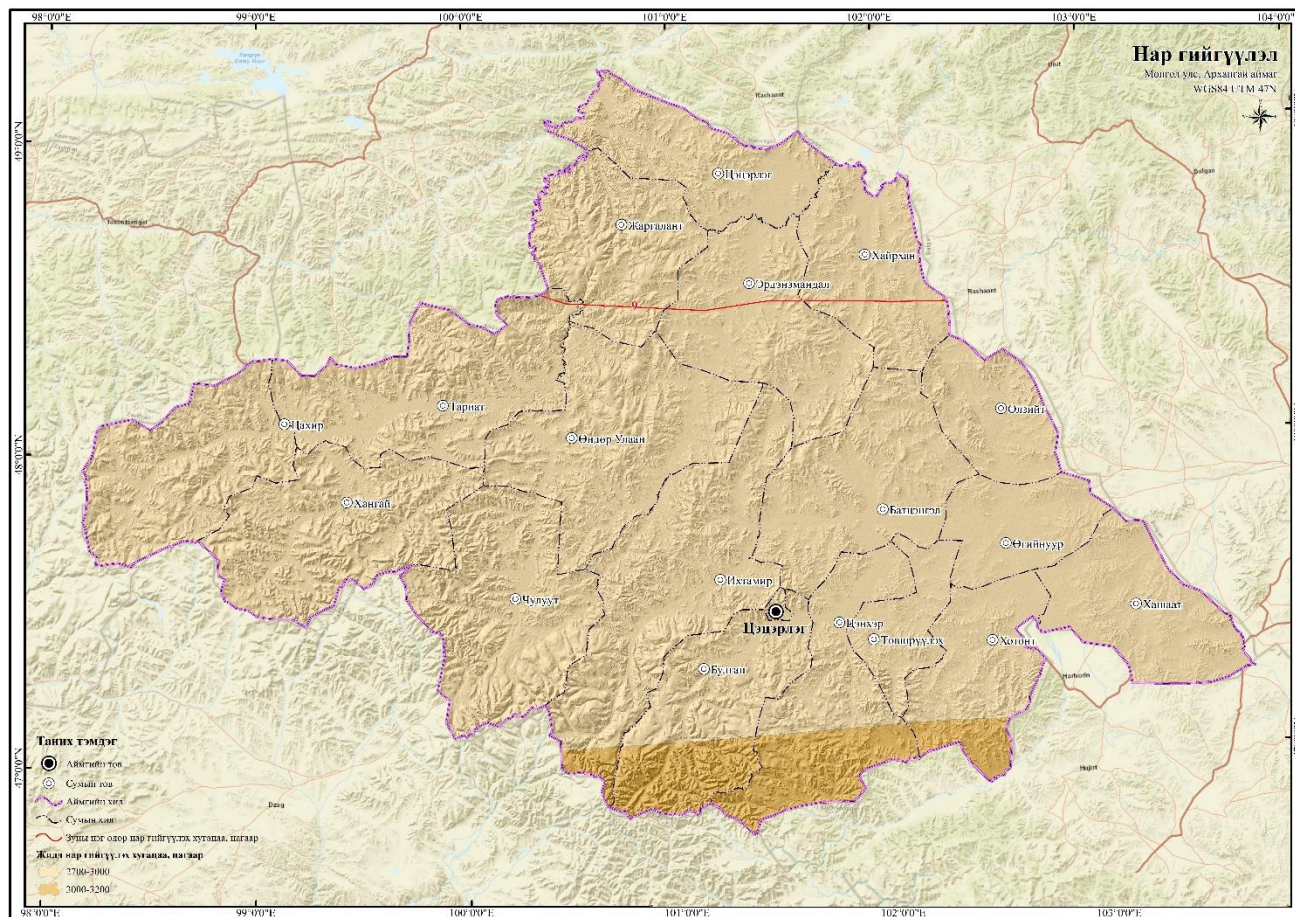
- Түлш шатахуун болон мэргэжлийн ажиллах хүн, байнгын арчилгаа тосолгоо шаардлагагүй.
- Хүрээлэн байгаа орчинд хор хөнөөл учруулдаггүй, экологийн цэвэр эрчим хүчний үүсгүүр
- Дэд бүтэц сул хөгжсөн орон нутагт хэрэглэхэд тохиромжтой
- Ажиллах жил 20 -30 жил
- Цахилгаан тоног төхөөрөмжийн чадал, хөрөнгийн чадвартаа тохируулан хэрэглэх сонголт хийх боломжтой
- Том хэрэглэгчдийг бус зөвхөн бага чадлын хэрэглэгчдийг хангахад зориулагдсан учир нь том хэрэглэгчдэд энэ нь системийг тавихад өндөр үнэтэй болно.
- Ихэнх түүхий эдээ гадаадаас импортолдог.

Нарны зайн гол хүчин зүйлс

1. Нарны гэрэл: Энэ нь зайн системийн гол түлш юм.
2. Нарны модуль: Цахилгааны хэрэглээг нарны гэрлээр шууд хангадаг.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

3. Цэнэг тохируулагч: Цэнэг хураагуурыг хэт цэнэглэгдэхээс хамгаална.
4. Цэнэг хураагуур: Нарны модулиар ирэх энергийг хуримтлуулдаг.
5. Инвертер: Тогтмол гүйдлийг хувьсах гүйдэлд хувиргахаас гадна хүчдэлийн хэмжээг нэмдэг төхөөрөмж юм.
6. Угсралтын хэлбэр: Дээвэр газар багалан дээр болон нар дагадаг хөдөлгөөнтэй суурилуулдаг.

Зураг 20. Архангай аймагт жилд нар гийгүүлэх хугацаа

Архангай аймгийн нутагт жилд 2700-3200 цаг нартай байдаг байна. Энэ нь нарны цахилгаан станц барьж байгуулахад тохиромжтой хугацаа юм.

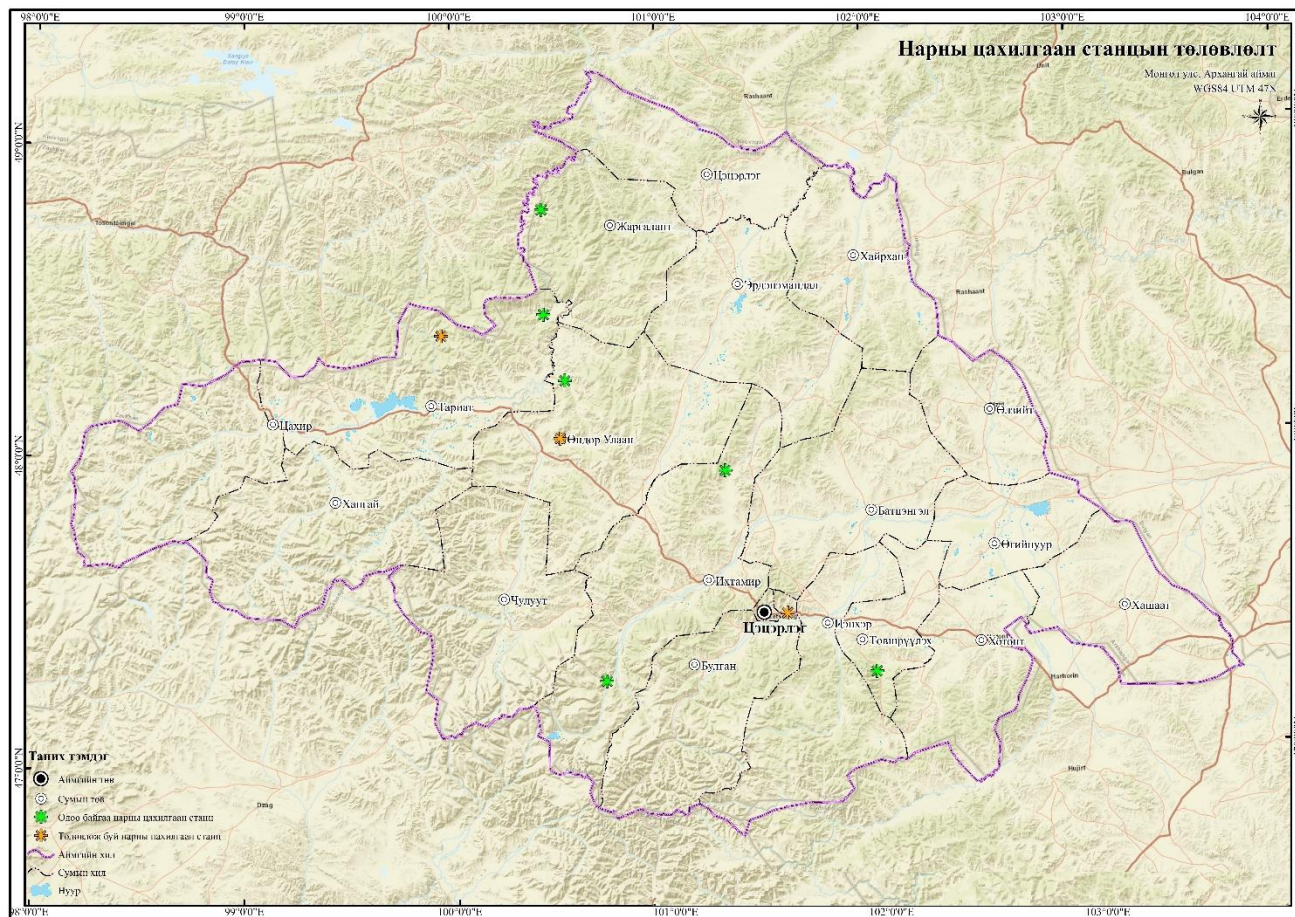
Архангай аймагт дараах байршлуудад нарны цахилгаан станцыг төлөвлөлөө.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хүснэгт 19. Нарны цахилгаан станц төлөвлөлтийн байршил

№	Сумын нэр	Байршил	
		X	Y
1	Өндөр-Улыын сумын төв	100° 30' 22.601" E	48° 2' 54.959" N
2	Тариат Хадат рашаан	99° 56' 40.000" E	48° 22' 53.000" N
3	Цэцэрлэг хот орчимд	101° 33' 46.900" E	47° 28' 21.010" N

Газрын гүний дулааны үүсгүүр

Зураг 21. Нарны цахилгаан станцын төлөвлөлт

Геотерм энерги гэдэг нь Дэлхийн гүнээс ялгарч байгаа дулааны энерги юм. Газрын хөрсөнд шингэсэн нарны болон газрын дотоод энергиэс бүрдэх энергийг газрын хөрсний өнгөн давхаргын дулаан гэнэ. Энэхүү энергийн 47 хувь нь нарны энергиэс үүсдэг. Газрын хөрсний 30 метрийн гүнээс эхлэн хэдэн зуун метрийн гүнд хүртэл нэг талаас нарны энергийн хуримтлал нөгөө талаас магмын дулаанаас үүсэх харьцангуй тогтмол дулааны энерги хуримтлагддаг байна. Энэхүү их энергийн шавхагдашгүй хуримтлалыг газрын гүний дулаан гэнэ.

Магмын дулаан нь халуун хайлмал цөмд цацраг идэвхт бодисын задралын үр дүнд үүснэ. Энэхүү дулаан нь чулуулаг давхаргын дулаан дамжуулалтаар буюу чулуулгийн ан цаваар дээшилсэн хайлмал магма чулуулаг давхаргад хуримтлагдсанаар газрын гадаргууд ойртдог. Газрын гүний маш их нөөцтэй газрууд нь ихэвчлэн тивүүдийн хоорондох тектоникийн

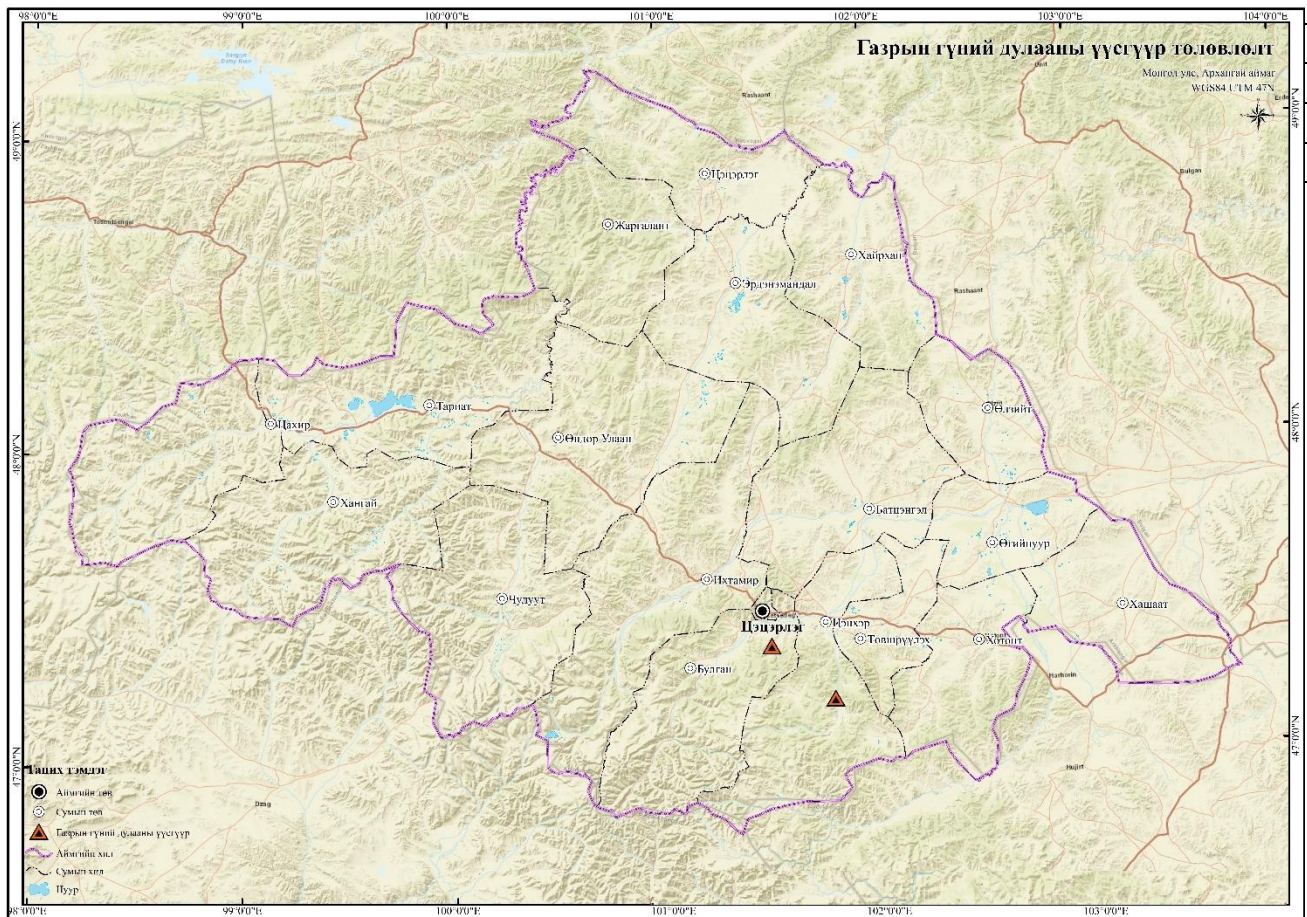
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

хагарлууд дээр оршиж, галт уул, газар хөдлөлттэй холбоотой байдаг боловч газрын гүний эрчим хүч нь дэлхийн ихэнх хэсэгт байдаг.

Дулааны нөлөөгөөр гадаргын тэжээл ус газрын доорх уст үед орж халснаар газрын гүний эрчим хүч нь халуун ус, уур хэлбэртэй байдаг. Энэ халуун ус, уур нь дээш хөөрч резервойрт хуримтлагдах буюу халуун рашаан, халуун уур, гейзер болон газрын гадарга дээр илэрч гарч ирдэг. Энэхүү резервар руу өрөмдлөг хийх замаар халуун ус, уурыг цооногоор гарган авч ашигладаг.

Газрын гүний дулааны цахилгаан станцад эрчмийн эх үүсгүүрт газрын хэвлий дэх дулааныг хэрэглэдэг. Дунджаар 30-40 метр газрын хэвлийд нэвтрэхэд түүний температур 1°C орчмоор нэмэгдэнэ. Эндээс бодохоор 3-4 км-ийн гүнд ус буцлах хэмжээний температуртай байна. Харин 10-15 км-ийн гүний температур $1000-1200^{\circ}\text{C}$ байна.

Хүснэгт 20. Газрын гүний дулааны үүсгүүрийн төлөвлөлт

Зураг 22. Газрын гүний дулааны үүсгүүр төлөвлөлт

Эх сурвалж: Эрчим хүчний үндэсний төв

Усан цахилгаан станц

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Урсгал усны нөөц ихтэй уулын гол, мөрөн, хиймэл нууран дээр баригддаг усан турбинт станц юм. Усан цахилгаан станц Эрчим хүчний системд усан цахилгаан станцыг дараах зорилгоор барьдаг. Үүнд:

- 1.Цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэх
- 2.Томоохон гол мөрнөөр усан тээвэр хийх нөхцөлийг сайжруулах
- 3.Газар тариалангийн усжуулалтын нэмэгдүүлэх
- 4.Газар нутгийг хуурайшилтаас хамгаалах зэрэг болно.

Усан цахилгаан станц нь усыг хадгалах, түүний зарцуулалтыг тохируулахад ашиглах усан сантай байдаг. Цахилгаан системийн горим өөрчлөгдөх үед усан цахилгаан станцын чадлын тохируулга хийхдээ усан санд байгаа усны зарцуулалтыг өөрчлөх замаар гүйцэтгэдэг. Цахилгаан системийн ачаалал бага үед усан цахилгаан станцын усны урсцын зарцуулалт бага буюу голын усны хэвийн урсцаас бага байна. Энэ үед усан санд ус хуримтлагдах бөгөөд Усан цахилгаан станц харьцангуй бага чадалтай ажилладаг. Цахилгаан системийн ачаалал багасах үед усны зарцуулалт голын хэвийн урсцаас их болж ихэвчлэн усан санд хуримтлагдсан усаар ажилладаг. Ийм тохиолдолд станц бүрэн чадлаараа ажиллах боломжтой юм. Усан сангийн багтаамжаас усан сангаас ажиллах хугацаа, усан санг дүүргэх хугацаа, тохируулгын үе (өдөр, хоног, долоо хоног, сар, жил) хамаардаг. Усан сангаас ажиллах хугацаанд Усан цахилгаан станц нь голын урсцын хэмжээгээр тодорхойлогдох усыг зарцуулдаг.

Цахилгаан системийн хамгийн бага түлшний зарцуулалттай ажиллах нөхцөлийг хангахын тулд усан цахилгаан станц нь дулааны цахилгаан станц ба атомын цахилгаан станцтай эрчим хүчний системийн ачаалал хуваарилалтад хамтдаа ажилладаг. Ашиглалтын нөхцөл байдлаас харахад усан цахилгаан станц нь жилийн дийлэнх хугацаанд оргил ачааллын горимд ажиллах зориулалттай байдаг. Энэ нь цахилгаан системийн их ачааллын цагуудад их ачааллаар, бага ачааллын цагуудад бага ачааллаар чадлын нэлээд өргөн завсарт ажиллах чадвартай нь холбоотой юм. Ийм маягаар усан цахилгаан станцын чадлыг атомын цахилгаан станц, дулааны цахилгаан станцын ачааллыг тэгшитгэх ба тэдгээрийг илүү үр ашигтай ажиллуулахад ашигладаг.

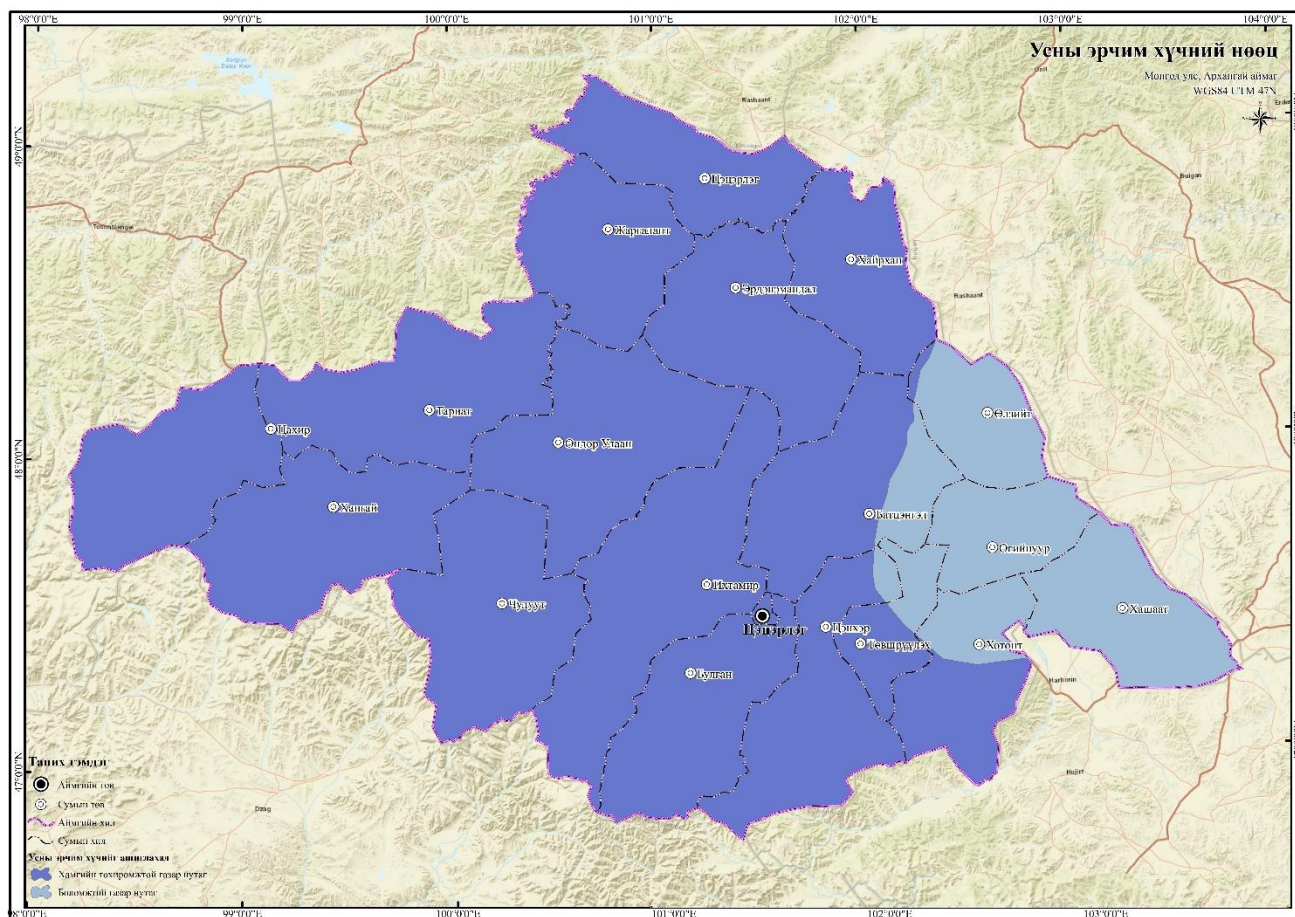
Гол үерлэсэн буюу үертэй үед голын усны урсац хэвийн хэмжээнээс ихсэх тул усны цахилгаан станцтай нь хамгийн их чадалтайгаа ойролцоо ачаалалтайгаар хоногийн турш ажилладаг. Ингэж ажиллах нь усан санд хуримтлагдсан усыг үр ашиггүй, хий хоосон урсах байдлыг багасгаж өгдөг.

Усан цахилгаан станцын жилийн ажлын горим нь олон хүчин зүйлээс хамаарах бөгөөд үүнийг тооцооны үндсэн дээр тодорхойлдог. Асаалтын хугацаа буюу хэвийн чадлаа авах хугацаа нь усан цахилгаан станцын үндсэн тодорхойлогчийн нэг юм. Гидротурбины асаалтын

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

хугацаа харьцангуй бага, маш хурдан хэвийн чадлаа авахаар зориулагдсан байдаг. Энэ нь гидрогенераторын тэнхлэгийн урт нь бага, температурын деформацид ороомгийн гол нь бага ордог зэрэгтэй холбоотой. Гидрогенераторын асаалтын процесс, суурилагдсан чадлаа авах процесс нь бүрэн автоматжуулагдсан тул хэдхэн минут шаарддаг.

Усан цахилгаан станцын суурилагдсан хүчин чадлыг ашиглах хугацааг дулааны станцтай харьцуулахад оргил ачаалалд ажиллах үе нэлээд бага 1500-3000 цаг, суурь ачаалалд ажиллах үе ойролцоо 5000-6000 цаг байдаг.

Зураг 23. Усны эрчим хүчний нөөц

Эх сурвалж: Сэргээгдэх эрчим хүчний үндэсний төв

Усан цахилгаан станцыг уулын буюу уулархаг газрын голуудад барих нь тохиромжтой. Усан цахилгаан станц барих үед усны түвшин нэмэгдэх нэлээд их хэмжээний газар нутаг, ой мод, тал хөндий усан автагдахын зэрэгцээ загасны нөөц, үржил буурах, байгалын зүй тогтлийг алдагдуулах зэрэг дутагдалтай талуудтай. Сүүлийн үед урсаж байгаа усанд шууд байрлах капсуль маягийн битүү хайрцаганд генераторынхаа хамтаар байрласан хэвтээ байрлалаар ажилладаг гидрогенераторын өргөн ашиглаж байна. Ийм маягийн гидрогенератор нь усны урсгалд шууд байрлаж байгаагийн үр дүнд ашигт үйлийн коэффициент нэлээд өндөртэй (95-96 хувь) байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Архангай аймгийн хувьд нутгийн ихэнх хэсэгт усны эрчим хүчийг ашиглахад хангалттай тохиромжтой байгаа бол зүүн хэсгээр байрлалтай сумд боломжтой газар нутагт орж байна.

1.1.5 Холбоо мэдээллийн шугамын төлөвлөлт

Монгол Улсын холбооны сүлжээ нь 21 аймаг, эдгээрийн сум, суурин газарт нийт 325 цэгт цахилгаан холбооны салбар, 328 суманд шуудангийн салбартай ба улс, хот хооронд, аймаг сумын телефон холбооны үндсэн үйлчилгээ болон шуудангийн үйлчилгээг явуулж байна. Энэ газрууд нь эргэж бэлчээрт ашиглагддаг боломжтойгоороо замын сүлжээнээс давуу талтай юм.

“Төрөөс мэдээлэл, харилцаа холбооны талаар баримтлах бодлого”-д тусгагдсан улсын ГЗБЕТ-нд уялдуулж тусгах шаардлагатай заалтуудын 3.3.2-ын хэсэгт Бүх аймаг, сум, суурин газар болон аялал жуулчлалын бүс нутагт өндөр хурдны өргөн зурвасын үйлчилгээг тэгш хүртээмжтэй хүргэх боломж бүхий хот хоорондын дамжуулах сүлжээг өргөтгөн хөгжүүлэх зорилгоор холбоо мэдээлэл дамжуулах шугамыг орон нутгийн саналд үндэслэн төсөвлөсөн.

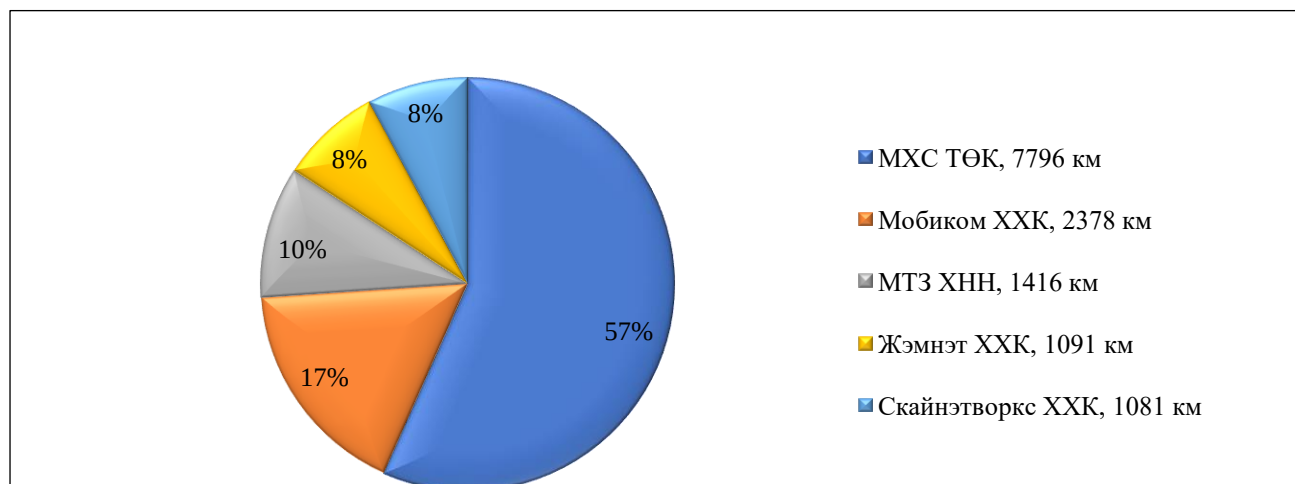
Газрын нэгдмэл сангийн тайлангийн 2021 оны мэдээгээр Архангай аймагт холбооны шугам, холбооны мэдээлэл хүлээн авах станцын эзлэх талбай 1910.98 га байна.

2003 оноос хойш холбоо мэдээллийн систем шилэн кабелийн сүлжээнд шилжсэнээр монголын төмөр замын 1400 км, Мобикомын 450 орчим км шилэн кабель тус тус ажиллаж байсан бол 2008 оноос Хятадын Засгийн газрын 50 сая долларын хөнгөлөлттэй зээлээр бүх аймгийн төвүүд болон 150 сум, суурин газар холбогдсоноор нийт шилэн кабелийн урт давхардсан байдлаар 28600 км болжээ.

“Монгол Улсын засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө” –ний 5.1.18-д заасан зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд нийт алслагдсан 32 сум сууриныг шилэн кабелийн сүлжээнд холбох ажлыг 2017-2020 онд улсын төсвийн 20154.0 сая.төг-ийн санхүүжилтээр байгуулахаар төлөвлөсөн байна. Монгол Улсын хэмжээнд нийт 290 сумыг шилэн кабелийн сүлжээнд холбох ба шилэн кабелийн сүлжээ байгуулахад хүндрэлтэй 40-өөд сумдад эхний ээлжид утасгүй холбооны технологиор дамжуулан харилцаа холбооны үйлчилгээ хүргэнэ. Өндөр хурдны шилэн кабелийн сүлжээнд холбогдсон сум, суурин газруудыг тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдээр ангилан үзүүлбэл:

Хүснэгт 21. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн сүлжээний хамрах хүрээ

№	Сүлжээний үйлчилгээ үзүүлэгч	Сумдын тоо
1	Мэдээлэл холбооны сүлжээ ТӨК	119
2	Мобиком ХХК	34
3	МТЗ ХНН, Рэйлком төв	19
4	Скайнэтворкс ХХК	17
5	Жэмнэт ХХК	19

Диаграмм 1. Монгол улсын шилэн кабелийн сүлжээ эзэмшигчид

2021 оны байдлаар МХС ТӨК, МЦХ ХХК, Мобиком корпораци ХХК, Инкомнет ХХК, Орбитнет ХХЗ, ИНЕГ-н ХНАлба, Жем интернэйшл ХХК, Терровакс ХХК, Синосат Монголия ХХК, УЦУОШГазар зэрэг 10 гаруй компани байгууллагууд нийт Си царааны 157.5 МГц зурвас, Кэй-ю царааны 144 МГц зурвас түрээслэн суурин холбоо, үүрэн холбоо, интернэтийн болон дотоод сүлжээний үйлчилгээг орон нутагт хүргэх үйл ажиллагаа эрхэлж байна.

Архангай аймгийн шилэн кабелийн сүлжээнд холбогдоогүй суурьшил үүссэн багийн төв болон бусад томоохон рашаан, сувиллын газар, аялал жуулчлалын төвүүдийг 149.5 км урттай шилэн кабелийн сүлжээнд холбохоор төлөвлөсөн.

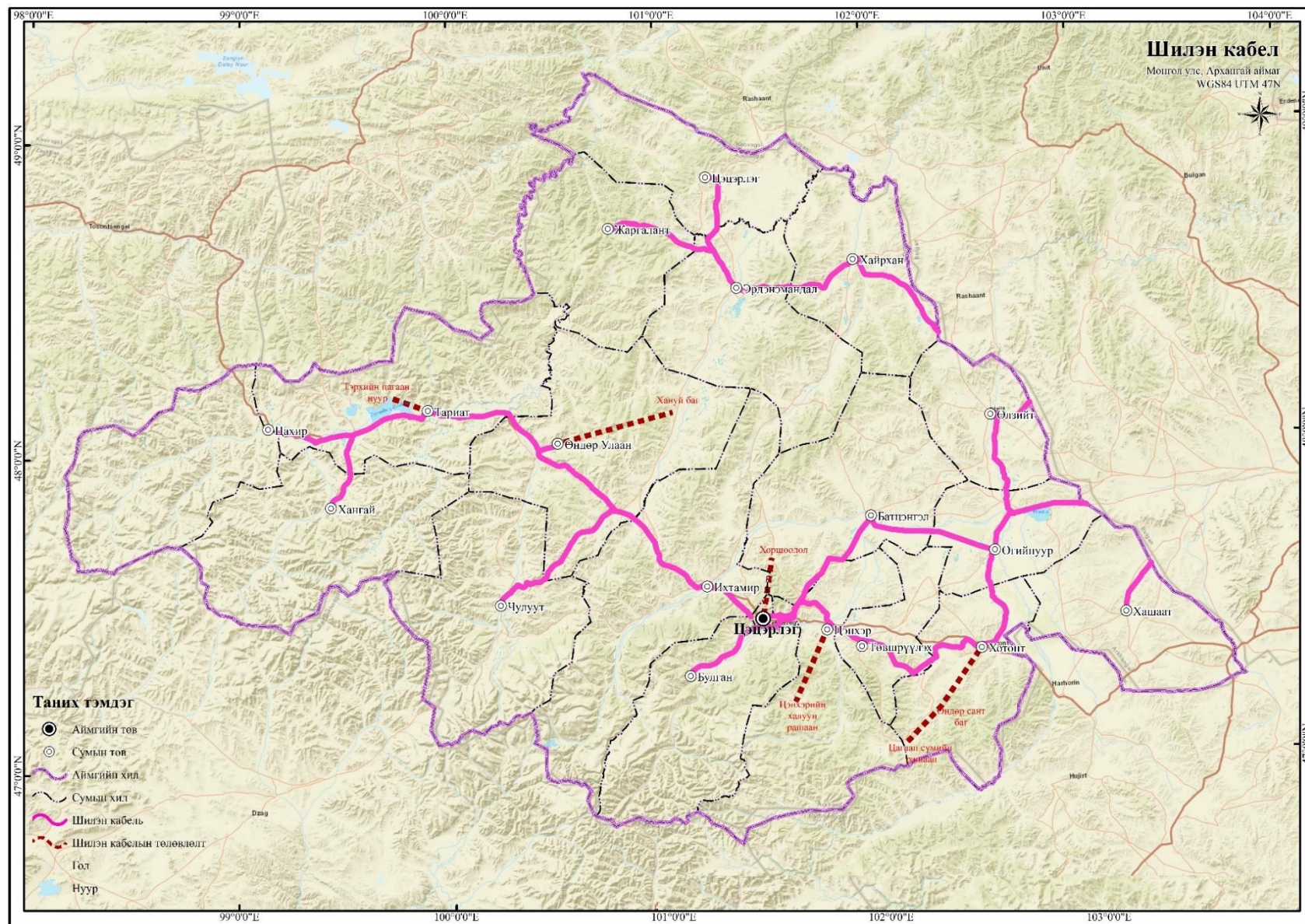
Хүснэгт 22. Шилэн кабелийн сүлжээ төлөвлөлт

№	Одоо байгаа шилэн кабел	Урт, км
1	Цахир сум – Тариат сум	57.95
2	Хангай сум – Тариат сум	29.08
3	Тариат сум – Бэлхи баг	47.40
4	Бэлхи баг - Өндөр-Улаан сум	7.15
5	Бэлхи баг – Ихтамир сум	91.60
6	Ихтамир сум – Эрдэнэбулган сум	18.82
7	Булган сум – Эрдэнэбулган сум	29.00
8	Донгой баг – Чулуут сум	57.20
9	Цэцэрлэг сум – Эрдэнэмандал сум	47.74
10	Жаргалант сум – Эрдэнэмандал сум	40.80
11	Эрдэнэмандал сум – Хайрхан сум	46.92
12	Хайрхан сум – Баруун урагш	43.72
13	Эрдэнэбулган сум – Батцэнгэл сум	64.82
14	Эрдэнэбулган сум – Цэнхэр сум	30.05
15	Батцэнгэл сум – Өгийнуур сум	49.20
16	Гурванбулаг сум – Хашаат сум	20.43
17	Хотонт сум – Өгийнуур сум	41.24
18	Өгийнуур сум – Баруун тийш	42.25
19	Өгийнуур сум – Өлзийт сум	41.98
20	Өлзийт сум – Баруун тийш	15.08

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

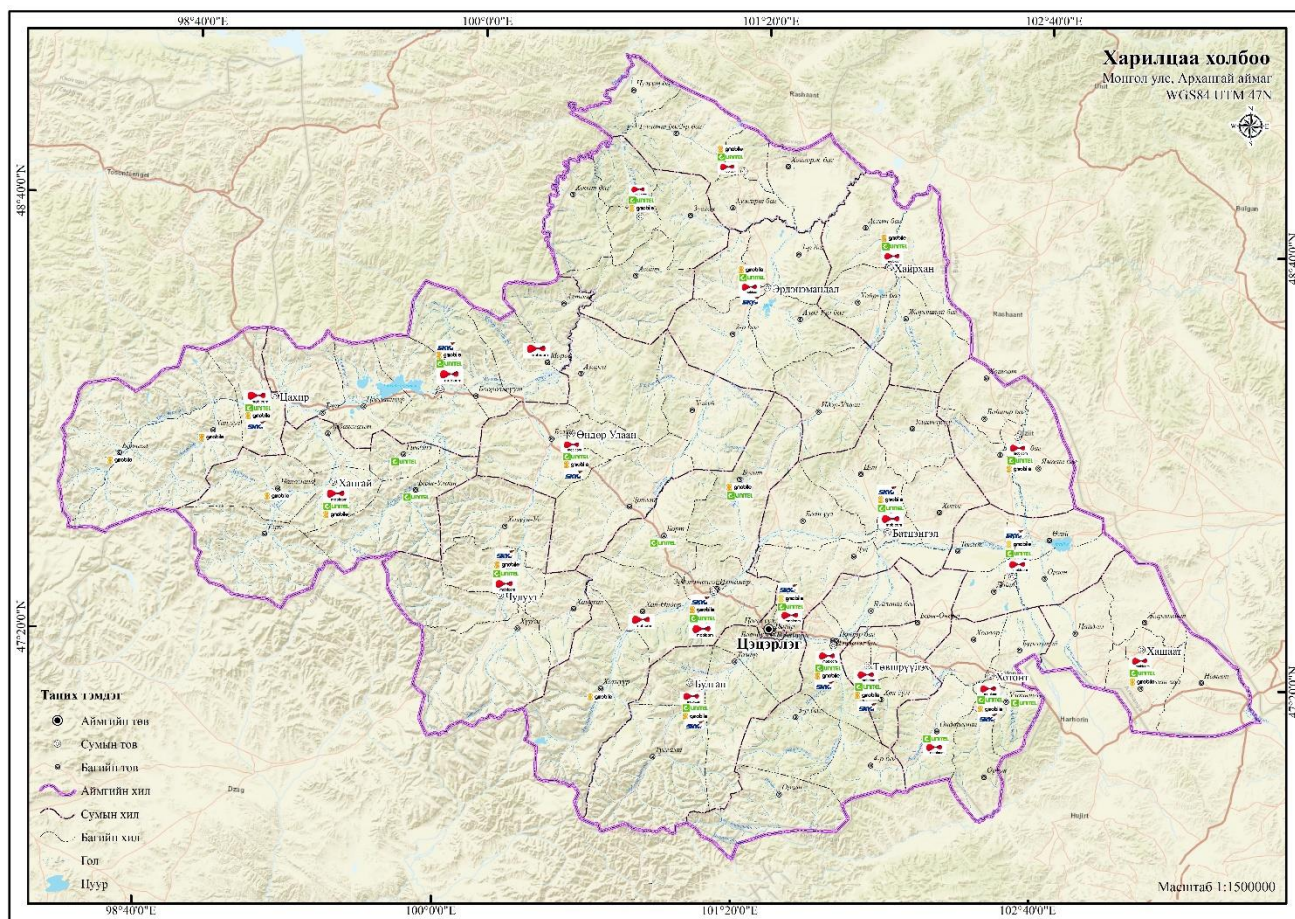
21	Хотонт сум – Төвшрүүлэх сум – Цэнхэр сум	72.83
Нийт		894.2
№	Шилэн кабел төлөвлөлт	Урт, км
1	Тариат сум - Тэрхийн цагаан нуур	13.17
2	Цэнхэр сум - Цэнхэрийн халуун рашаан	27.76
3	Өндөр-Улаан сум - Хануй баг	42.13
4	Эрдэнэбулган сум - Хоршоолол	21.66
5	Хотонт сум - Өндөрсант баг- Цагаан сүмийн рашаан	43.21
6	Ихтамир сум - Тайхар	1.51
Нийт		149.5

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 24. Шилэн кабелийн төлөвлөлт

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 25. Архангай аймгийн үүрэн холбооны сүлжээ

Хүснэгт 23. Мобиком үүрэн холбооны сүлжээний төрөл болон байршил

№	Сумын нэр	Үүрэн холбооны сүлжээний төрөл		
		4G	3G	2G
1	Ихтамир	1	1	1
2	Чулуут	1	0	1
3	Хангай	1	0	1
4	Тариат	1	1	1
5	Өндөр-Улаан	1	1	1
6	Эрдэнэмандал	1	0	1
7	Жаргалант	1	1	1
8	Цэцэрлэг	1	0	1
9	Хайрхан	1	0	1
10	Батцэнгэл	1	0	1
11	Өлзийт	1	0	1
12	Өгийнуур	1	0	1
13	Хашаат	1	0	1
14	Хотонт	1	1	1
15	Цэнхэр	1	0	1
16	Төвшрүүлэх	1	0	1
17	Цахир	1	1	1
18	Булган	1	0	1
	Эрдэнэбулган	1	1	1

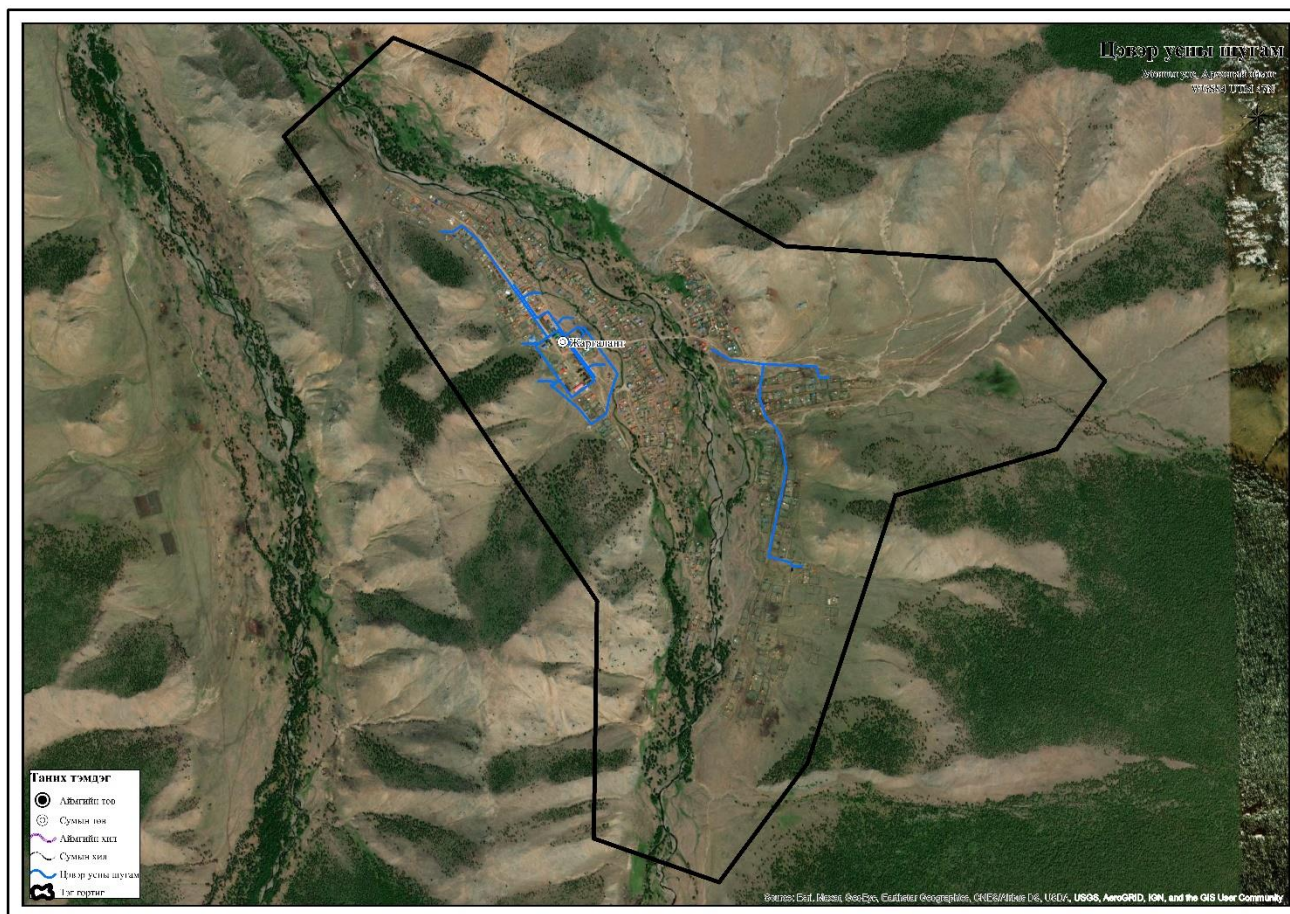
1.1.6 Усны барилга байгууламжийн газрын төлөвлөлт

Цэвэр ус дамжуулах шугамын төлөвлөлт:

Архангай аймгийн Жаргалант суманд 5.7 км, Ихтамир суманд 13.2 км, Өгийнуур суманд 6.0 км, Өлзийт суманд 11.9 км, Цахир суманд 0.7 км, Цэнхэр суманд 3.1 км, Чулуут суманд 2.9 км урттай цэвэр ус дамжуулах шугамын төлөвлөсөн.

Хүснэгт 24. Цэвэр ус дамжуулах шугамын төлөвлөлт

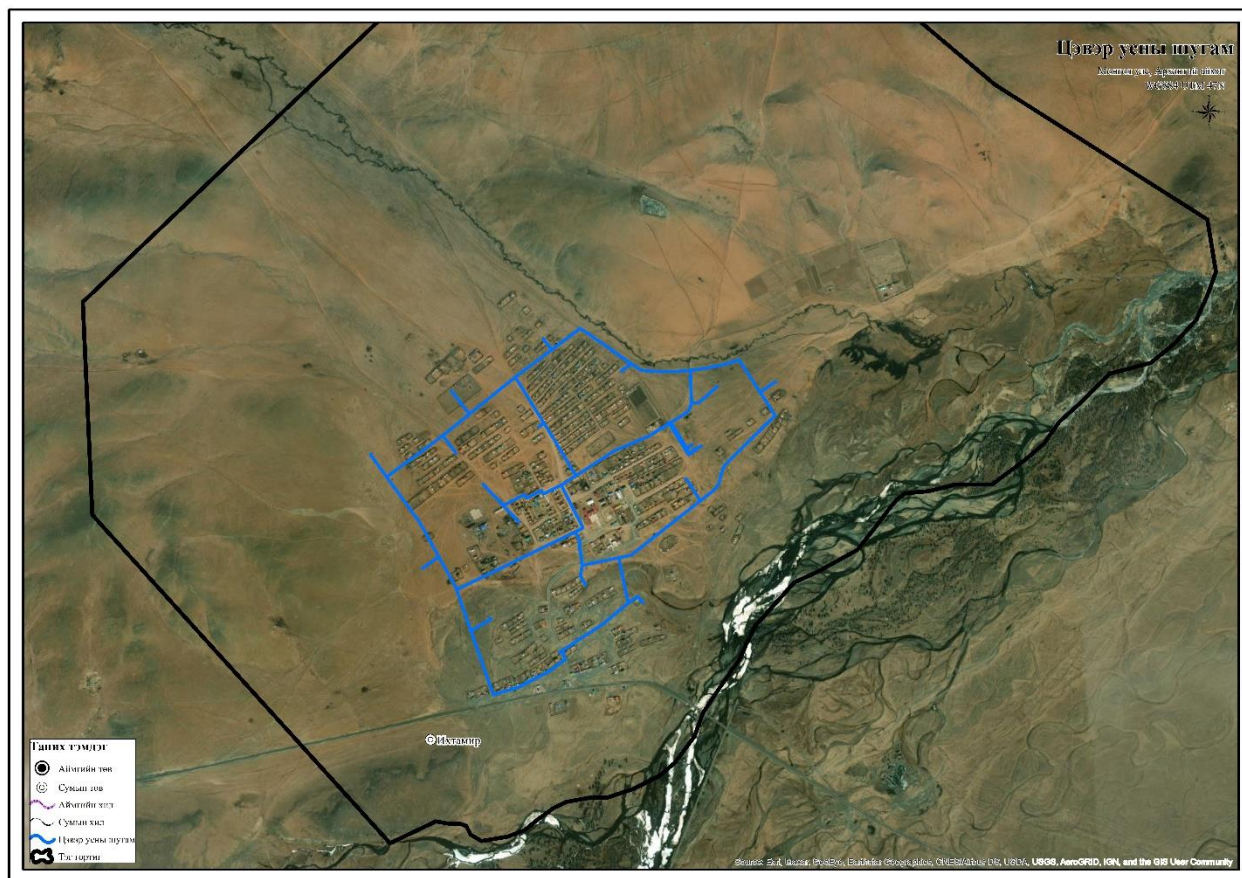
№	Сумын нэр	Урт, км	Хэрэгжих хугацаа
1	Жаргалант	5.7	2028
2	Ихтамир	13.2	2028
3	Өгийнуур	6.0	2028
4	Өлзийт	11.9	2028
5	Цахир	0.7	2028
6	Цэнхэр	3.1	2028
7	Чулуут	2.9	2028

Зураг 26. Жаргалант сумын цэвэр ус дамжуулах шугам

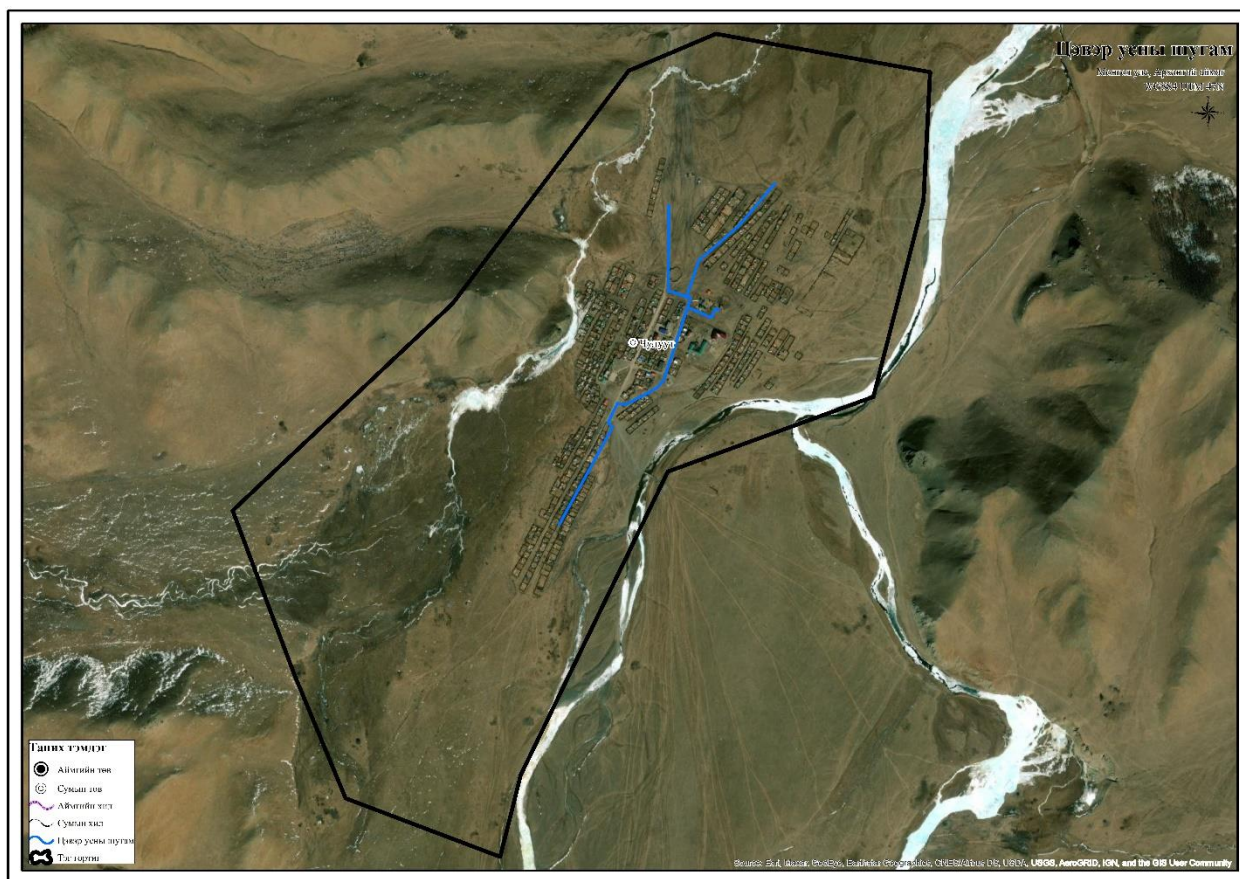
Зураг 28. Өлзийт сумын цэвэр ус дамжуулах шугам

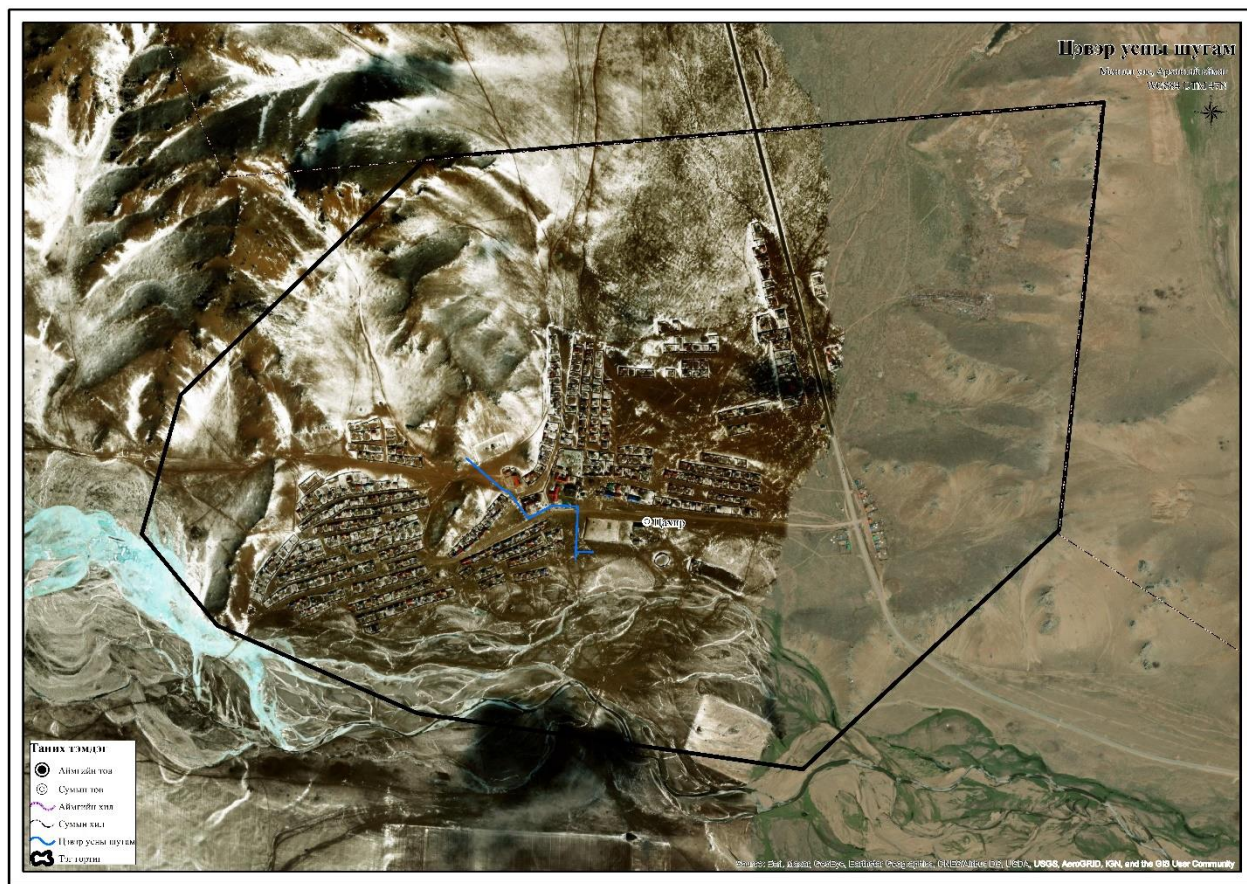
Зураг 27. Ихтамир сумын цэвэр ус дамжуулах шугам

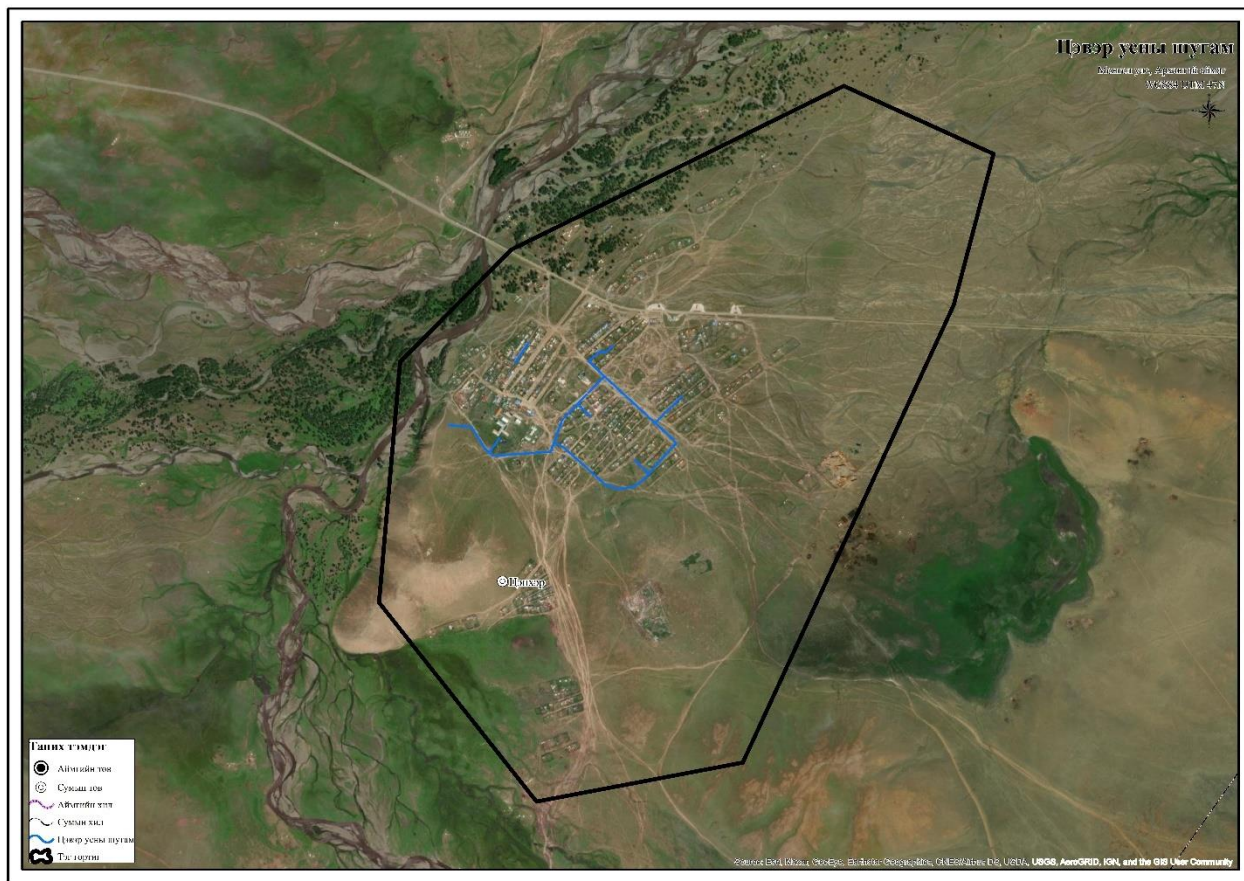
Зураг 29. Өгийнуур сумын цэвэр ус дамжуулах шугам

Зураг 30. Чулуут сумын цэвэр ус дамжуулах шугам

Зураг 31. Цахир сумын цэвэр ус дамжуулах шугам

Зураг 32. Цэнхэр сумын цэвэр ус дамжуулах шугам

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

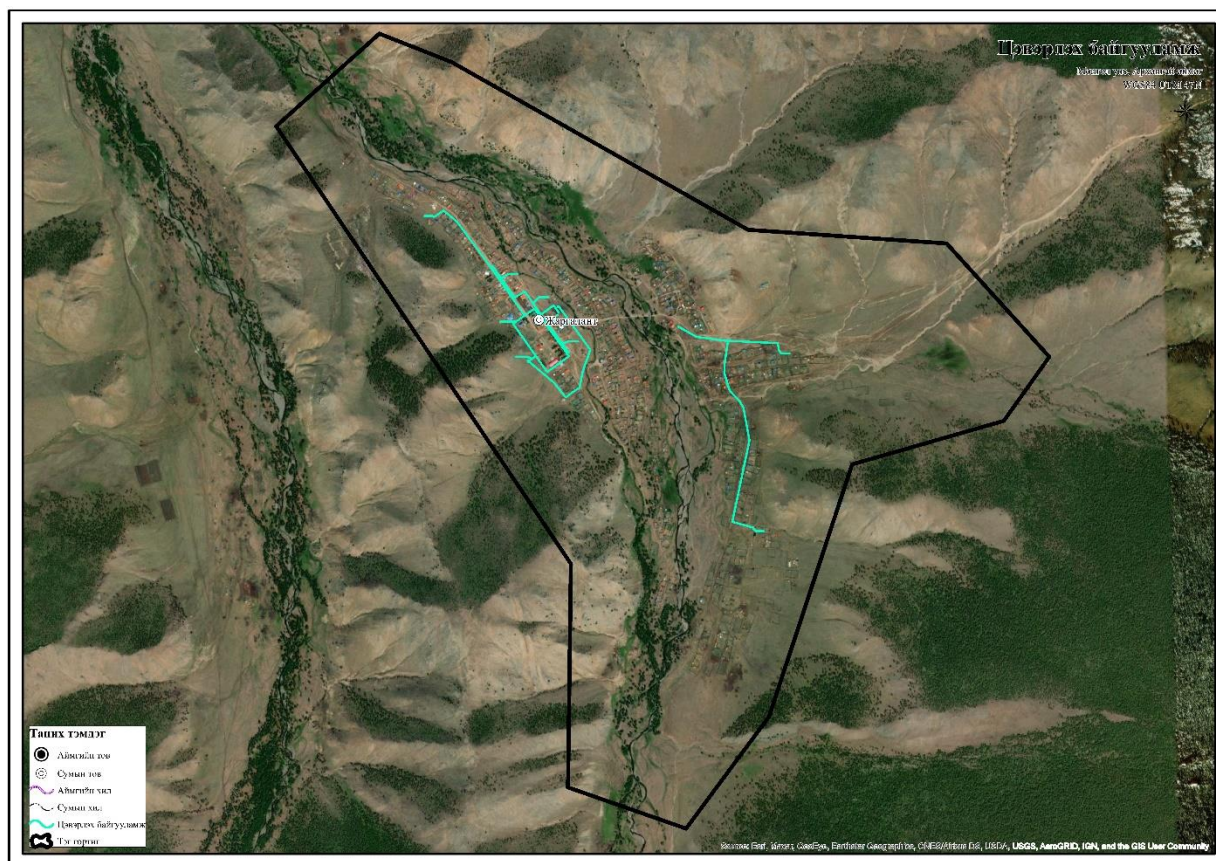
Цэвэрлэх байгууламжийн төлөвлөлт:

Цэвэрлэх байгууламжийн байршлыг хот, хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, байгалийн гэнэтийн аюул /усны үер, гал түймэр, газар хөдлөлт г.м/-ээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө, цэвэрлэх байгууламжийг өргөтгөх боломж, хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүс тогтоох талбай, ажиллагсдын эрүүл ахуй, хөдөлмөр хамгааллын болон аюулгүй ажиллагааны нөхцөл зэргийг харгалзан үзэн дараах сумд дээр байршуулахаар төлөвлөсөн.

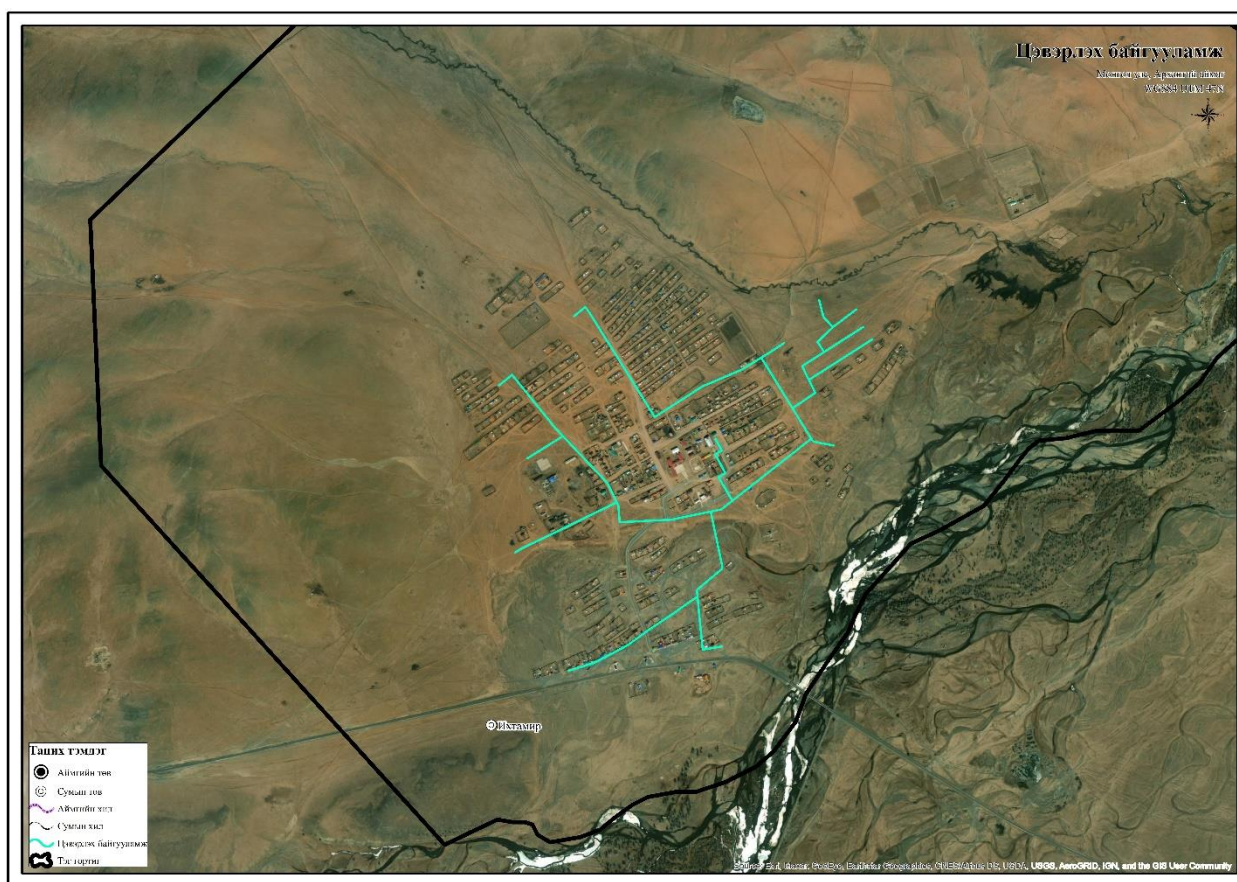
Хүснэгт 25. Цэвэрлэх байгууламжийн төлөвлөлт

№	Сумын нэр	Урт, км	Хэрэгжих хугацаа
1	Жаргалант	5.7	2028
2	Ихтамир	7.3	2028
3	Өгийнуур	2.0	2028
4	Өлзийт	3.2	2028
5	Цэнхэр	8.9	2028
6	Чулуут	15.4	2028
7	Эрдэнэмандал	0.5	2028
8	Цахир	4.8	2028

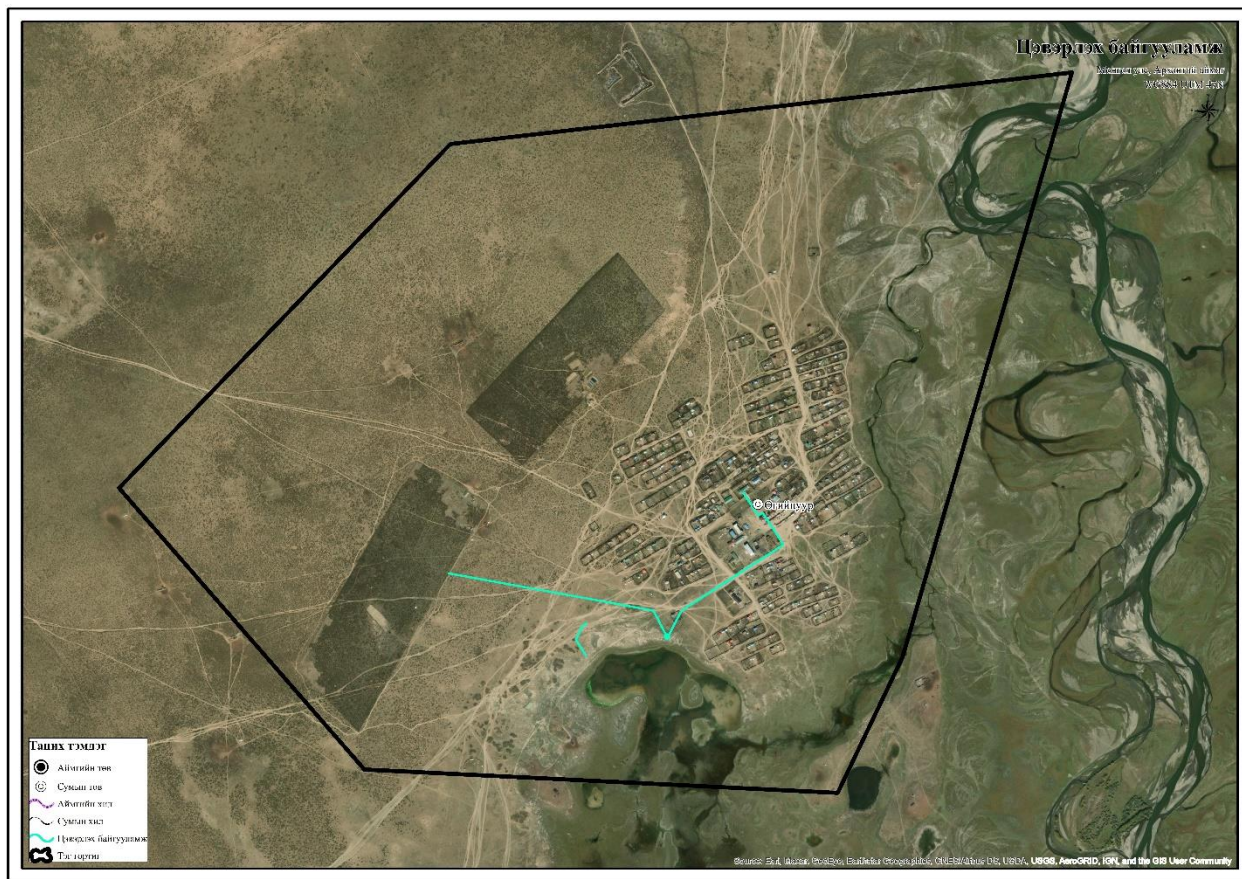
Жаргалант суманд 5.7 км, Ихтамир суманд 7.3 км, Өгийнуур суманд 2.0 км, Өлзийт суманд 3.2 км, Цэнхэр суманд 8.9 км, Чулуут суманд 15.4 км, Эрдэнэмандал суманд 0.5 км, Цахир суманд 4.8 км урттай цэвэрлэх байгууламжийг төлөвлөлөө.

Зураг 34. Жаргалант сумын цэвэрлэх байгууламж

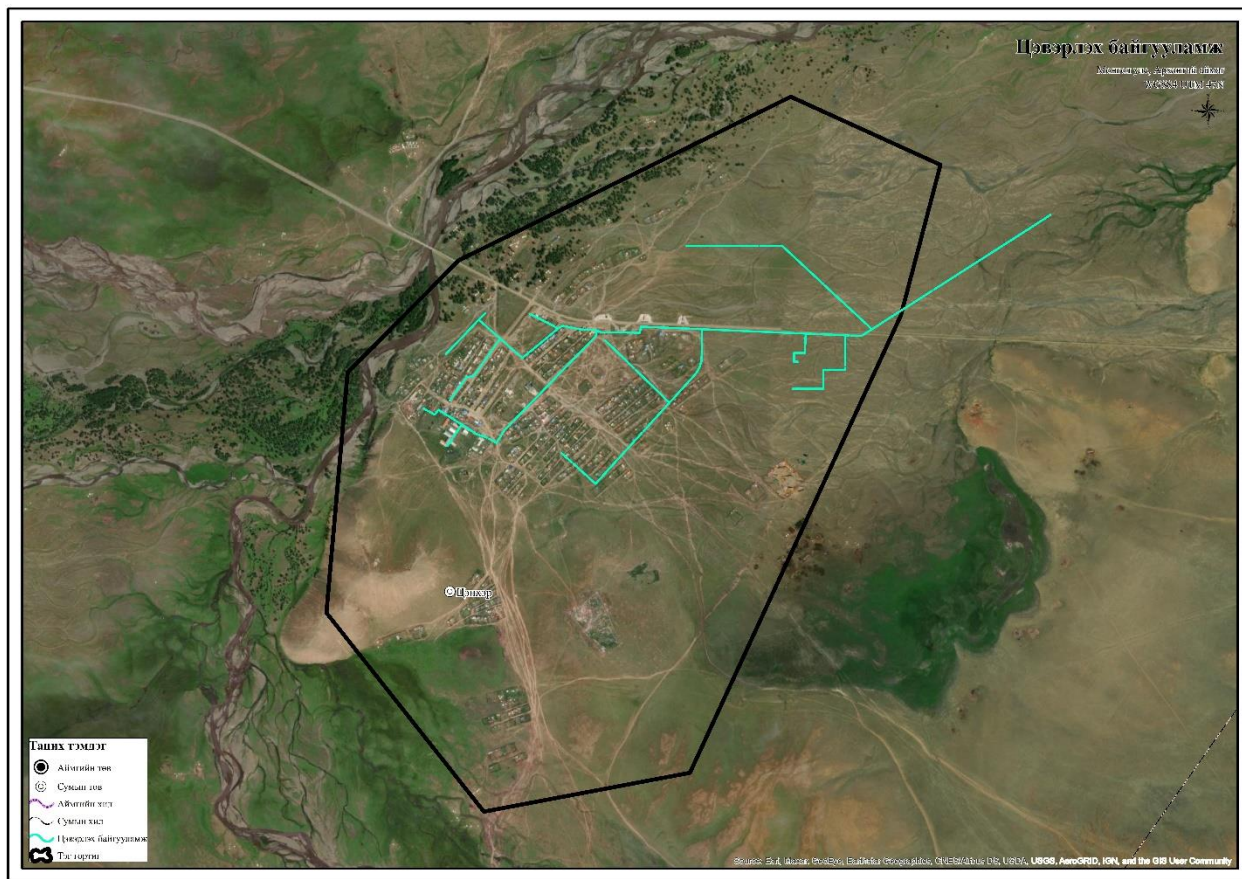
Зураг 33. Ихтамир сумын цэвэрлэх байгууламж

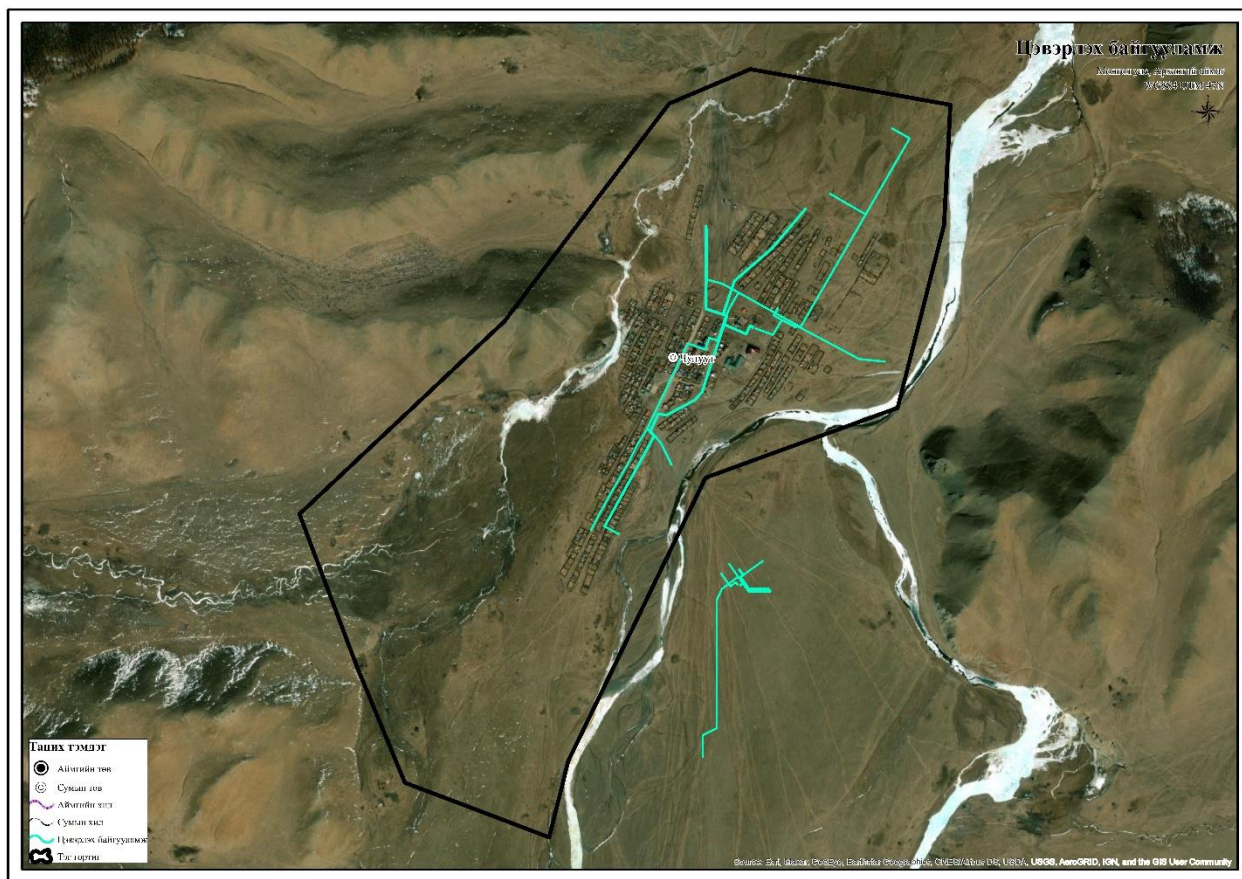
Зураг 36. Өгийнуур сумын цэвэрлэх байгууламж

Зураг 35. Өлзийт сумын цэвэрлэх байгууламж

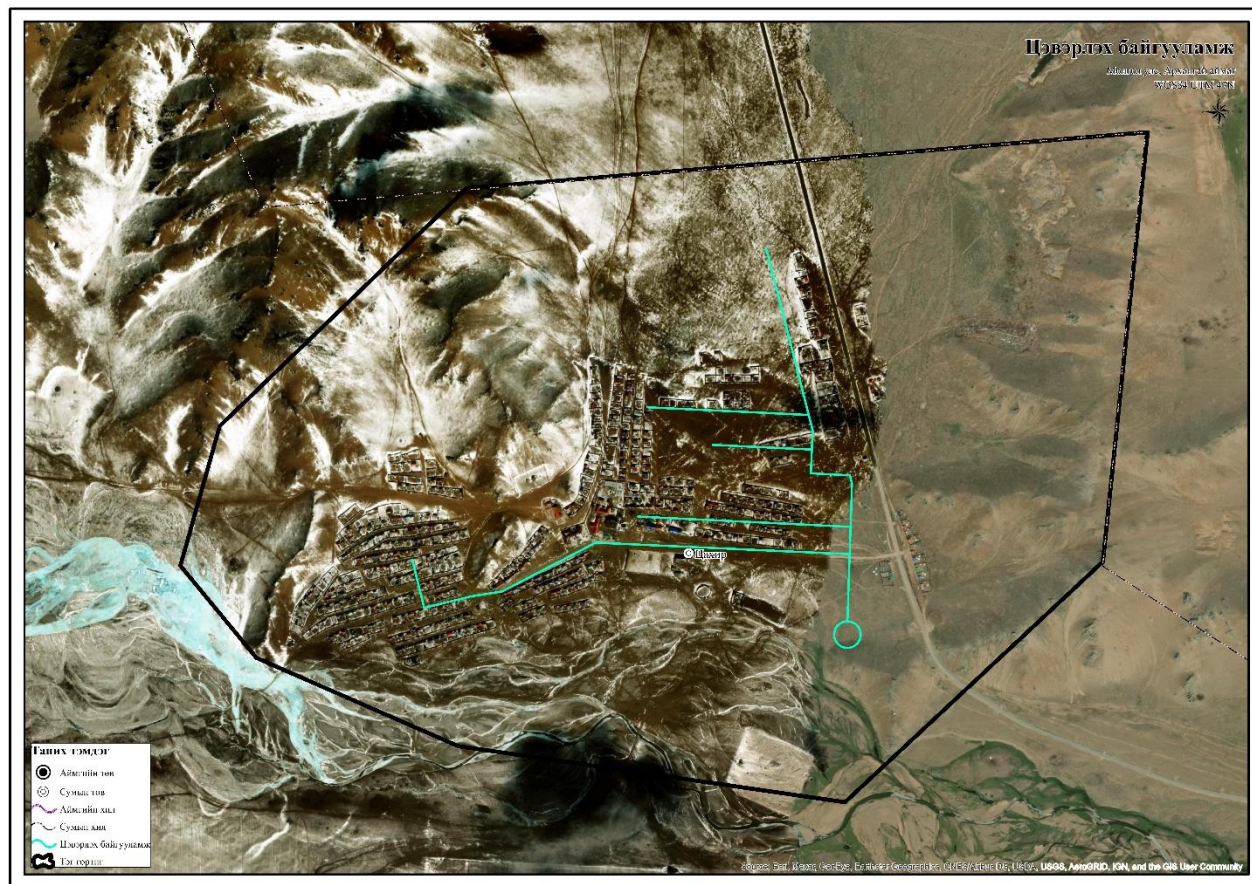
Зураг 38. Цэнхэр сумын цэвэрлэх байгууламж

Зураг 37. Чулуут сумын цэвэрлэх байгууламж

Зураг 39. Эрдэнэмандал сумын цэвэрлэх байгууламж

Зураг 40. Цахир сумын цэвэрлэх байгууламж

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

1.2 Ойн сангийн газрын төлөвлөлт

1.2.1 Ойн сан бүхий газрын хамгаалах, нөхөн сэргээх

Архангай аймаг нь ойн сан бүхий 18 сумтай. Ойн сангийн талбай аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 19.64 хувь буюу 1043712 га талбайг эзэлж байна.

Архангай аймгийн байгалийн ойн талбай, нөөцийн хэмжээг доорх хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт 26. Байгалийн ойн талбай, нөөц сум тус бүрээр

№	Сумын нэр	Талбай /га/	Эзлэх хувь	Нөөц /шоо метр/	Эзлэх хувь
1	Ихтамир	109534	12.85	1478770	1.48
2	Чулуут	56136	6.58	6917290	6.91
3	Хангай	41295	4.84	4272740	4.27
4	Тариат	67426	7.91	7670210	7.66
5	Өндөр-Улаан	103494	12.14	13427290	13.40
6	Эрдэнэмандал	58085	6.81	7866290	7.85
7	Жаргалант	98181	11.51	10378640	10.36
8	Цэцэрлэг	43660	5.12	5402200	5.39
9	Хайрхан	30122	3.53	7670210	7.66
10	Батцэнгэл	33265	3.90	3447920	3.44
11	Өлзийт	3852	0.45	3647000	3.64
12	Өгийнуур	126	0.01	3810	0.00
13	Хашаат	7	0.00	210	0.00
14	Хотонт	32590	3.82	4272740	4.27
15	Цэнхэр	78801	9.24	11171030	11.15
16	Төвшрүүлэх	10832	1.27	1536580	1.53
17	Цахир	7256	0.85	613960	0.61
18	Булган	78009	9.15	10397970	10.38
Нийт		852671	100	100174860	100

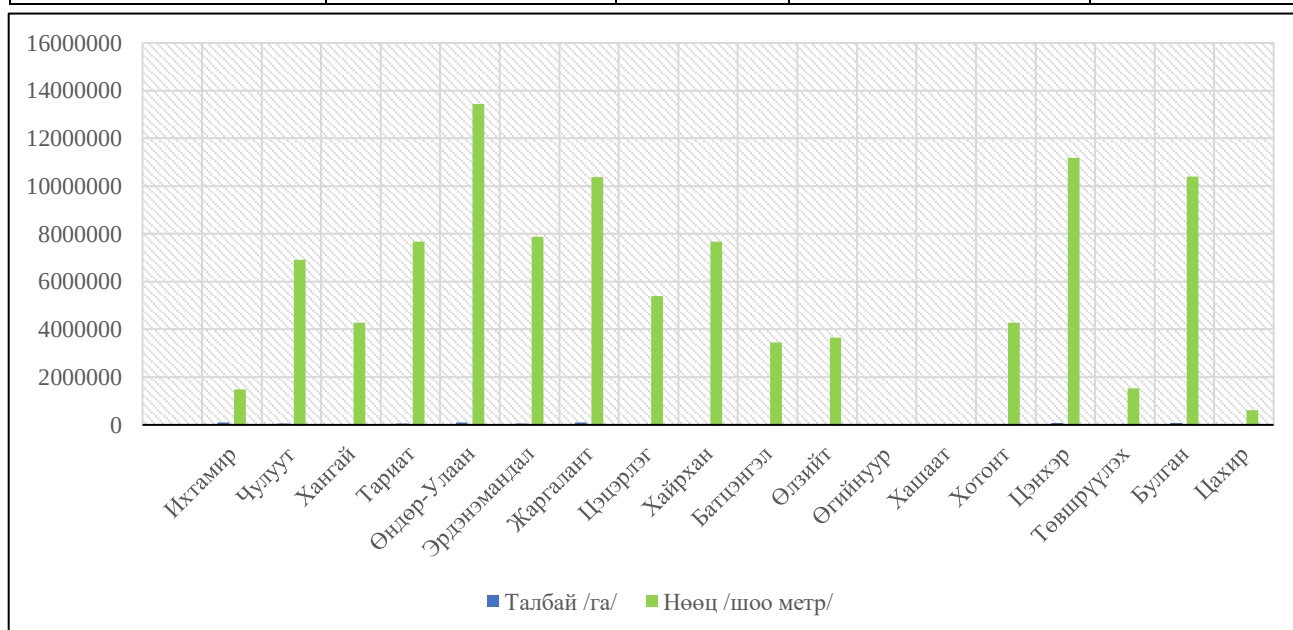

График 1. Ойн сангийн талбайн, нөөц

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Ойн сангийн талбайн газрын төрлийн нэгтгэл сум тус бүрээр

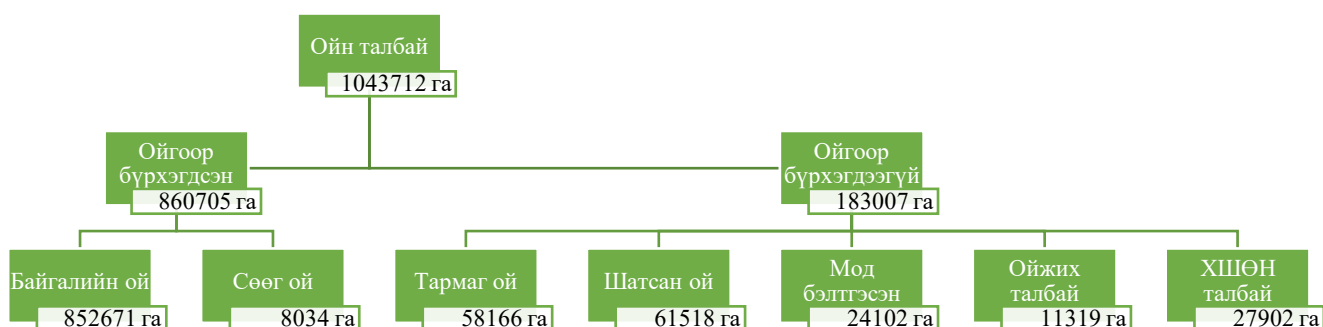
Хүснэгт 27. Ойн санг газрын төрлөөр ангилсан нь (га)

№	Сумын нэр	Ойгоор бүрхэгдсэн			Ойгоор бүрхэгдээгүй					Дүн	Ойн талбайн дүн	Ойн бус		Ойн бус талбайн дүн	Бүх талбай
		Байгалийн ой	Сөөг торлог	Дүн	Тармаг мод	Шагсан талбай	Мод бэлтгэсэн	Ойжих талбай	ХШӨН талбай			Цагаан энгэр	Таг царам		
	Аймгийн хэмжээгээр														
1	Ихтамир	109534	427	109961	5681	1960	1179	342	974	10136	120097	0	0	0	120097
2	Чулуут	56136	20	56156	4769	723	1202	62	691	7447	63603	0	0	0	63603
3	Хангай	41295	4	41299	6049	1363	1094	791	41	9338	50637	0	0	0	50637
4	Тариат	67426	1194	68620	8928	11999	1179	3495	2253	27854	96474	445	0	445	96919
5	Өндөр-Улаан	103494	1536	105030	5150	2645	1517	3007	2797	15116	120146	2060	446	2506	122652
6	Эрдэнэмандал	58085	402	58487	1810	1337	421	1194	1586	6348	64835	1429	0	1429	66264
7	Жаргалант	98181	2607	100788	6009	27171	1082	922	11203	46387	147175	5820	2081	7901	155076
8	Цэцэрлэг	43660	26	43686	357	0	80	0	1573	2010	45696	451	0	451	46147
9	Хайрхан	30122	313	30435	5684	902	452	121	2719	9878	40313	0	0	0	40313
10	Батцэнгэл	33265	383	33648	1972	773	1507	252	868	5372	39020	35	0	35	39055
11	Өлзийт	3852	72	3924	242	230	129	253	98	952	4876	0	0	0	4876
12	Өгийнуур	126	0	126	107	0	0	0	0	107	233	0	0	0	233
13	Хашаат	7	0	7	23	0	0	0	0	23	30	0	0	0	30
14	Хотонт	32590	0	32590	1235	17	2196	75	1310	4833	37423	332	0	332	37755
15	Цэнхэр	78801	343	79144	4719	6624	8558	330	720	20951	100095	1127	0	1127	101222
16	Төвшрүүлэх	10832	85	10917	564	199	970	96	675	2504	13421	214	0	214	13635
17	Цахир	7256	0	7256	675	991	517	75	0	2258	9514	0	0	0	9514
18	Булган	78009	622	78631	4192	4584	2019	304	394	11493	90124	1786	59	1845	91969
Нийт		852671	8034	860705	58166	61518	24102	11319	27902	183007	1043712	13699	2586	16285	1059997

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Архангай аймгийн ойн сангийн нийт талбай 2021 оны байдлаар 1043712 га гэж тогтоогдсоноос 860705 га талбай буюу 82.47 хувийг ойгоор бүрхэгдсэн талбай, 183007 га буюу 17.53 хувийг ойгоор бүрхэгдээгүй талбай эзэлж байна. Ойгоор бүрхэгдсэн талбайн 99.0 хувийг байгалийн ой, 1.0 хувийг сөөг, торлог эзэлж байна.

Ойгоор бүрхэгдээгүй талбайн 58166 га буюу 31.78 хувийг тармаг мод, 61518 га буюу 33.61 хувийг шатсан ой, 24102 га буюу 13.16 хувийг мод бэлтгэсэн талбай, 27902 га буюу 15.24 хувийг ойжих талбай тус тус эзэлж байна.

Схем 1. Ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал

Улс орон, аймаг, сумын ойн сангийн ойгоор бүрхэгдсэн талбайг нийт нутаг дэвсгэрт нь харьцуулж хувиар илэрхийлсэн үзүүлэлтийг ойрхог чанар гэнэ. Архангай аймгийн ойгоор бүрхэгдсэн талбай /1043712 га/-г аймгийн нийт нутаг дэвсгэр /5531382 га/-д хувааж гаргахад ойрхог чанар нь 0.18 хувь байна.

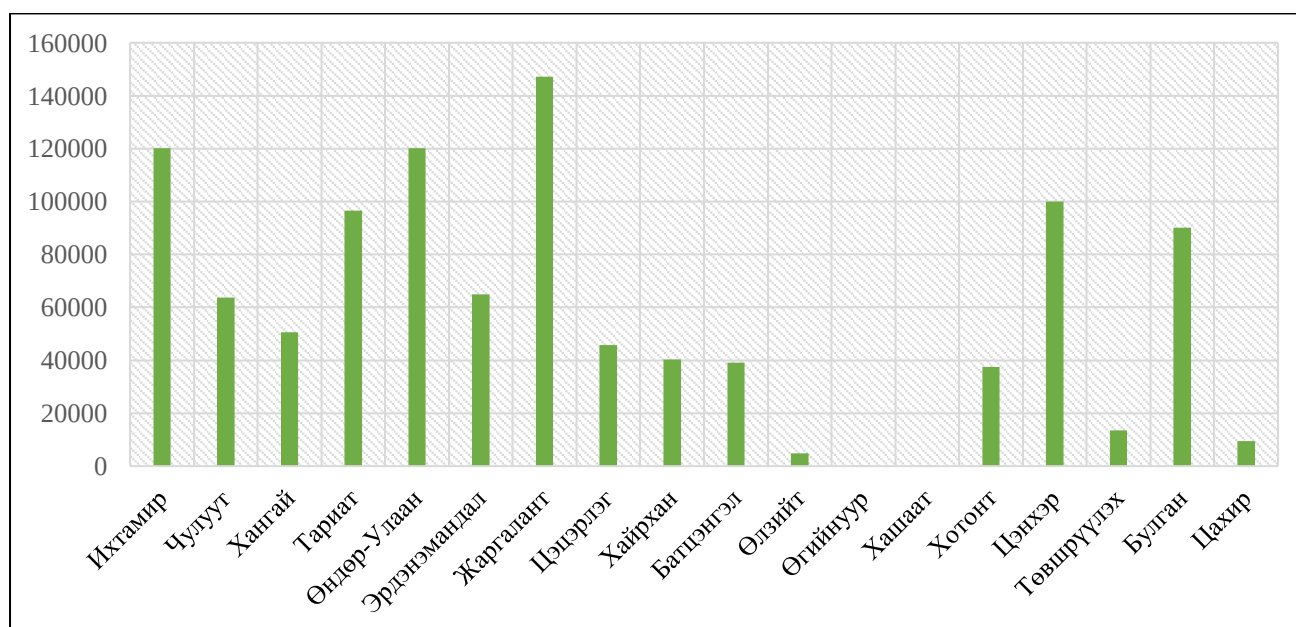

График 2. Ойн сангийн талбай /сум тус бүрээр/

1.2.2 Ойн таксацын дундаж үзүүлэлт

Ой нь модны төрөл, нас, өтгөрөл, нөөц болон бусад үзүүлэлтүүдээрээ өөр хоорондоо ялгаатай хэсгүүдээс бүрдэнэ. Нэгэнт дээрх үзүүлэлтүүдээрээ харилцан адилгүй учраас аж ахуйн

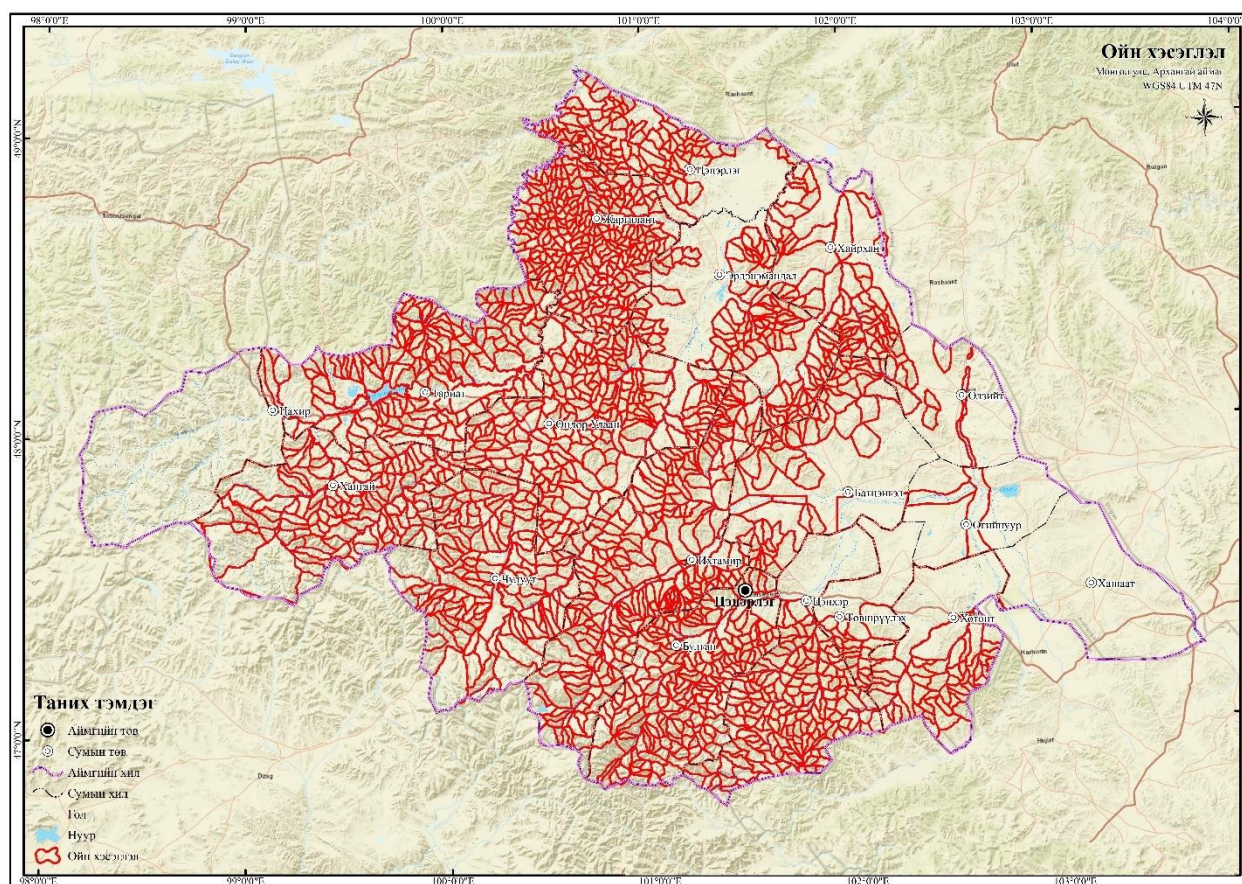
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

ач холбогдлоороо ч, тэнд авч хэрэгжүүлэх ойн аж ахуйн арга хэмжээгээрээ ч бас адилгүй байдаг. Ойг өөр хоорондоо ижил төстэй байдлаар нь ялган тогтоох нь ойн таксацийн гол асуудлын нэг бөгөөд түүнийг үзүүлэлтүүдийн ялгаагаар шийддэг. Ойн таксацийн дундаж үзүүлэлтэд ойн гарал үүсэл, бүрэлдэхүүн, нас, өндөр, диаметр, өтгөрөл, 1 га талбайн нөөц, өсөлт зэрэг үзүүлэлтүүд хамаарна.

Гарал үүсэл: Тухайн нутгийн ой нь зөвхөн байгалийн гарал үүсэлтэй ой бөгөөд шилмүүст болон навчит ой нь дангаар болон холимог байдлаар тохиолдоно.

Дундаж диаметр: Ойн судалгаанд модны ишний дундаж диаметрийг цээжний өндөрт буюу 1.3 метр өндөрт хэмжигч ац юм уу туузан метрээр хэмжиж тогтоодог.

Дундаж өндөр: Ой нь нас ургах орчноосоо шалтгаалан өндөр нь газар бүрд харилцан адилгүй байна. Дээж талбайн хэмжилтээр тойрог бүрд модны төрөл тус бүрээс 2 мод сонгон өндөр хэмжигч багажаар модны өндрийг хэмжиж тогтоосон. Дундаж нас: Насны анги бүрийн нөөцийг мөн ангийн насаар үржүүлсэн үржвэрүүдийн нийлбэрийг насны ангийн нөөцийн нийлбэрт хувааж дундаж насыг тогтоодог. Дээж талбайн тооллогоор өндөр хэмжсэн мод тус бүрийг насны өрмөөр өрөмдөж тухайн модны насыг хэмжиж тэмдэглэв.

Зураг 41. Ойн хэсгэлэл

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Архангай аймгийн байгалийн ойн таксацийн дундаж үзүүлэлтийг хүснэгт 28-р харуулав.

Хүснэгт 28. Ойн сангийн таксацийн дундаж үзүүлэлт

Модны төрөл	Байгалийн ойн талбай /га/	Бүх нөөц /ш.м/	Б.Г.Х ойн талбай /га/	Б.Г.Х ойн нөөц /ш.м/	Бүх дундаж өсөлт /ш.м/	Дундаж			Б.Г.Х ойн 1 га-н нөөц /ш.м/	Ойгоор бүрхэгдсэн 1 га талбайн	
						Нас /жил/	Бонитет	Өтгөрөл		Нөөц /ш.м/	Өсөлт /ш.м/
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс											
Шинэс	5693	655770	4116	532480	4708	139.3	4.5	0.48	129.4	115.2	0.83
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс											
Шинэс	89759	11856410	76091	10614070	79381	149.4	4.6	0.52	145.0	132.1	0.88
Хуш	1338	169390	240	36000	1242	136.4	4.9	0.48	150.0	126.6	0.93
Улиас	548	33790	548	33790	376	89.9	4.8	0.46	61.7	61.7	0.69
Улиангар	32	1030	4	200	27	38.6	4.2	0.56	50.0	32.2	0.83
Бургас	1692	42540	0	0	2480	17.2	4.2	0.42	0	25.1	1.47
Хамгаалалтын бүсийн ой-Дурсгалт газар											
Шинэс	1557	221380	1557	221380	1574	140.67	4.4	0.53	142.2	142.2	1.01
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс											
Шинэс	82221	10379820	61659	8355630	74793	138.8	4.3	0.51	135.5	126.2	0.91
Хуш	1948	421840	481	93660	2788	151.3	4.5	0.60	194.7	216.6	1.43
Хус	29	1810	0	0	35	51.62	3.7	0.47	0	62.4	1.21
Улиас	1065	85310	1011	83150	918	92.93	4.0	0.40	82.2	80.1	0.86
Улиангар	40	3600	40	3600	36	100	4.0	0.30	90.0	90.0	0.90
Бургас	1409	32530	0	0	1665	19.54	4.4	0.42	0	23.1	1.18
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой											
Шинэс	223246	28500609	186179	24877850	197592	144.24	4.4	0.5	133.6	127.7	0.89
Хуш	5140	754290	989	187970	5294	142.47	4.8	0.49	190.1	146.7	1.03
Хус	31	2420	0	0	49	49.79	4.5	0.52	0	78.1	1.57
Улиас	387	38420	375	37100	390	98.45	4.9	0.56	98.9	99.3	1.01
Улиангар	59	790	0	0	31	25.37	5.0	0.33	0	13.4	0.53
Хайлаас	13	130	0	0	3	45	5.0	0.30	0	10.0	0.22
Бургас	1908	49300	0	0	1898	25.98	4.4	0.46	0	25.8	0.99
Хамгаалалтын бүсийн ой- 100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой											
Шинэс	94609	11871380	61529	8464280	91969	129.1	4.4	0.52	137.6	125.5	0.97
Хус	173	13950	33	3300	248	56.3	4.0	0.60	100.0	80.6	1.43
Бургас	829	14870	0	0	456	32.6	4.5	0.47	0	17.9	0.55
Хамгаалалтын бүсийн ой- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой											
Шинэс	201715	23171710	160481	19200030	167124	138.7	4.5	0.47	119.6	114.9	0.83

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хуш	3979	445040	621	79570	3235	137.6	4.9	0.43	128.1	111.8	0.81
Хус	772	69020	0	0	1324	52.1	4.1	0.54	0	89.4	1.72
Улиас	340	24600	293	21310	292	84.3	4.3	0.42	72.7	72.4	0.86
Хайлаас	15	750	0	0	16	47.7	4.7	0.30	0	50.0	1.05
Бургас	1400	23240	0	0	841	27.6	4.4	0.37	0	16.6	0.60
Ашиглалтын бүс: Ашиглалтын бүсийн ой											
Шинэс	116254	15443390	86608	12078270	115465	133.8	4.3	0.53	139.5	132.8	0.99
Хуш	354	49280	0	0	369	133.6	5.0	0.47	0	139.2	1.04
Хус	1149	103540	176	16040	1839	56.3	4.2	0.56	91.1	90.1	1.60
Улиас	30	1200	0	0	22	55.0	4.0	0.30	0	40.0	0.73
Бургас	1462	29730	0	0	1119	26.6	4.2	0.48	0	20.3	0.77
Хамгаалалтын бүсийн ой- Аймаг хотын ногоон бүс											
Шинэс	26340	3542410	18973	2787050	26045	136.0	4.3	0.52	146.9	134.5	0.99
Хуш	369	78430	109	24130	607	129.1	4.1	0.74	221.4	212.5	1.65
Хус	88	9480	59	6490	110	85.8	3.8	0.58	110.0	107.7	1.26
Улиас	1186	130420	1186	130420	1354	96.4	4.5	0.55	110.0	110.0	1.14
Бургас	556	7600	0	0	271	28.0	4.9	0.36	0	13.7	0.49
Аймгийн хэмжээгээр											
Шинэс	841394	105642879	657193	87131040	760726	138.9	4.4	0.5	132.6	125.6	0.90
Хуш	13128	1918270	2440	421330	13859	138.4	4.7	0.5	172.7	146.1	1.06
Хус	2242	200220	268	25830	3413	58.7	4.0	0.5	96.4	89.3	1.52
Улиас	3556	313740	3413	305770	3641	86.2	4.4	0.4	89.6	88.2	1.02
Улиангар	131	5420	44	3800	99	54.7	4.4	0.4	86.4	41.4	0.76
Хайлаас	28	880	0	0	19	46.3	4.9	0.3	0	31.4	0.68
Бургас	9256	199810	0	0	7878	25.4	4.4	0.4	0	21.6	0.85
Нийт	869735	108281219	663358	87887770	789637	0	4.4	0.5	132.5	124.5	1.81

Архангай аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн бүх дундаж өсөлт 789637 шоо.метр, 1 га талбайн дундаж өсөлт 1.8 шоо.метр, 1 га талбайн нөөц 124.5 шоо.метр байна.

1.2.3 Ойн нас, насны анги, насны бүлэг

Ойн нас бол ойн үеллийг үүсгэсэн дундаж насаар илэрхийлэгдэнэ. Модны насыг тодорхойлохдоо түүний хожуул дээрх цагаригийг тоолох буюу модыг унагалгүйгээр насны өрөм ашиглан тоолж болдог.

Ойн эдийн засгийн ач холбогдолд мэдэгдэхүйц өөрчлөлт гарахааргүй тийм жилийн тоог насны анги гэсэн үзүүлэлтээр илэрхийлэхээс гадна төрөл бүрийн моддын өсөлт, хөгжилтийн эрчмээс хамаараад моддын насны анги харилцан адилгүй байдаг. Үүнтэй уялдан “Ой зохион байгуулалтын ажил гүйцэтгэх заавар”-т зааснаар шилмүүст модны насны нэг ангийг 20 жилээр, навчит модны насны нэг ангийг 10 жилээр тооцов.

Ер нь байгалийн ойн экологийн ач холбогдлыг алдагдуулахгүйгээр ашиглах нөгөө талаар мод, модон материалын байнга өсөн нэмэгдэж байгаа эрэлт хэрэгцээг тасралтгүй хангах хамгийн гол үндэс нь насны зөв бүтэцтэй ой бий болгох үүний үр дүнд талбай, нөөцийг насны ангиар жигд байршуулахад чиглэсэн ойн аж ахуйн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь чухал байдаг. Архангай аймгийн ойн сангийн байгалийн ойн насны ангийн тархалтыг 298-р хүснэгтээр үзүүлэв.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хүснэгт 29. Ойн сангийн байгалийн ойн насны ангийн тархалт

Модны төрөл	Газрын төрөл	Талбай /га/ нөөц /ш.м/	Насны анги										Дүн	Дундаж	
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		Өсөлт	Нас
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс															
Шинэс	0-15 1-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	94	-	272	-	-	366	-	-
			-	-	-	-	-	11280	-	27200	-	-	38480	0.28	138.3
	16-25 2-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	62	53	285	41	700	112	-	1253	-	-
			-	-	-	4340	8480	19950	2870	93790	14700	-	144130	1.03	140
	26-35 3-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	201	-	449	59	347	94	2644	253	-	4047	-	-
			-	10050	-	39230	5050	23020	6580	354460	32880	-	471270	3.38	139
	35 дээш 4-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	27	-	-	-	-	27	-	-
			-	-	-	-	-	1890	-	-	-	-	1890	0.02	110
Шинэс дүн	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	201	-	511	112	753	135	3616	365	-	5693	-	-	
		-	10050	-	43570	13530	56140	9450	475450	47580	-	655770	4.71	139	
Нийт		талбай /га/ нөөц /ш.м/		-		-	112	753	135	3616	365	-	-	-	-
				-		-	13530	56140	9450	475450	47580	-	-	-	-
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс-Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс															
Шинэс	0-15 1-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	132	408	600	439	160	134	1075	1568	503	5019	-	-
			-	6780	28790	47980	62860	18890	16080	111030	209890	43410	545710	4.04	135
	16-25 2-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	762	1122	1753	1601	1402	2443	8543	8092	1555	27273	-	-
			-	26450	72210	152080	197600	187020	290990	1341060	1289790	262060	3819260	27.81	137
	26-35 3-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	405	576	1404	1009	1440	6410	25628	13909	2038	52819	-	-
			-	18360	36600	116910	99990	145590	807100	3515980	1943360	283900	6967790	51.25	136
	35 дээш 4-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	32	249	174	103	2286	1804	-	4648	-	-
			-	-	-	2090	11240	10900	6310	255560	237550	-	523650	3.33	157
Шинэс дүн	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	1299	2106	3789	3298	3176	9090	37532	25373	4096	89759	-	-	
		-	51590	137600	319060	371690	362400	1120480	5223630	3680590	589370	11856410	79.38	149	
Хуш	16-25 2-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	31	9	-	-	182	52	15	289	-	-
			-	-	-	2170	540	-	-	34340	8320	2100	47470	0.31	151
	26-35 3-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	87	334	-	155	250	164	9	999	-	-
			-	-	-	5410	30760	-	27110	29560	24410	1170	118420	0.91	131

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	35 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	50	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	3500	-	-	-	3500	0.03	130
	Хуш дүн	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	118	343	-	205	432	216	24	1338	-	-
			-	-	-	7580	31300	-	30610	63900	32730	3270	169390	1.24	136
Улиас	0-15 1-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	52	196	71	229	548		
			-	-	-	-	-	-	1420	8400	5360	18610	33790	0.39	87
	Улиас дүн	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	52	196	71	229	548		
-			-	-	-	-	-	1420	8400	5360	18610	33790	0.39	87	
Улиангар	0-15 1-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	4		
			-	-	-	-	-	-	-	-	200	-	200	0.00	85
	16-25 2-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	20	-	2	-	-	-	-	-	22		
			-	-	490	-	100	-	-	-	-	-	590	0.02	28
	26-35 3-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	6		
			-	-	240	-	-	-	-	-	-	-	240	0.01	25
Улиангар дүн	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	26	-	2	-	-	-	4	-	32			
		-	-	730	-	100	-	-	-	200	-	1030	0.03	39	
Бургас	0-15 1-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	1312	258	61	-	-	-	-	-	-	1631		
			-	34720	5990	1220	-	-	-	-	-	-	41930	2.46	17
	16-25 2-р	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	-	48	13	-	-	-	-	-	-	61		
			-	-	480	130	-	-	-	-	-	-	610	0.02	27
Бургас дүн	талбай /га/ нөөц /ш.м/	-	1312	306	74	-	-	-	-	-	-	1692			
		-	34720	6470	1350	-	-	-	-	-	-	42540	2.48	17	
Нийт дүн		талбай /га/	-	-	2438	3981	3643	3176	9347	38160	25664	4349	93369		
		нөөц /ш.м/	-	-	144800	327990	403090	362400	1152510	5295930	3718880	611250	12103160		
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Дурсгалт газар															
Шинэс	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	337	-	10	-	347	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	45380	-	900	-	46280	0.35	131
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	652	481	-	77	1210	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	86460	74780	-	13860	175100	1.22	143
	Шинэс	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	989	481	10	77	1557	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	131840	74780	900	13860	221380	1.57	141
Нийт		талбай /га/		-	-	-	-	-	-	481	10	77	1557	-	-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

дүн		нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	131840	74780	900	13860	221380	-	-
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Ногоон бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/	71	483	1675	1056	681	274	777	1163	640	189	7009	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	2130	21050	126630	96750	80540	37350	97500	152190	95770	22680	732590	6.61	111
	16-25	талбай /га/	7	797	1521	4704	2762	2208	5591	15070	7502	826	40988	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	210	37750	118930	465280	345180	277490	737090	2085450	1144870	110520	5322770	39.05	136
	26-35	талбай /га/	-	198	488	1206	1267	685	4630	14916	8024	587	32001	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	6220	40810	108900	136210	85500	554980	1983980	1095950	80640	4093190	27.79	147
	35 дээш	талбай /га/	-	-	142	120	119	98	968	505	200	71	2223	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	11460	7120	10770	7910	95060	67230	23200	8520	231270	1.73	134
	Шинэс	талбай /га/	78	1478	3826	7086	4829	3265	11966	31654	16366	1673	82221	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	2340	65020	297830	678050	572700	408250	1484630	4288850	2359790	222360	10379820	74.79	139
Хуш	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	37	127	428	-	592	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	7400	32620	89950	-	129970	0.80	163
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	46	49	94	1082	53	-	1324	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	4600	12740	17420	251800	3710	-	290270	1.98	146
	35 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	32	-	-	-	32	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	1600	-	-	-	1600	0.01	130
	Хуш	талбай /га/	-	-	-	-	46	49	163	1209	481	-	1948	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	4600	12740	26420	284420	93660	-	421840	2.79	151
Хус	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	360	-	-	-	-	-	360	0.01	45
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	5	20	-	-	-	-	25	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	250	1200	-	-	-	-	1450	0.03	53
	Хус дүн	талбай /га/	-	-	-	-	9	20	-	-	-	-	29	-	-
		нөөц /ш.м/	-	-	-	-	610	1200	-	-	-	-	1810	0.04	52
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	54	-	188	284	539	1065	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2160	-	5990	23700	53460	85310	0.95	90
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	-	-	54	-	188	284	539	1065	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2160	-	5990	23700	53460	85310	0.95	90
Улиангар	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	40	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3600	3600	0.04	95

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	Улиангар дүн	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	40	-	-
		нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3600	3600	0.04	95
Бургас	0-15	талбай /га/	-	781	397	152	-	-	-	-	-	-	1330	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	21080	7280	3350	-	-	-	-	-	-	31710	1.63	19
	16-25	талбай /га/	-	-	79	-	-	-	-	-	-	-	79	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	820	-	-	-	-	-	-	-	820	0.03	25
	Бургас	талбай /га/	-	781	476	152	-	-	-	-	-	-	1409	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	21080	8100	3350	-	-	-	-	-	-	32530	1.66	20
Нийт		талбай /га/	78	2259	4302	7238	4884	3388	12129	33051	17131	2252	86712	-	-
		нөөц /ш.м/	2340	86100	305930	681400	577910	424350	1511050	4579260	2477150	279420	10924910	-	-
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Хориотой зурвасын ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	49	724	3001	1996	1199	469	1912	2974	1545	491	14360	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	1490	26160	238820	206940	155110	63720	256590	401880	245240	69260	1665210	14.10	118
	16-25	талбай /га/	9	740	4354	6757	2946	3274	17241	32717	24133	3593	95764	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	90	29860	325180	640080	373320	396560	2150160	4414040	3838210	543030	12710530	87.97	144
	26-35	талбай /га/	-	354	2404	3704	2698	2130	20933	47485	26097	3707	109512	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	12950	167990	332840	353400	263620	2597230	5889970	3545880	543270	13707150	93.01	147
	35 дээш	талбай /га/	-	-	3	-	112	144	1444	1616	239	52	3610	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	90	-	8560	16650	166420	177470	34000	5200	408390	2.89	141
	Шинэс	талбай /га/	58	1818	9762	12457	6955	6017	41530	84792	52014	7843	223246	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	1580	68970	732080	1179860	890390	740550	5170400	10883360	7663330	1160760	28491280	197.47	144
Хуш	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	32	-	18	-	-	-	50	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	1600	-	2340	-	-	-	3940	0.03	114
	16-25	талбай /га/	-	-	-	99	14	47	153	277	540	-	1130	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	8810	700	4160	16980	44260	89660	-	164570	1.07	153
	26-35	талбай /га/	-	-	-	96	80	645	894	1630	355	94	3794	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	3500	2480	131980	119980	209630	76690	21620	565880	4.04	140
	35 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	44	-	97	25	-	-	166	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	880	-	15520	3500	-	-	19900	0.15	132
	Хуш	талбай /га/	-	-	-	195	170	692	1162	1932	895	94	5140	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	12310	5660	136140	154820	257390	166350	21620	754290	5.29	142
Хус	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	14	10	-	-	-	-	24	-	-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	980	1300	-	-	-	-	2280	0.04	51
	26-35	талбай /га/	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	7	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	140	-	-	-	-	-	-	140	0.00	35
	Хус	талбай /га/	-	-	-	7	14	10	-	-	-	-	31		
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	140	980	1300	-	-	-	-	2420	0.05	50
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	12	-	-	-	375	387	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	1320	-	-	-	37100	38420	0.41	94
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	-	-	12	-	-	-	375	387	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	1320	-	-	-	37100	38420	0.41	94
Улиангар	26-35	талбай /га/	-	-	56	3	-	-	-	-	-	-	59	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	760	30	-	-	-	-	-	-	790	0.03	25
	Улиангар	талбай /га/	-	-	56	3	-	-	-	-	-	-	59	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	760	30	-	-	-	-	-	-	790	0.03	25
Хайлаас	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	13	-	-	-	-	-	13	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	130	-	-	-	-	-	130	0.00	45
	Хайлаас	талбай /га/	-	-	-	-	13	-	-	-	-	-	13	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	130	-	-	-	-	-	130	0.00	45
Бургас	0-15	талбай /га/	39	256	1341	265	-	-	-	-	-	-	1901	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	780	3790	34360	10210	-	-	-	-	-	-	49140	1.89	26
	16-25	талбай /га/	-	2	5	-	-	-	-	-	-	-	7	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	20	140	-	-	-	-	-	-	-	160	0.01	24
	Бургас	талбай /га/	39	258	1346	265	-	-	-	-	-	-	1908	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	780	3810	34500	10210	-	-	-	-	-	-	49300	1.90	26
Нийт		талбай /га/	97	2076	11164	12927	7152	6731	42692	86724	52909	8312	230784	-	-
		нөөц /ш.м/	2360	72780	767340	1202550	897160	879310	5325220	11140750	7829680	1219480	29336630	-	-
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- 100 га хүртэлх ой сөөг ширэнгэ уулын өвөр төгөл ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	954	2172	1291	812	669	784	1610	240	58	8590	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	46860	162970	135480	106070	88540	96380	221420	28750	3980	890450	8.84	101
	16-25	талбай /га/	-	1764	3234	6498	3717	4341	8703	20643	1996	1236	52132	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	82610	261040	727190	467730	612660	1221520	2896720	255250	196970	6721690	53.15	126
	26-35	талбай /га/	-	615	1046	2398	1807	1658	3893	18079	3317	679	33492	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	28150	79370	228210	181220	191740	508790	2479770	426260	99720	4223230	30.35	139

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	35 дээш	талбай /га/	-	-	62	-	6	36	46	144	101	-	395	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	2700	-	600	3960	6460	15710	6580	-	36010	0.26	137
	Шинэс	талбай /га/	-	3333	6514	10187	6342	6704	13426	40476	5654	1973	94609	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	157620	506080	1090880	755620	896900	1833150	5613620	716840	300670	11871380	91.97	129
Хус	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	21	85	33	-	-	-	139	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	1470	6800	3300	-	-	-	11570	0.20	57
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	34	-	-	-	-	34	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2380	-	-	-	-	2380	0.04	55
	Хус	талбай /га/	-	-	-	-	21	119	33	-	-	-	173	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	1470	9180	3300	-	-	-	13950	0.25	56
Бургас	0-15	талбай /га/	-	204	133	-	198	-	-	-	-	-	535	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	2520	1760	-	5940	-	-	-	-	-	10220	0.30	34
	16-25	талбай /га/	-	5	71	77	-	-	-	-	-	-	153	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	50	710	1540	-	-	-	-	-	-	2300	0.07	31
	26-35	талбай /га/	-	-	115	26	-	-	-	-	-	-	141	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	1830	520	-	-	-	-	-	-	2350	0.09	27
	Бургас	талбай /га/	-	209	319	103	198	-	-	-	-	-	829	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	2570	4300	2060	5940	-	-	-	-	-	14870	0.46	33
Нийт		талбай /га/		-	6833	10290	6561	6823	13459	40476	5654	1973	95611	-	-
		нөөц /ш.м/		-	510380	1092940	763030	906080	1836450	5613620	716840	300670	11900200	-	-
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	33	1103	1532	2644	1375	896	1891	5383	1228	200	16285	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	1610	48090	118660	281280	161520	110700	232500	596490	143580	24120	1718550	14.59	118
	16-25	талбай /га/	56	1037	3115	7200	4779	3428	12893	44496	8739	1388	87131	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	3290	49240	249490	711390	580200	456320	1705670	5304520	1098890	227370	10386380	76.31	136
	26-35	талбай /га/	-	1194	1512	4612	2690	3500	12670	50235	15403	1700	93516	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	54460	102370	404990	265510	329000	1491130	5701250	1934410	249760	10532880	72.96	144
	35 дээш	талбай /га/	-	77	18	101	132	200	976	2911	368	-	4783	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	4110	1080	12680	12870	12820	95740	351720	42880	-	533900	3.74	143
	Шинэс	талбай /га/	89	3411	6177	14557	8976	8024	28430	103025	25738	3288	201715	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	4900	155900	471600	1410340	1020100	908840	3525040	11953980	3219760	501250	23171710	167.12	139
Хуш	16-25	талбай /га/	-	-	-	63	81	18	102	246	114	-	624	-	-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	1890	10800	2880	13060	32630	17120	-	78380	0.56	139
	26-35	талбай /га/	-	-	-	656	75	166	434	979	507	-	2817	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	42400	8260	10300	52360	131720	62450	-	307490	2.25	137
	35 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	16	-	235	287	-	-	538	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	800	-	27480	30890	-	-	59170	0.42	140
	Хуш	талбай /га/	-	-	-	719	172	184	771	1512	621	-	3979	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	44290	19860	13180	92900	195240	79570	-	445040	3.23	138
Хус	0-15	талбай /га/	-	-	-	28	51	91	-	-	-	-	170	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	1960	4020	7880	-	-	-	-	13860	0.28	49
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	116	375	-	-	-	-	491	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	11180	34360	-	-	-	-	45540	0.87	53
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	5	106	-	-	-	-	111	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	650	8970	-	-	-	-	9620	0.18	54
	Хус	талбай /га/	-	-	-	28	172	572	-	-	-	-	772	-	-
Улиас	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	1960	15850	51210	-	-	-	-	69020	1.32	52
	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	47	-	28	183	82	340	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	3290	-	1680	13070	6560	24600	0.30	83
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	-	-	47	-	28	183	82	340	-	-
Хайлаас	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	3290	-	1680	13070	6560	24600	0.30	83
	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	11	4	-	-	-	-	15	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	550	200	-	-	-	-	750	0.02	48
	Хайлаас	талбай /га/	-	-	-	-	11	4	-	-	-	-	15	-	-
Бургас	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	550	200	-	-	-	-	750	0.02	48
	0-15	талбай /га/	-	258	312	196	-	-	-	-	-	-	766	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	3390	4050	4740	-	-	-	-	-	-	12180	0.47	26
	16-25	талбай /га/	-	-	241	160	-	-	-	-	-	-	401	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	4110	3200	-	-	-	-	-	-	7310	0.25	29
	26-35	талбай /га/	-	-	154	79	-	-	-	-	-	-	233	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	2170	1580	-	-	-	-	-	-	3750	0.13	29
	Бургас	талбай /га/	-	258	707	435	-	-	-	-	-	-	1400	-	-
Нийт		талбай /га/	89	3669	6884	15739	9331	8831	29201	104565	26542	3370	208221	-	-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		нөөц /ш.м/	4900	159290	481930	1466110	1056360	976720	3617940	12150900	3312400	507810	23734360	-	-
Аж ахуйн төрөл: Ашиглалтын бүс-Ашиглалтын бүсийн ой															
Шинэс	0-15	талбай /га/	1	832	1642	1861	934	573	2110	1849	307	150	10259	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	10	40020	139840	192670	118170	77460	310400	264920	31270	19900	1194660	10.98	109
	16-25	талбай /га/	-	1065	1849	4262	4869	4782	13399	26066	2451	801	59544	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	55130	162640	490000	641250	694130	1886510	3819200	320050	142660	8211570	62.56	131
	26-35	талбай /га/	-	521	479	1596	1989	2379	8858	22169	7335	623	45949	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	26180	35250	154530	235480	301400	1183830	3004970	934260	85080	5960980	41.93	142
	35 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	12	298	191	1	-	502	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	960	48300	26720	200	-	76180	0.56	137
	Шинэс	талбай /га/	1	2418	3970	7719	7792	7746	24665	50275	10094	1574	116254	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	10	121330	337730	837200	994900	1073950	3429040	7115810	1285780	247640	15443390	115.46	134
Хуш	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	21	-	-	21	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	3990	-	-	3990	0.03	150
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	138	60	135	-	-	333	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	16440	7420	21430	-	-	45290	0.34	132
	Хуш	талбай /га/	-	-	-	-	-	138	60	156	-	-	354	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	16440	7420	25420	-	-	49280	0.37	134
Хус	0-15	талбай /га/	-	-	13	9	-	35	-	-	-	-	57	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	390	360	-	1290	-	-	-	-	2040	0.04	46
	16-25	талбай /га/	-	-	-	54	36	616	46	-	-	42	794	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	6340	2520	54620	3680	-	-	4620	71780	1.28	56
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	15	195	88	-	-	-	298	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	1650	20330	7740	-	-	-	29720	0.52	57
	Хус	талбай /га/	0	0	13	63	51	846	134	0	0	42	1149	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	0	0	390	6700	4170	76240	11420	0	0	4620	103540	1.85	56
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	30	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	1200	-	-	-	-	1200	0.02	55
	Улиас	талбай /га/	0	0	0	0	0	30	0	0	0	0	30	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	0	0	0	0	0	1200	0	0	0	0	1200	0.02	55
Бургас	0-15	талбай /га/	-	545	457	301	71	3	-	-	-	-	1377	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	7350	11750	6550	2350	30	-	-	-	-	28030	1.06	26

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	26-35	талбай /га/	-	-	49	36	-	-	-	-	-	-	85	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	980	720	-	-	-	-	-	-	1700	0.06	29
	Бургас	талбай /га/	-	545	506	337	71	3	-	-	-	-	1462	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	7350	12730	7270	2350	30	-	-	-	-	29730	1.12	27
Нийт		талбай /га/	1	2963	4489	8119	7914	8763	24859	50431	10094	1616	119249	-	-
		нөөц /ш.м/	10	128680	350850	851170	1001420	1167860	3447880	7141230	1285780	252260	15627140	-	-
Аж ахуйн төрөл: Хамгаалалтын бүс- Аймаг хотын ногоон бүс															
Шинэс	0-15	талбай /га/	-	21	108	309	255	52	118	313	55	92	1323	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	1260	8640	30340	30940	7890	12270	49110	7920	6440	154810	1.35	115
	16-25	талбай /га/	-	59	850	1353	970	498	2525	1715	3549	129	11648	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	2200	65830	135970	138140	50170	332110	248280	566160	20350	1559210	11.50	136
	26-35	талбай /га/	-	160	497	852	878	505	3982	3450	2871	174	13369	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	7830	40050	86570	97220	52310	566800	524670	427560	25380	1828390	13.23	138
	Шинэс	талбай /га/	-	240	1455	2514	2103	1055	6625	5478	6475	395	26340	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	11290	114520	252880	266300	110370	911180	822060	1001640	52170	3542410	26.04	136
Хуш	16-25	талбай /га/	-	-	7	-	-	-	-	-	53	-	60	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	1190	-	-	-	-	-	9010	-	10200	0.07	156
	26-35	талбай /га/	-	-	10	44	-	104	53	-	56	-	267	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	1200	5720	-	24960	13250	-	15120	-	60250	0.48	124
	35 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	42	-	-	-	42	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	7980	-	-	-	7980	0.06	130
	Хуш	талбай /га/	-	-	17	44		104	95	-	109	-	369	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	2390	5720		24960	21230	-	24130	-	78430	0.61	129
Хус	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	59	59	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6490	6490	0.07	95
	26-35	талбай /га/	-	-	-	-	-	29	-	-	-	-	29	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2990	-	-	-	-	2990	0.05	55
	Хус	талбай /га/	-	-	-	-	-	29	-	-	-	59	88	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	2990	-	-	-	6490	9480	0.12	82
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	238	-	948	1186	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	19040	-	111380	130420	1.42	92
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	238	-	948	1186	-	-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	19040	-	111380	130420	1.42	92
Бургас	0-15	талбай /га/	-	2	14	60	-	-	-	-	-	-	76	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	60	140	1130	-	-	-	-	-	-	1330	0.04	33
	16-25	талбай /га/	-	-	6	5	-	-	-	-	-	-	11	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	120	100	-	-	-	-	-	-	220	0.01	30
	26-35	талбай /га/	-	-	413	56	-	-	-	-	-	-	469	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	4930	1120	-	-	-	-	-	-	6050	0.23	27
	Бургас	талбай /га/	-	2	433	121	-	-	-	-	-	-	556	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	60	5190	2350	-	-	-	-	-	-	7600	0.27	28
Нийт		талбай /га/	-	-	1905	2679	2103	1188	6720	5716	6584	1402	28539	-	-
		нөөц /ш.м/	-	-	122100	260950	266300	138320	932410	841100	1025770	170040	3768340	27.42	137
Аймгийн хэмжээгээр															
Шинэс	0-15	талбай /га/	154	4249	10538	9757	5695	3187	7726	14639	5583	1683	63211	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	5240	190220	824350	991440	715210	415830	1021720	1824240	762420	189790	6940460	60.32	115
	16-25	талбай /га/	72	6224	16045	32589	21697	20218	63173	149950	56584	9528	376080	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	3590	283240	1255320	3326330	2751900	2694300	8372300	20203060	8528820	1502960	48921820	357.08	137
	26-35	талбай /га/	0	3648	7002	16221	12397	12644	62122	185087	77209	9585	385915	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	0	164200	502440	1472180	1374080	1392180	7802900	23529830	10340560	1381610	47959980	329.81	145
	35 дээш	талбай /га/	0	77	225	253	618	691	3835	7653	2713	123	16188	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	0	4110	15330	21890	44040	55090	418290	894410	344410	13720	1811290	12.52	145
	Шинэс	талбай /га/	226	14198	33810	58820	40407	36740	136856	357329	142089	20919	841394	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	8830	641770	2597440	5811840	4885230	4557400	17615210	46451540	19976210	3088080	105633550	757.15	140
Хуш	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	32	-	18	-	-	-	50	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	1600	-	2340	-	-	-	3940	0.03	114
	16-25	талбай /га/	-	-	7	193	104	65	292	853	1187	15	2716	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	1190	12870	12040	7040	37440	147840	214060	2100	434580	2.83	153
	26-35	талбай /га/	-	-	10	883	535	1102	1690	4076	1135	103	9534	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	1200	57030	46100	196420	237540	644140	182380	22790	1387600	9.99	139
	35 дээш	талбай /га/	-	-	-	-	60	-	456	312	-	-	828	-	-
	4-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	1680	-	56080	34390	-	-	92150	0.67	137
	Хуш	талбай /га/	-	-	17	1076	731	1167	2456	5241	2322	118	13128	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	2390	69900	61420	203460	333400	826370	396440	24890	1918270	13.51	142

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хус	0-15	талбай /га/	-	-	13	37	51	126	-	-	-	-	227	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	390	2320	4020	9170	-	-	-	-	15900	0.33	49
	16-25	талбай /га/	-	-	-	54	191	1086	79	-	-	101	1511	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	6340	16510	97080	6980	-	-	11110	138020	2.44	57
	26-35	талбай /га/	-	-	-	7	25	384	88	-	-	-	504	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	140	2550	35870	7740	-	-	-	46300	0.83	56
	Хус	талбай /га/	-	-	13	98	267	1596	167	-	-	101	2242	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	390	8800	23080	142120	14720	-	-	11110	200220	3.58	56
Улиас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	143	52	650	538	2173	3556	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	7970	1420	35110	42130	227110	313740	3.48	90
	Улиас	талбай /га/	-	-	-	-	-	143	52	650	538	2173	3556	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	7970	1420	35110	42130	227110	313740	3.48	90
Хайлаас	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	11	4	-	-	-	-	15	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	550	200	-	-	-	-	750	0.02	48
	16-25	талбай /га/	-	-	-	-	13	-	-	-	-	-	13	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	130	-	-	-	-	-	130	0.00	45
	Хайлаас	талбай /га/	-	-	-	-	24	4	-	-	-	-	28	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	680	200	-	-	-	-	880	0.02	47
Бургас	0-15	талбай /га/	39	3358	2912	1035	269	3	-	-	-	-	7616	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	780	72910	65330	27200	8290	30	-	-	-	-	174540	7.51	23
	16-25	талбай /га/	-	7	450	255	-	-	-	-	-	-	712	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	70	6380	4970	-	-	-	-	-	-	11420	0.39	29
	26-35	талбай /га/	-	-	731	197	-	-	-	-	-	-	928	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	9910	3940	-	-	-	-	-	-	13850	0.50	28
	Бургас	талбай /га/	39	3365	4093	1487	269	3	-	-	-	-	9256	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	780	72980	81620	36110	8290	30	-	-	-	-	199810	8.36	24
Улиангар	0-15	талбай /га/	-	-	-	-	-	-	-	-	4	40	44	-	-
	1-р	нөөц /ш.м/	-	-	-	-	-	-	-	-	200	3600	3800	0.04	94
	16-25	талбай /га/	-	-	20	-	2	-	-	-	-	-	22	-	-
	2-р	нөөц /ш.м/	-	-	490	-	100	-	-	-	-	-	590	0.02	28
	26-35	талбай /га/	-	-	62	3	-	-	-	-	-	-	65	-	-
	3-р	нөөц /ш.м/	-	-	1000	30	-	-	-	-	-	-	1030	0.04	25

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	Улиангар	талбай /га/	-	-	82	3	2	-	-	-	4	40	131	-	-
	дүн	нөөц /ш.м/	-	-	1490	30	100	-	-	-	200	3600	5420	0.07	74
Нийт		Талбай /га/	265	17563	38015	61484	41700	39653	139531	363220	144953	23351	869735	-	-
		Нөөц /ш.м/	9610	714750	2683330	5926680	4978800	4911180	17964750	47313020	20414980	3354790	108271890	-	-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Байгалийн ойн насны ангиар тархсан байдлыг 3-р графикаар, ойн нөөц насны ангиар тархсан байдлыг 4-р графикаар харуулав.

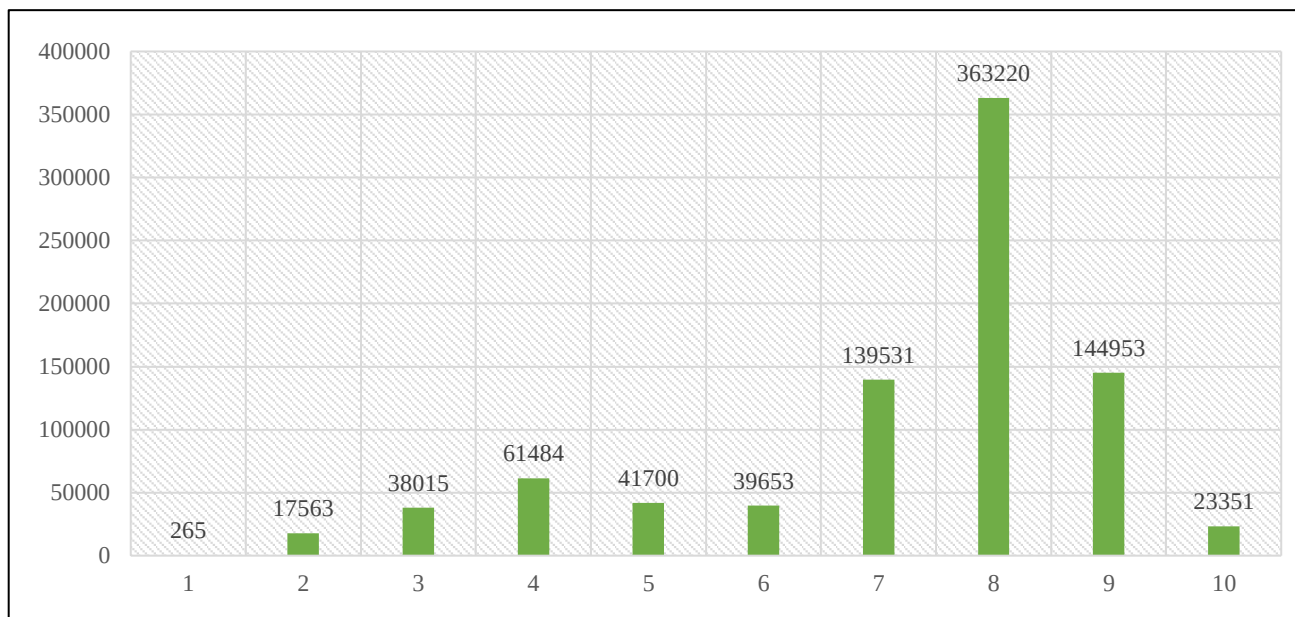

График 3. Байгалийн ой нөөц насны ангиар тархах нь /талбай/га/

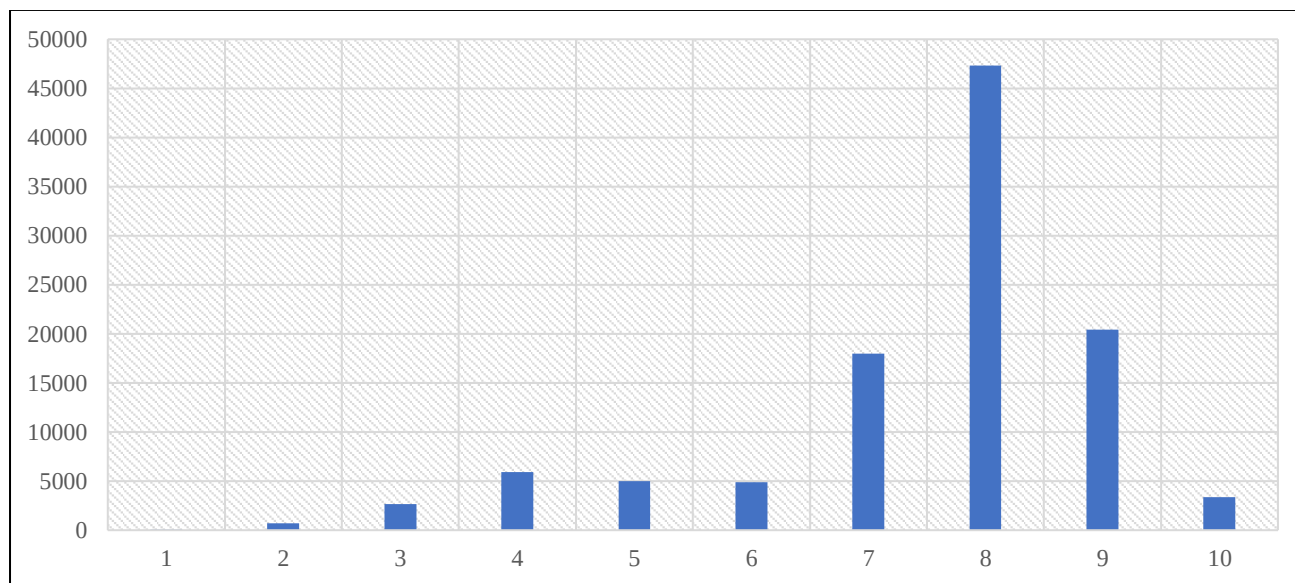

График 4. Байгалийн ой нөөц насны ангиар тархах нь /мян/шоо.метр/

Тус сумын ойн талбайн 0.03 хувийг I насны анги, 2.0 хувийг II насны анги, 4.4 хувийг III насны анги, 7.1 хувийг IV насны анги, 4.8 хувийг V насны анги, 4.6 хувийг VI насны анги, 16.0 хувийг VII насны анги, 41.8 хувийг VIII насны анги, 16.7 хувийг IX насны анги, 2.7 хувийг X насны ангийн ой эзэлж байна. Насны ангийн энэ тооцоо нь зөвхөн байгалийн ойн ангилалд хийгддэг бөгөөд тармаг ой, ойжих талбайд ургаж байгаа мод тооцоонд ордоггүй. Ойн аж ахуйн ач холбогдлыг илэрхийлэх зорилгоор ойг залуу, дунд насны, болц гүйцэж яваа, болц гүйцсэн хөгшин ой гэсэн насны 4 бүлэгт хуваадаг.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Ойн насны бүлгийг үндэслэн ойг хамгаалах, ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөнө. Архангай аймгийн байгалийн ойн насны бүлгийн ангиллыг 30-р хүснэгтээр үзүүлэв.

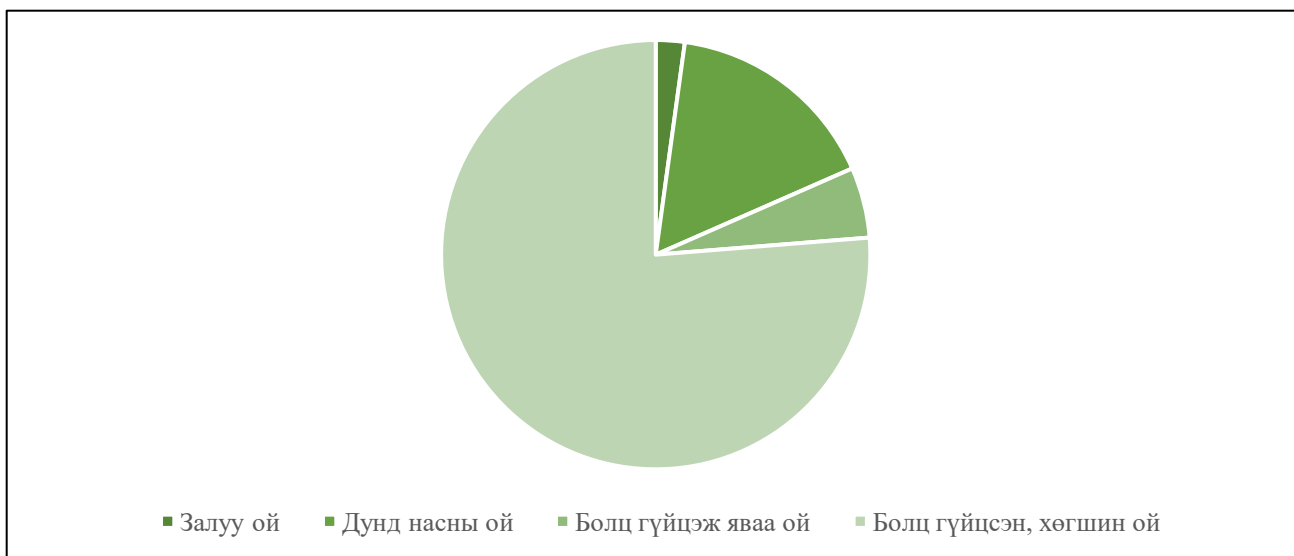
Хүснэгт 30. Байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр тархах нь

Модны төрөл	Насны бүлэг								Дүн	
	Залуу ой		Дунд насны ой		Болц гүйцэж яваа ой		Болц гүйцсэн, хөгшин ой			
	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц	талбай	нөөц
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс										
Шинэс	201	10050	623	57100	753	56140	4116	532480	5693	655770
Дүн	201	10050	623	57100	753	56140	4116	532480	5693	655770
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	1299	51590	9193	828350	3176	362400	76091	10614070	89759	11856410
Хуш	118	7580	343	31300	637	94510	240	36000	1338	169390
Улиас							548	33790	548	33790
Улиангар			28	830			4	200	32	1030
Бургас	1312	34720	380	7820					1692	42540
Дүн	2729	93890	9944	868300	3813	456910	76883	10684060	93369	12103160
Хамгаалалтын бүсийн ой-Дурсгалт газар										
Шинэс							1557	221380	1557	221380
Дүн							1557	221380	1557	221380
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс										
Шинэс	1556	67360	15741	1548580	3265	408250	61659	8355630	82221	10379820
Хуш			95	17340	1372	310840	481	93660	1948	421840
Хус			9	610	20	1200			29	1810
Улиас					54	2160	1011	83150	1065	85310
Улиангар							40	3600	40	3600
Бургас	781	21080	628	11450					1409	32530
Дүн	2337	88440	16473	1577980	4711	722450	63191	8536040	86712	10924910
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой										
Шинэс	1876	70550	29174	2802330	6017	740550	186179	24877850	223246	28491280
Хуш	195	12310	862	141800	3094	412210	989	187970	5140	754290
Хус			21	1120	10	1300			31	2420
Улиас					12	1320	375	37100	387	38420
Улиангар			59	790					59	790
Хайлаас			13	130					13	130
Бургас	297	4590	1611	44710					1908	49300
Дүн	2368	87450	31740	2990880	9133	1155380	187543	25102920	230784	29336630
Хамгаалалтын бүсийн ой-100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой										
Шинэс	3333	157620	23043	2352580	6704	896900	61529	8464280	94609	11871380
Хус			21	1470	119	9180	33	3300	173	13950
Бургас	209	2570	620	12300					829	14870
Дүн	3542	160190	23684	2366350	6823	906080	61562	8467580	95611	11900200
Хамгаалалтын бүсийн ой-30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
Шинэс	3500	160800	29710	2902040	8024	908840	160481	19200030	201715	23171710
Хуш	719	44290	356	33040	2283	288140	621	79570	3979	445040
Хус			200	17810	572	51210			772	69020
Улиас					47	3290	293	21310	340	24600

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хайлаас			11	550	4	200			15	750
Бургас	258	3390	1142	19850					1400	23240
Дүн	4477	208480	31419	2973290	10930	1251680	161395	19300910	208221	23734360
Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	2419	121340	19481	2169830	7746	1073950	86608	12078270	116254	15443390
Хуш			138	16440	216	32840			354	49280
Хус			127	11260	846	76240	176	16040	1149	103540
Улиас					30	1200			30	1200
Бургас	545	7350	914	22350	3	30			1462	29730
Дүн	2964	128690	20660	2219880	8841	1184260	86784	12094310	119249	15627140
Хамгаалалтын бүс-Аймгийн ногоон бүс										
Шинэс	240	11290	6072	633700	1055	110370	18973	2787050	26340	3542410
Хуш	61	8110	104	24960	95	21230	109	24130	369	78430
Хус					29	2990	59	6490	88	9480
Улиас							1186	130420	1186	130420
Бургас	2	60	554	7540					556	7600
Дүн	303	19460	6730	666200	1179	134590	20327	2948090	28539	3768340
Аймгийн хэмжээгээр										
Шинэс	14424	650600	133037	13294510	36740	4557400	657193	87131040	841394	105633550
Хуш	1093	72290	1898	264880	7697	1159770	2440	421330	13128	1918270
Хус			378	32270	1596	142120	268	25830	2242	200220
Улиас					143	7970	3413	305770	3556	313740
Улиангар			87	1620			44	3800	131	5420
Хайлаас			24	680	4	200			28	880
Бургас	3404	73760	5849	126020	3	30			9256	199810
Дүн	18921	796650	141273	13719980	46183	5867490	663358	87887770	869735	108271890

Эх сурвалж: Байгаль орчин аялал жуулчлалын яам

Диаграмм 2. Байгалийн ойн талбай насны бүлгээр ангилагдсан нь

Насны бүлгээр ангилсан графикаас харахад Архангай аймгийн ойн талбайн 2.2 хувийг залуу ой, 16.2 хувийг дунд насны ой, 5.3 хувийг болц гүйцэж яваа ой, 76.3 хувийг болц гүйцсэн, хөгшин ой эзэлж байна. Эндээс харахад болц гүйцсэн хөгшин ой зонхилж залуу ой маш бага хувийг эзэлж байна. Энэ нь байгалийн сэргэн ургах явц муу байгааг илтгэж байна. Байгалийн

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

сэргэн ургалтад байгаль цаг уурын дулаарал, ган цөлжилтийн байдлаас гадна мал бэлчээрлэлт тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байна.

Ой зохион байгуулалтын судалгаагаар бонитет буюу чансаа гэсэн үзүүлэлтийг тогтоодог. Чансаа гэдэг нь тухайн орчны боломжийг харуулсан үнэлгээ бөгөөд модны өндөр, диаметр, өсөлт сайн байвал чансаа төдий чинээ сайн байна гэсэн ойлголт юм. Нас модны төрлөөрөө ижил боловч хөрс, уур амьсгалын өөр өөр ургах орчны нөхцөлөөс шалтгаалан тэдгээр ойн өсөлтийн явц харилцан адилгүй байдаг. Ийм учраас ойн таксацын үед ойн ургах орчинд үнэлгээ өгөх хэрэгтэй болж бонитет гэдэг үзүүлэлтийг тогтоодог. Ойн ургах нөхцөлийн боломжийг бонитетийн анги гэдэг харьцангуй нэгжээр үнэлнэ. Тодорхой насны моддын дундаж өндөр хэдий чинээ их байвал тэр ойн ургах орчны нөхцөл төдий чинээ сайн байгааг харуулна гэсэн зарчимд тулгуурлан зохиосон М.М.Орловын хүснэгтээр нэгдүгээр ангид хамгийн сайн өсөлттэй ойг, тавдугаар ангид хамгийн ядмаг ойг хамруулдаг. Архангай аймгийн байгалийн ойн талбай бонитетийн ангиар хэрхэн тархсаныг 31-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт 31. Бонитетийн анги

Модны төрөл	Бонитет				дүн	Дундаж бонитет
	2	3	4	5		
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс						
Шинэс	-	-	2838	2855	5693	4.5
дүн	-	-	2838	2855	5693	4.5
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс						
Шинэс	-	2631	34754	52374	89759	4.6
Хуш	-	-	134	1204	1338	4.9
Улиас	-	-	88	460	548	4.8
Улиангар	-	-	26	6	32	4.2
Бургас	-	-	1333	359	1692	4.2
дүн	-	2631	36335	54403	93369	4.6
Хамгаалалтын бүсийн ой-Дурсгалт газар						
Шинэс	-	-	863	694	1557	4.4
дүн	-	-	863	694	1557	4.4
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс						
Шинэс	-	1674	52066	28481	82221	4.3
Хуш	-	67	848	1033	1948	4.5
Хус	-	9	20	-	29	3.7
Улиас	-	54	932	79	1065	4.0
Улиангар	-	-	40	-	40	4.0
Бургас	-	22	787	600	1409	4.4
дүн	-	1826	54693	30193	86712	4.3
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой						
Шинэс	102	8316	111585	103243	223246	4.4
Хуш	-	174	871	4095	5140	4.8
Хус	-	-	17	14	31	4.5
Улиас	-	12	-	375	387	4.9

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Улиангар	-	-	-	59	59	5.0
Хайлаас	-	-	-	13	13	5.0
Бургас	-	-	1138	770	1908	4.4
дүн	102	8502	113611	108569	230784	4.4
Хамгаалалтын бүсийн ой- 100 хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой						
Шинэс	39	972	53282	40316	94609	4.4
Хус	-	-	173	-	173	4.0
Бургас	-	-	417	412	829	4.5
дүн	39	972	53872	40728	95611	4.4
Хамгаалалтын бүсийн ой- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой						
Шинэс	-	2400	103287	96028	201715	4.5
Хуш	-	-	451	3528	3979	4.9
Хус	-	184	348	240	772	4.1
Улиас	-	-	246	94	340	4.3
Хайлаас	-	-	4	11	15	4.7
Бургас	-	-	822	578	1400	4.4
дүн	-	2584	105158	100479	208221	4.5
Ашиглалтын бүсийн ой- Ашиглалтын бүс						
Шинэс	-	3115	79077	34062	116254	4.3
Хуш	-	-	11	343	354	5.0
Хус	-	15	924	210	1149	4.2
Улиас	-	-	30	-	30	4.0
Бургас	-	-	1111	351	1462	4.2
дүн	0	3130	81153	34966	119249	4.3
Хамгаалалтын бүсийн ой- Аймаг хотын ногоон бүс						
Шинэс	-	294	17544	8502	26340	4.3
Хуш	-	17	299	53	369	4.1
Хус	-	19	69	-	88	3.8
Улиас	-	-	598	588	1186	4.5
Бургас	-	-	82	474	556	4.9
дүн	-	330	18592	9617	28539	4.3
Аймгийн хэмжээгээр						
Шинэс	141	19402	455296	366555	841394	4.4
Хуш	-	258	2614	10256	13128	4.8
Хус	-	227	1551	464	2242	4.1
Улиас	-	66	1894	1596	3556	4.4
Улиангар	-	-	66	65	131	4.5
Хайлаас	-	-	4	24	28	4.9
Бургас	-	22	5690	3544	9256	4.4
Дүн	141	19975	467115	382504	869735	4.4

Архангай аймгийн байгалийн ойн 0.02 хувийг II бонитет, 2.3 хувийг III бонитет, 53.7 хувийг IV, 43.98 хувийг V бонитетийн ой эзэлж байна. Байгалийн ойд IV, V бонитетийн анги зонхилж байгаа нь ургамал ургалтын хугацаа богино, чийг дутагдалтай зэрэг байгаль цаг уурын хүчин зүйл нөлөөнөөс гадна ургах орчны нөхцөл муу учраас өсөлт удаан моддын дундаж өндөр муу байгааг илэрхийлж байна.

Өтгөрөл:

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

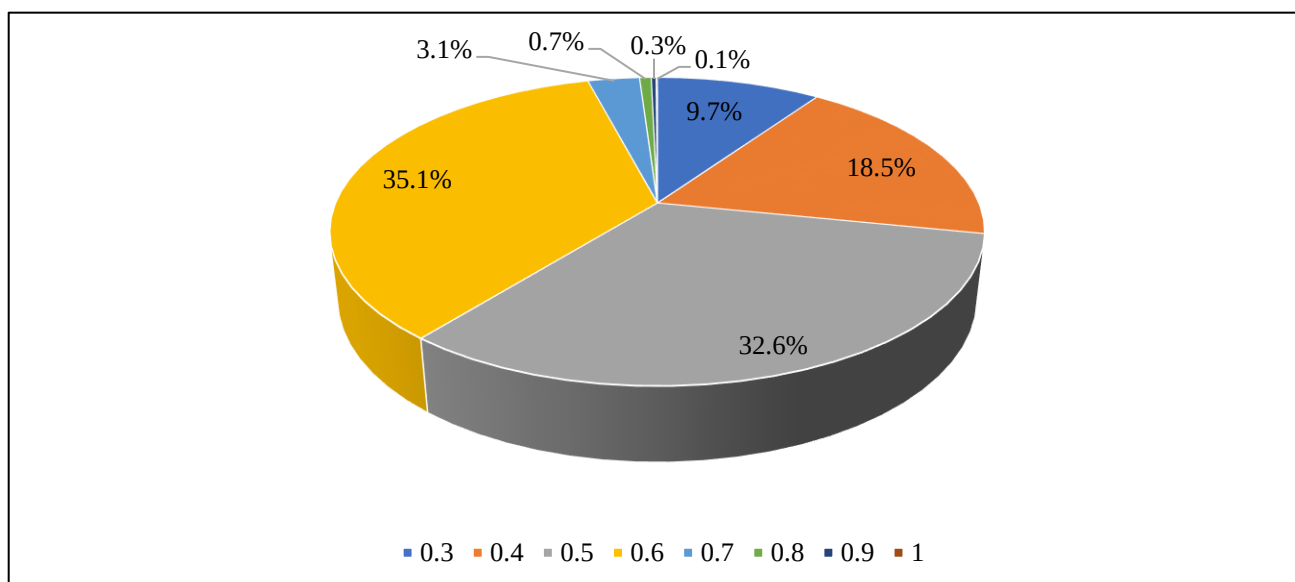
Ой орон зайнхаа боломжийг хэдий чинээ бүрэн ашиглавал модны нөөц, өгөөж нь төдий чинээ их байна. Таксацид ойн орон зайн ашиглалтын түвшнийг өтгөрөл гэдэг үзүүлэлтээр илэрхийлдэг. Өтгөрөл нь тухайн ойн бодит бүтээмжийн харьцангуй хэмжээг заах үзүүлэлт бөгөөд ойн нөөц тогтооход голлох үзүүлэлт болно. Ургаж байгаа орчныхоо байгалийн боломж, орон зайг бүрэн ашигласан ойг хэвийн ой гэж нэрлэнэ. Хэвийн ой нь орон зайгаа бүрэн ашиглан ургасан учир модны нөөц нь нэг төрлийн тухайн нас, бонитетийн ойн хувьд хамгийн их байна. Хэвийн ойн өтгөрлийг 1.0 гэж аваад түүнтэй нэг төрлийн ижил нас, бонитеттэй бусад ойн нөөцийг 0.3-1.0 хүртэл коэффициентоор илэрхийлдэг. Архангай аймгийн байгалийн ой өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдлыг 32-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт 32. Байгалийн ойн талбай өтгөрлөөр хуваарилагдах нь

Модны төрөл	Өтгөрөл								Дүн	Дундаж өтгөрөл
	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9	1		
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүс										
Шинэс	711	1500	1769	1396	317	-	-	-	5693	0.48
Дүн	711	1500	1769	1396	317	-	-	-	5693	0.48
Хамгаалалтын бүсийн ой- Байгалийн цогцолборт газрын хязгаарлалтын бүс										
Шинэс	6127	13779	26267	38851	3532	871	180	152	89759	0.52
Хуш	160	276	548	354	-	-	-	-	1338	0.48
Улиас	141	95	154	153	5	-	-	-	548	0.46
Улиангар	-	4	13	6	9	-	-	-	32	0.56
Бургас	188	937	541	-	26	-	-	-	1692	0.43
Дүн	6616	15091	27523	39364	3572	871	180	152	93369	0.52
Хамгаалалтын бүсийн ой- Дурсгалт газар										
Шинэс	-	153	988	339	-	-	77	-	1557	0.49
Дүн	-	153	988	339	-	-	77	-	1557	0.49
Хамгаалалтын бүсийн ой- Ногоон бүс										
Шинэс	5418	14859	28989	29663	2264	554	354	120	82221	0.51
Хуш	85	79	285	1114	196	37	152	-	1948	0.53
Хус	5	-	20	4	-	-	-	-	29	0.48
Улиас	182	689	137	57	-	-	-	-	1065	0.41
Улиангар	40	-	-	-	-	-	-	-	40	0.30
Бургас	219	720	405	56	9	-	-	-	1409	0.42
Дүн	5949	16347	29836	30894	2469	591	506	120	86712	0.51
Хамгаалалтын бүсийн ой- Хориотой зурвасын ой										
Шинэс	18487	42608	83185	70039	7161	1142	425	199	223246	0.50
Хуш	692	1272	1155	1912	-	109	-	-	5140	0.49
Хус	-	7	10	14	-	-	-	-	31	0.52
Улиас	-	-	137	250	-	-	-	-	387	0.56
Улиангар	54	-	-	-	5	-	-	-	59	0.33
Хайлаас	13	-	-	-	-	-	-	-	13	0.30
Бургас	463	493	218	690	44	-	-	-	1908	0.47
Дүн	19709	44380	84705	72905	7210	1251	425	199	230784	0.50
Хамгаалалтын бүсийн ой- 100 га хүртэлх ой, сөөг ширэнгэ уулын энгэр төгөл ой										
Шинэс	5112	13548	30931	40904	3081	807	226	-	94609	0.53

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хус	-	-	-	173	-	-	-	-	173	0.60
Бургас	156	377	50	28	218	-	-	-	829	0.47
Дүн	5268	13925	30981	41105	3299	807	226	-	95611	0.53
Хамгаалалтын бүсийн ой- 30 хэмээс дээш налуу газрын ой										
Шинэс	36520	49033	56028	53911	4096	1353	631	143	201715	0.47
Хуш	1018	1173	1151	637	-	-	-	-	3979	0.44
Хус	-	96	196	480	-	-	-	-	772	0.55
Улиас	75	-	174	-	-	-	-	-	340	0.43
Хайлаас	15	-	-	-	-	-	-	-	15	0.30
Бургас	454	892	47	7	-	-	-	-	1400	0.37
Дүн	38082	51285	57596	55035	4096	1353	631	143	208221	0.47
Ашиглалтын бүс: Ашиглалтын бүсийн ой										
Шинэс	6164	12828	40745	50898	4769	646	163	41	116254	0.53
Хуш	21	64	269	-	-	-	-	-	354	0.47
Хус	-	126	284	697	-	42	-	-	1149	0.56
Улиас	30	-	-	-	-	-	-	-	30	0.30
Бургас	105	503	543	101	195	15	-	-	1462	0.49
Дүн	6320	13521	41841	51696	4964	703	163	41	119249	0.53
Хамгаалалтын бүс: Аймаг хотын ногоон бүс										
Шинэс	1270	4171	8010	12096	372	348	73	-	26340	0.53
Хуш	-	-	52	60	100	-	157	-	369	0.36
Хус	-	-	10	78	-	-	-	-	88	0.59
Улиас	-	238	524	157	132	69	66	-	1186	0.51
Бургас	209	347	-	-	-	-	-	-	556	0.36
Дүн	1479	4756	8596	12391	604	417	296	-	28539	0.52
Аймгийн хэмжээгээр										
Шинэс	79809	152479	276912	298097	25592	5721	2129	655	841394	0.50
Хуш	1976	2864	3460	4077	296	146	309	-	13128	0.48
Хус	5	229	520	1446	-	42	-	-	2242	0.56
Улиас	428	1113	1126	617	137	69	66		3556	0.47
Улиангар	94	4	13	6	14	-	-	-	131	0.38
Хайлаас	28	-	-	-	-	-	-	-	28	0.30
Бургас	1794	4269	1804	882	492	15	-	-	9256	0.44
Дүн	84134	160958	283835	305125	26531	5993	2504	655	869735	0.50

Диаграмм 3. Байгалийн ойн өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдал

Байгалийн ойн 9.7 хувь нь 0.3 өтгөрөл, 18.5 хувь нь 0.4 өтгөрөл, 32.6 хувь нь 0.5 өтгөрөл, 35.1 хувь нь 0.6 өтгөрөл, 3.1 хувь нь 0.7 өтгөрөл, 0.7 хувь нь 0.8 өтгөрөл, 0.3 хувь нь 0.9 өтгөрөл, 0.1 хувь 1.0 өтгөрөлтэй байгаа бөгөөд дундаж өтгөрөл 0.50 байна. Энэ нь байгалийн ойн бүтээмж муу байгааг илтгэх бөгөөд болц гүйцсэн хөгшин ой зонхилж байгалийн аясаар сийрэгжиж байгаа бөгөөд нөгөө талаар ургах орчны нөхцөл муу байгаатай холбоотой юм.

Ойн хэв шинж:

Газарзүйн орчны хүрээнд тодорхой зүй тогтлоор давтагдах ойн ургамлын бүлгэмдэл, түүний ургах орчны хөдөлгөөнт нэгдлийг ойн хэв шинж гэнэ. Ойн хэв шинж нь ойг байгалийн үндсэн төрх, сэргэн ургах чадвар, хөгжих горим, цаг уур, хөрс шороо, газрын гадарга, ус зүйн нөхцөлийн ижил төстэй байдлаар нь нэгтгэн бүлгэлдэг болохоор уг чанартаа газарзүйн ойлголт юм. Монгол орны ойд ойн хэв шинжийн ангиллыг өндрийн бүслүүрээр тогтоосон байдаг.

Ойн хэв шинжийн ангиллаар Архангай аймгийн нутаг нь Хангайн мужийн Төв Хангайн хошуу Тарвагатай-Хангайн нурууны шинэсэн ойн тойрог, Зүүн хойд Хангайн хошуу дээд Сэлэнгийн тайга, тайгархаг ойн тойрог, Зүүн өмнөд Хангайн хошуу дээд Тамир голын хушин ойн тойрог, Орхон голын эхний тайгын хуш-шинэсэн ой, тайгажуу шинэсэн ойн тойрогт багтана. Төв Хангайн хошууны ой үүсгэгч мод нь шинэс бөгөөд уулын оройгоор хуш ургана. Энэ бүс нутагт Монгол орноос өөр хаана ч байдаггүй хуурайсаг хөвд бүхий тайгажуу ой (хуурамч тайга) өргөн тархана. Энэ хошууны нутаг дэвсгэрт Хангайн үндсэн нуруу, Тарвагатай Булнайн нуруу, Хөвсгөл нуурын баруун талын уулс багтах бөгөөд тэдгээрээс Сэлэнгэ мөрний эхний цутгалуудын усны ихэнх хэсэг эх авдаг. Энд ашиглалтын ой байхгүй харин ахуйн хэрэгцээний зориулалтаар цэвэрлэгээний огтлолт хийж болно.

Зүүн хойд Хангайн хошууны ой үүсгэгч мод нь шинэс, хус, хаяа хуш, нарс байна. Бүрэнгийн нуруу, Эрчимийн нуруу, Бүтээлийн нурууны өврийг эс тооцвол үндсэндээ бие биеэс

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

тусгаар, уулын арыг барьж ургасан тасархай ойтой. Хүн ам нягт суурьшсан болохоор түймрийн нөлөө ихтэй. Тиймээс мод огтлолт болон түймрийн дараа шилмүүст модны оронд хус, улиангар зэрэг навчит мод орлон ургадаг.

Зүүн өмнөд Хангайн хошууны ой үүсгэгч мод нь шинэс, уулын оройгоор хуш ургана. Тайгын дэд бүслүүр өргөн тархах бөгөөд ус зохицуулах, цуглуулах онцгой үүрэг бүхий хэдэн зүйлийн ногоон хөвд ихтэй. Эндээс Тамир, Орхон голуудын эхний олон цутгал эх авч урсдаг. Энэ бүс нутаг одоо Хангайн нурууны байгалийн цогцолборт газарт хамаарна. Энд ашиглалтын ой байхгүй харин ахуйн зориулалтаар цэвэрлэгээний огтлолт хийж болно. Архангай аймгийн байгалийн ойн талбай хэв шинжээр тархсан байдлыг 33-р хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт 33. Байгалийн ойн талбай хэв шинжээр тархах нь

Ойн хэв шинж	Шинэс	Хуш	Хус	Улиас	Улиангар	Хайлаас	Бургас	Дүн	Хувь
Алаг өвст шинэсэн ой	10363	-	-	-	-	-	-	10363	1.2
Улалж үетэн алаг өвст шинэсэн ой	4556	-	-	-	-	-	-	4556	0.5
Тундиум хөвдөт алаг өвст ритидиум хөвдөт алаг өвст шинэсэн ой	47489	-	-	-	-	-	-	47489	5.5
Алаг өвс-алирс шинэсэн ой	9497	-	-	-	-	-	-	9497	1.1
Алирс ногоон хөвдөт хуштай шинэсэн ой	9812	-	-	-	-	-	-	9812	1.1
Алирс ногоон хөвдөт хушин ой	-	523	-	-	-	-	-	523	0.1
Нугын алаг өвст татмын шинэсэн ой	32922	-	-	-	-	-	9256	42178	4.8
Улалж үетэн алаг өвст татмын шинэсэн ой	111205	-	-	-	-	-	-	111205	12.8
Ритидиум хөвдөталаг өвст шинэсэн ой	358206	-	-	-	-	-	-	358206	41.2
Алаг өвст ритидиум хөвдөт шинэсэн ой	79003	-	-	-	-	-	-	79003	9.1
Алаг өвст ритидиум хөвдөт шинэсэн ой	108103	-	-	-	-	-	-	108103	12.4
Ритидиум хөвдөт шинэсэн ой	4603	-	-	-	-	-	-	4603	0.5
Алирс-ритидиум хөвдөт хуштай шинэсэн ой	59338	264	-	-	-	-	-	59602	6.9
Алирс бүхий тэрэлжит шинэсэн ой	837	-	-	-	-	-	-	837	0.1
Ботууль-аулякомум хөвдөт шинэсэн ой	5272	-	-	-	-	-	-	5272	0.6
Бушилзат шинэсэн ой	188	-	-	-	-	-	-	188	0.02
Зожир өвст шинэсэн ой	-	-	-	-	-	28	-	28	0.00
Торлогт шинэс, хушин ой	-	12341	-	-	-	-	-	12341	1.4
Үетэн алаг өвст хусан ой	-	-	1985	-	-	-	-	1985	0.2
Улалж бавран алахг өвст тайгархаг хусан ой	-	-	257	-	-	-	-	257	0.03
Тавилгана алаг өвст хус бүхий улиангаран ой	-	-	-	-	131	-	-	131	0.02
Үетэн алаг өвст татмын улиас	-	-	-	3556	-	-	-	3556	0.4

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Нийт	841394	13128	2242	3556	131	28	9256	869735	100.0
------	--------	-------	------	------	-----	----	------	--------	-------

1.2.4 Ойн сангийн арга хэмжээний төлөвлөлт

Манай орны хувьд ойн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулж, байгалийн ойн үүрэг ач холбогдлыг бууруулж байгаа гол хүчин зүйлс нь доорх шалтгаанаас үүдэлтэй байдаг. Үүнд:

- ✓ Хэт олшролын улмаас ойн санд учирч буй хор нөлөө;
- ✓ Дэлхий нийтийг хамарсан уур амьсгалын өөрчлөлт, дулаарал, хуурайшилт;
- ✓ Хүний болгоомжгүй үйлдлээс үүдэн гарч буй ойн түймэр;
- ✓ Ойн санд хэрэгжүүлбэл зохих ойн аж ахуйн арга хэмжээ хэрэгждэггүй;
- ✓ Эмх замбараагүй мод бэлтгэл, хууль бус үйл ажиллагаа;
- ✓ Бэлчээрийн хомсдолтой холбоотой ойн сан дахь мал бэлчээрлэлт зэрэг болно.

Дээрх нөхцөл байдал нь агаарын бохирдлыг бууруулж, хүлэмжийн хий гэгдэх нүүрсхүчлийн хийг шингээн хүчилтөрөгчийг ялгаруулж байдаг нандин орчин болсон ойн сан хөмрөг ихээр хумигдан ойн орчин доройтон бохирдож экологийн тэнцвэрт байдал алдагдахад хүргэж байдаг.

Ойн аж ахуйн арга хэмжээнд мод, сөөгийн үр, боргоцой бэлтгэх, боловсруулах, чанарын шинжилгээ хийх, тарьц, суулгац ургуулах, ойжуулалт, ой нөхөн сэргээлт, хамгаалалтын ногоон зурвас, модлог ургамлын цэцэрлэг байгуулах, ой зохион байгуулалт, ойн дагалт баялаг ашиглах, хөнөөлт шавж, өвчин, түймрээс урьдчилан сэргийлэх, тэдгээртэй тэмцэх, ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх зэрэг ажлууд орно.

Ой зохион байгуулалтын ажлын нэг зорилго нь ойн талбай, нөөц, бүрэлдэхүүн, чанар, төлөв байдал, өөрчлөлтийг судалж тогтоосны үндсэн дээр ойн санд хэрэгжүүлэх шаардлагатай ойн аж ахуйн арга хэмжээг төлөвлөж өгөх явдал юм. Архангай аймгийн ойн сангийн газрын төлөвлөгөөг боловсруулахдаа одоогийн ойн сан, ой зохион байгуулалтын ажилтай уялдуулан боловсруулсан.

Ойн сангийн газрын өөрчлөлтөөс харахад ой хээрийн түймэр, хөнөөлт хортон шавж өвчнөөс шалтгаалан ой сангийн газар их хэмжээгээр доройтож байна. Иймд ойн арга хэмжээний төлөвлөгөөнд ойн хөгжлийн төвийн мэдээллийн санд үндэслэн ойн түймрээс сэргийлэх, ойн хортон шавжтай тэмцэх арга хэмжээг төлөвлөсөн.

Ойн хөнөөлт шавжтай тэмцэх арга хэмжээний төлөвлөлт:

Ойн аж ахуйн арга хэмжээний салшгүй нэг хэсэг нь ойн хөнөөлт шавж, өвчинтэй тэмцэх ажил юм. Ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах ажлын зорилго нь ойн хөнөөлт шавжийн тархалт, зүйлийн бүрэлдэхүүн, гол хөнөөл учруулж буй шалтгааныг тогтоосны үндсэн дээр тэмцлийн ажлыг технологийн дагуу нарийн хяналттай гүйцэтгэх явдал юм. Эрдэмтдийн судалгаагаар

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

манай улсад 700 гаруй зүйлийн хөнөөлт шавж тэмдэглэгдээд байгаагаас 7 баг, 56 овог, 168 төрөл, 400 орчим зүйлийн шавж жил бүр их, бага хэмжээгээр ойд хөнөөл учруулж байна. Эдгээрээс их хэмжээний газар нутаг хамран тархсан Сибирийн хүр, Якобсоны төөлүүрч, Бургасны бийрэн сүүлт, Энгийн бийрэн сүүлт, Шинэсний шилмүүс хуйлагч эрвээхэй, Шинэсний холтосч том цох, Алтайн ба нарийн сахалт эвэрт цох, Шинэсний урын ялаа, Зургаан шүдэт холтосч цох, Нарсны мөлгөр цох, Нарсны үрийн давирхайч, Сибирийн хатан ногоон жулга, Шинэсний шөвгөр хошуут зэрэг 40 гаруй зүйлийн онцгой аюулт гоц хөнөөлт шавж Хангай, Хэнтий, Хөвсгөл, Алтайн уулархаг мужийн аль их ойтой хэсэгт нэлээд хэмжээгээр тархаж чийг, хур тунадсаар дутмаг, хуурайшилт ихтэй жил богино хугацаанд үй олноороо үржин их хэмжээний ой модыг хөнөөн сүйтгэсээр байна.

Одоогийн байдлаар Архангай аймгийн ойн санд ойн хөнөөлт шавжийн нөлөөгөөр доройтолд орсон 27.9 мян.га талбай бүртгэгдсэн байна. Ойн хөнөөлт шавжаас хамгаалах арга хэмжээг урьдчилан сэргийлэх тэмцэх гэсэн 2 хэлбэрээр явуулдаг. Ойн хөнөөлт шавжийн хэт олшролт, хөнөөлийн байдал зэргийг цаг алдалгүй тооцоолж мэдэх, улмаар цаашдын арга хэмжээг төлөвлөх, тэмцлийн ажлыг зохион байгуулахад судалгааны арга чухал ач холбогдолтой байдаг.

Ойн хөнөөлт шавжийн судалгааг дотор нь ажиглалт, тоймчилсон, нарийвчилсан судалгаа гэж ангилна. Манай орны ойн аж ахуйн практикт эдгээр судалгааг хэрэгжүүлэх нь ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах асуудлыг шийдвэрлэхэд чухал ач холбогдолтой. Ажиглалт судалгааг ойн хөнөөлт шавж, өвчний тархалт, голомт үүсэж болзошгүй ойг байнгын хяналтдаа авч байх зорилгоор орон нутгийн байгаль орчны мэргэжилтэн, инженер, техникч, байгаль хамгаалагч нар гүйцэтгэж хөнөөлт шавж, өвчин илэрсэн нөхцөлд мэдээлэл өгнө. Орон нутгаас ирсэн мэдээллийн дагуу Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам, Ойн судалгаа хөгжлийн төв УТҮГ-аас шуурхай арга хэмжээ авч ойн хөнөөлт шавж, өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Тоймчилсон судалгааны ажлыг тодорхой маршрутаар хэд хэдэн сумдын нутгийг хамруулан явуулна. Тоймчилсон судалгаанаас үзэхэд сүүлийн жилүүдэд хуурайшилт, ойн түймэр зэргээс шалтгаалан хөнөөлт шавж, өвчний хуучин голомтууд сэргэн тархалт тэлэгдэх хандлагатай байна.

Судалгааны ажлыг ойн хөнөөлт шавж, өвчний хор хөнөөлөөс урьдчилан сэргийлэхийн тулд жил бүр зохион байгуулах шаардлагатай. Нарийвчилсан судалгааг ойн зонхилогч хөнөөлт шавжийн биологийн онцлог шинж, тархалтын цар хүрээ, олшролын үе шатыг тогтоон улмаар ойн хөнөөлт шавжаас хамгаалах арга хэмжээг өөрийн орны цаг уурын онцлогт тохируулан боловсруулах зорилгоор явуулдаг. Манай орны хувьд хөнөөлт шавжийн үржин олширч, хор хөнөөл учруулах экологийн нөхцөл харьцангуй өндөр байгаа юм.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Судалгаанаас үзэхэд ойн хөнөөлт шавж нь гол төлөв 10-30 хэмийн налууд ургасан 16-20 метр өндөр, 20-28 см диаметртэй, IY-Y бонитетийн, 0.5-0.6 өтгөрөлтэй шинэсэн ойд үлэмж хэмжээгээр тархан хохирол учруулж байна. Ойг хөнөөлт шавжаас хамгаалах ойн аж ахуйн арга хэмжээ нь ойг хамгаалах үндсэн арга юм. Булган аймгийн нийт ойн сангийн газрын 3.24 хувь нь хөнөөлт шавж, хортон тархсан байна. Сумдаар авч үзвэл Жаргалант, Өндөр-Улаан, Тариат, Хайрхан сумдын ойн сангийн газрын 8-11 хувь нь хөнөөлт шавж, хортон тархсан байна.

Хүснэгт 34. Хөнөөлт шавж, хортонд идэгдсэн газар, га

№	Сумын нэр	Ойн сан бүхий газар	Хөнөөлт шавж, хортонд идэгдсэн газар, га	Эзлэх хувь
1	Ихтамир	109961	974	0.88
2	Чулуут	56156	691	1.23
3	Хангай	41299	41	0.09
4	Тариат	68620	2253	3.28
5	Өндөр-Улаан	105030	2797	2.66
6	Эрдэнэмандал	58487	1586	0.01
7	Жаргалант	100788	11203	11.11
8	Цэцэрлэг	43686	1573	3.60
9	Хайрхан	30435	2719	8.93
10	Батцэнгэл	33648	868	2.57
11	Өлзийт	3924	98	2.49
12	Өгийнуур	126	0	0
13	Хашаат	7	0	0
14	Хотонт	32590	1310	4.01
15	Цэнхэр	79144	720	0.01
16	Төвшрүүлэх	10917	675	6.18
17	Цахир	7256	0	0
18	Булган	78631	394	0.50
Нийт		860705	27902	3.24

Судалгаагаар тогтоогдсон хөнөөлт шавжийн тархалтыг хязгаарлах, хөнөөлийг багасгах, голомтыг арилгах зорилгоор тэмцлийн арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг. Тэмцлийн арга хэмжээг гүйцэтгэх аргыг дотор нь агротехник, хими, биологи, физик-механик, хорио цээрийн гэж ангилна.

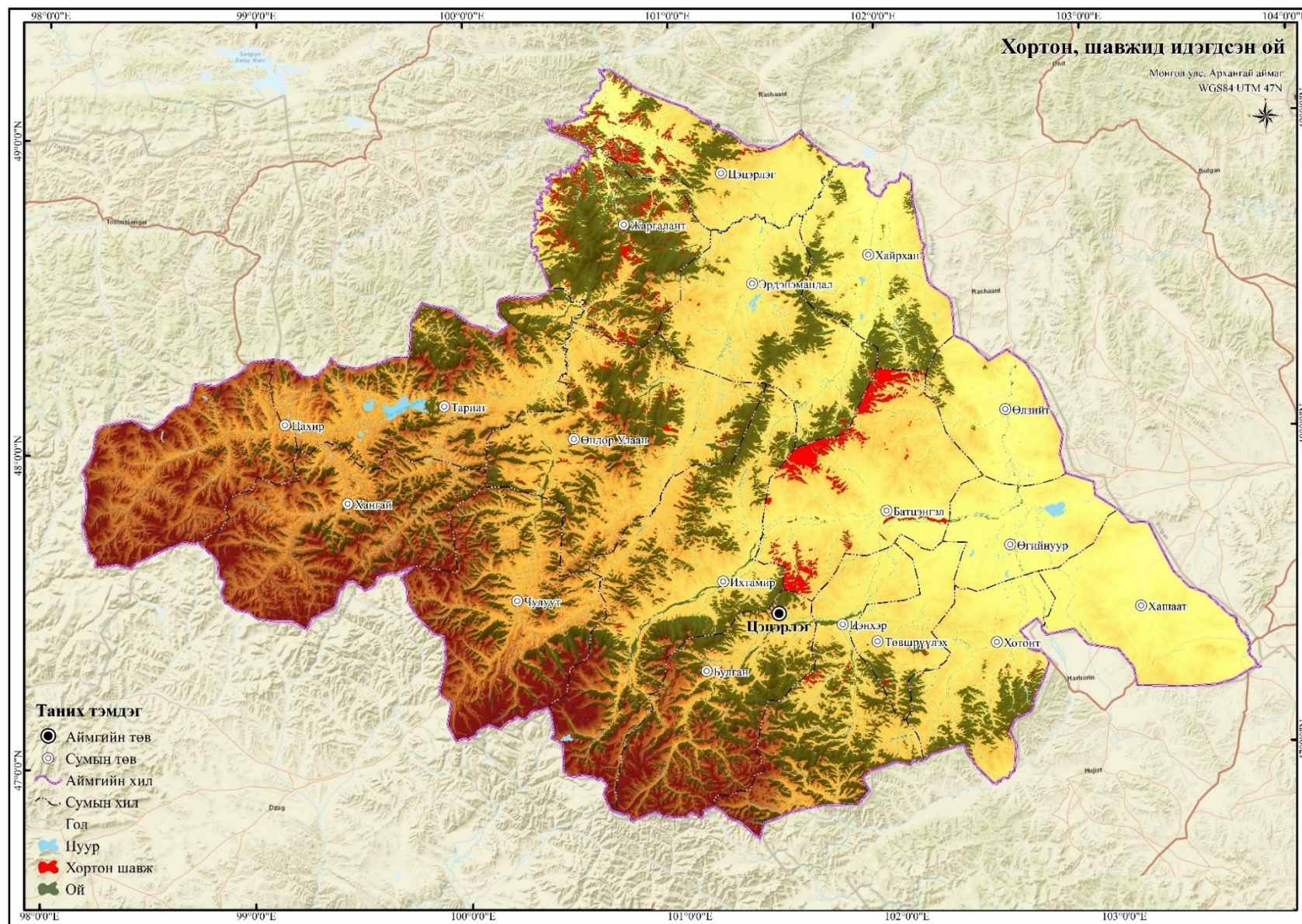
- Агротехникийн буюу агро экологийн арга нь тарьц, суулгацыг ургуулах үед хөнөөлт шавжид тохиромжгүй нөхцөл бүрдүүлж, ургамлын өсөлт хөгжилтөд тохиромжтой нөхцөлийг бий болгоно. Энэ аргыг мод үржүүлгийн газарт болон ойжуулалтын ажлын үед хэрэглэдэг. Тархсан хөнөөлт шавжийн зүйл ангийг тогтоосны үндсэн дээр дээрх ажлыг явуулна.
- Химийн арга нь ихэвчлэн янз бүрийн химийн бодисыг ашиглан их хэмжээгээр гарч ирсэн хөнөөлт шавжийг богино хугацаанд тархалтыг хязгаарлахад зориулагдана. Одоогоор химийн аргыг хэрэглэхээс нийтээр татгалзаад байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

- Физикийн арга нь цахилгаан энерги, их бага температур, өндөр хүчдэл зэргийг хэрэглэн хөнөөлт шавжийн орчныг хувиргах юм уу хөнөөлт шавжийг шууд устгах зориулалттай байдаг.
- Механик арга нь янз бүрийн механик ажиллагаагаар хөнөөлт шавжтай тэмцэх явдал юм. Жишээлбэл: цох баригч, хүрэнцэр баригч, наалдуулах бүслүүр гэх мэт. Биологийн арга нь хөнөөлт шавжийн байгалийн дайсан паразит ба махчин шавж идэштэн шувуу, сүүн тэжээлтэн, шавжид өвчин үүсгэгч нян вирус, мөөг мэтийг хэрэглэн тэмцэх юм.
- Хорио цээрийн арга хэмжээ нь аюултай хөнөөлт өвчин, шавжийг гадаад орноос өөрийн оронд нэвтрүүлэхгүй байх, орон нутаг дотор нөгөөд тархаахгүй байх арга хэмжээ орно. Манай оронд ойн навч, шилмүүсний хөнөөлт шавжтай тэмцэхэд хими, механик, биологийн аргыг хэрэглэдэг. Үндсэн голомт илэрсэн нутгуудад суурин ба нарийвчилсан судалгааг явуулж хөнөөлт шавжийн тоо толгойн хэлбэлзэл, улирлын ба хоногийн идэвх, хөгжлийн үе шатыг нарийвчлан тогтоож цаашид дэс дараалалтай тэмцэл хийх зохион байгуулалтын арга хэмжээний төсөл төлөвлөгөө боловсруулна. Юуны өмнө хөнөөлт шавжийн хөгжлийн үе шат, өсөх буурах хандлага, ашигтай шавжийн үйлчилгээний хэмжээ, цаг уурын урьдчилсан мэдээ, хүйсийн харьцаа зэрэг чухал үзүүлэлтийг тогтоосны үндсэн дээр дараагийн жилүүдийн тэмцэх ажлын төлөвлөгөөг боловсруулна. Аймаг, сумын засаг дарга нар ойн хөнөөлт шавж өвчнөөс сэргийлэх, тэдгээртэй тэмцэх хөтөлбөр боловсруулж түүнийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг жил бүр орон нутгийн төсөвт тусгаж байх хэрэгтэй.

Аймгийн хэмжээнд төлөвлөлтийн хугацаанд ойн хөнөөлт шавж, хортон тархсан нийт газарт хөнөөлт шавж, хортон тэмцэх арга хэмжээг зохион байгуулах төлөвлөсөн.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 42. Ойн хөнөөлт шавж, хортотой тэмцэх газрын төлөвлөгөө

Хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх ажил:

Ойн санг доройтуулж ойн нөөцийг хомсдуулдаг нэг хүчин зүйл нь хууль бус мод бэлтгэл юм.

Төрөөс ойн талаар баримтлах бодлогын баримт бичигт “Мод, модон материалын эрэлт нийлүүлэлтийн оновчтой арга хэмжээ авах, хууль зүйн хариуцлагыг чангатгах, иргэдийн оролцоог урамшуулах зэрэг арга механизмыг хэрэглэх замаар хууль бус мод бэлтгэлийг таслан зогсооно” гэж заасан байдаг.

Хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх ажлын хүрээнд дараах ажлыг гүйцэтгэхээр төлөвлөв. Үүнд:

1. Хяналт, шалгалтын ажил хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх ажлыг эрчимжүүлж хяналт, шалгалтын ажлыг тогтмол зохион байгуулах,
2. Бусад аймгуудаас мод худалдан авч модны зах ажиллуулах сумын төвд мод, модон материалын төвлөрсөн захыг нээж ажиллуулах, модны захыг бичлэг хийх боломжтой камераар тоноглох, өөр сум руу тээвэрлэгдэж байгаа мод, модон материалыг зөвхөн энэ модны захаас гаргадаг нөхцөлийг бүрдүүлж ажиллах, ингэснээр мод модон материалын гарал үүслийн гэрчилгээг нэг цэгээс олгох үйлчилгээг нэвтрүүлэх,
3. Сайн дурын бүлэг ажиллуулах хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх чиглэлээр сайн дурын бүлэг байгуулж ажиллуулах асуудлыг дэмжих, хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх ажилд, иргэн нөхөрлөл, төрийн бус байгууллагын оролцоог нэмэгдүүлэх,
4. Ойн санг гэрээгээр эзэмшүүлэх ажлыг идэвхжүүлэх ойн санг нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагад гэрээгээр эзэмшүүлэх талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх, ойн санг гэрээгээр эзэмшиж байгаа нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж байгууллагын ойн менежментийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих ажлыг зохион байгуулах,
5. Хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх ажлыг сурталчлах хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, сурталчлах, хэрэгжүүлэх ажлыг ойн мэргэжлийн байгууллага, төрийн байгууллага, нөхөрлөл, иргэдтэй хамтарч зохион байгуулан мэдээллийг ил тод болгох арга хэмжээ авах,
6. Ил тод байдлыг бий болгох аж ахуйн нэгж, байгууллагын бэлтгэх болон бэлтгэсэн модны хэмжээг ил тод болгож, ард иргэдэд мэдээлж байх
7. Нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх замаар хууль бус мод бэлтгэлийг таслан зогсоох. Засгийн газрын 2014 оны 30-р тоот тогтоолоор батлагдсан ойн цэвэрлэгээ хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг хангаж ажиллах замаар түлшний мод нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх,

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

8. Ойн ангийг чадавхжуулах сум дундын ойн ангийг мэргэжлийн боловсон хүчээр хангах, тэдгээрийг хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх чиглэлээр сургалтад хамруулах ажлыг зохион байгуулах,

9. Пост, хөдөлгөөнт эргүүлийг ажиллуулах шаардлагатай газар пост ажиллуулах, байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч, байгаль хамгаалагч нарыг пост дээр ээлжээр тасралтгүй ажилладаг журамд шилжүүлэх, мод бэлтгэлийн идэвхтэй үед хөдөлгөөнт эргүүл ажиллуулах,

Хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх ажлын хүрээнд гүйцэтгэх ажлыг төлөвлөсөн байдлыг доорх хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт 35. Хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх ажлыг зохион байгуулах

ажлын төлөвлөлт

№	Гүйцэтгэх ажил	2022 он	2023 он	2024 он	2025 он	Зарцуулагдах зардлын хэмжээ /Мян.төг/
1	Хяналт, шалгалтын ажил	Жилд 2-оос доошгүй удаа зохион байгуулна	Жилд 2-оос доошгүй удаа зохион байгуулна	Жилд 2-оос доошгүй удаа зохион байгуулна	Жилд 2-оос доошгүй удаа зохион байгуулна	-
2	Модны зах ажиллуулах	1	1	1	1	25 000.0
3	Сайн дурын бүлэг ажиллуулах	2-оос багагүй тооны сайн дурын бүлэг байгуулна	2-оос багагүй тооны сайн дурын бүлэг байгуулна	2-оос багагүй тооны сайн дурын бүлэг байгуулна	2-оос багагүй тооны сайн дурын бүлэг байгуулна	-
4	Ойн санг гэрээгээр эзэмшүүлэх ажлыг идэвхжүүлэх	10.0 мянган га-гаас баггүй хэмжээний ойн талбайг шинээр нөхөрлөлд эзэмшүүлнэ. нөхөрлөлүүдийн ойн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулж, батлуулна.				5 000.0
5	Хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх ажлыг сурталчлах	Сурталчлах ажлыг нэг жилд 2-оос багагүй удаа зохион байгуулна	Сурталчлах ажлыг нэг жилд 2-оос багагүй удаа зохион байгуулна	Сурталчлах ажлыг нэг жилд 2-оос багагүй удаа зохион байгуулна	Сурталчлах ажлыг нэг жилд 2-оос багагүй удаа зохион байгуулна	-
6	Ил тод байдлыг бий болгох	Мод бэлтгэлийн гүйцэтгэлийг сар бүр модны хуваарь авсан нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж тус бүрээр олон нийтэд мэдээнэ	Мод бэлтгэлийн гүйцэтгэлийг сар бүр модны хуваарь авсан нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж тус бүрээр олон нийтэд	Мод бэлтгэлийн гүйцэтгэлийг сар бүр модны хуваарь авсан нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж тус бүрээр олон нийтэд	Мод бэлтгэлийн гүйцэтгэлийг сар бүр модны хуваарь авсан нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж тус бүрээр олон нийтэд	-
7	Нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх замаар хууль бус мод бэлтгэлийг таслан зогсоох	Сумын ард иргэдээс ирж байгаа хүсэлтийг тухайн жилд нь	Сумын ард иргэдээс ирж байгаа хүсэлтийг тухайн жилд нь	Сумын ард иргэдээс ирж байгаа хүсэлтийг тухайн жилд нь	Сумын ард иргэдээс ирж байгаа хүсэлтийг тухайн жилд нь	-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		шийдвэрлэж байх	шийдвэрлэж байх	шийдвэрлэж байх	нь шийдвэрлэж байх	
8	Ойн ангийг чадавхжуулах	1-ээс багагүй удаа сургалтад хамруулна	1-ээс багагүй удаа сургалтад хамруулна	1-ээс багагүй удаа сургалтад хамруулна	1-ээс багагүй удаа сургалтад хамруулна	3 000.0
9	Пост, хөдөлгөөнт эргүүлийг ажиллуулах	2-оос багагүй удаа	2-оос багагүй удаа	2-оос багагүй удаа	2-оос багагүй удаа	5 000.0
Нийт						38 000.0

Ойн цэвэрлэгээ:

Цэвэрлэгээний ажил гэж ойн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдэж амьдрах чадваргүй болсны улмаас хатсан, хүчтэй салхи, их цасанд өртөж, унасан модыг огтлох болон мөчир, гишүү, мод бэлтгэлийн талбайн үлдэгдлийг цэвэрлэх зэрэг ойн төлөв байдлыг сайжруулах, эрүүлжүүлэхэд чиглэгдсэн ойн аж ахуйн арга хэмжээг хэлнэ.

Түймэр, хөнөөлт шавжид нэрвэгдэж хатсан, цаашид ургах чадваргүй болж хатсан мод болон унанги модыг цэвэрлэж ойн байгалийн аясаараа нөхөн сэргэх нөхцөлийг хангаж, ойн эрүүл ахуйн орчныг сайжруулдаг ойн аж ахуйн арга хэмжээ юм. Ойд хийх цэвэрлэгээний гол зорилго нь ойд байгаа шатсан, хуурай, унанги моддыг цэвэрлэж ойг түймэр болон хортон шавжид өртөх аюулаас сэргийлэх, нас гүйцэж, өтөлж хөгширсөн, өсөлт хөгжилт нь зогссон өмхөрч муудсан моддыг авч ашиглах явдал юм. Мөн ойн түймэрт өртсөний дараа ой дахин өөрөө сэргэн ургах чадвараа алдсан үед модлогийн чанар муудахаас нь өмнө авч ашиглах зорилгоор явуулж болдог.

Архангай аймгийн ойн санд тармаг мод 58166 га, шатсан талбай 61518 га бүртгэгдсэн байна.

Ойн цэвэрлэгээг бүх насны ангийн ойд явуулах боловч ихэвчлэн болц гүйцсэн, хөгширсөн ойд түүвэрлэх огтлолтын аргаар хийдэг. Цэвэрлэгээ хийх ой нь хөнөөлт шавж, түймэрт хүчтэй нэрвэгдэж их хэмжээгээр хатсан үед нарийн зурвасаар хавтгайруулан огтлох аргаар хийж болно.

Ойд цэвэрлэгээний огтлолтыг хийснээр иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагын ахуйн хэрэглээний болон түлшний модны хэрэгцээний тодорхой хэсгийг хангах боломжтой юм.

Цэвэрлэгээний ажил нь дор дурдсан хэлбэртэй байна.

- Ойг хамгаалах, ойн төлөв байдлыг сайжруулах зорилго бүхий ойн цэвэрлэгээ
- Ой дахь шатах материалын хуримтлалыг багасгах, хөнөөлт шавж, өвчний голомт үүсэх нөхцөлийг хаах, унасан, хатсан модны чанарыг муудахаас өмнө авч ашиглах зорилгоор явуулах цэвэрлэгээний огтлолт

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Ойн менежментийн төлөвлөгөөнд тусгаснаар хэрэгжилтийн хугацаанд Архангай аймгийн 12 сумын хүрээнд 20593 га талбайд цэвэрлэгээний ажил явуулж, 52577 га талбайд цэвэрлэгээний огтлол явуулахаар төлөвлөсөн байна.

Хүснэгт 36. Ойн цэвэрлэгээний ажлын төлөвлөлт /2022-2025он/

№	Сумын нэр	Цэвэрлэгээний ажил /га/	Цэвэрлэгээний огтлолт /га/	Нийт /га/
1	Ихтамир	1393	3977	5370
2	Чулуут	402	3904	4306
3	Хангай	426	1324	1750
4	Тариат	871	4765	5636
5	Өндөр-Улаан	3413	10223	13636
6	Цэцэрлэг	250	1200	1450
7	Жаргалант	2284	13694	15978
8	Хотонт	3284	2051	5335
9	Цэнхэр	6652	4879	11531
10	Төвшрүүлэх	531	563	1094
11	Цахир	-	361	361
12	Булган	1087	5636	6723
Нийт		20593	52577	73170

Ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээ

Ойжуулалтын ажлын гол зорилго нь ойн нөөцийг арвижуулах, ойн удмын санг хамгаалах, уур амьсгалыг зөөлрүүлэх, ойн хамгаалалтын ач холбогдлыг алдагдуулахгүй байхад чиглэгдэнэ. Үүний тулд гал түймэр, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн болон мод бэлтгэсэн талбайг нэн түрүүнд нөхөн сэргээх, ойжуулах ажлыг хийх шаардлагатай.

Ой зохион байгуулалтын ажлын судалгааны дүнгээс үзэхэд ойжуулалт, ой нөхөн сэргээх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх боломжтой ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 183007 га байна. Үүнийг газрын төрөл тус бүрээр авч үзвэл шатсан талбай 58276 га, тармаг мод 48328 га, мод бэлтгэсэн 21593 га, хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн 22631 га газар тус тус байна.

Хүснэгт 37. Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай

№	Сумын нэр	Тармаг мод	Шатсан талбай	Мод бэлтгэсэн	Ойжих талбай	ХШӨН талбай
1	Ихтамир	5681	1960	1179	342	974
2	Чулуут	4769	723	1202	62	691
3	Хангай	6049	1363	1094	791	41
4	Тариат	8928	11999	1179	3495	2253
5	Өндөр-Улаан	5150	2645	1517	3007	2797
6	Жаргалант	6009	27171	1082	922	11203
7	Цэцэрлэг	357	0	80	0	1573
8	Хотонт	1235	17	2196	75	1310
9	Цэнхэр	4719	6624	8558	330	720
10	Төвшрүүлэх	564	199	970	96	675
11	Цахир	675	991	517	75	0
12	Булган	4192	4584	2019	304	394

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

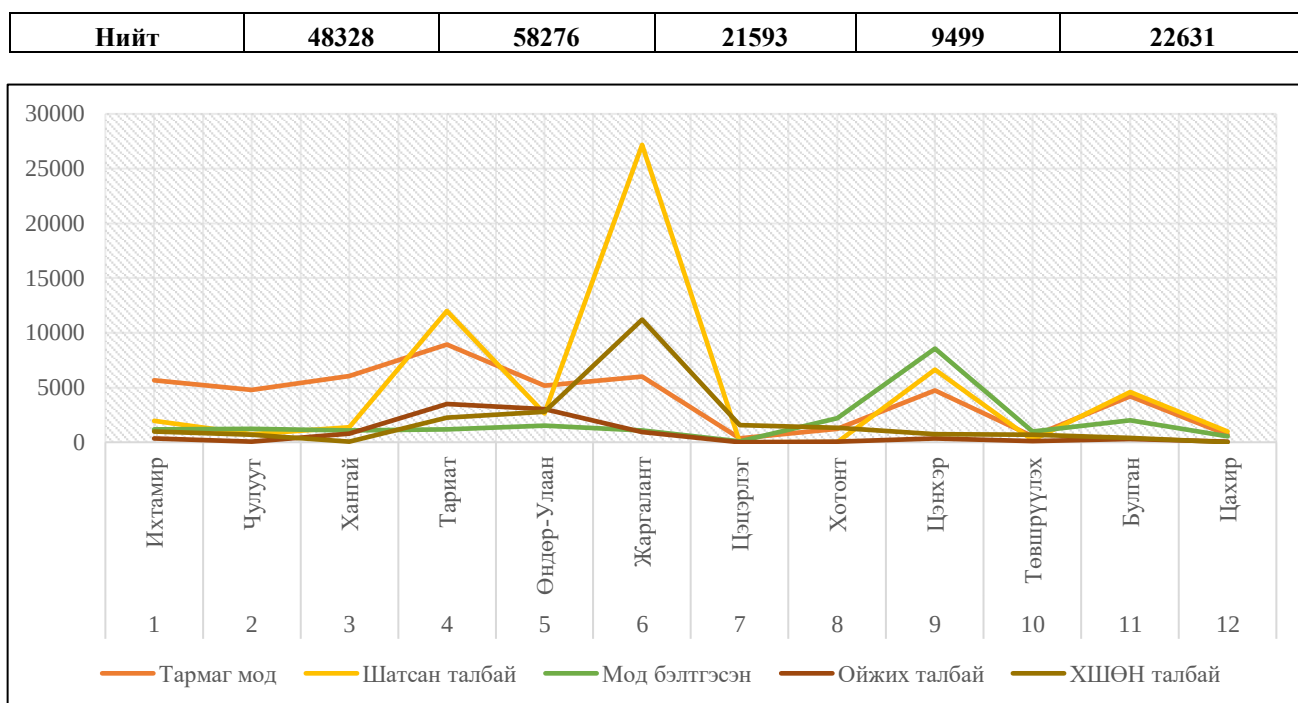

График 5. Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай

Ойжуулалт:

Архангай аймгийн хэмжээнд ойжуулалтын ажил хийх шаардлагатай Ойн менежментийн төлөвлөгөөнд тусгаснаар 2022-2025 онуудад 260 га талбайд ойжуулалт хийхээр, төлөвлөлтийн 5 жилийн хугацаанд 3120 га талбайд орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр ойжуулалт хийхээр төлөвлөсөн нь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний ажлын эхний үе шатад хамаарна. Ойжуулалт хийх 1 га талбайн зардлыг БОНХСайд, Сангийн сайдын 2013 оны А-368/302 тоот хамтарсан тушаалаар баталсан “Ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээний 1 га талбайн зардлын норматив”-ыг үндэслэн тооцоолон гаргасан байгаа нь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний төлөвлөлтийн эхний шатны зорилго болно.

Хүснэгт 38. Ойжуулах шаардлагатай талбай, га

№	Сумын нэр	Ойн сан бүхий газар, га	Ойжуулах шаардлагатай талбай, га	Шалгуур үзүүлэлт
1	Ихтамир	109961	385	1 га дахь БСУ=0, Газрын налуу < 29, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай (мод бэлтгэсэн талбай, шатсан болон хортонд идэгдсэн талбай)
2	Чулуут	56156	525	
3	Хангай	41299	205	
4	Тариат	68620	783	
5	Өндөр-Улаан	105030	2156	
6	Жаргалант	100788	-	
7	Цэцэрлэг	43686	234	
8	Хотонт	32590	632	
9	Цэнхэр	79144	385	
10	Төвшрүүлэх	10917	355	
11	Цахир	7256	517	
12	Булган	78631	377	

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Нийт	734078	6554	
------	--------	------	--

Хүснэгт 39. Ойжуулалтын ажлын төлөвлөлт /2022-2025он/

№	Сумын нэр	Ойжуулалт, га (1 жилд)	Ойжуулалтын төлөвлөгөө, га			1 га ойжуулалтын норматив зардал (мян.төг)
			2023-2028 он	2028-2033 он	2033-2038 он	
1	Ихтамир	65	325	325	325	695.0
2	Чулуут	65	325	325	325	695.0
3	Хангай	65	325	325	325	695.0
4	Тариат	65	325	325	325	695.0
5	Өндөр-Улаан	65	325	325	325	695.0
6	Жаргалант	65	325	325	325	695.0
7	Цэцэрлэг	65	325	325	325	695.0
8	Хотонт	65	325	325	325	695.0
9	Цэнхэр	65	325	325	325	695.0
10	Төвшрүүлэх	65	325	325	325	695.0
11	Цахир	65	325	325	325	695.0
12	Булган	65	325	325	325	695.0
Нийт		780	3900	3900	3900	

Ойжуулалтыг зохион байгуулах ажлын хүрээнд дараах ажлыг гүйцэтгэхээр төлөвлөв. Үүнд:

1. Талбай сонгох тухайн жилд ойжуулалт хийх талбайг сонгоно. Энэ ажлыг сум дундын ойн анги байгаль хамгаалагч нартай хамтран гүйцэтгэнэ.
2. Зураг төсөл боловсруулах холбогдох арга зүй, аргачлал, норм, нормативын дагуу сум дундын ойн анги болон ойн мэргэжлийн байгууллага ойжуулалт хийх талбайн зураг төслийг боловсруулна.
3. Ойжуулалт хийх стандартын шаардлагад нийцсэн тарьц, суулгацаар ойжуулалтын ажил гүйцэтгэнэ.
4. Ойжуулалт хийсний дараа арчилгаа хийх ойжуулалт хийсний дараа нөхөн тарилт хийх, түймрээс хамгаалах, ойн хөнөөлт шавж, өвчнөөс хамгаалах гэх мэтийн арчилгааны ажил гүйцэтгэнэ.
5. Ойжуулсан талбайг хүлээлгэн өгөх, хүлээн авах, ойжуулсан талбайг орон нутгийн ажлын хэсэгт гүйцэтгэлийн актаар хүлээлгэн өгнө.

Ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах ажил:

Мод бэлтгэсэн, ойн түймэр, хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн ойд үлдсэн болон түүний зэрэгцээ ойгоос үр цацагдах буюу хожуулаас ургал эрхтнээр дахин ой бий болох явцыг ойн байгалийн сэргэн ургалт гэх бөгөөд байгалийн аясаар сэргэх боломжгүй газарт ойг нөхөн сэргэхэд үзүүлэх хүний зориудын дэмжлэгийг ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах ажил гэнэ. Энэ ажлыг дараах хэлбэрээр явуулна. Үүнд:

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Ойн зах, мод бэлтгэсэн, шатсан талбайд модны цухуйлц томроход өвслөг ургамлын өрсөлдөөнийг арилгах зорилгоор анжсаар шан татах. Ийм газарт модны үр байгалийн аясаар унаж чөлөөтэй ургах нөхцөл бүрдэнэ.

- Мод бэлтгэсэн, шатсан талбайд гараар үр цацаж орхих
- Мод бэлтгэсэн, шатсан талбайд гар аргаар 40х40 см-ээс 1х1 метр хэмжээтэй талбарын ширэг бүхий хөрсний өнгөн хэсгийг хуулж, модны үр цацах буюу байгалийн аясаар үр унаж ургах нөхцөлийг бүрдүүлэх
- Хөгшин мод ихтэйгээс тэжээлийн талбай хүрэлцээгүй болж, ойн дараачийн үр удмыг бүрдүүлэх цухуйц зулзаган мод гарч ирэхгүй үед хөгшин модноос тодорхой хэмжээний цэвэрлэгээний огтлолт хийнэ.
- Дунд насны шигүү модонд сийрэгжүүлэх арчилгаа хийх замаар дараагийн насны ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах
- Мод бэлтгэлийн талбайд үрийн мод үлдээх нь ойн сэргэн ургалтад туслах ажлын нэг чухал хэсэг болно.
- Хөрсний гадаргууг хагалан бэлтгэх. Үр тархан ургах нөхцөлийг бүрдүүлэхийн тулд их үрийн жилийг угтуулан хөрсийг хагалан боловсруулна.

Ойн байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих ажлын гол зорилго нь ойн түймэр, ойн хөнөөлт шавж, өвчинд нэрвэгдсэн талбай болон мод бэлтгэсэн талбайн ойн орчны нөхцөл өөрчлөгдөхөөс өмнө уг ойн аясаараа сэргэн ургах нөхцөлийг бүрдүүлэх явдал юм.

Архангай аймагт ойн менежментийн төлөвлөгөө хийгдсэн 12 сумын хэмжээнд байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх боломж бүхий нийт талбай 6788 га байна. Ойн менежментийн төлөвлөлтийн 2021-2025 оны хугацаанд сум тус бүр 1 жилд 5 га талбайд, 4 жилд нийтдээ 20 га талбай, нийт 240 га талбайд байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих ажлыг хийхээр төлөвлөсөн. Байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ авах талбайн хэмжээг хэсэглэл, ялгарлаар түүвэрлэн гаргаж доорх хүснэгтэд үзүүлэв.

Хүснэгт 40. Байгалийн сэргэн ургалтад туслах шаардлагатай талбай, га

№	Сумын нэр	Ойн сан бүхий газар, га	БСУТ шаардлагатай талбай, га	Шалгуур үзүүлэлт
1	Ихтамир	109961	390	БСУ=1 буюу хангалтгүй, малын бэлчээр өвөлжөө, хаваржаатай ойр газрууд
2	Чулуут	56156	635	
3	Хангай	41299	593	
4	Тариат	68620	191	
5	Өндөр-Улаан	105030	542	
6	Жаргалант	100788	1009	
7	Цэцэрлэг	43686	241	
8	Хотонт	32590	387	
9	Цэнхэр	79144	390	

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

10	Төвшрүүлэх	10917	588	
11	Цахир	7256	-	
12	Булган	78631	280	
Нийт		734078	5246	

Хүснэгт 41. Байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ

№	Сум	Хэсэглэл	Ялгарал	Талбай	2022-2025 он	
					1 жилд	4 жилд
1	Ихтамир	104	9	3	5	20
		105	13	6		
		120	11	2		
		141	2	1		
		142	7	4		
		167	8	3		
		203	9	3		
		68	19	3		
		78	5	39		
		78	7	2		
		79	3	6		
		79	26	30		
		80	2	3		
		80	19	9		
		99	9	7		
		111	2	5		
		111	5	4		
		111	19	3		
		113	16	4		
		129	1	5		
		129	19	2		
		58	11	12		
		88	14	10		
		88	39	4		
		89	2	14		
		89	4	13		
		89	7	7		
		2	10	15		
		8	13	7		
		10	5	3		
		10	7	12		
		12	7	2		
		19	9	11		
		21	10	72		
		155	9	18		
		160	2	22		
		161	5	2		
		161	6	2		
		161	8	2		

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		37	18	10		
		37	20	4		
		54	2	4		
		Дүн		390		
2	Чулуут	52	23	1	5	20
		60	3	3		
		52	23	1		
		12	15	36		
		12	16	14		
		15	6	5		
		15	17	10		
		32	14	6		
		63	3	5		
		63	7	25		
		63	8	3		
		64	3	4		
		64	4	2		
		64	5	1		
		65	17	2		
		70	5	4		
		70	7	1		
		70	13	2		
		28	9	14		
		7	20	9		
		11	11	30		
		18	2	51		
		18	4	32		
		18	5	29		
		19	6	80		
		19	9	49		
		20	12	19		
		20	13	12		
		8	7	25		
		8	9	12		
		8	23	21		
		8	24	15		
		8	25	4		
		8	2	25		
		8	29	23		
		9	2	18		
		9	3	6		
		9	9	30		
		9	20	7		
		Дүн		636		
3	Хангай	75	4	14	5	20
		66	14	6		
		73	1	3		

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		73	3	18		
		73	13	8		
		74	16	31		
		74	17	24		
		72	3	39		
		64	3	5		
		64	7	6		
		75	14	5		
		71	4	35		
		10	12	58		
		58	12	12		
		31	7	13		
		36	9	7		
		13	5	39		
		18	3	20		
		18	6	12		
		17	2	8		
		16	10	28		
		16	22	4		
		63	5	4		
		20	3	7		
		20	9	21		
		20	15	7		
		20	16	36		
		20	19	44		
		15	2	7		
		15	6	7		
		15	8	8		
		15	11	9		
		15	17	19		
		Дүн		593		
4	Тариат	55	8	21	5	20
		67	1	21		
		67	2	59		
		67	3	15		
		66	2	9		
		66	3	8		
		66	4	45		
		66	9	8		
		66	14	5		
		Дүн		191		
5	Өндөр-Улаан	Дүн		542	5	20
6	Жаргалант	Дүн		1009	5	20
7	Цэцэрлэг	Дүн		390	5	20
8	Хотонт	18	1	14	5	20
		18	2	10		
		18	3	16		

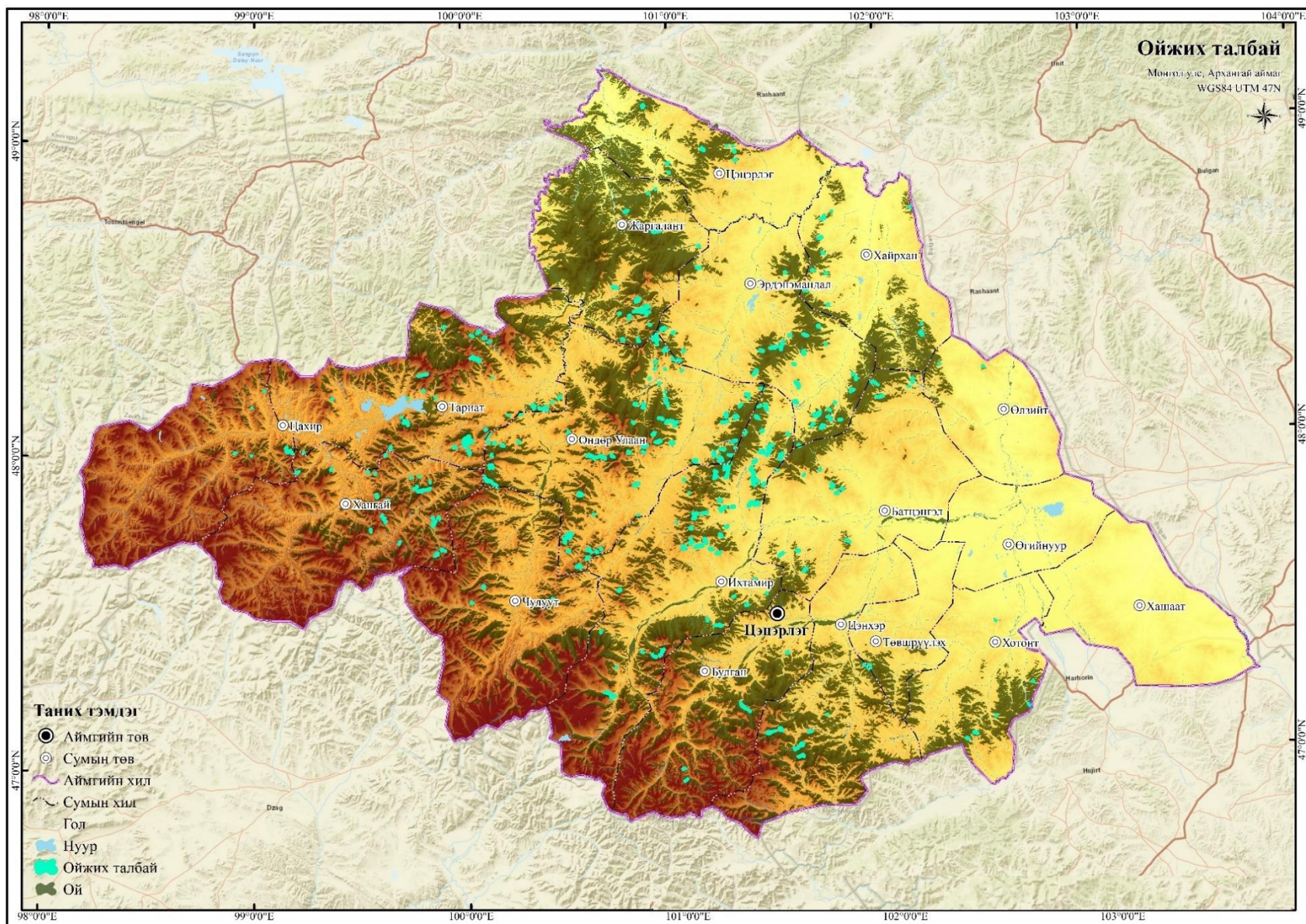
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		18	12	14		
		18	20	4		
		9	7	7		
		9	9	32		
		9	15	1		
		9	17	11		
		9	24	13		
		6	23	11		
		15	15	27		
		15	19	6		
		16	13	14		
		18	7	29		
		18	14	19		
		18	21	30		
		20	1	20		
		20	4	14		
		20	17	11		
		20	20	8		
		30	1	76		
		Дүн		387		
9	Булган	102	1	36	5	20
		102	2	58		
		102	5	28		
		104	2	67		
		124	4	91		
		Дүн		280		
10	Цэнхэр	Дүн		791	5	20
11	Төвшрүүлэх	4	24	33	5	20
		4	23	27		
		2	1	16		
		2	2	29		
		2	5	11		
		2	10	23		
		2	11	10		
		3	3	81		
		3	8	17		
		6	5	5		
		11	8	67		
		11	10	42		
		18	18	8		
		18	9	31		
		18	8	26		
		18	1	20		
		16	12	7		
		17	23	12		
		17	9	20		
		17	10	21		

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		17	29	8		
		17	25	18		
		15	15	16		
		15	3	21		
		15	25	19		
		Дүн		588		
12	Цахир	Дүн		991	5	20
Нийт				6788	60	240

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 43. Ойжуулах, ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах талбай

1.2.5 “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөн

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч У.Хүрэлсүх 2021 оны 9-р сарын 22-ны өдөр НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 76-р чуулганы Ерөнхий санал шүүмжлэлд үг хэлэхдээ “2030 он гэхэд Монгол Улс тэрбумаар тоологдох хэмжээний мод тарих ажлыг эхлүүлэх гэж байна” хэмээн дэлхий нийтэд мэдэгдсэн. Үүнийхээ хүрээнд 2021 оны 10-р сарын 04-ний өдрийн 58 дугаар зарлигаар “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнийг санаачлан өрнүүлж эхэлсэн.

Монгол улсын ерөнхийлөгчийн санаачилсан 2021 оны 58-р зарлиг, үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн 2021 оны 01-р зөвлөмжийн дагуу Архангай аймгийн засаг дарга 2030 он гэхэд 20 сая мод тарих санаачлаг гаргаж хөтөлбөр боловсруулж ерөнхийлөгчийн тамгын газар, БОАЖЯ-тай хариуцлагын гурвалсан гэрээг 2021.11.15-ны өдрийн ойн үндэсний чуулганаар баталсан.

2022-2030 оны хугацаанд хэрэгжүүлэх “ТЭРБУМ МОД” Үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд Архангай аймаг 20 сая мод тарих үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах, бэлтгэл ажлыг хангах үйл явц эхэлж байгаатай уялдуулан тус аймгийн сум тус бүрт 1 сая мод тарих үүрэгт ажил ноогдож байгаа юм. Иймд сумд дээрх ажлын хүрээнд 3 чиглэлээр мод тарих нь зүйтэй. Үүнд:

1. Доройтсон ойг нөхөн сэргээх, шатсан, мод огтолсон, ойн хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн ойг зориудаар ОЙЖУУЛАХ;

2. Голын дагуу, автозам дагуу болон тариалангийн талбайд салхинаас хамгаалах ОЙН ЗУРВАС байгуулах;

3. Суманд цэцэрлэгт хүрээлэн байгуулах, айл өрхийн хашаанд мод тарих гэх мэт сумын ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлж, ЦЭЦЭРЛЭГЖҮҮЛЭХ ажил багтана.

Аймаг, сумын ойжуулалтын ажлыг гүйцэтгэх, салхинаас хамгаалах ойн зурвас байгуулах, сумын ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэхэд дараах модны тарьцыг ургуулан тарих боломжтой. Үүнд:

Доройтсон ойн талбайг (шатсан, мод огтолсон, шавжид өртсөн, ойжих) ойжуулахад:

- Шинэс

Голын дагуу, тариалангийн талбайг хамгаалах ойн зурваст:

- Улиас
- Бургас
- Хайлаас
- Чацаргана

Авто замын дагуу байгуулах ойн зурвас болон цэцэрлэгжүүлэлтэд:

- Улиас

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

- Хайлаас
- Монос зэрэг моддын тарьцыг сонгон тарихыг зөвлөж байна.

Аймгийн хэмжээнд доройтсон ойн талбайг зориудаар ойжуулахад сум тус бүрд шинэс модны 650.0 мян.ш 2 настай стандартын тарьц, салхинаас хамгаалах, хөрсний элэгдэл эвдрэлээс сэргийлэх ойн зурвас байгуулах, сумын ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэх цэцэрлэгжүүлэлтэд Улиасны 30.0 мян.ш тарьц, Бургасны 30.0 мян.ш тарьц, Хайлаасны 30.0 мян.ш тарьц, Чацарганын 30.0 мян.ш тарьц, Моносны 30.0 мян.ш тарьц, нийт 150.0 мян.ш навчит модны тарьц, суулгацыг ургуулах шаардлагатай.

Хүснэгт 42. Тарих модны тарьцын төрөл ба тоо хэмжээ (мян.ш)

№	Сумын нэр	Ойжуулалтын шинэс	Ойн зурвас ба цэцэрлэгжүүлэлтээр					Дүн (сая.ш.т арьц)
			Улиас	Бургас	Хайлаас	Чацаргана	Монос	
1	Ихтамир	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
2	Чулуут	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
3	Хангай	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
4	Тариат	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
5	Өндөр-Улаан	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
6	Цэцэрлэг	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
7	Жаргалант	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
8	Хотонт	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
9	Цэнхэр	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
10	Төвшрүүлэх	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
11	Цахир	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
12	Булган	650.00	30.00	30.00	30.00	30.00	30.00	800.00
Нийт		7800.00	360.00	360.00	360.00	360.00	360.00	9600.00

Дээрх хүснэгтээс үзэхэд доройтсон ойн талбайг зориудаар ойжуулахад аймгийн хэмжээд шинэс модны 7800.0 мян.ш 2 настай стандартын тарьц, салхинаас хамгаалах, хөрсний элэгдэл эвдрэлээс сэргийлэх ойн зурвас байгуулах, сумын ногоон байгууламжийг нэмэгдүүлэх цэцэрлэгжүүлэлтэд улиасны 360.0 мян.ш тарьц, бургасны 360.0 мян.ш тарьц, хайлаасны 360.0 мян.ш тарьц, чацарганын 360.0 мян.ш тарьц, моносны 360.0 мян.ш тарьц, нийт 1800.0 мян.ш навчит модны тарьц, суулгацыг ургуулах хэрэгцээтэй байна.

Энэ үйл явдалтай холбогдуулан Архангай аймагт мод тарих боломжит газар болон аргуудаас бүрдсэн зөвлөмжийг доор харуулав.

Сонгон түүвэрлэж зориудаар ойжуулах боломжтой газар

Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд, Сангийн сайдын хамтарсан 2013 оны 07-р 09-ны 93-р тогтоолын хавсралт “Ойжуулалт ойн аж ахуйн арга хэмжээний ажлыг төлөвлөх, зохион байгуулах, санхүүжүүлэх, таримал ойг үнэлэх, улсын ойн санд худалдан авах өмчлүүлэх журмын 4.5 дугаар заалт”-ын дагуу ойжуулсан талбайг хүлээн авахад нэг га талбайд 1820-2500 ширхэг тарьц байхаар тооцоход нийт 20 сая тарьц тарихад 8000 га талбай шаардлагатай байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Архангай аймагт ойн захад сийрэг ургах тармаг ойг сийрэгжүүлж ойн санд шилжүүлэх боломж байна. Тармаг ойд мод үржүүлэг хийх нь тухайн газрын уур амьсгалд дасан зохицсон байгалийн ойгоос тарьц авах давуу талтай. Ингэснээр хүн хүч, эдийн засаг, үр дүнгийн хувьд чухал ач холбогдолтой.

Тармаг ой:

Уулархаг газарт ойн бүс ба өндөр уулын цармын зааг, цармын ойн хойд зах ба цармын нугын зааг, хээрт ой ба хээрийн зааг газарт титэм нь нийлээгүй, бүтээмжийн хувьд муу, намхан сийрэг 0.3-аас доош өтгөрөлттэй ойн талбай.

Цармын тармаг ой нь уулын цэвдэгт дутуу ялзмагт нимгэн хөрстэй, моддын шигүүрлийн хэмжээ 3-аас хэтрэхгүй, бүтээмжийн V ангид хамаардаг. Ихэнхдээ хуш, шинэс модноос бүрдэнэ. Ялангуяа ойн дээд захаар ил гарсан эх боржин чулуулгийн завсар зай, цоорхойд хаг, сөөг, хүйтсүү алаг өвс, ботууль, бадаан, улалж, зожир өвс оролцсон бүлгэмдлүүд зонхилон тархана.

Тармаг ойн модод зөвхөн нэг л ташинга үүсгэдэг, ойн байгалийн нөхөн төлжилт муу. Эх чулуулаг ойрхон, хөрс нимгэн, цэвдэгтэй болохоор моддын голлосон үндэс хөгждөггүй, тиймээс ч өндөр уулын оройн хэсэгт үе үе тохиолдох хүчтэй салхины нөлөөнд модод үндсээрээ булгарч унах нь олонтоо. Модны бүтээмж муугаас гадна бэлтгэж ашиглах зам харилцааны хувьд боломжгүй. Харин унах хур тунадсыг жигд тогтвортой барьж хуваарилах, зохицуулах талаар үнэлж баршгүй ач холбогдолтой ба гол горхины эх нь чухамхүү энэ бүслүүрт байдаг. Иймээс цармын бүслүүрийн тармаг ойн экосистем нь экологийн хувьд нэг улсын төдийгүй олон улсын хэмжээний ач холбогдолтой. Тэрчлэн ан амьтны орогнон байрших ая тухтай орчин болдог. Энэ бүслүүрт баавгай ичээгээ засаж, гахай өвөлжиж, хүдэр байнга амьдарч, буга ид халууны үед байнга байрших дуртай.

Архангай аймагт ойн менежментийн төлөвлөгөө хийгдсэн 12 сумын хэмжээнд 48328 га тармаг мод байна.

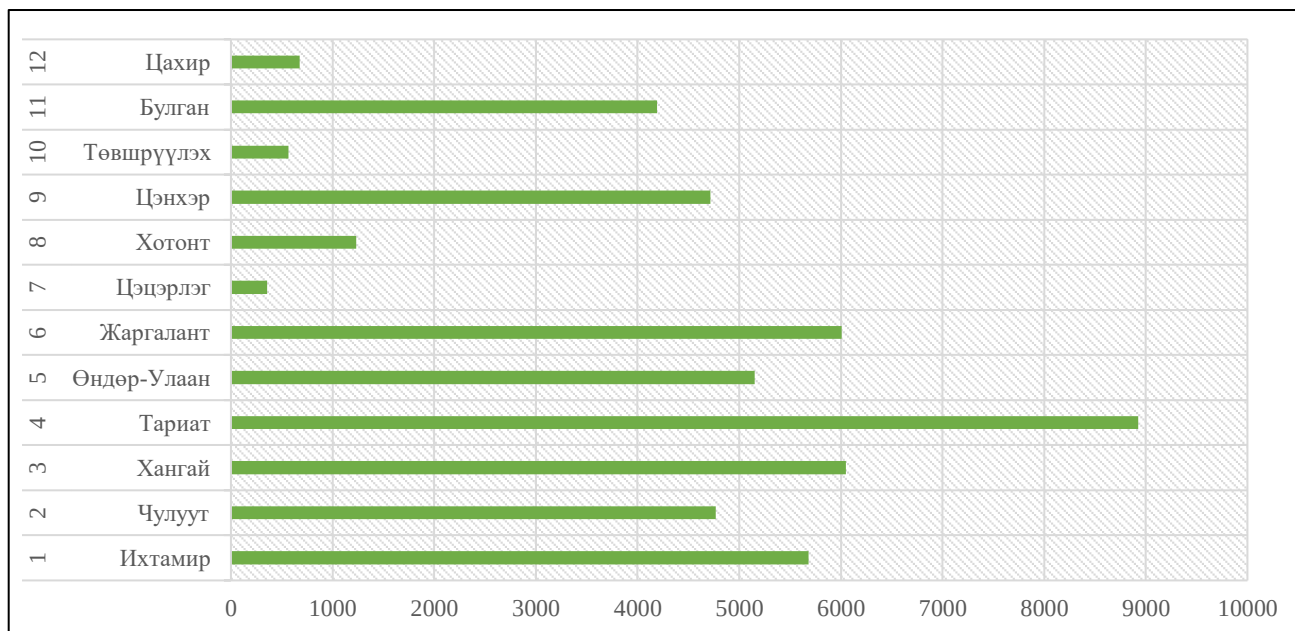
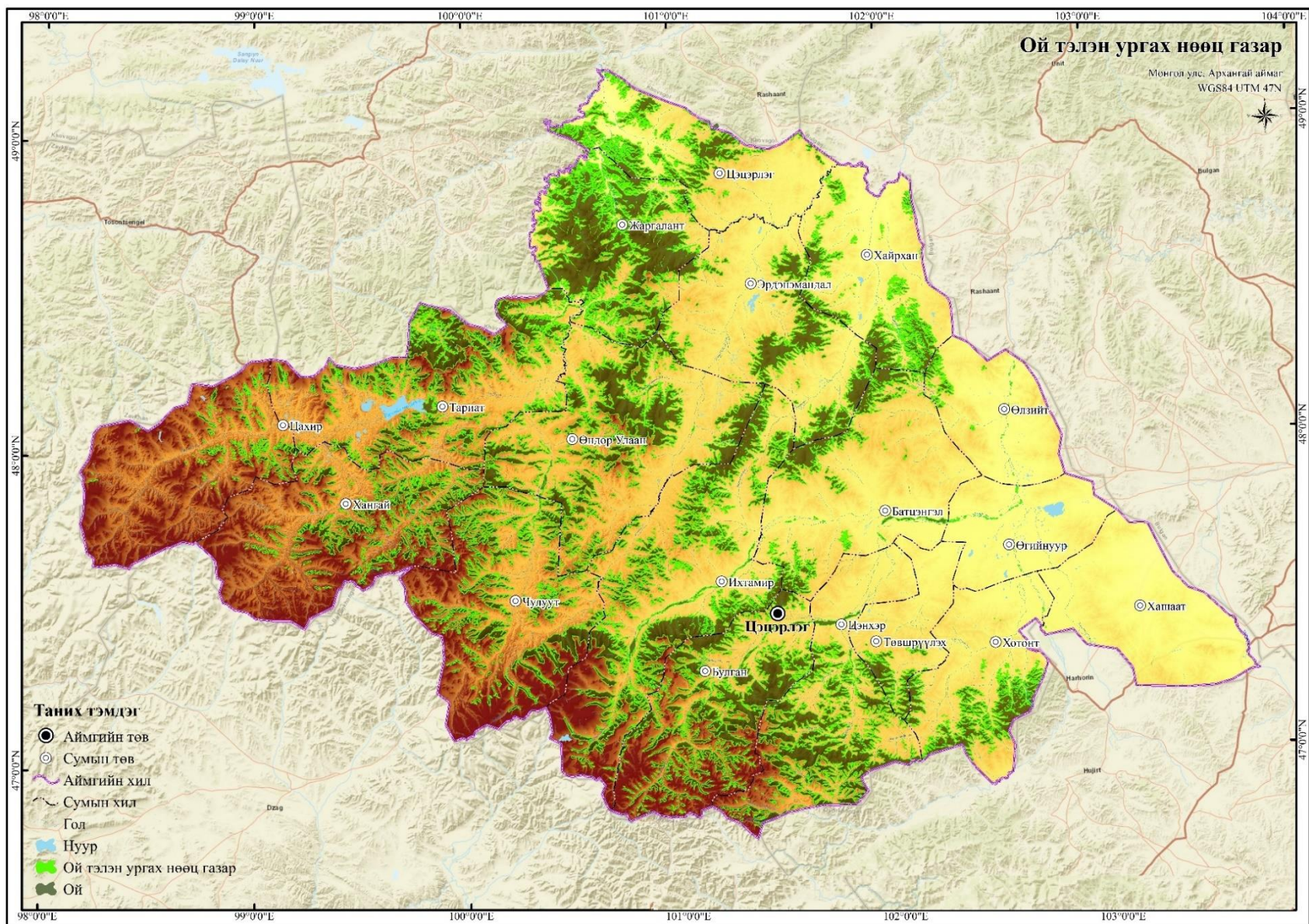

График 6. Сонгон түүвэрлэж зориудаар ойжуулах боломжтой тармаг модны талбай /га/

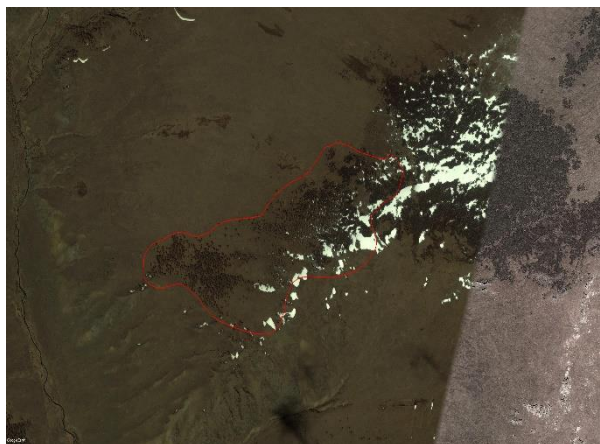
Хүснэгт 43. Сонгон түүвэрлэж зориудаар ойжуулах боломжтой тармаг моды талбай /га/

№	Сумын нэр	Тармаг мод
1	Ихтамир	5681
2	Чулуут	4769
3	Хангай	6049
4	Тариат	8928
5	Өндөр-Улаан	5150
6	Жаргалант	6009
7	Цэцэрлэг	357
8	Хотонт	1235
9	Цэнхэр	4719
10	Төвшрүүлэх	564
11	Булган	4192
12	Цахир	675
Нийт		48328

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 44. Сонгон түүвэрлэж зориудаар ойжуулах боломжтой газар

Тармаг ойн агаараас харагдах байдал

Тармаг ойн харагдах байдал

Тармаг ойд ойн үржүүлэг хийж өтгөрүүлж
ойн санд шилжүүлсэн байдал агаараас

Тармаг ойд үржүүлэг хийж өтгөрүүлж
ойн санд шилжүүлсэн байдал ойроос

Зураг 45. Тармаг ой

Агро ойжуулалт:

Агро ойжуулалт гэдэг нь мод, модлог (олон наст) ургацыг тариалангийн эсвэл ногооны тариалан (нэг жилийн таримал) эсвэл мал аж ахуйтай хослуулдаг хөдөө аж ахуйн системийг хэлнэ. Эдгээр ургацыг хослуулснаар хөдөө аж ахуйн бүх системийн уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэх боломжтой.

Агро ой модыг хөдөө аж ахуйн тогтвортой, шинэлэг хэлбэр гэж нэрлэх нь улам бүр нэмэгдэж байна. Агро ойжуулалт нь хоол хүнс, малын тэжээл, биомассын үйлдвэрлэл, экологийн нөөцийг үр ашигтай ашиглах, CO₂-ийг ялган авах, газар тариалангийн системийн дээрх ба газар доорх шимт чанарыг хадгалах, хамгаалах биологийн олон янз байдлыг нэмэгдүүлэх зэрэгт хувь нэмрээ оруулах боломжтой.

“Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнийг агро ойжуулалтын тусламжтайгаар хэрэгжүүлбэл дараах давуу талтай. Үүнд:

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

<u>Тариалангийн газарт:</u> • Таримал ургамлыг нарны хэт халалтаас хамгаалах • Хөрсийг бэхжүүлнэ • Салхины нөлөөг бууруулах • Хөрсний чийгийг тогтмол байлгах • Ургацын хэмжээ нэмэгдэх • Газрын доройтлыг бууруулах • Цөлжилтөөс сэргийлэх • Элсний нүүлтийг тогтворжуулах	<u>Бэлчээр хадлангийн газарт:</u> • Зэргэлдээ талбайд үзүүлэх дам сөрөг нөлөө буурна • Орчны бичил уур амьсгалыг бүрдүүлнэ • Салхины нөлөөг бууруулах • Бэлчээрийн ургамал нөхөн сэргээгдэнэ • Газрын доройтлыг бууруулах • Ургамлын төрөл зүйл нэмэгдэнэ • Бэлчээрийн ургац сайжирна • Цөлжилтөөс сэргийлнэ
---	--

Зураг 46. Агро ойжуулалт

Төлөвлөлтийн хугацаанд 1992.3 км урттай ойн зурвасыг 9961.4 га талбайд тариалахаар ТӨЛӨВЛӨСӨН.

Хүснэгт 44. Тариалангийн талбайн ойн зурвас

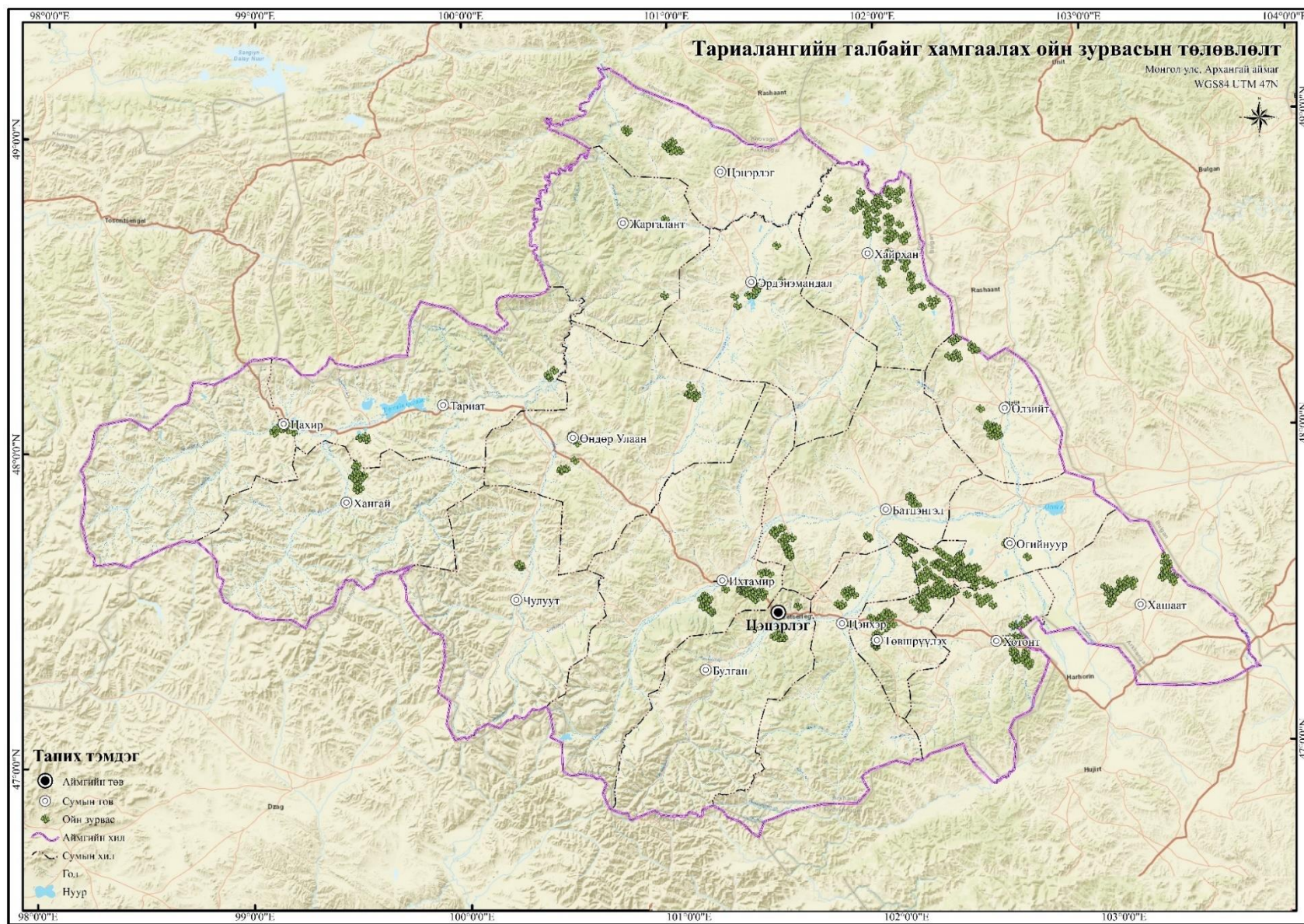
№	Сумын нэр	Төлөвлөлт		Төлөвлөлтийн үе шат					
		Хамгаалалтын зурвас		2023-2028		2028-2033		2033-2038	
		Урт /км/	Талбай /га/	Урт /км/	Талбай /га/	Урт /км/	Талбай /га/	Урт /км/	Талбай /га/
1	Ихтамир	106.0	529.9	54.3	271.3	22.8	114.0	28.9	144.6
2	Чулуут	12.5	62.3	7.2	35.9	5.3	26.4	0.0	0.0
3	Хангай	31.9	159.5	10.5	52.3	21.4	107.1	0.0	0.0
4	Тариат	25.0	124.9	18.0	90.2	6.9	34.7	0.0	0.0
5	Өндөр-Улаан	34.2	171.0	8.5	42.6	14.6	73.0	11.1	55.4
6	Жаргалант	5.3	26.4	5.3	26.4	0.0	0.0	0.0	0.0
7	Цэцэрлэг	37.4	187.0	12.7	63.3	18.6	92.9	6.2	30.8
8	Хайрхан	460.4	2301.9	80.2	401.0	188.9	944.7	191.2	956.2
9	Батцэнгэл	98.8	494.0	70.3	351.4	24.0	120.2	4.5	22.3
10	Өлзийт	127.0	634.9	14.0	69.9	46.6	232.9	66.4	332.1

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

11	Өгийнуур	123.8	619.1	67.5	337.5	20.8	104.2	35.5	177.4
12	Хашаат	132.1	660.5	18.4	92.1	64.4	322.0	49.3	246.5
13	Хотонт	182.1	910.6	90.8	453.9	58.6	293.2	32.7	163.5
14	Цэнхэр	38.9	194.6	22.2	110.9	6.1	30.3	10.7	53.4
15	Төвшрүүлэх	481.1	2405.6	316.0	1580.0	78.4	391.9	86.7	433.7
16	Цахир	29.3	146.3	23.0	114.9	0.0	0.0	6.3	31.4
17	Булган	34.9	174.3	18.4	92.0	16.5	82.3	0.0	0.0
	Эрдэнэбулган	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Архангай		1992.3	9961.4	855.2	4276.0	605.7	3028.4	531.4	2657.0

Ойн зурвасын өргөн, эгнээний тоо нь тухайн нутгийн салхины хүч, хөрсний механик бүтэц, зурваст тариалж буй модны төрлөөс хамаарна. Ойн зурвас нь тариалангийн талбайн хөрсийг эвдрэлээс хамгаалах, элсний нүүдлийг зогсооход чухал хэрэгсэл юм. Энэхүү ойн нэвт салхилдаг зурвасыг 3-5 эгнээгээр, эгнээ хооронд 3 метр, мөр хооронд 0.7 метр зайтайгаар хайлаасыг тарих нь тохиромжтой. Мөн цайвар хүрэн хөрсөнд нарсыг хамгийн сайн нөхцөлд, хужир марзгүй, нугын хүрэн хөрсөнд тариалах тохиромжтой харин хайлаасыг 50-60 см гүн хагалсан хөрсөнд зурвасын эгнээ хооронд 3 метр, мөр хооронд 0.7 метрээр тарих нь зүйтэй.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 47. Тариалангийн талбайг хамгаалах ойн зурвасын төлөвлөлт

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Мод үржүүлгийн газрын төлөвлөлт:

Стандартын шаардлага хангасан сайн өсөлттэй тарьц, суулгац ургуулах, сайн чанартай өндөр бүтээмжтэй ойг бий болгох үндсэн нөхцөл нь мод үржүүлэг, ойжуулалтын ажилд удамшлын сайн чанар бүхий үрийг сонгож тарих явдал юм. Мод үржүүлэг, ойжуулалтын ажлын эцсийн үр дүн нь тарих үрийн чанараас шууд хамаарна.

“Тэрбум мод” Үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд менежментийн төлөвлөгөө хийгдсэн сум тус бүр бэлтгэл ажлаа хангасны дараа 5 жилийн дотор нийт 800.0 мян.ш модны тарьцыг ургуулна гэж тооцвол 1 жилд шинэсний 650.0 мян.ш тарьц, хайлаасны 6.0 мян.ш тарьц, моносны 6.0 мян.ш тарьцыг үрээр ургуулах шаардлагатай болох ба тус хугацаанд шинэсний нийт 50кг үр, хайлаасны 40 кг, моносны 25кг үр шаардагдана (хүснэгт-242). Шинэсний үрийн нөөц Монгол улсад байхгүй учир үрийн хомсдол үүсэх ба ОХУ-аас импортоор оруулж ирэх шаардлага бий болно. Иймд шинэс модны үрийг худалдан авах үнийг ОХУ-ын зах зээлийн үнээр тооцсон болно.

Хүснэгт 45. Худалдан авах модны үрийн хэмжээ

№	Сум	Тарьцын нэр	Үрээр ургуулах тарьцын тоо (мян.га)	1 хүлэмжид тарих үрийн хэмжээ (кг)	1 жилд тарих үрийн хэмжээ (кг)	5 жилд тарих нийт үрийн хэмжээ (кг)	Үрийн нийт үнэ (сая.төг)
1	Ихтамир	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
2	Чулуут	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
3	Хангай	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
4	Тариат	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
5	Өндөр-Улаан	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
6	Цэцэрлэг	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
7	Жаргалант	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
8	Хотонт	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
9	Цэнхэр	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
10	Төвшрүүлэх	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
11	Булган	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
12	Цахир	Шинэс (40х6м)	650.0	5	10	50	35.0
		Хайлаас (20х6м)	30.0	8	8	40	2.0
		Монос (20х6м)	30.0	5	5	25	2.5
	Дүн		710.0	30	23	90	39.5
Нийт			8520.0	360.0	276.0	1080.0	474.0

Хүснэгт 46. Мод үржүүлгийн газрын байршил

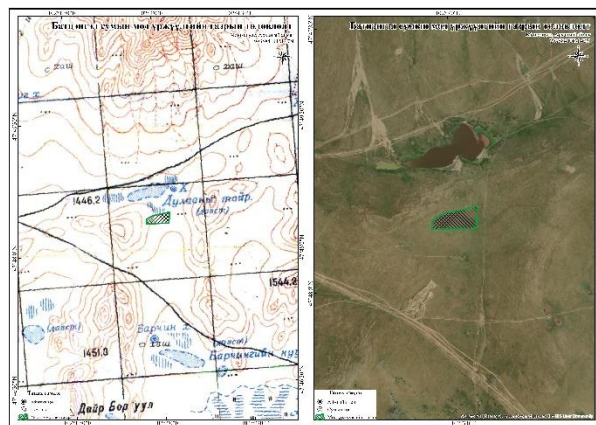
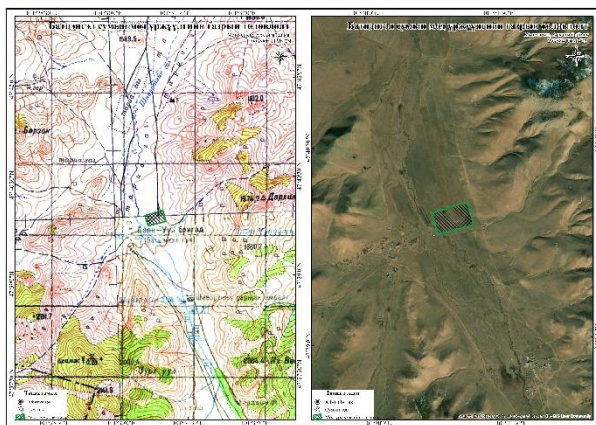
№	Сумын нэр	Эргэлтийн цэгийн солбицол		Талбайн хэмжээ /га/
		Уртраг	Өргөрөг	
1	Ихтамир	101° 18' 38.248" E	47° 38' 18.792" N	4.31
		101° 23' 38.197" E	47° 31' 23.425" N	6.59
		101° 28' 36.587" E	48° 5' 13.301" N	30.40
2	Чулуут	100° 12' 48.115" E	47° 31' 24.695" N	16.29
3	Хангай	99° 27' 15.360" E	47° 49' 29.932" N	31.37
4	Тариат	99° 56' 9.980" E	48° 9' 48.125" N	24.34
5	Өндөр-Улаан	100° 33' 41.691" E	48° 4' 58.684" N	2.98
		100° 31' 19.460" E	48° 2' 43.055" N	7.76
6	Эрдэнэмандал	101° 18' 13.989" E	48° 32' 41.515" N	20.63
		101° 50' 7.890" E	48° 18' 32.602" N	20.10
7	Жаргалант	100° 44' 27.003" E	48° 43' 8.688" N	6.81
8	Цэцэрлэг	101° 14' 40.130" E	48° 52' 45.674" N	15.58
9	Хайрхан	101° 51' 14.315" E	48° 35' 8.374" N	29.06
10	Батцэнгэл	101° 30' 54.105" E	47° 39' 56.202" N	16.36

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

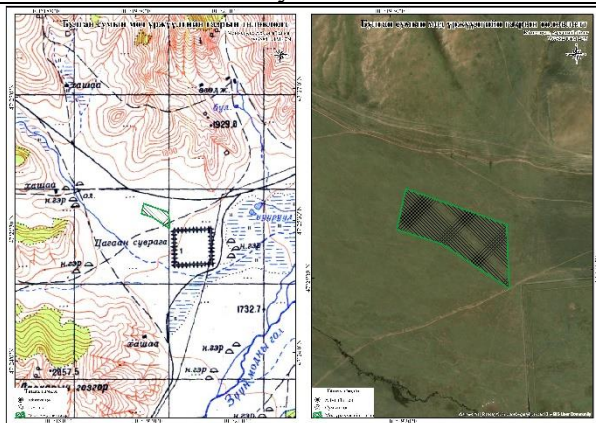
		102° 2' 59.034" E	47° 48' 23.225" N	8.51
11	Өлзийт	102° 33' 3.798" E	48° 5' 48.053" N	5.34
		102° 33' 24.561" E	48° 7' 32.537" N	13.89
12	Өгийнуур	102° 32' 24.608" E	47° 40' 28.892" N	39.82
13	Хашаат	103° 7' 43.179" E	47° 26' 18.536" N	21.04
14	Хотонт	102° 14' 53.457" E	47° 10' 27.785" N	12.78
		102° 29' 6.105" E	47° 21' 12.073" N	19.86
15	Цэнхэр	101° 44' 47.125" E	47° 26' 24.916" N	4.46
		101° 41' 32.215" E	47° 22' 24.472" N	8.24
16	Төвшрүүлэх	101° 55' 40.695" E	47° 22' 5.880" N	23.84
17	Цахир	98° 55' 13.776" E	48° 4' 12.494" N	27.19
18	Булган	98° 55' 13.776" E	48° 4' 12.494" N	14.34
Нийт				431.89

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

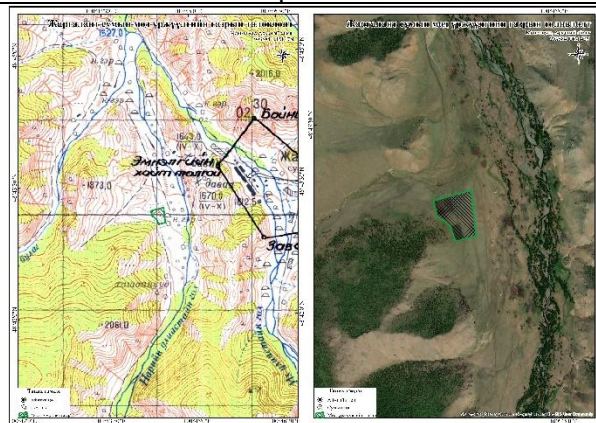
Батцэнгэл

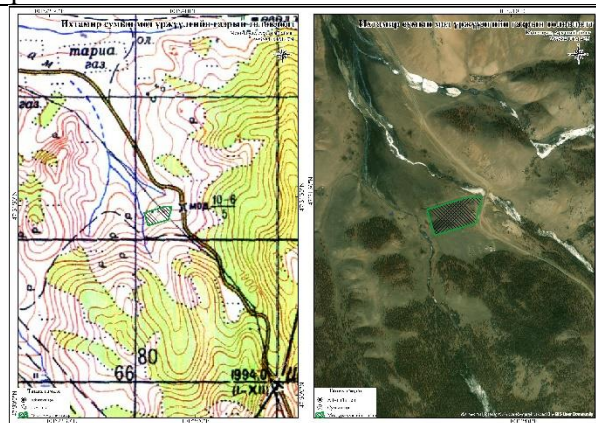
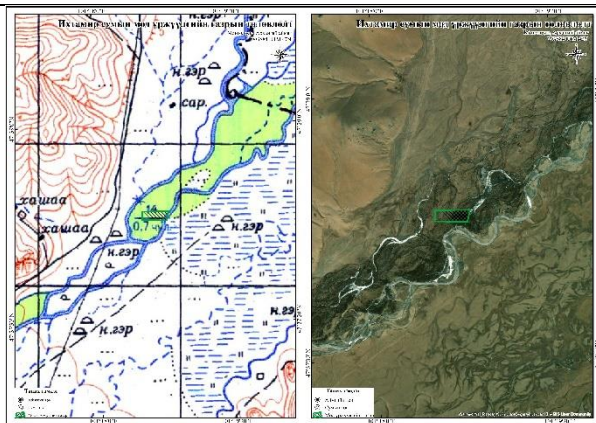
Булган

Жаргалант

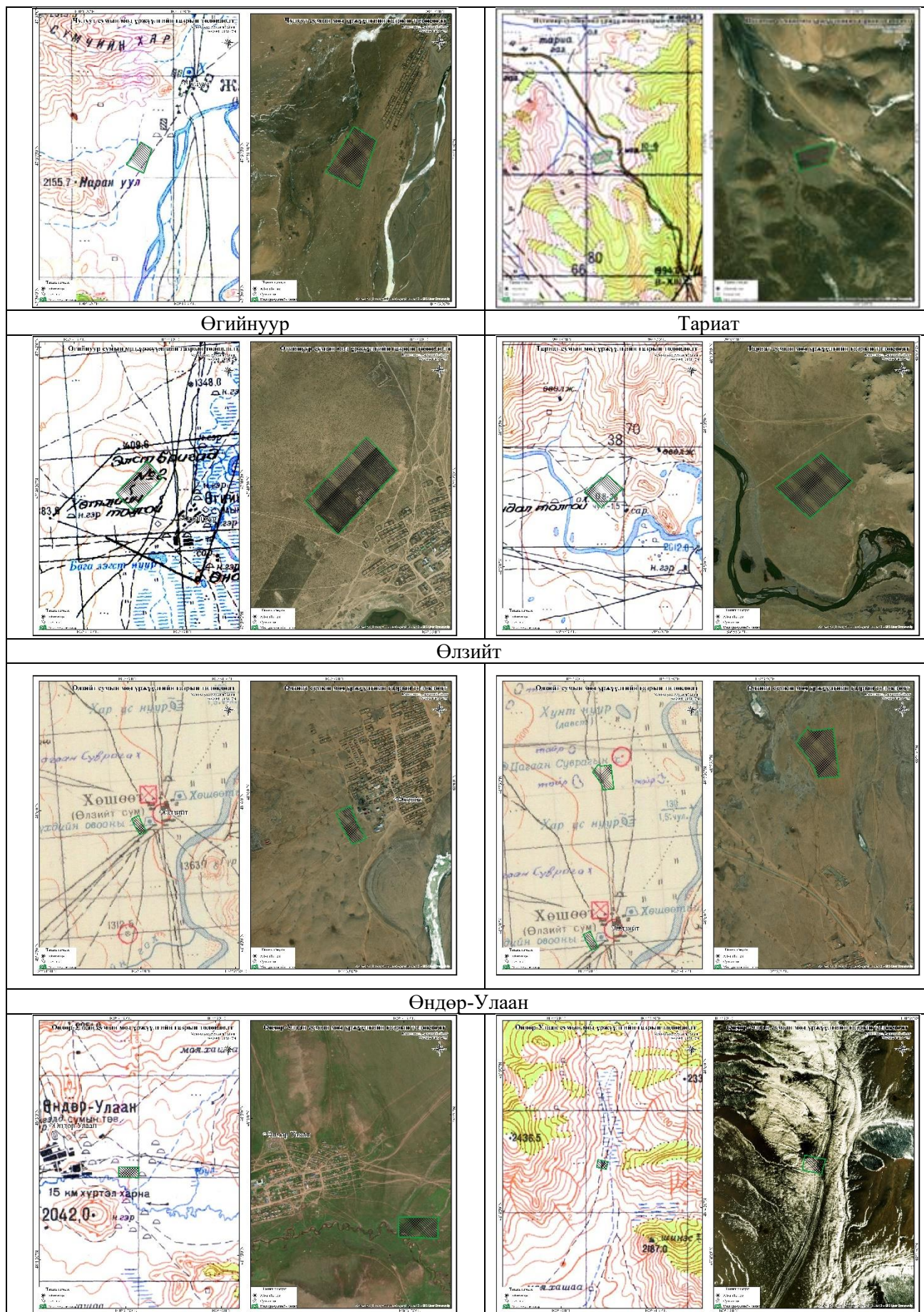
Ихтамир

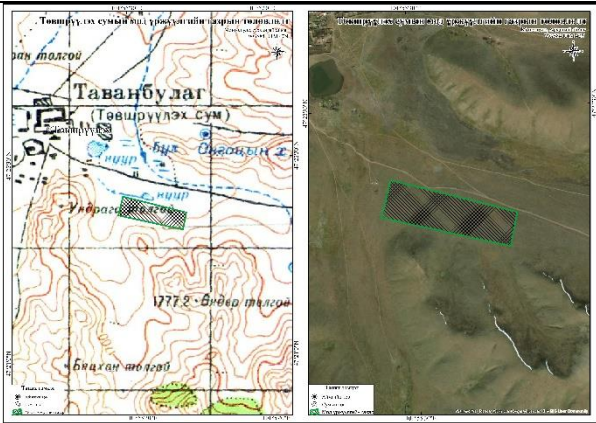
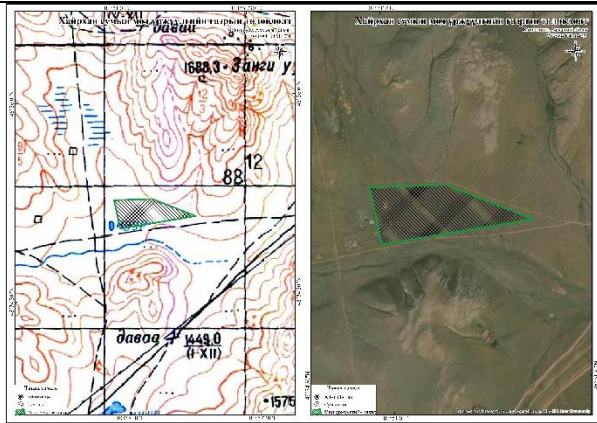
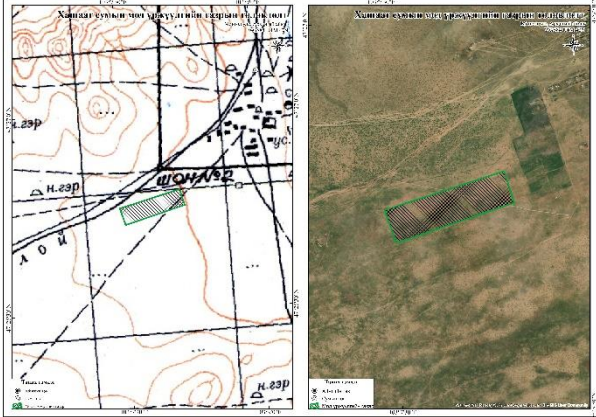
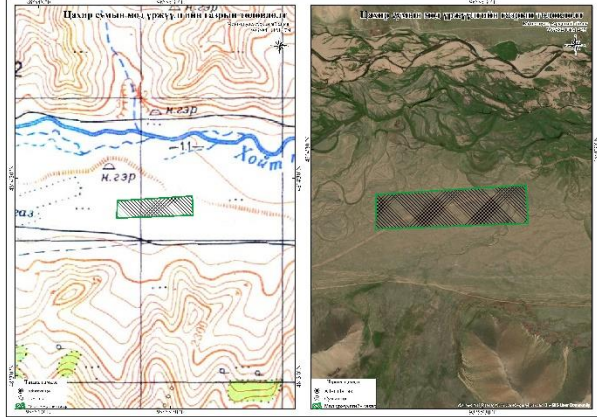
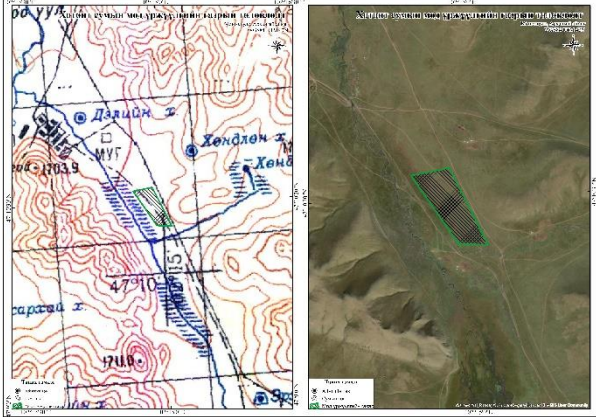
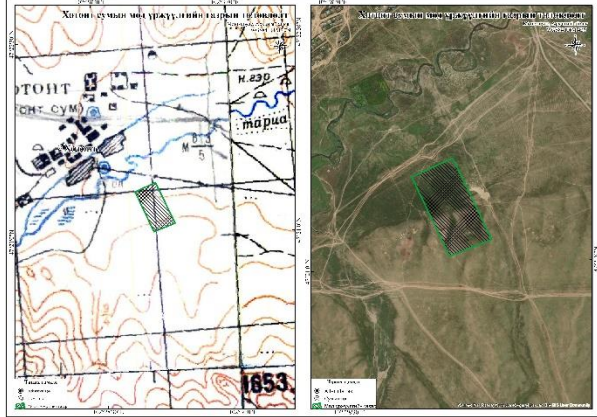
Чулуут

Ихтамир

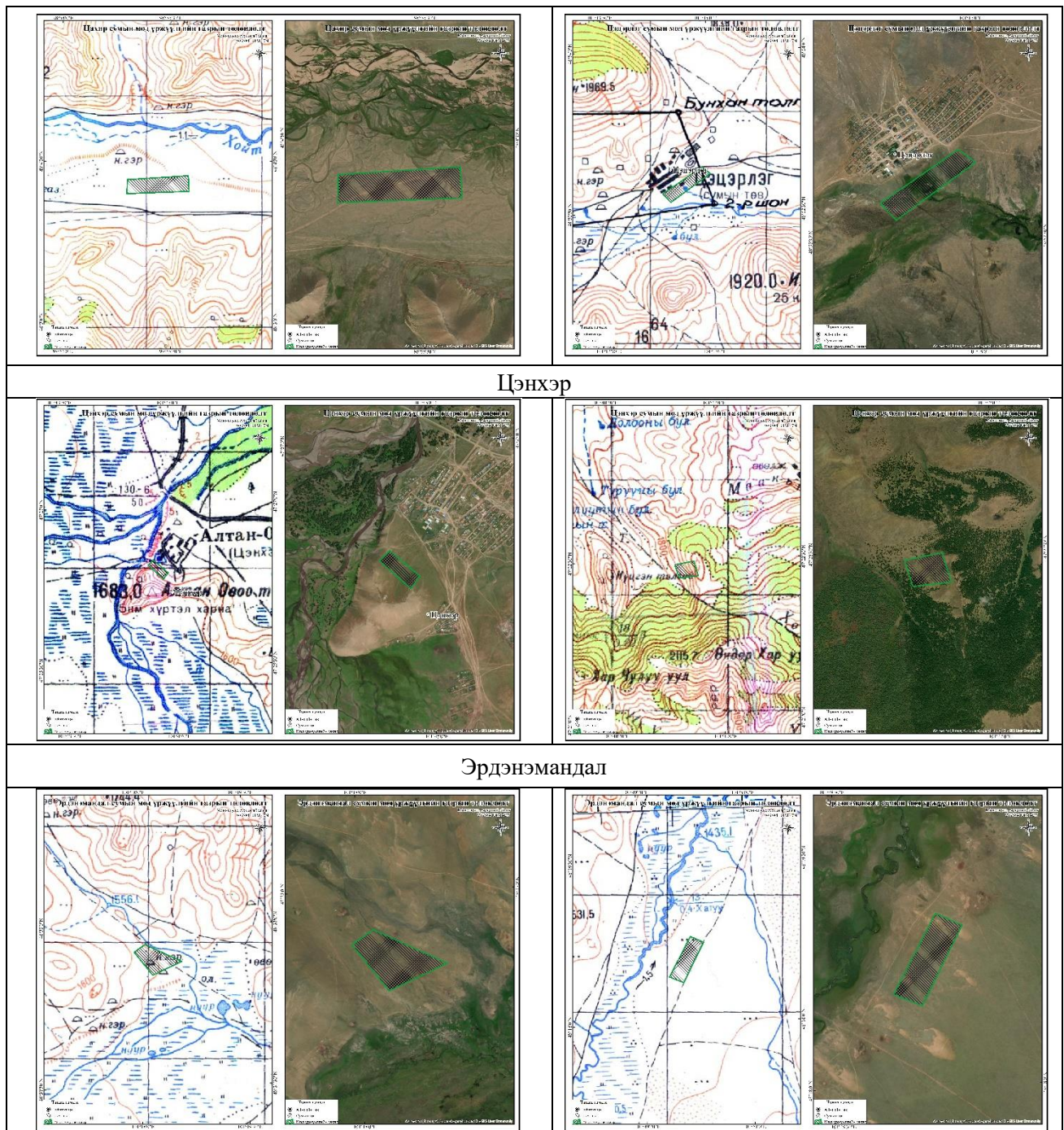
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

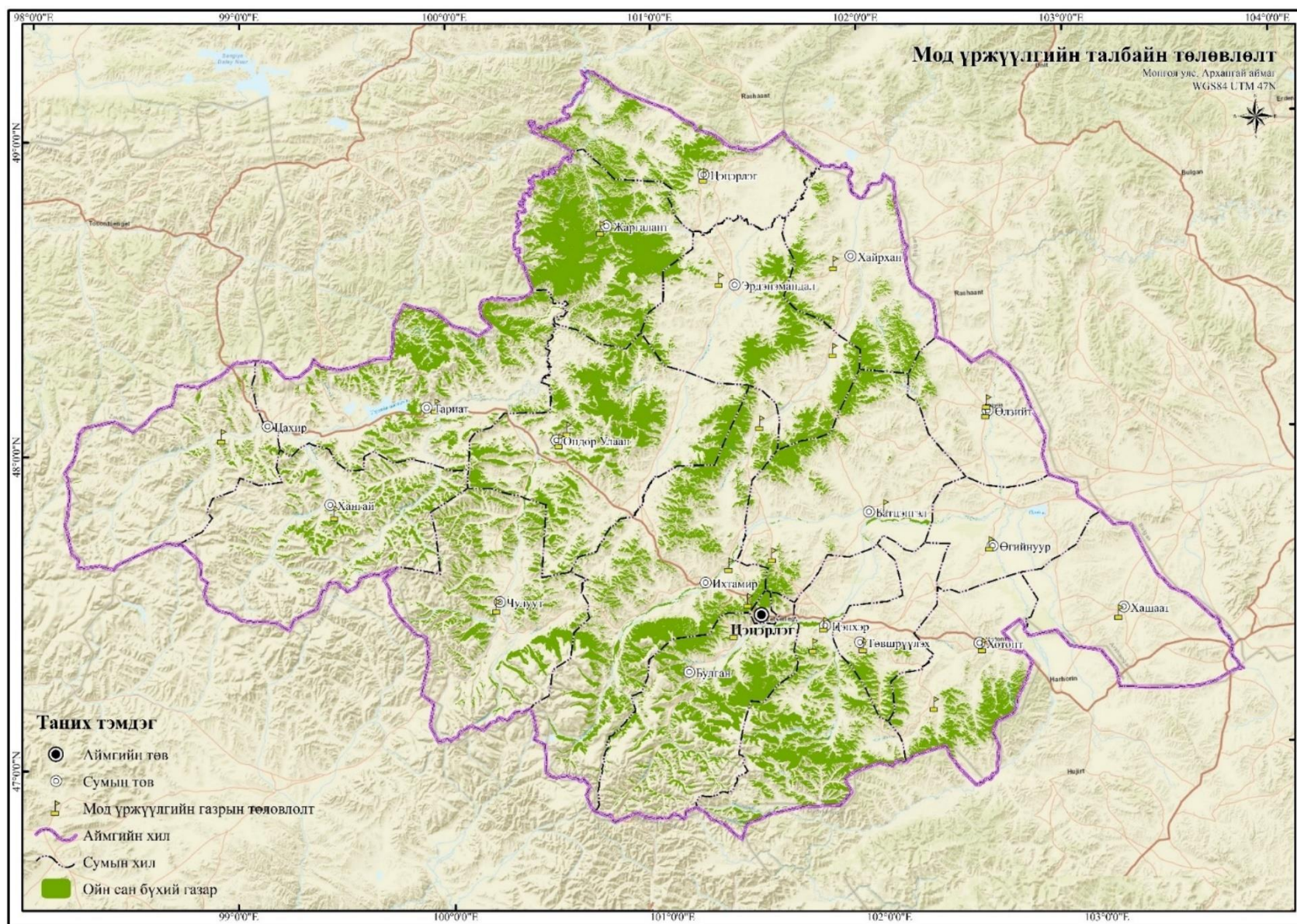
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Төвшрүүлэх 	Хайрхан
Хашаат 	Цахир
Хотонт	
Цахир 	Цэцэрлэг

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 48. Мод үржүүлгийн газрын төлөвлөлт

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

1.2.6 Ойн түймрийн тархалтаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ

Архангай аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд 2018 оноос хойш гарсан ой, хээрийн түймрийн мэдээллийг нэгтгэв. Аймгийн онцгой байдлын ерөнхий газрын мэдээллээр 2018-2022 оны хооронд 22 түймэр бүртгэгдсэн байна.

Хүснэгт 47. Түймэрт өртсөн газрын мэдээлэл

№	Түймэр гарсан газрын нэр	Солбицол	Түймрийн хугацаа	Түймэрт өртсөн талбай			Нийт /га/
			Түймэр гарсан сар, өдөр	Түймэр унтарсан сар, өдөр	Ой /га/	Хээр /га/	
2018 он							
1	Ихтамир сумаас баруун зүгт 100 км Хөх нуур багийн нутаг “Жаргалантын улаан чулуутын таг” ой, хээрийн түймэр	N 47015’28 E 100038’34	2018.03.25. 05:56	2018.03.26. 16:48	3	57	60
2	Чулуут сумаас хойш 80 км Халуун ус багийн нутаг "Тээлийн даваа" гэдэг газар ойн түймэр	N 474850’128 E 995538’0	2018.06.15. 19:10	2018.06.17. 10:30	10		10
3	Булган сум Тамир багийн нутаг "Дунд ам" гэдэг газар хээрийн түймэр	N 4702528500 E 101017412	2018.10.17 16:38	2018:10:17 18:30		8	8
2019 он							
4	Цэнхэр сум		2019.10.17	2019.10.17	3		3
5	Ихтамир сум		2019.11.04	2019.11.04		30000	30000
2020 он							
6	Булган сумын “Тамир” багийн 2-р баг “Их тээл” гэдэг газар /аймгийн төвөөс баруун урд зүгт 25 км-т, сумын төвөөс зүүн зүгт 15 км-т/	N 49081'07.78", E 113031'23. "	43914	43914		10	10
7	Булган сумын Тусгалт багийн “Улиастай хэсэг мод” гэдэг газар /аймгийн төвөөс баруун урд зүгт 80 км, сумын төвөөс баруун урд зүгт 45 км-т/	N 47009' 28.03 E 100056' 03.17	43927	43928	50		50
8	Батцэнгэл сумын Баян-Уул багийн “Агьтын худаг” гэдэг газар /аймгийн төвөөс зүүн зүгт 75 км, сумын төвөөс баруун зүгт 60 км-т/ ойн түймэр гарч байна гэсэн дуудлагыг 2020.04.22-ны өдрийн 14:47 цагт хүлээн авсан.	N 47.58.42 E 101.58.20	43943	43944	2		2
9	Ихтамир сум Эрдэнэтолгой багийн “Тарианы мухар” гэдэг газарт Ойн гал түймэр	N 47031.002 E 101015.086	43947	43948	6		6

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

10	Чулуут сумын Халуун ус багийн “Мухар” гэдэг газар ойн түймэр гарч байна гэсэн дуудлагыг 2020.04.28-ны өдрийн 09:00 цагт хүлээн авсан.	47.679843 N, 100.28903 E	43949	43952	20		20
11	Цахир сумын Баянбулаг багийн “Бөөрөг дөрөө хангинах” гэдэг газар ойн түймэр гарч байна гэсэн дуудлагыг 2020.04.28-ны өдрийн 18:10 цагт хүлээн авсан.		43949	43952	7	13	20
12	Булган сумын Тусгалт багийн “Улиатай” гэдэг газар ойн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 2020.04.28-ны өдрийн 21:15 цагт хүлээн авсан.	47.161393 N, 100.90301 E	43949	43958	2400		2400
13	Эрдэнэбулган сумын 5-р багийн “Онгоны ам” гэдэг газар /аймгийн төвөөс зүүн зүгт 10 км-т/ ойн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 2020.04.30-ны өдрийн 15:35 цагт хүлээн авсан.		2020.04,30	43954	10		10
14	Цэнхэр сумын Цэнхэр багийн “Халзангийн даваа” гэдэг газар /сумын төвөөс баруун урд зүгт 50 км-т, аймгийн төвөөс урд зүгт 65 км-т/ ойн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 2020.05.03-ны өдрийн 18:10 цагт хүлээн авсан.		43954	43956	10		10
15	Ихтамир сумын Хан-Өндөр багийн “Халтар ангархай” гэдэг газар /аймгийн төвөөс баруун хойд зүгт 55 км, сумын төвөөс баруун зүгт 30 км-т/ ойн түймэр гарч байна гэсэн дуудлагыг 2020.05.16-ны өдрийн 14:15 цагт хүлээн авсан.	48°36'14"N 111°36'30"E	5.2020.16	43968	2		2
16	Жаргалант сумын Асайт багийн “Өвөрчингистэйн салхи муут” гэдэг газар /аймгийн төвөөс хойд зүгт 218 км, сумын төвөөс зүүн зүгт 50 км-т/ ойн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 2020.05.21-ны өдрийн 14:25 цагт хүлээн авсан.	N 48° 34' 05" E 100° 35' 46"	52020..21	43975	25		25

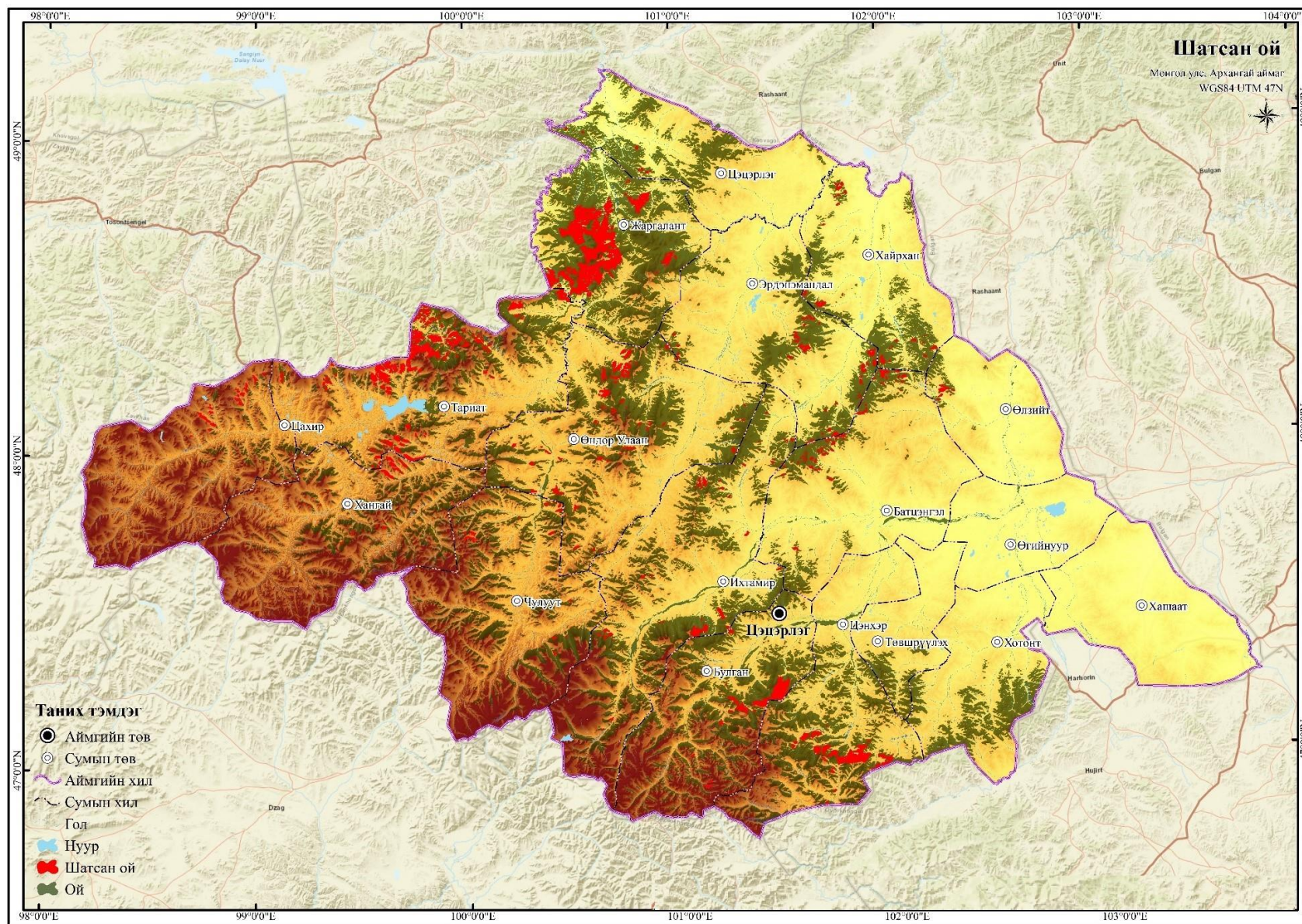
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

17	Булган сумын Баянбулаг багийн “Олон нүүр” гэдэг газар /аймгийн төвөөс урд зүгт 70 км, сумын төвөөс зүүн зүгт 50 км-т/ ойн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 2020.05.21-ны өдрийн 15:20 цагт хүлээн авсан.	N 47° 14' 33" E 101° 25' 31"	43972	43974	10	10
18	Цэнхэр сумын Буйлан багийн “Эмээлт цохио” гэдэг газар /аймгийн төвөөс зүүн зүгт 36 км, сумын төвөөс зүүн хойд зүгт 16 км-т/ хээрийн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 16:35 цагт хүлээн авсан.		2020.11:02:00	2020.11:02:00	4	4
2021 он						
19	Ихтамир сумын Борт багийн “Товгор” гэдэг газар /аймгийн төвөөс баруун хойд зүгт 25 км, сумын төвөөс баруун хойд зүгт 25 км-т/ 2021.10.16-ны 15:00 цагийн орчимд хээрийн түймэр гарсан тухай мэдээллийг 16:20 цагт хүлээн авсан.	N 47069'44.2 E 100097'93.4	44485	10.16	7	7
2022 он						
20	Хотонт сумын Хөөвөр багийн “Шар булгийн давааны өвөр” гэдэг газар /сумын төвөөс баруун хойд зүгт 25 км-т, аймагийн төвөөс зүүн урд зүгт 65 км-т/ ойн хээрийн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 2022.04.01-ны өдрийн 13:20 цагт хүлээн авсан.	N 47023.52.7 E 101010.34.5	44652	2022.04.01-ний өдрийн 16:00 цагт бүрэн унтраасан.	7	7
21	Чулуут сумын Хүрмэн багийн “Модтой анаг” гэдэг газар /сумын төвөөс баруун зүгт 45 км-т, аймагийн төвөөс баруун хойд зүгт 220 км-т/ хээрийн түймэр гарсан тухай дуудлагыг 2022.04.30-ны өдрийн 16:52 цагт хүлээн авсан.	N 47° 14' 49.704" E 100 °01' 704"	44681	2022.04.30-ны өдрийн 18:10 цагт бүрэн унтраасан.	150	150
22	Цэнхэр сумын Цэнхэр багийн “Ширдгийн гол” гэдэг газар /аймгийн төвөөс баруун урд зүгт 120 км, сумын төвөөс баруун урд зүгт 90 км-т/ ойн түймэр гарсан тухай		2022.09:28	2022.10.01-ны өдрийн 15:50 цагт түймрийг бүрэн унтраасан	4	4

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

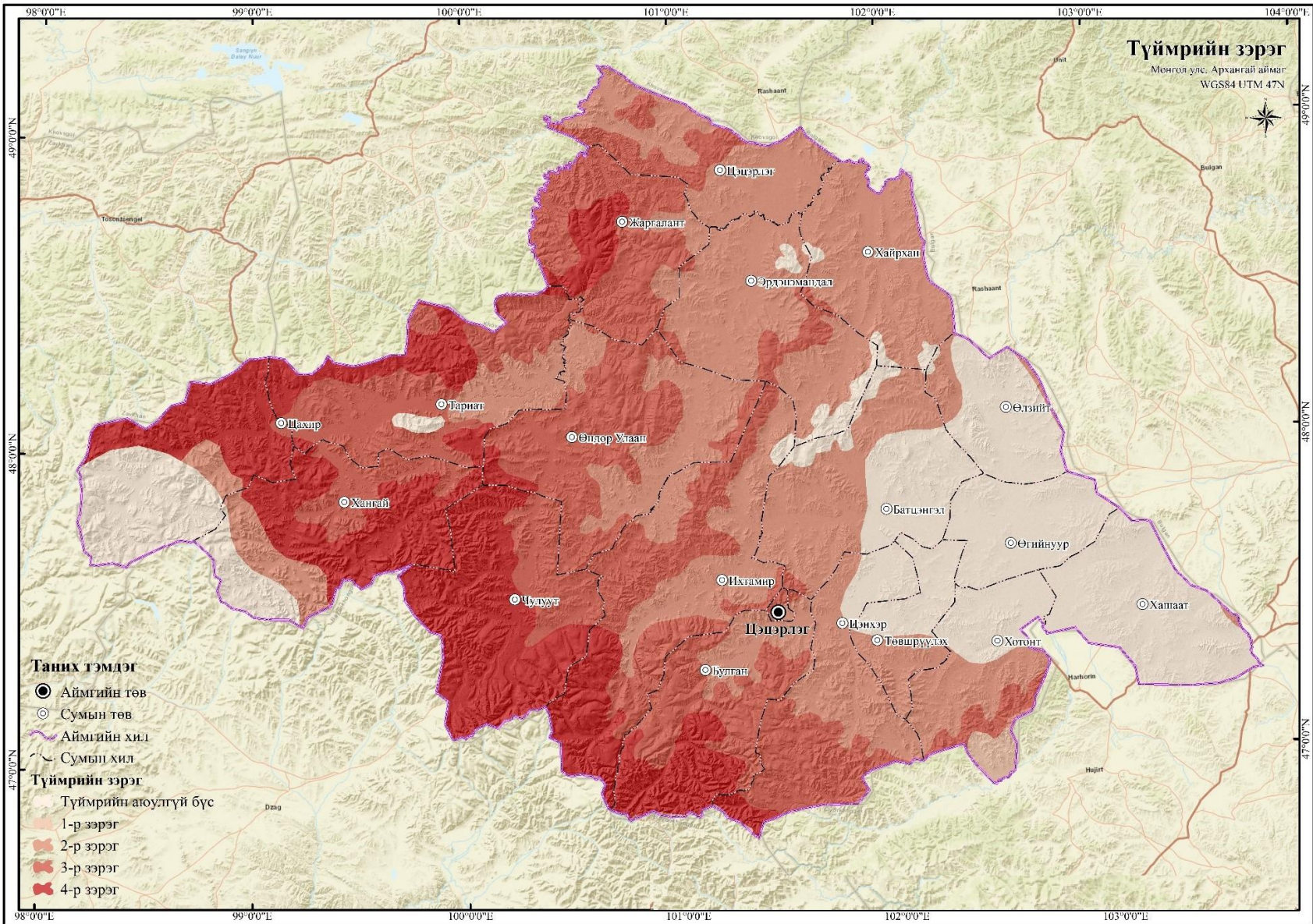
	дуудлагыг 09:28-ны 12:30 цагт хүлээн авсан.						
--	--	--	--	--	--	--	--

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 49. Шатсан ой

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 50. Газар нутгийн түймрийн зэрэг

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Ойг хамгаалах арга хэмжээнд ойг гал түймэр, хөнөөлт шавж, өвчнөөс сэргийлэх, тэдгээртэй тэмцэх, хууль тогтоомжийн биелэлтэд, хяналт тавих, хүний үйл ажиллагааны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах, ойн хэвийн өсөлт, нөхөн сэргэлтийг хангах, удмын санг хамгаалах ажил хамаарна.

А.Байгаль хамгааллын талаар:

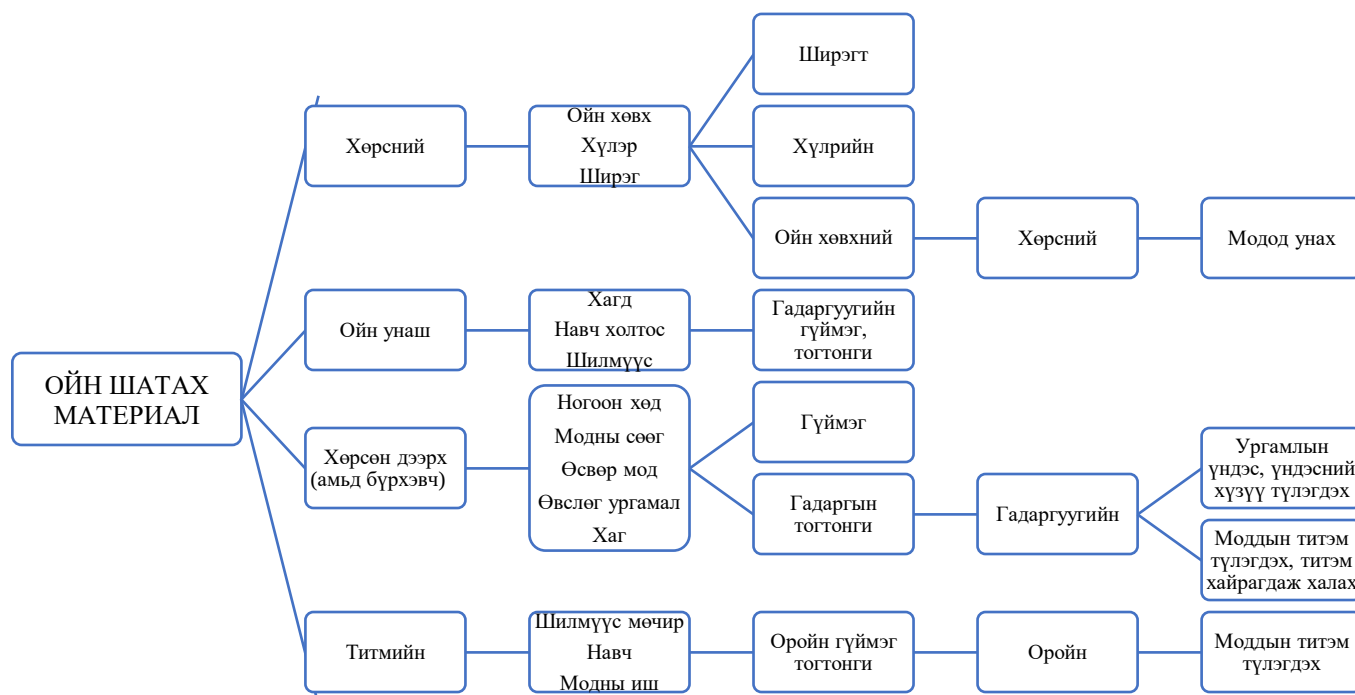
Тус аймгийн ойн санд хууль бус мод бэлтгэл, жимс, эмийн ургамал түүх, ашигт малтмал олборлох, түймрийн аюултай улиралд ойд зорчих, аялал зугаалга хийх зэрэг байгаль хамгааллын талаарх зөрчлүүд байнга гарч байгаль хамгаалах ажилд ихээхэн хүндрэл учруулдаг. Байгаль хамгаалагчдад зөвхөн ойн санг харж хамгаалахаас гадна газрын хэвлий, ан амьтан, байгалийн бусад баялгийг хамгаалах үүрэг давхар ногддог.

Б. Ойн түймэр түүнээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах арга хэмжээ:

Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн уур амьсгалын дулааралт, цөлжих, хуурайших үзэгдэл давтагдсан, хур тунадас багассан зэргээс түймэр гарах, тархах таатай байгалийн нөхцөлийг бүрдүүлж ойн түймрийн давтамж ихсэж удаа дараа гарах болсон. Энэ байдалд хүний зохисгүй үйл ажиллагааны нөлөөгөөр гарч буй тохиолдлын бус түймэр зонхилж байна. Түймрийн аюул гэдэг нь түймэр гарах боломж бүрдүүлэх байгалийн нөхцөлийн тухай ойлголт бөгөөд ойн онцлогоор нөхцөлдсөн байгалийн шинж төрх ба цаг уурын нөхцөлөөр илэрдэг. Ойн түймрийн аюул түүний тархалтыг зарим өвслөг ургамлын галд өртөх шинж чанараар тайлбарладаг. Хөрсөн бүрхэвчийн олон янз байдал нь галын аюулын зэрэгт төдийгүй түймрийн тархалтын хурданд нөлөөлдөг. Ургамлын галд тэсвэрлэх чадавхад байгалийн чийгшил их нөлөөтэй байдаг. Ойн түймэртэй тэмцэх менежментийн төлөвлөлтийг хийхдээ дараах нарийвчилсан судалгааг явуулах шаардлагатай. Үүнд :

Өөрийн аймагт гарч байсан ойн түймрийн судалгааг гаргаж анализ хийх:

- Хэд хэдэн онуудад түймэр гарч байсан энэ нь тухайн оны цаг агаарын нөхцөл байдалтай ямар холбоотой байгаа, түймрийн давтамжийн дундаж тоо, ямар бүс нутагт хамгийн ойр давтамжтай байгаа зэргийг тогтоох
- Жил бүрийн гал түймэр гарч эхэлж байсан ба дуусаж байсан хугацааг судалж түймрийн аюултай хугацааг бүс бүрээр тогтоох
- Мөн доорх “Цаг уурын нөхцөлөөр тогтоосон түймрийн аюулын үнэлгээ” “Ойн түймрийг илрүүлэх ба урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг түймрийн аюулын ангиар төлөвлөх”, шатах материалын үнэлгээ, ойн түймрийн асалтын эрчим зэргийг ашиглаж өөрийн аймгийн ойн санд хэрэгжүүлэх түймрийн менежментийг хийх хэрэгтэй.

Схем 2. Шатах материалын ангилал

Ойн шатах материалыг тогтоосноор ямар төрлийн шатах материал ихтэй ойд ямар хэлбэрийн түймэр гарвал ойд ямар хохирол учруулж болохыг урьдчилан тооцоолох боломжтой.

Асалтын эрчмийг бүс нутаг бүрээр зөв тогтоосноор түймрийг унтраах явцад ямар цагуудад тэмцэх нь илүү үр дүнд хүрч болох арга тактикийг зөв сонгоход чухал ач холбогдолтой.

Хүснэгт 48. Асалтын эрчим

Асалтын эрчим	Хоногийн цагууд
Өндөр	12-18
Дунд	06-12 : 18-22
Бага	22-06

Ойн түймрийг илрүүлэх арга зам:

Монгол орны түймрийг илрүүлэх арга зам:

Ойд гарсан түймрийг тэлж тархахаас өмнө аль болох эрт олж илрүүлэх нь түймэртэй тэмцэх ажлын хөдөлмөр зохион байгуулалтыг хөнгөвчилж, түймрийг унтраах үйл ажиллагаа хялбар дөхөм болгоно. Ойн түймрийг илрүүлэх гэдэг бол тухайн түймрийн байрзүйг зөв тооцож тодорхойлох, гарсан түймрийн голомтуудыг олж тогтоохыг хэлнэ. Монгол орны нөхцөлд тохирсон ойн түймрийг илрүүлэх үйл ажиллагааны журмыг боловсруулж мөрдөх шаардлагатай байгаа юм. Улсын хэмжээнд мөрдөж байгаа нэгдсэн журам байхгүйгээс орон нутагт түймрийг илрүүлэх үеийг оройтуулж цаг хугацаа алдан түймрийг газар авхуула явдал их байна. Түймэр нэвтрүүлэх үе гэж түймэр гарч эхэлснээс хойш түүнийг илрүүлэх хүртэл өнгөрсөн цаг хугацаа.

Ойн түймрийг илрүүлэх арга хэрэгсэл:

Уулын нөхцөлд гарсан ойн түймрийг өдрийн цагт утааны харагдалтаар, шөнө бол галын дөлний үзэгдэлтээр, хөрсөн доорх түймрийг тусгай зориулалтын багаж хэрэглэн илрүүлэх аргууд байна. Манай нөхцөлд илрүүлэлтийн эдгээр аргуудыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг түймрийн харуулын цамхаг, газрын ба агаарын эргүүлийг ашиглах байдлаар зохион байгуулж болно.

Түймрийн харуулын цамхаг:

Түймрийн харуулын цамхаг гэдэг бол ойд гарсан түймрийг илрүүлэх зорилгоор тухайн газар нутгийн орчин тойрноо ажиглахын тулд өндөрлөг газар байгуулсан өндрийн байгууламж юм. Ийм цамхгийг мод, төмөр зэрэг барилгын бүхий л материалыг ашиглан хийж болно. Жил бүр ойн түймэр их гардаг, түймрийн аюул ихтэй нутагт ой аж ахуй байгууллага болон тус ойг түрээсээр ба хамтран эзэмшигч нар түймрийн ажиглалтын цамхгийг байгуулж харуулыг томилж ажиллуулах хэрэгтэй.

Модоор хийсэн цамхаг бол харьцангуй богино хугацаанд ашиглагдах бөгөөд практикаас үзэхэд 10 жилээс хэтрэхгүй байна. Уулын биш харьцангуй тэгш газрын ой доторх цамхгийн өндөр 25-35 метр байж болно. Түймрийн харуулын цамхгийн хэлбэр нь дөрвөн өнцөгт пирамид маягтай байна. Түүний газарт байрлах суурийн үндсэн хэмжээ 5:5х5.5 метр, ажиглалт хийж зогсох талбайн хэмжээ 3х3 метр байх бөгөөд харуулын ажиглалт хийх байрны дээвэр, ханыг шилэн металиар хийвэл зохистой байдаг.

Цамхгийн шалнаас дээш 1 метр хүртэлх хажуу ханыг банз, модоор хийсэн хашлагатай, 3 метр тутамд гишгэлтийн тавцан шаттай байлгах зэрэг үндсэн шаардлага тавигдана. Цамхгийг хүчтэй салхи шуурганд бат, бөх болгох үүднээс түүний газарт байгуулсан суурь нь нэг ам метрт 35 кг-с доошгүй даацтай байхаар тооцож бетонон хучлагаар бэхлэгдсэн байх зэрэг нөхцөлийг тусгана. Харуулын ойн цамхгийг шилмүүст ойн захаас 50 метр, навчит ойгоос 20 метрээс холгүй зайд байрлуулна.

Харин уулын ойд хамгаалж буй нутаг дэвсгэрийн нэлээд өндөрлөг газарт, газраас дээш 10 метр хүртэл, түүнээс бага өндөрт ч байж болно. Цамхаг хоорондын зай ойролцоогоор 10-12 км-ээс холгүй байх нь харуулын үйл ажиллагааг хөнгөвчилнө. Ажиглалтын цамхагт байрзүйг тодорхойлогч өнцөг хэмжигч, хамгаалагдсан нутгийн план зураг, богино долгионы холбооны хэрэгсэл, дуран, цаг зэрэг багажаар хангагдсан байхаас гадна бүртгэлийн дэвтрийг харуул байнга хөтөлж тэмдэглэл хийнэ.

Нэг цамхагт 8-15 мян.га талбай оногдож байхаар тооцож байрлалыг сонговол оновчтой. Төмрөөр хийсэн цамхаг 30 жил хүртэлх хугацаанд ашиглагддаг гэж тооцдог.

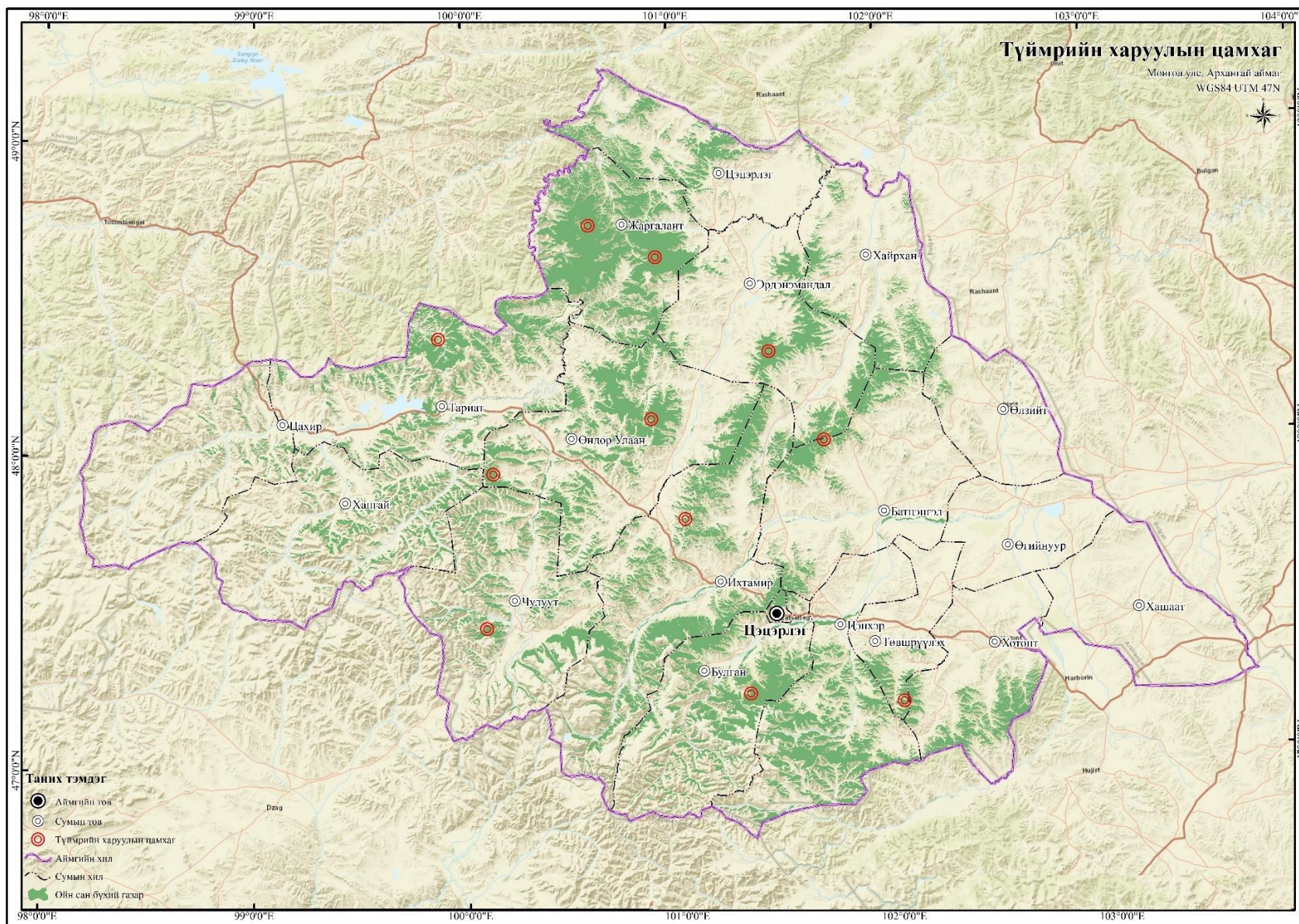
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд 11 байршилд түймрийн харуулын цамхагийг төлөвлөв.

Хүснэгт 49. Түймрийн харуулын цамхагийн байршил

№	Сумын нэр	Газрын нэр	Х	У
1	Төвшрүүлэх	Асгат уул	102° 02' 10.4" E	47° 11' 15.8" N
2	Жаргалант	Их цагаан уул	100° 36' 13.6" E	48° 43' 28.7" N
3	Өндөр-Улаан	Овгор улаан уул	100° 53' 11.5" E	48° 06' 20.9" N
4	Өндөр-Улаан	Байц уул	100° 07' 59.2" E	47° 56' 21.2" N
5	Жаргалант	Жаргалант уул	100° 55' 23.7" E	48° 37' 11.7" N
6	Эрдэнэмандал	Тээлийн нуруу	101° 27' 13.4" E	48° 18' 40.9" N
7	Тариат	Шаргалантын толгой	99° 52' 42.7" E	48° 22' 14.3" N
8	Булган	Шар булуу уул	101° 19' 19.6" E	47° 13' 34.1" N
9	Батцэнгэл	Байшийт уул	101° 42' 07.3" E	48° 01' 31.7" N
10	Чулуут	Их цохиотын ам	100° 05' 37.0" E	47° 26' 56.3" N
11	Ихтамир	Цогт хайрханы ам	101° 02' 11.0" E	47° 47' 10.7" N

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 51. Түймрийн харуулын цамхагийн төлөвлөлт

Газрын эргүүл:

Газрын эргүүлийг ойн түймрийг илрүүлэх, түймэр гарахаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор түймрийн аюултай улирлын хугацаанд зохион байгуулна. Газрын эргүүл гэж ойн түймрийг илрүүлэхийн тулд хамгаалагдсан нутагт түймрийн аюултай улирлын хугацаанд авто машинтай ба морьт эргүүлийг тодорхой маршрут, тогтоосон цагаар явуулын ажиглалт хийхийг хэлнэ. Манай нөхцөлд ийм эргүүлийг морь, авто машин, мотоцикл, зарим үед моторт усан завь зэрэг тээврийн хэрэгсэл ашиглан хийх боломж бий. Газрын эргүүлийн нэг удаагийн маршрутын зай нь мориор явахад 25 км хүртэл, мотоцикл, авто машинаар 50-100 км байна. Энэ эргүүл нь хамгийн их түймрийн аюултай тодорхой бүс нутгаар, өөр хоорондоо богино долгионы холбоогоор холбоо барьж бие биедээ мэдээлэл дамжуулах маш тодорхой зохион байгуулалттай ажиллах үүрэгтэй.

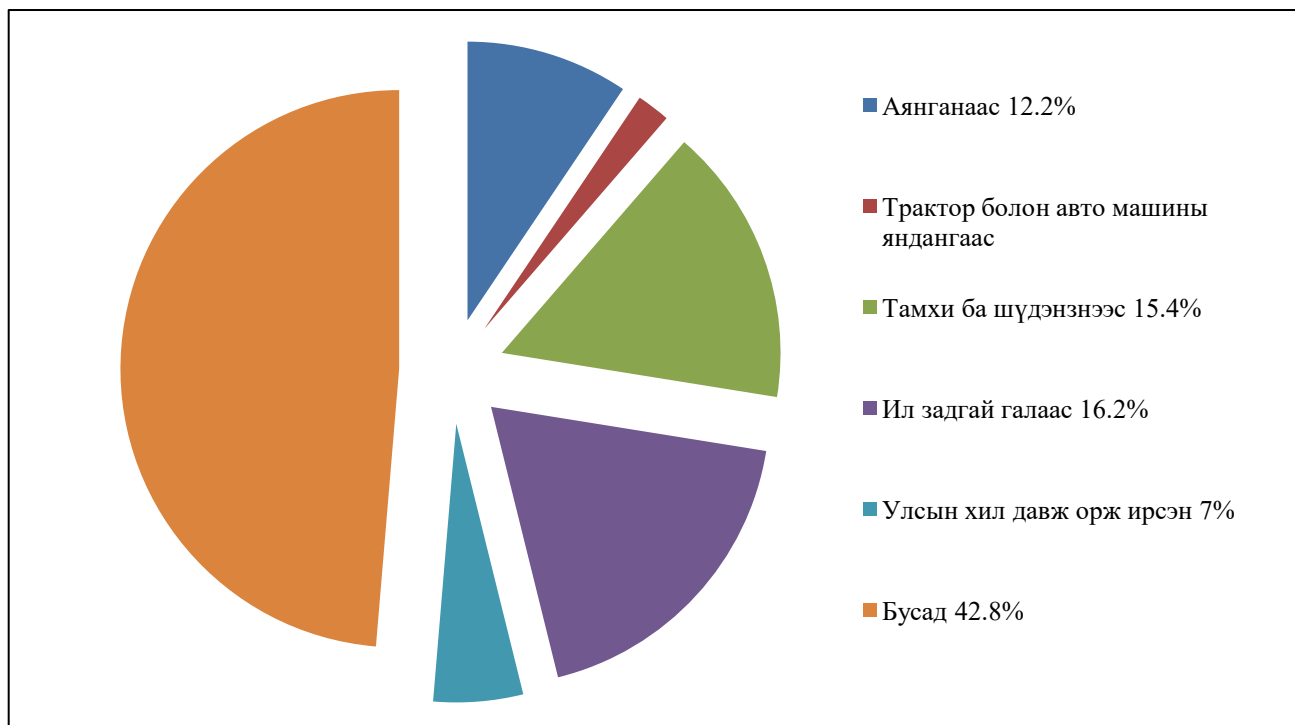
Агаарын эргүүл:

Нисэх хэрэгслийг ашиглах үндсэн дээр түймрийг илрүүлэх, тэмцэх ажлыг зохион байгуулна. Агаарын эргүүл гэж түймрийг илрүүлэх, ажиглалт хийх зорилгоор ой бүхий нутагт нисэх хэрэгслийг ашиглан хийх эргүүлийн тогтмол нислэг.

Манай нөхцөлд томоохон гол, мөрний сав дагуух ойн бүс нутгаар нисэх онгоц, харин нэлээд өндөрлөг уул, нуруу, алслагдсан ой бүхий нутгаар нисдэг тэргийг ашиглан түймрийн аюултай нутагт графикийн дагуу эргүүлийн нислэгээр ажиглалт хийн түймрийг илрүүлэх боломж бий. Түймрийн ажиглалтын цамхаг ба ойн замын сүлжээгүй нөхцөлд агаарын эргүүлээр түймрийг илрүүлэх нь хамгийн үр дүнтэй. Сүүлийн үед энэ чиглэлийн голлох мэргэжилтнүүд замын сүлжээ сайтай, хүн амын нутагшил ихтэй бүс нутгаар агаарын хамгаалалтыг хийх нь төдийлөн таатай биш гэж үзжээ.

Зайнаас тандах арга:

Сүүлийн жилүүдэд манай орны ой хээрийн түймрийг илрүүлэхэд сансрын хиймэл дагуулын мэдээллийг өргөнөөр ашиглан түймрийн байрлал, талбайн тархалтыг зогсоож байна. Энд Америкийн цаг уурын NOAA хиймэл дагуулын мэдээг ашигладаг. Өмнөх жилүүдэд гарч байсан түймрийн үндсэн шалтгааныг тодруулан түүнд дүн шинжилгээ хийх нь түймрийг илрүүлэх арга, хэрэгслийг богино хугацаанд зардал багатай тараан байрлуулах менежментийн зохицуулалтыг бүрдүүлж, урьдчилан сэргийлэх ба илрүүлэх арга хэмжээний төлөвлөлтийг бодитой сайтар төлөвлөх анхдагч үндэслэл болж өгдөг. Монгол оронд сүүлийн жилүүдэд гарсан түймрийн шалтгааныг авч үзвэл:

Диаграмм 4. Монгол оронд сүүлийн жилүүдэд гарсан түймрийн шалтгаан

Ойн түймрийн тархалтаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ:

Ойн түймрийн тархалтаас урьдчилан сэргийлэх гэдэг нь ойн түймрийн захын давшилтыг хааж зогсоох зорилгоор урьдчилан байгуулсан саад юм.

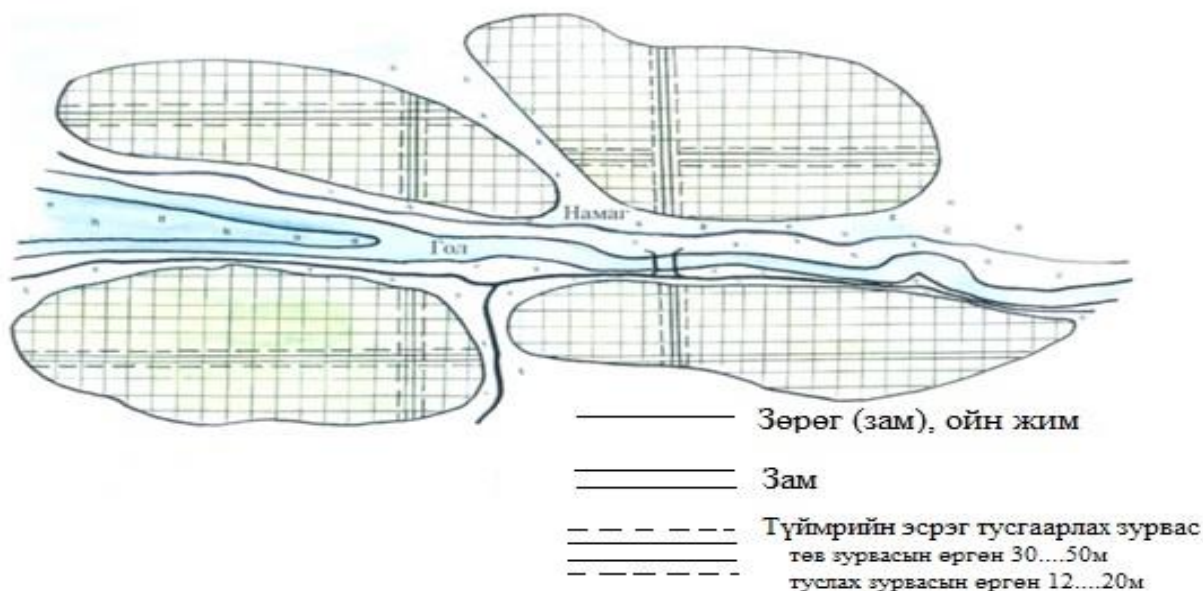
Энэ арга хэмжээний хүрээнд нэг талаас ой, модны түймэрт тэсвэрлэх чадавхыг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн арга хэмжээ болох ой цэвэрлэх арчлахаас эхлээд ойн чанар чансааг сайжруулахад чиглэсэн шинжлэх ухааны үндэслэлтэй арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолт хийж ой аж ахуйн арга хэмжээг мэргэжлийн түвшинд гүйцэтгэх, нөгөө талаас түймрийн эсрэг ойг зохион байгуулах, ойд гарсан түймрийн тархалтыг хязгаарлах, зогсоох, саад хаалт байгуулах, усан ба замын сүлжээг зохицуулах зэрэг олон талт үйл ажиллагаа явагдана.

Ойтой харьцаж буй байгууллага, аж ахуйн нэгж бүрийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд түймрийн эсрэг ойг зохион байгуулах тухай бие даасан бүлэг тусгагдсан байх тусгагдсан байх ёстой. Энд нэн түрүүнд сүүлийн 5-10 жилийн түймрийн тухай тоон мэдээллүүдийг нэгтгэн шинжилсний үндсэн дээр ойн талбайн түймрийн аюулын хэмжүүрийг боловсруулах зэрэг ажил орно.

Үүнийг мэргэжлийн байгууллага хүмүүсийн тусламжтайгаар хийнэ. Мөн тухайн бүс нутагт гарсан ой, хээрийн түймрийн зураг, түймэр унтраахад дайчлагдах тээврийн хэрэгсэл, механизм, багаж, тоног төхөөрөмжийн бүртгэл, хөдөлмөр зарцуулалтын тооцоо, ойг хамгаалах төсөл, тайлбар бичиг зэргийг бэлтгэсэн байх нь тухайн байгууллагын ойн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, нэгэнт гарсан түймрийг унтраахад гарах цаг хугацаа, зардал хэмнэх ач холбогдолтой.

Хаалт, саад:

Ойн түймрийн тархалтыг зогсоох, тэмцэх зорилгоор тусгай зориулалтын хаалт, саадууд байгуулахыг түймрийн эсрэг ойг зохион байгуулах гэж нэрлэнэ. Ийм хаалт, саадуудыг зориудаар хийсэн (харлуулсан зурвас, түймрийн эсрэг зааглалт, халхавч зэрэг) ба байгалийн (гол, нуурын эрэг, уулын хяр, түймрийн аюул багатай ойн ба ойн биш талбай) гэж ялгана. Зориудын ба байгалийн саадуудыг аль болохоор өөр хоорондоо холбогдсон битүү хаалт маягтай болгож 2-12.0 мянган га-гаас ихгүй талбайд зохион байгуулахад хамгийн зохистой хэлбэр байдаг.

Зураг 52. Түймрийн эсрэг байгалийн ба хиймэл саадууд

Ингэж сайтар зохион байгуулсан зориудын ба байгалийн хаалтууд нь түймрийн тархалтыг хязгаарлах, түүнийг газар авхуулахгүй богино хугацаанд унтраах боломж бүрдүүлэх зэрэг сайн талтай.

Ялангуяа ихээхэн ашиглагддаг ойд түймрийн хаалт, саадуудыг тусгайлан байгуулах нэн шаардлагатай. Ийм хаалт саад сайтар зохион байгуулсан газрын ой түймрээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг хөнгөвчлөх бөгөөд түймрийн хор уршгийг бууруулах зардлыг хэмнэх зэрэг ач холбогдолтой.

Харлуулсан зурвас:

Хөрсний өнгөн хэсгийг эрдсийн давхарга хүртэлх бүх шатах материалыг бүрэн зайлуулж хагалсан газрыг харлуулсан зурвас гэнэ.

Зураг 53. Харлуулсан зурвас

Манай уулын нөхцөлд зурвасын өргөн дунджаар 1.5-3 метр, ойн захаас 10-20 метр зайтай, зонхилох салхины чиглэлийн хөндлөн байх зэрэг нөхцөлийг тооцож байгуулна. Зурвасын уртыг хязгаарлахгүй бөгөөд жил бүр арчилгаа хийнэ. Залуу ба нас гүйцсэн ойг өөр хооронд нь ийм зурвасаар тусгаарлаж болно.

Зурвасыг барилга байшин, ойг агуулах бүхий ойтой нутгийн захаар, үнэт үүлдрийн модод, зулзаган шилмүүст ой, ойжуулсан талбайн захаар, зам дагуух шилмүүст ой, түр амрах, тамхилах зорилгоор очдог газрын орчмоор тус тус татна. Харлуулсан зурвасыг бага эрчимтэй гадаргуугийн түймрийн тархалтыг хязгаарлах, зогсоох, хүчтэй гадаргуугийн ба оройн түймрийн эсрэг угтуулан гал тавьж унтраах түшиц газар болгон ашиглана.

Энэ зурваст жил бүр арчилгаа хийнэ. Харлуулсан зурвасыг ПЖЛ-70, ПЖП-135, ПЖЛН-500, ЛЖН-600 анжсаар хийнэ.

Түймрийн эсрэг зааглалт:

Түймрийн эсрэг зааглалт гэж модлог ба өвслөг ургамалгүй 30-50 метр өргөнтэй, хөрсний гадаргуу дээрх шатах материалыг зайлуулан зурвасласан газрыг хэлнэ. Түймрийн эсрэг үндсэн зааглалттай зэрэгцүүлэн завсрын буюу хажуугийн зурвасан зааглалт байгуулж болно. Түүний өргөн 10-20 метр байх бөгөөд зааглал бүрийн дундуур харлуулсан зурвасыг татаж болно.

Түймрийн эсрэг зааглалт нь ойн хөрсөн дээрх гадаргуугийн түймрийн тархалтыг хязгаарлагч хаалт болдог ач холбогдолтой. Ийм зааглалтыг хавар эрт хийж, зун нь сэргээн шинэчилж, трактор, машин чөлөөтэй явахад зориулан цэвэрлэж байх хэрэгтэй.

Түймрийн эсрэг суваг:

Зураг 54. Хөрсний түймрийн тархалтыг зогсоох суваг

Ойн түймрийн эсрэг суваг гэж ойн хөрсний түймрийн захын тэлэлтийг зогсоох зориулалтайгаар ухаж гаргасан сувгийг хэлнэ. Ойн хөрсний түймэр түүний тархалтыг зогсоох зориулалттай түймрийн эсрэг сувгийг эхний ээлжид хамгийн үнэт тооцогдох ой, модыг тойруулан татна. Сувгийн амсрын өргөн 1.3 – 1.5 метр, ёроолын өргөн 0.3 метр хүртэл байх ба гүнзгийг хөрсний эрдсийн давхраа хүртэл ухна. Сувгийг байгуулахдаа суваг гаргагч хүрз, бульдозер зэргийг ашиглана.

Түймрийн эсрэг халхавч:

Түймрийн эсрэг халхавчийг ойн оройн ба гадаргуугийн түймрийн тархалтыг зогсоох зорилгоор ойд хийнэ. Энэ нь түймрийн аюул ихтэй зулзаган модыг огтлох, хатанги, унанги модыг зайлуулах, ургаа модны үхмэл, хуурай мөчрийг цэвэрлэх зэрэг замаар хийнэ. Шилмүүст үүлдэр зонхилсон ойд навчит мод тарьж, ургуулах зэрэг нь түймрийн эсрэг халхавчийг хийж буй.

Түймрийн эсрэг ашиглах ойн замыг хамгийн их түймрийн аюултай ой бүхий нутаг руу түймэр унтраах багаж, хэрэгсэл, ажиллах хүч хүргэх автомашин, тээврийн хэрэгслийг аль болох саадгүй, түргэн хүргэх нөхцөлийг хангах зорилгоор байгуулж ашиглана. Ой доторх ийм замын өргөн 6м орчим байх, жилийн 4 улиралд машин техник саадгүй зорчиж явахаар бэлтгэгдэх, замын бартаа, эвдэрсэн хэсгийг тогтмол засах зэргээр байнгын ашиглалттай байлгавал ойн түймрийг цаг алдалгүй унтраах боломж бүрдүүлнэ.

Усан сан:

Ойн түймрийн усан сан гэж түймрийг унтраахад хэрэглэх зорилгоор жилийн дулаан улиралд ус хадгалах, хуримтлуулах байр сав юм. Түймэр унтраах үеэр хэрэглэх моторт ус татагч, түймэр унтраахаар төхөөрөмжлөгдсөн автомашин техник, хэрэгсэл зэргийг усаар цэнэглэх зорилгоор ойн гүнд усан сан байгуулна. Иймд усан сан нь автомашин, өөрөө явагч техникийн эргэлт, тойролт хийхэд тохиромжтой тэгш талбайд, хүрэлцээтэй усны нөөцтэй (100м^3 -ээс багагүй) байх шаардлагатай. Ойролцоогоор 400 га ой талбайд 1 усан сан байхаар тооцох ба усан сангуудын хоорондын зай 2 км-ээс хэтрэхгүй байх нь зохимжтой байдаг.

Арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээ бол ойн түймрийн аюулыг бууруулахад чиглэгдэнэ. Энд хүчтэй, салхи, шуурганы нөлөөгөөр мурийж тахийсан ба унанги, хатанги модыг хураах, түймрийн аюул ихтэй ойд цэвэрлэгээний огтлолт хийх, галын аюултай үйлдвэр, агуулах, ой доторх суурин газрууд зэргийн орчин тойрныг ээлж дараатайгаар цэвэрлэх ажлууд багтана. Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээний огтлолтын гэрэлжүүлэх, тохируулах, сийрүүлэх, завсрын гэсэн үндсэн 4 хэлбэрийг зөв оновчтой, ээлж дараатайгаар хэрэгжүүлбэл түймэр гарах, тархах нөхцөлийг зайлуулах төдийгүй ой, модны түймэр тэсвэрлэх чадавхыг сайжруулна.

Сургалт: Түймрээс урьдчилан сэргийлэх сургалт-хүмүүжлийн ажил бол хүүхэд, залуучууд, насанд хүрэгчдийн дунд ялангуяа ой модтой харьцдаг хэн бүхэнд түймрийн аюулгүйн дүрэм, журмыг сайтар ойлгуулахаас эхлэн хийгдэх учиртай. Сургалт- хүмүүжлийн ажлыг дараах үндсэн агуулгаар зохион байгуулах хэрэгтэй. Сургуулийн насны хүүхдүүдэд зориулсан сургалтын хөтөлбөрт:

- Эх орны байгалийн баялаг, түүнийг хайрлан хамгаалах тухай
- Түймрээс урьдчилан сэргийлэх тухай
- Гал, түймрийн сайн, муу тал
- Ой ба хээр хэрхэн шатдаг
- Түймрийн эрчим гэж юуг хэлэх

Түймрийн үр дагавар бидний нүдэн дээр хэрхэн харагдаж байгаа талаар ярилцах зэргээр хүүхдүүдэд мэдээлэл, танин мэдэхүйн цэгцтэй ойлголт өгөх хэрэгтэй.

Хувийн хэвшил болон үйлдвэр, аж ахуйн газруудад жил бүр түймрийн аюулын улирал эхлэхээс өмнө очиж гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх талаар тэдэнтэй ярилцах, ой руу зохион байгуулалтгүй олон хүн явуулахгүй байх, ойд амрах, зорчих эрхийг хязгаарлах, журамлах ажлыг хийх хэрэгтэй. Тухайн талууд одоо мөрдөгдөж буй гал, түймрээс сэргийлэх хамгаалах зөвшөөрлийн системийг дагаж мөрдөх болон түймрээс урьдчилан сэргийлэхэд шаардагдах үйл ажиллагаа явуулах, гэрээ байгуулах, хамтран ажиллах талаар харилцан тохиролцоно.

Энд гал, түймэр унтраах багаж хэрэгсэл бэлтгэх, бүх төрлийн зөвшөөрөгдсөн үйл ажиллагааг хийхдээ галын аюул, осолгүй явуулах асуудлыг тусгана.

1.2.5 Ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний арга хэмжээ

Аж ахуйн өндөр ач холбогдолтой үнэт төрлийн мод зонхилсон ойг бий болгох, нэгж талбайгаас ашиглах модны нөөц болон нэг модноос гарах хэрэгцээний хэсгийн гарцыг нэмэгдүүлж, модлогийн чанарыг сайжруулах, ойн техникийн болцын насыг богиносгох, ойд түймэр гарах, ойн хөнөөлт шавжийн голомт үүсэх тархах нөхцөлийг багасгах, ойн ус, хөрс хамгаалах болон бусад ашигт шинж чанарыг дээшлүүлэх зорилгоор явуулдаг ойн аж ахуйн хамгийн чухал арга хэмжээ юм.

Ойн сайн чанартай модонд өсөлт, хөгжилтийн тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэхийн тулд моддын титэм нийлэх үеэс эхлэн үндсэн ашиглалтын огтлолтын насанд хүртэл ойд арчилгаа хийх ёстой. Энд залуу болон дунд насны I-IV ангийн ой хамаардаг. Ойн нас, өтгөрлийг харгалзан үзсэний үндсэн дээр арчилгааг гэрэлжүүлэх, тохируулах, сийрүүлэх, завсрын гэсэн үндсэн 4 хэлбэрээр явуулах ба хэлбэр тус бүрийн зорилго, насыг тус бүрд нь тайлбарлаж хүснэгт 50-аар харуулав.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хүснэгт 50. Ойд хийх арчилгааны хэлбэр, зорилго тэдгээрийг хийх хугацаа

№	Арчилгааны хэлбэр	Зорилго	Арчилгаа хийх нас /жил/	
			Шилмүүст мод	Навчит мод
1	Гэрэлжүүлэх	Холимог ойд моддын зохистой бүрэлдэхүүнийг тогтоох, дан ширэнгэ ойд гэрлийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, моддын өсөлтийг түргэсгэх	20 хүртэл	10 хүртэл
2	Тохируулах	Гол төрлийн модны байрлалыг тохируулах, өсөлтийн нөхцөлийг сайжруулах, ойн бүрэлдэхүүнд орж байгаа модны төрлийн тоон харьцааг тохируулах	21-40	11-20
3	Сийрүүлэх	Ишний хэлбэр сайтай модыг сонгон үлдээж, модны титэм, иш зөв хэлбэржих, өсөлт нэмэгдэх, тохиромжтой нөхцөл бүрдүүлэх	41-60	21-40
4	Завсрын	Сайн модны цаг үеийн өсөлтийг эрчимжүүлэх, модны техникийн болцын насыг богиносгох	61 дээш	41дээш

Эх сурвалж: Байгаль орчин аялал жуулчлалын яам

Дээрх үзүүлэлтүүдийг тооцож арчилгаа хийх ойн талбай нөөцийг хэлбэр тус бүрээр нь гаргаж хүснэгтээр харуулав. Арчилгаа явуулах шаардлагатай га талбай бүхий 751296 м³ нөөцтэй ой байна.

Арчилгааг мэргэжлийн эрх бүхий байгууллагаар хийлгэж огтлолтоос гарч байгаа модонд сортиментийн ангиллыг нарийн хийж модлогийг бүрэн ашиглах хэрэгтэй.

Өнөөгийн байдлаар тус аймгийн ойн санд залуу ойд хийгдэх арчилгааны ажил огт хийгдэхгүй байна. Энэ нь сум орон нутгуудад төдийгүй аймгийн хэмжээнд ч энэ ажлыг гүйцэтгэх чадвар бүхий ойн мэргэжлийн байгууллага байхгүй байгаатай холбоотой.

Иймээс сум орон нутагт ойн аж ахуйн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх чадавх бүхий мэргэжлийн байгууллагуудыг байгуулах хэрэгтэй.

Мөн орон нутагт ойн аж ахуйн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн байгууллагуудыг энэ чиглэлийн ажилд мэргэшүүлж ажиллах шаардлагатай.

Хүснэгт 51. Арчилгааны огтлолтын түүвэр

Арга хэмжээний төрөл	Талбай /га/	Нийт нөөц /ш.м /	Огтлох нөөц /ш.м/
Тохируулах огтлолт	3669	179108	282348
Сийрэгжүүлэх огтлолт	3187	267697	
Завсрын огтлолт	2422	304491	
Нийт дүн	9278	751296	

Эх сурвалж: Байгаль орчин аялал жуулчлалын яам

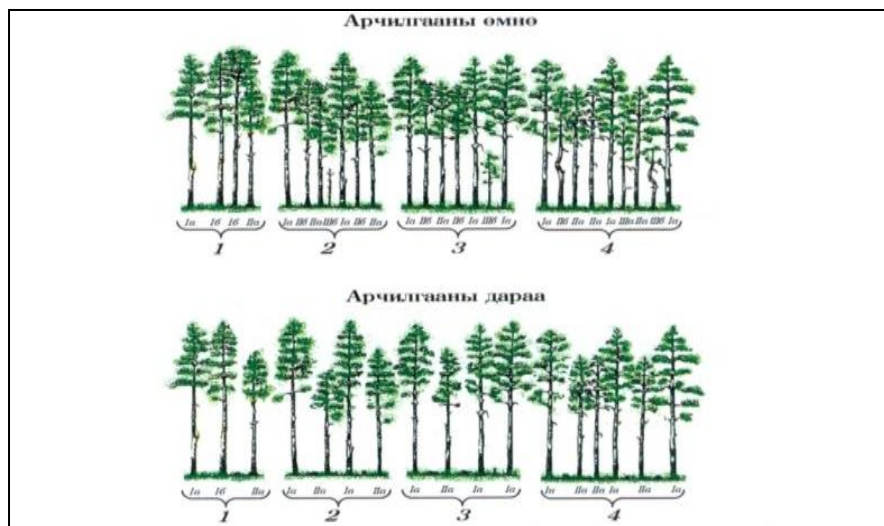
Арчилгааны огтлолт явуулах шаардлагатай 751296 шоометр нөөц бүхий ой байгаагаас тохируулах огтлолтоор 3669 га талбай, сийрүүлэх огтлолтоор 3187 га талбай, завсрын огтлолтоор 2422 га талбай бүхий нийт 282348 шоометр мод авч ашиглах боломжтой байна.

Ойн арчилгаа:

Залуужуулах арга:

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Арчилгааны энэ аргыг цэвэр бүрэлдэхүүнтэй нарс, гацуур, хус, улиангар ба бусад ойд гол төлөв хэрэглэнэ. Энэхүү арчилгааг явуулахад физиологийн хувьд хамгийн залуу, амьдрах чадвар сайтай, өвчин хортонд гэмтэж нэрвэгдээгүй ирээдүйд өндөр бүтээмжтэй болж чадахуйц гол төрлийн моддыг үлдээж арчилна. Харин физиологийн хувьд хөгширсөн, амьдрах чадвар муу, өвчин хортонд гэмтэж нэрвэгдсэн моддыг юуны өмнө огтолж авна. Сайн модонд Ia ба IIa ангийн моддыг хамруулна.

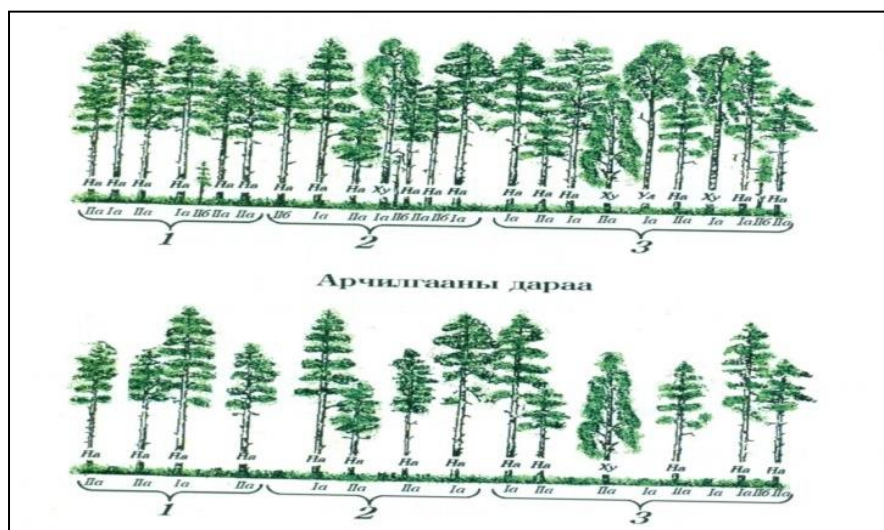
Зураг 55. Залуужуулах арчилгаа

Гол төрлийн буюу туслах
чанарын модонд Ша зарим
Па ба Пб ангийн моддыг
оруулна. Аж ахуйн ач
холбогдлоор хэрэгцээ бага
буюу авах модонд Ib, IIб,
IIIб ангийн моддыг
хамруулна. Иймээс
хэлбэршилт зөв, жигд
титэмтэй, ойн хөрсөн дээрх
түймрийн аюулыг бууруулах

сүүдэрлэлт нь жигд сайн байх ойг бий болгохын тулд Iб, IIб, IIIб, хааяа IIIа ангийн моддыг огтлон, Ia, IIа, IIIа ангийн моддыг ургуулахаар үлдээдэг (зураг 55). Залуужуулах огтлолтыг тухайн ойн анхны нөөцийн 30-40 хувиас хэтрүүлж болохгүй.

Энэ огтлолтын давтагдах хугацааг цэвэршүүлэлт-5 жилээс доошгүй, сийрүүлэлт-10 жил, хоорондын огтлолт 15 жилээр тогтоох бөгөөд тус ойн өтгөрлийг 0.7-оос бууруулж болохгүй.

Чөлөөлөх арчилгаа:

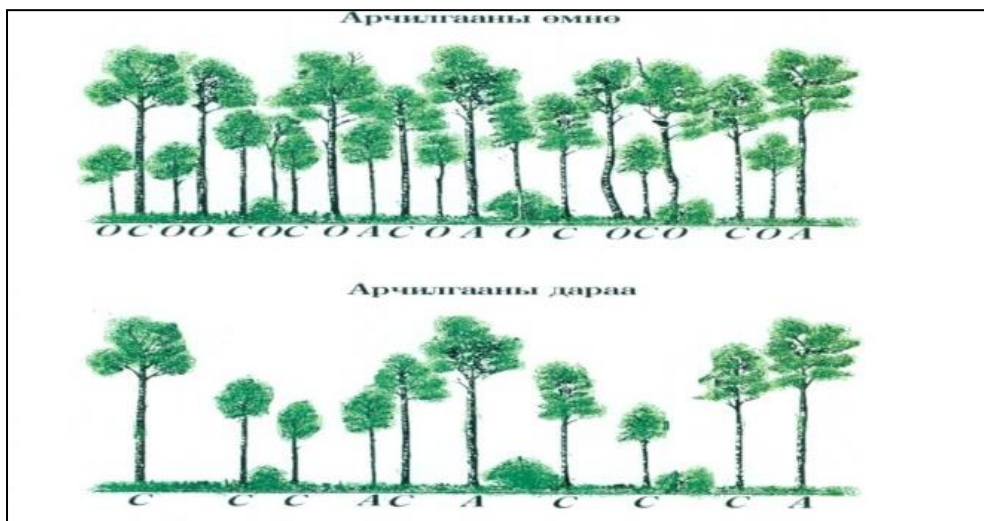
Зураг 56. Чөлөөлөх арчилгаа

Арчилгааны энэ
аргыг ихэвчлэн нарс, хус,
нарс-улиангар холимог ойн
гол төрлүүдийн моддын
өсөлтөд тохиромжтой
нөхцөл бүрдүүлэх, түүний
ишний хэлбэрийг
сайжруулах, амьдрах
чадварыг дээшлүүлэх, ойн
бүтээмжийг нэмэгдүүлэх
зорилгоор явуулна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Чөлөөлөх арчилгааны үед гол төрлийн сайн модны өсөлт, хөгжилтөд муугаар нөлөөлж байгаа 2-р зэргийн бүх модод болон гол төрлийн муу моддыг огтолно.

Хосолсон арчилгааны арга:

Зураг 57. Хосолсон арчилгаа

Арчилгааны огтлолтын энэ аргаар (том, дунд, жижиг) харилцан адилгүй хэмжээний моддыг гэрэлд жигд харьцаж байхаар огтлолт явуулан түүний үр дүнд шаталсан титэмтэй нийлмэл ой бий болгох

зорилго тавьдаг. Хосолсон аргаар огтлолт явуулахад тэнд ургаж байгаа бүх моддыг (харилцан нөлөөлөх, үйлчлэлцэх) био бүлэг болгон хуваана. Био бүлэгт хамрагдсан моддыг хамгийн сайн, ашигтай, огтлох гэж 3 ялгана. (Зураг 57.) Арчилгааны хосолсон огтлолтын үед ойн доод ба оройн хэсэгт хийх арчилгаа хамт хийгдэх тул гол төлөв нарс-гацууран холимог ойн бүрэлдэхүүн бий болгоход чиглэгдэнэ.

Үйлдвэрлэлийн ашиглалтын огтлолтын нас, огтлолтын арга

Огтлолтын нас – гэдэг нь ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулж болох хамгийн бага насыг хэлнэ. Огтлолтын насыг тогтоох үндэслэл нь болцын нас боловч ойн болцын нас дотроо байгалийн, тооны, техникийн, сэргэн ургалтын гэх мэт олон янз байна.

Тус аймгийн үйлдвэрлэлийн ашиглалтын огтлолтын насыг “Ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулах технологийн заавар”-ын 1.2-т заасны дагуу шилмүүст модонд 121, навчит модонд 61 жилээс дээш насаар тогтоов.

Огтлолтын арга - Ойд үндсэн ашиглалтын огтлолт явуулах технологийн зааврын 2-т “ашиглалтын бүсийн ойд газрын налуу хөрсний элэгдэл үүсэх нөхцөл, ойн бүрэлдэхүүн, насны бүтэц, өтгөрөл, үндсэн модны сэргэн ургалтын байдлаас хамааруулан түүвэрлэх буюу аажим огтлох аргаар мод бэлтгэнэ” гэж заасан байдаг.

Түүвэрлэх огтлолтыг янз бүрийн насны мододтой ойд явуулах бөгөөд ойн өтгөрлийг 0.5-аас доош оруулахгүйгээр болц гүйцсэн хөгшин модыг түүвэрлэн огтолно.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Энэ огтлолтоор ойн өтгөрлийг 0.5-аас бууруулахгүйгээр тухайн талбайн болц гүйцсэн хөгшин ойн нөөцийг 15-30 хувийн эрчимтэй 20-30 жилийн давтамжтайгаар модыг жигд сийрүүлэн огтолдог.

Мод бэлтгэлийн технологи – огтлолтын үед мод бэлтгэх талбайг дунджаар 30-35 метр өргөн булхайн хэсгүүдэд хувааж, тэдгээрийн голоор 4-5 метр цагаалгын зам гаргана. Булхайн хэсэг дээрх модыг цагаалгын замын дагуу 5-35 хэмийн өнцгөөр үзүүрээр нь замруу чиглүүлж унагаад мөчирлөсний дараа үзүүрээр цагаална.

Мод бэлтгэлийн ажлыг гүйцэтгэхдээ өсвөр модыг хамгаалсан арга технологи хэрэглэх ба огтлолтын дараагаар ой байгалийн аясаараа нөхөн сэргэх нөхцөл боломж бүрдсэн байх ёстой.

1.2.6 Ойн дагалт баялаг

Байгалийн баялаг түүний дотор ой, модноос үйлдвэр, аж ахуй, ард иргэд мод модон материалыг авч ашиглах төдийгүй ойн сангаас самар жимс, үр боргоцой, хүнсний мөөг, эмийн олон зүйлийн ашигт ургамлыг түүж ашиглаж байна. Мөн ойн сангийн талбайд мал бэлчээх, хадлан хадах, ан амьтан, шувуу, зөгий үржүүлэх, холтос хөвх бэлтгэх, шүүс давирхай авах зэрэг туслах аж ахуйг эрт дээр үеэс ашигласаар ирсэн билээ. Эдгээр өгөөжийг ойн дагалт баялаг гэдэг.

Зураг 58. Ойн дагалт баялаг

“Ойн тухай хууль”-д иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллага нь ойн дагалт баялгийг эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрөлтэйгөөр заасан газраас, тогтоосон хэмжээгээр авч ашиглаж болохыг заасан. Тус аймгийн ойн сан нь байгалийн олон төрлийн дагалт баялгийн элбэг нөөцтэй нутагт орно.

Ойн дагалт баялгийн нөөц, ургац, жилд авах хэмжээг гаргасан нарийвчилсан судалгааг ой зохион байгуулалтын ажлын явцад гүйцэтгэх боломжгүй юм. Учир нь ойн дагалт баялаг

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

маш олон төрөл байхын зэрэгцээ тухайн жилийн байгаль цаг уураас ихээхэн хамааралтай байдаг.

Зөвхөн жимс, жимсгэнэ, самар, мөөг гэхэд л жил бүр баялаг ургацтай байдаггүй бөгөөд эдгээрийн үүсэлтээс болц гүйцэх үе хүртэл хугацаанд гэнэтийн хүйтрэлт, аадар бороо, мөндөр, нойтон цас зэрэг цаг уурын тохиромжгүй нөлөөлөл болон гал түймэр, хөнөөлт шавжийн хөнөөлийн улмаас ургац алдах явдал олонтой тохиолддог байна.

Иймээс тодорхой төрлийн арвин нөөц бүхий дагалт баялгийг ашиглахын тулд нарийвчилсан судалгааг жил бүр тэдгээрийн ургалтын хугацаанд /цэцэглэлт, жимс үүсэх, болц гүйцэх, ургац хураах/ үзэгдэл зүйн ажиглалт явуулж байх шаардлагатай байдаг.

Сүүлийн үед иргэд ойн дагалт баялаг ашиглахдаа тухайн нутаг дэвсгэрийн байгаль хамгаалагчаас зохих зөвшөөрөл, эрхийн бичиг авалгүй өөрсдийн дураар самар, жимс боловсорч гүйцээгүй үед түүх, хуш модны мөчрийг хугалж унаган самрыг авах зэрэг ойн дагалт ашиглалтын зохисгүй үйл ажиллагаа ажиглагдаж байна.

Иймд ойн дагалт баялгийн ашиглалтыг сайжруулах талаар дараах зүйлсийг анхаарч хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах хэрэгтэй.

Хамгийн их нөөц бүхий үйлдвэрлэлийн зориулалтаар бэлтгэж ашиглаж болох дагалт баялгийн талаарх нарийвчилсан судалгааг жил бүр тогтмол хийж тэдгээрийн тархалт ургацын байдалд үнэлгээ өгч хамгаалах, өсгөж үржүүлэх, ашиглах талаар төсөл боловсруулах.

Ашиглах боломжтой ойн дагалт баялгийн нөөц, даац, байршлыг нэр төрөл бүрээр судалгаа шинжилгээний үр дүнгээр тодорхойлон тогтоож, зураглалд нарийвчлан оруулах.

Самар, жимс, мөөг, эмийн ургамал зэрэг ойн дагалт баялгийг бэлтгэж ашиглах заавар зөвлөмж, гарын авлага боловсруулах.

Нэн ховор ургамлуудыг хамгаалах, хяналт тавих арга хэмжээг нэн даруй авч, тэдний тархац, удмын санг хамгаалах, тусгай хамгаалалтад авах, тэдгээрээс эмийн түүхий эд бэлтгэх тухай асуудлыг улсын хэмжээнд хэлэлцэж шийдвэрлэх.

Ойн дагалт баялгийн нөөц бүхий газруудыг нутгийн ард иргэд, нөхөрлөлд удаан хугацаагаар эзэмшүүлэх, сургалт, сурталчилгааг бүх шатанд хийж, хэрэгжүүлж эхлэх эзэмшүүлэх асуудлыг хэрэгжүүлэхтэй хамт ойн нөөц баялгийг нь нутгийн иргэдэд хүртээх замаар тэдгээрийн нийгмийн асуудалд дэмжлэг үзүүлэх ажлыг зохион байгуулах.

Гоц ач холбогдолтой, нөөц багатай, ховор, ховордсон ургамлыг зориудаар өсгөн үржүүлэх, ашиглах эрх зүй, эдийн засгийн урамшууллын механизмыг нэвтрүүлэх.

Ойн дагалт баялгийг ашиглах асуудлыг зохицуулахад оролцдог төрийн бүх шатны байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоог сайжруулах .

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Ойн дагалт баялгийн нэр төрлийг таних, тэдгээрийг түүж бэлтгэх арга зүй, боловсруулах технологийг эзэмшүүлэх сургалтыг зохион байгуулах.

Ойн дагалт баялгийн нөөц бүхий газруудыг тухайн нутаг дэвсгэртээ оршин суугаа иргэдэд урт хугацаагаар эзэмшүүлэх ажлыг зөв, шуурхай зохион байгуулах.

Ойн дагалт баялгийг түүж бэлтгэх, боловсруулах чадавхтай мэргэжлийн багуудыг орон нутагт байгуулан ажиллуулах.

Мод сөөгийн үр, боргоцой бэлтгэх, боловсруулах, чанарын шинжилгээ хийх, тарьц, суулгац ургуулах, ойжуулалт, ойг нөхөн сэргээх, ойн дагалт баялаг ашиглах, хөнөөлт шавж, өвчин, түймрээс урьдчилан сэргийлэх, тэдгээртэй тэмцэх, ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх зэрэг үндсэн ажлуудыг ойн аж ахуйн арга хэмжээ гэнэ.

Тухайн бүс нутагт ургадаг жимс, жисгэнэ, ойн дагалт баялгийн тодорхойлолтыг доор оруулав.

Хуш, Сибирь Нарс

Зураг 59. Хуш, Сибирь Нарс

Латин нэр: Pinus sibirica

Орос нэр: Кедр сибирский

Англи нэр: Cembra

Ангилалзүйн шинж: Шилмүүс, 5-12 см урт тав таваараа байрлах ба зөөлхөн, хөхөмдөг өнгөр бүхий хар ногоон өнгөтэй, хөндлөн огтлол нь гурван талтай. Шилмүүс модондоо 3-7 жил хадгалагдана. Иймээс мөнх ногоон модонд хамаарагдана. Эр түрүүнцэр ихэвчлэн

титмийн голд, эм боргоцой модны оройн

найлзуурын үзүүр дээр 2-3-аараа байрладаг. Ихэвчлэн титмийн дээд хэсэгт самрын боргоцой байрлана. Болсон боргоцой өндөг хэлбэртэй, түүний урт 6-13 см, өргөн 5-8 см, цайвар хүрэн өнгөтэй, нягт наалдсан хайрстай, 80-140 ширхэг хүрэн үртэй. Үрийн урт 10-14 мм, өргөн 6-10 мм. Эм боргоцой үр тогтсоноос хойш 2 дахь жилийн намар үр бүрэн тохиромжтой боловсордог. 1000 үрийн жин 200-280 гр хүрэн. Залуу хуш модны титэм, хурц шовх хэлбэртэй, харин нас гүйцсэн хушны титэм, өргөн саглагар, голдуу олон оройтой байдаг. Оройн мөчир дээшээгээ цогнойсон. Залуу иш ба мөчир хүрэн, үнэсэн-мөнгөлөг холтостой, заримдаа холтос цуурч хагаран, бор хүрэн өнгөтэй болдог. Хушны модлог хөнгөн зөөлөн, ягаандуу шар өнгөтэй, гоёмсог хээн судалтай.

Ургах орчин: Сибирь хуш тааламжтай нөхцөлд, 40 метр хүртэл өндөр, ишний диаметр 1.5-2.0 метр хүрдэг. Хуш гол болон хажуугийн үндэс олонтой. Хуш 300-550 жил наслах ба зарим

мод 500-800 жил амьдран. Хуш шигүү ой дотор 40-50 наснаасаа, сийрэг ой дотор 13-15 наснаас үрээ өгч эхэлдэг. Их ургацын жил нэг том мод 1000-1500 боргоцой өгнө. Байгаль дээр хуш үрээр үрждэг. Үрийг самарч шаазгай, хэрэм, булаг, жирх зэрэг бусад амьтад тараана. Монгол орны хуш эрс тэс уур амьсгалтай, хур тунадас элбэг тохиолддог. Хушны тархан ургах нутаг нь уулын хойшоо харсан арын дээд хэсгээр дангаараа ба шинэс, жодоотой холимог ой байдлаар тохиолдоно. Заримдаа уулын хойшоо харсан арын дунд хэсгийн уулын тайга, таг, цармын ойн бүслүүрт тархана.

Тархалт-байршил: Монгол орны хушин ой ихэнх хувь Хэнтийн салбар уулсаар тархана. Үүнд: Сэлэнгэ аймгийн ойн сангийн 22.7 хувь, Төв аймагт 38.1 хувь, Хэнтий аймагт 11.0 хувь, Улаанбаатарт 1.9 хувь, байна. Харин Хангай нурууны салбар уулс болох Архангай аймагт 2.1 хувь, Өвөрхангай аймагт 2.5 хувь, Булган аймагт 7 хувь, Завхан аймаг 0.4 хувь, Хөвсгөл аймагт 13.9 хувь, Увс аймагт 0.4 хувь, тус тус тархдаг (талбайгаар). Хэнтийн ойн талбайн 21 хувь орчим, Хангай ба Хөвсгөлийн ойн талбайн 4 хувь орчмыг хушин ой эзэлдэг.

Монгол орны нөхцөлд хуш нь ялангуяа түймэрт шатсан, мод огтолсон газар, ойн цоорхойд хушин ойн нөхөн сэргэлт муу. Харин шинэсэн ойн нөмрөг дор, зарим тохиолдолд хусан ой нөмрөг дор хушны өсвөр мод сэргэн ургаж, хоёрдугаар ташинга үүсгэдэг зүй тогтолтой. Цаг уурын тохиромжтой жил, ойн түймэрт өртөөгүй нөхцөлд хушин ой үндсэн төрлөөрөө сэргэн ургах боломжтой. Монгол оронд байнга тохиолддог ойн түймрийн улмаас хушин ойн сэргэн ургалт зөвхөн шинэсэн ойн нөмрөг доогуур зонхилон үүсэн бүрэлдэж байна.

Баруун хойд Хэнтий буюу Сэлэнгэ аймгийн Бугант, Ерөө, Хүдэр, Мандал сумын ой бүхий нутагт далайн түвшнээс дээш 1400-1800 метр өндөрт уулын хойшоо чиглэсэн арын уулын тайгын бүслүүрт ногоон хөвдөт, алаг өвст, бадант жодоо-хушин бүлэг хэв шинжийн ой тохиолдоно. Хөрс нь хүлэрлэг, сул чандруулаг ширэгт, цэвдэгт. Ойн бүтээмж-IV-V. Нас гүйцсэн, хөгшин ойн янз бүрийн настай 2 ташинга үүсгэнэ. Өтгөрөл 0.5-0.9, нэг га-гийн нөөц 100-400 шоо метр болон. Энд нэгдүгээрт ташинга нь үндсэндээ хуш ба заримдаа бага хэмжээний жодоо, гацуур оролцдог. Хоёрдугаар ташингад өсвөр жодоо мод зонхилдог. Сөөгөн ташингад Алтайн далан хальс бага хэмжээтэй оролцоно. Хөвөн бүрхэц сайн хөгжсөн уулын тайгын хушин ой ач холбогдол их юм. Эндээс хушны самар бэлтгэх, хэрэм, булганы аж ахуйг хөгжүүлэх болон тусгай зориулалттайгаар мод бэлтгэх боломжтой. Мод бэлтгэлийг түүвэрлэх аргаар явуулж, ойн нөмрөг доогуур ургаж буй залуу хушны нөөцийг нэмэгдүүлэх, хушны самрын гарцыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Бадант хэв шинжийн ой нь ус зохицуулах-хамгаалах, хөрс хамгаалах өндөр чанартай. Бадант хушин ой нь булга, хэрмийн тэжээлийн сайн эдэлбэр газар болж өгдөг.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Өмнөд Хэнтийн буюу Богд уул ба Төв аймгийн Батсүмбэр, Эрдэнэ сумын ой бүхий зарим хутгийн тайгын бүслүүрт уулын сүүдэрлэг налууд, далайн түвшнээс дээш 1900-1950 метр өндрөөс эхлэн хуш нь шинэстэй холимог байдлаар тохиолдоно. Цахимын ойн бүслүүрт далайн түвшнээс дээш 2000 метрээс эхлэн хуш зонхилсон шинэсэн ойтой. Хушин ойн сэргэн ургалт хангалттай сайн ба нэг га-д 5.5-11.0 мянган ширхэг хушны өсвөр мод тоологдоно. Өсвөр хушны нас 8-16 хааяа 40-48 жил, өндөр нь 12-42 см заримдаа 140-145 см байдаг.

Зүүн Хэнтий буюу Төв аймгийн Мөнгөнморьт, Хэнтий аймгийн Батширээт, Өмнөдэлгэр сумын ой бүхий нутагт алирс-ногоон хөвдөт шинэс-хушин ой, сургар-алирс-ногоон хөвдөт хушин ой, алаг өвс-улалжит ба тэрэлж-алаг өвс-алирс-ногоон хөвдөт шинэс-хушин ой зонхилон тархана. Ойн бүрэлдэхүүнд хуш зонхилсон ой уулын цэвдэгт тайгын, хагас ялзмагт, дунд зэргийн хүчиллэг, эпювий-делювий боржин чулуут хөрстэй. Харин ойн бүрэлдэхүүнд шинэс зонхилсон хушин ой нь улирлын ба мөнх цэвдэгт ширэгт, эпювий-делювий боржин чулуут хөрстэй.

Байгалийн сэргэн ургалт тайгын бүслүүрийн ногоон хөвдөт-хуш, шинэсэн ой нь түймэрт өртөөгүй газарт хангалттай сайн байна. Өсвөр хушны нас 6-40 жил. Өтгөрөл ихтэй, насны нэг ангийн ойд байгалийн сэргэн ургалт хангалтгүй. Түймэрт нэрвэгдсэн хуш болон шинэсэн ойд хушны сэргэн ургалт хангалттай сайн. Энэ бүс нутагт хушны нөөцийг нэмэгдүүлэх зорилгоор түүвэрлэх огтлолтоор шинэс модыг авч ашиглах менежментийн асуудлыг боловсруулах шаардлагатай.

Төв Хангай буюу Завхан аймгийн Тосонцэнгэл, Их уул сум, Хөвсгөл аймгийн Жаргалант, Галт, Шинэ идэр болон Дархадын хотгор, Архангай аймгийн Жаргалант, Тариат, Цахир, Чулуут, сумын нутагт хушин ой цармын ойн бүслүүрт шинэстэй холимог байдлаар ургадаг. Тарвагатайн нуруунд далайн түвшнээс дээш 2100-2400 метр өндөрт хуш тохиолдоно. Хангай нуруунд далайн түвшнээс дээш 2500-2650 метр өндөрт хуш тохиолддог. Энэхүү цармын бүслүүрт маш сийрэг, тармаг хуштай. Хөрс - уулын цармын хүлэрлэг - чандруулаг байна. Ой нь сийрэг, янз бүрийн настай, бонитетийн анги – Va ба Vб, нөөц 100-150 м³/га болно. Хушны сэргэн ургалт хангалттай. Гэвч ойн сэргэн ургалтын үйл явц хязгаарлагдмал. Нэг га талбайд 50 нас хүртэлх 400 ширхэг амьдрах чадвартай өсвөр хуш ургана. Том өсвөр модыг буга, гөрөөс зэрэг амьтад шөргөөх, холтосыг хуулж идэх зэргээр гэмтээх нь бий.

Төв Хангайн бүс нутгийн хушин ой байгалийн сэргэн ургалтад ойн түймэр саад, тотгор учруулдаг. Иймд тус бүс нутагт түймрээс хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх менежментийн асуудлыг анхаарах хэрэгтэй. Энэхүү бүс нутагт ойн сангийн 1 хувь орчмыг хуш эзэлж, ойн дээд хилээр тархан ургадаг бөгөөд ус хамгаалах, зохицуулах хөрс хамгаалах өндөр үүрэгтэй. Зүүн хойд ба Зүүн өмнөд Хангай буюу Булган, Өвөрхангай, Архангай аймгийн ой бүхий нутгийн

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

хушин ой уулын ар хажуугаар, чийг ихтэй тохиромжтой нөхцөлд ургадаг. Энэ бүс нутгийн хушин ой тайгын бүслүүрт тохиолдох бөгөөд залуу зулзаган хуш хаяагүй. Байгалийн аясаараа ургасан ойн өмнөд хил Өвөрхангай аймгийн нутаг байна.

Тус бүс нутагт ойн бүслүүрийн тайгархаг шинэсэн ой, тайгын хуш-шинэсэн ой, цармын шинэс-хушин ой ургана. Түймэрт өртөөгүй ойн шинэсэн ойн доогуур хушны өсвөр мод ургаж, хоёрдугаар ташингын ойг бүрдүүлж байна. Энэ нь цаашдаа хуш модны нэгдүгээр ташингыг үүсгэх боломжтойг илтгэнэ. Шинэсэн ойн нөмрөг доогуур нэг га талбайд 800-900 ширхэг хуш тохиолдоно.

Алирс-ногоон хөвдөт хэв шинжийн тайгын хуш-шинэсэн ой, далайн түвшнээс дээш 2000-2300 метр өндөрт, уулын хойшоо харсан арын налууд тохиолдож байна. Хөрс нь сул хүчиллэг, цэвдэгт, ширэгт-үнсэрхэг, хүлэрлэг. Ойн мод янз бүрийн насны ба хоёр ташингатай, ойн бүрэлдэхүүнд шинэс оролцоно. Ойн нөөц 180-200 шоо метр хүрэн. Сөөгөн ташинга сийрэг, Алирс ургамлын бүрхүүлийн 40-50 хувийг эзэлнэ. Ногоо хөвд хивс мэт нэлэнхийдээ урган, Үр их ургах жил хушин ой нэг га талбайгаас 50-60 кг цэвэр самар авах боломжтой. Энэ нь 10 жилд 2-3 удаа тохиолдоно.

Ой дотор 4-5 мянган ширхэг амьдрах чадвартай, янз бүрийн насны өсвөр хуш тоологдож байна. Мод бэлтгэлийн явцад хушны өсвөр модыг хамгаалах технологийг ашиглах шаардлагатай. Шинэсэн ой дотор хоёрдугаар ташинга үүсгэж буй 60-110 насны хушны өсөлтийг сайжруулах зорилгоор шинэсийг түүвэрлэн огтолж, ой дахь гэрлийн хэмжээг нэмэгдүүлснээр хушны титэм өргөн саглагар болж, улмаар самрын ургацыг нэмэгдүүлэх боломжтой. Энэ нь хуш нас бие гүйцсэн үедээ гэрэлд дуртай байдагтай холбоотой. Тус бүс нутгийн ойд, түймрээс хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулах шаардлагатай.

Баруун хойд Хангай буюу Хан Хөхийн нурууны зүүн хэсэг, Цагаан Хайрхан сумын зүүн хэсгийн уулын оройн араар тайгын алаг өвст хэв шинжийн шинэсэн ойд хуш тохиолддог. Энд хуш зөвхөн хоёрдугаарт ташинга үүсгэдэг болно. Ойн сэргэн ургалтад өсвөр хуш зонхилно. Түймэрт өртөөгүй хэсгүүдэд ойн нөөц 40 хувь орчмыг хуш эзэлж байна. Өсвөр хушны нас 6-69 жил ба өндөр нь 15 см-с 3.5 метр хүрдэг. Нэг га-д 2000 ширхгээс дээш өсвөр хуш тоологдов. Энэ бүс нутагт багахан хэмжээний нутагт ойн бүрэлдэхүүнд оролцох хуш зонхилж самрын ургацаа өгдөг байна. Ой дотор ургаж буй залуу хушны өсөлт эхний жилүүддээ маш удаан юм. Энэ нь ойн бүтэц, ойн нягтшил, ургамлын үхмэл хучаас ба сөөгөн ташингын байдалтай холбоотой.

Монгол орны ойн санд хушны эзлэх хэмжээ

Монгол орны ойгоор бүрхмэл талбайн 9.3 хувийг буюу 717013 га талбайг Сибирь Хушин ой эзэлдэг. Хэнтий, Хангай, Хөвсгөлийн уулсаар хушин ой голдуу тархдаг.

№	Аймаг	Хуш зонхилсон ойн		Зохин байгуулалт хийсэн он
		Талбай, га	Нөөц, ш.м	
1	Архангай	14858	2127750	2008
2	Баян-Өлгий	10	1700	2008
3	Булган	51174	9045532	1997-1999
4	Төв	273254	48859180	2007
5	Хэнтий	79096	12637710	2004-2005
6	Завхан	3121	436720	2006
7	Увс	1303	206312	2002
8	Сэлэнгэ	163056	32411620	2009
9	Өвөрхангай	17934	2922690	2008
10	Хөвсгөл	99380	15792202	2000-2003
11	Улаанбаатар	13827	213050	2007
Дүн		717013	126785786	1230243

Хушин ойн бүтээмж төдий сайн бус, хушин ойн тархалтыг бонитетийн ангиар дараах байдлаар илэрхийлж болно. Бонитетийн дундаж анги IV.8 (талбайн IV-34 хувь, V-56 хувь, V^a-10 хувь). Хушин ойн бүтээмж бага байгаа нь эрс тэс уур амьсгал, бага хур тунадас, агаарын харьцангуй чийгшил бага, жижиг чулуурхаг хөрс, ойн бүслүүрийн дээд хэсгийн хойд хажуугаар хуш ургадаг зэрэгтэй холбоотой. Хуш зонхилсон ойн модны дундаж нөөц 1 га-д 163 м³ ба ойн дундаж нас – 171 жил байна.

Монгол орны хувьд хушин ойн 20 орчим хувь нь шинэсэн ойтой холимог байдлаар ургана. Уулын тайгын шинэсэн ой дотор өсвөр хуш 2-р ташинга үүсгэн хэлбэржиж байна. Ойн түймэр түүний давтамж, түймрийн эрч хүчээс хамаарч шинэс-хушны харьцаа харилцан адилгүй юм. Түймэрт өртөөгүй шинэсэн ойд хуш эрчимтэй сэргэн ургадаг болно. Ногоон хөвдөт хэв шинжийн уулын тайга ба цармын ойн бүслүүрт шинэсэн ой хушин ойгоор солигдох боломжтой юм.

Гарц-нөөц баялаг: Нэг га хушин ой нь их ургацын жилдээ 250-300 кг цэвэр самар өгөх биологийн нөөцтэй юм. Үүний 40 хувийг түүж бэлтгэхэд хангалттай гэж үзвэл, 100-120 кг самар бэлтгэх бэлтгэлийн нөөцтэй болно. Хамгийн их ургацтай жил 20 жилд нэг удаа тохиолдож нэг га хушин ойгоос дунджаар 100 кг цэвэр самар авах бэлтгэлийн нөөцтэй юм.

Сайн ургацтай жил 20 жилд 2 удаа тохиолдож 80 кг/га

Дунд ургацтай жил 4 удаа тохиолдож 60 кг/га

Сул ургацтай жил 5 удаа тохиолдож 40 кг/га

Муу ургацтай жил мөн 6 удаа тохиолдож 20 кг/га

Огт ургацгүй жил 3 удаа тохиолддог онцлогтой.

Иймд 20 жилийн хугацааны дунджаар жилд нэг га-аас 40 кг цэвэр самар түүх бэлтгэлийн нөөцтэй болох нь тогтоогдож байна. Ойн хайгуул судалгааны төвийн 2010 оны мэдээгээр

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Монгол орны хушин ойн талбай 717 мянган га юм. Дээрх 20 жилийн судалгааны дунд үндэслэн Монгол орны хушин ойгоос жилд дунджаар 28.7 мянган тн цэвэр самар түүх боломжтой гэсэн тооцоо гарч байна. Тухайлбал, их ургацтай жилд 71.7 мянган тн, сайн ургацтай 2 жилд 57.4 мянган тн, дунд ургацтай 4 жилд 43.0 мянган тн, сул ургацтай 5 жилд 28.7 мянган тн, муу ургацтай 5 жилд 14.3 мянган тн цэвэр самар түүх тооцоог тус тус хийж болно. Үлдсэн 3 жилд самар гарахгүй тул төлөвлөх шаардлагагүй юм. Гэвч ой ургамалжлын нөхцөл, цаг уурын хаврын цочир хүйтрэлт, түймэр зэрэгтэй холбоотойгоор хушны самрын гарцын давтагдал өөрчлөгдөх болжээ. Иймд самар бэлтгэх төлөвлөгөөг хийхдээ тухайн жилийн болон өмнөх жилийн цаг уурын нөхцөлийг харгалзан, энэхүү гаргасан судалгааны тооцоонд үндэслэн 60 хувиар бууруулан тооцоолж хуваарилах нь зүйтэй юм.

Дэлхийн цаг уурын дулааралтай холбоотойгоор сүүлийн жилүүдэд зундаа хэт халж, өвөлдөө хэт хүйтэрч, хаврын улиралд цочир хүйтрэлт тохиолдох нь ихсэх боллоо. Үүнтэй холбоотойгоор самрын гарцын хэмжээ багасах, улмаар самрын их ургацын жилийн давтагдах хугацаа удаашрах хандлагатай байна. Боргоцойны хөгжилд 2 дахь жилийн хаврын гэнэтийн хүйтрэлд нөлөөлж байна. Найлзуурын төвийн эм мөчрийн нахиа үндсэндээ гэнэтийн хүйтрэлтэд хөнөөгдөж байна. Дээрх судалгаа тооцоонд үндэслэн ойн дагалт нөөц болох самрыг түүж бэлтгэх боломжит дээд хэмжээг хушин ойтой аймаг тус бүрээр хүснэгтээр тооцож гаргав.

Хушин ойн таксацийн бүтэц, бүрэлдэхүүн, насны анги зэргээс хамааран хушин ойгоос түүж бэлтгэх самрын гарцыг тодорхойлох шаардлагатай. Үүний тулд ой зохион байгуулалтын материал ашиглан ямар аймгийн, ямар сумын ойн хэддүгээр хэсэглэл, ялгарлын хушин ойгоос самар түүх боломжтойг төлөөлөх хэрэгтэй. Бидний хийсэн судалгаагаар Монгол орны нөхцөлд хуш модны самар 3-8 жилийн давталттайгаар их ургац өгдөг болно. Самрын гарцад хаврын гэнэтийн хүйтрэлт, ойн түймэр нөлөөлж байгаагаас 2006-2010 онуудад ургац үндсэндээ өгөөгүй билээ. Харин 2010 онд сайн ургацтай жил тохиолдож улсын хэмжээгээр 22.9 мянган тн самар түүх бэлтгэлийн нөөцтэй байв. Атлас дурдсан бэлтгэлийн нөөцийг 2011 оны ургацын дүнгээр харуулсан болно.

Монгол орны нөхцөлд хушны цэвэр самар түүж ашиглах боломжит дээд хэмжээ. кг (60-70 хувиар бууруулж төлөвлөх шаардлагатай)

Хүснэгт 53. Хушин ойн ургацын үзүүлэлт

Аймаг	Талбай, га	Ургацын үнэлгээ						Дундаж
		Их	Сайн	Дунд	Муу	Сул	Ургацгүй	
20 жилд давтагдах ургац		1	2	4	5	5	3	
Архангай	14858	1485.8	1188.64	891.48	594.32	297.16	0	594.32
Булган	51174	5117.4	4093.92	3070.44	2046.96	1023.48	0	2046.96

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Завхан	3121	312.1	249.68	187.26	124.84	62.42	0	124.84
Сэлэнгэ	163056	16305.6	13044.48	9783.36	6522.24	3261.12	0	6522.24
Төв	273254	27325.4	21860.32	16395.24	10930.16	5465.08	0	10930.16
Өвөрхангай	17934	1793.4	1434.72	1076.04	717.36	358.68	0	717.36
Хөвсгөл	99380	9938	7950.4	5962.8	3975.2	1987.6	0	3975.2
Хэнтий	79096	7909.6	6327.68	4745.76	3163.84	1581.92	0	3163.84
УБ	13827	1382.7	1106.16	829.62	553.08	276.54	0	553.08
Баян-Өлгий	10	1	0.8	0.6	0.4	0.2	0	0.4
Увс	1303	130.3	104.24	78.18	52.12	26.06	0	52.12
Улсын хэмжээнд	717013	71701.3	57361.04	43061.78	28680.52	14340.26	0	28680.52

Алир, анис

Латин нэр: Vaccinium vitis-idaea

Орос нэр: Брусника

Англи: Cowberry

Зураг 60. Алир, анис

Ангилалзүйн шинж: Мөнх ногоон, 3-15

см өндөр босоо иштэй сөөг. Улаан юм уу улаан хүрэн өнгөтэй, 8 мм хүртэл голдоч бүхий жимстэй

Ургах орчин: Тайгын бүслүүрийн шилмүүст ба холимог ойд ургана. Үүнд: алирст шинэсэн ой, алирсан хушин ой, мөн алирст хуш-шинэсэн буюу шинэсэн-хушин ойд илүү

тохиолдоно. Дээрх хэв шинжүүдэд ногоон хөвд,

сургар нэлээн холилдож дэд зонхилгч болж оролцоно. Мөн Хэнтийд нарс-хусан ойд алирс тохиолдоно. Алирсны тархац зарим газар үргэлжилсэн байдалтай ч бий.

Тархац-байршил: Алирс нь Монгол орны зэрлэг жимсний дотроос хамгийн өргөн тархацтай бөгөөд Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, нурууны салбар уулсаар буюу ургамал газар зүйн Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол, Дагуур, Хянганы тойрогт багтана.

Тархцын зүүн цэг нь Хянганы тойрог Нөмрөгийн гол хэмээн үзэж болох бөгөөд энэ тархцын тасархайтсан цэг болно. Бидний судалгаагаар Дорнод аймгийн Баян-уул сумын Дархинд, зүүн урд цэг нь Хэрлэн Бачн-Улаан, урд цэг нь Хангай нурууны өвөрт Өвөрхангай аймгийн Уянга, Бат-Өлзий сумдын нутаг Өвтийн ам, Баруун цэг нь Хан Хөхий нуруу, хойд цэг нь Хангай, Хэнтий нуруудын хойд зах, Хөвсгөлийн уулс болно. Алирс нь Монгол орны ойд түгээмэл тархсан сөөгөнцөр бөгөөд жимсний болон эмийн бусад ургамал ойн ургамлын нөмрөгд ийм их хэмжээгээр оролцдоггүй учир үүнийг нэлээд тархацтай ургамал гэж үзвэл зохино.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Гарц-нөөц баялаг: Алирс хамгийн өтгөн ургасан талбай нь уулын тайгын бүслүүрт ихэвчлэн тохиолдох ба тайгархаг ой, цармын ойд ч бага хэмжээгээр бий. Шинэс- хуш, хуш-шинэс бүхий үргэлжилсэн ойн дунд хэсэгт алирсан талбайн хэмжээ, илүү их сайн байна. Харин элдэв өвст шинэсэн ой, элдэв өвс- алирст нарсан ойн алирсны ургац бага байна.

Хэнтий район. Уулын тайгын бүслүүрт ихэвчлэн тохиолдоно. Ялангуяа Хэнтийн уулсын ар дагаж томоохон талбай эзэлж, 1880-1950 метр өндөрт голлон ургана. Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Дэлгэрхаан уул, Төв аймаг Мөнгөнморьт сумын Дунд Баян, Хорох, Цагаан Чулуут зэрэг уулсын дээд хэсэгт, Сэлэнгэ аймгийн Шарын голын Моностой түүний орчмын уулс хийгээд Хараа, Ерөө голын эх болон Онон, Хэрлэн, Туулын эхний хөвд бүхий алирс- хуш-шинэсэн буюу алирс-шинэс-хушин ойд: Улаанбаатар орчмын Тэрэлж, Сөгнөгөр, Улиастай, Гацуурт голын эх, түүний орчмын уулсаар алирс-ногоон хөвдөт шинэс бүхий хушин ой, алирс-хөвд бүхий сургарт хушин ойд ойролцоогоор га-д 55 кг ургацтай бөгөөд нийт 10000 га талбайд 550 тн биологийн буюу 20-25 тн бэлтгэлийн нөөцтэй байна.

Умард Хангайн район. Завхан аймгийн Идэр, Тосонцэнгэл (Хоёр Нарийн, Бумбат, Хөх Хясаа, Эргэцэг, Үргээдгийн ар, Баяжих, Урт нүүрний ар, Хадат, г.м) Их-уул, Архангай, аймгийн Цахир, Тариат, Хөвсгөл аймгийн Жаргалант (Цэцхүү, Тээл, Манхан, Салаат, Уст). Галт сумдын нутгийг дамнан орших Тарвагатай, Булын нурууны: Уулын хээрийн алирст-хөвдөт-элдэв өвст шинэсэн ой, алирс-хөвдөт-шинэсэн ой, алирс-хөвдөт хуштай шинэсэн ой

Цармын ойд алирс-хөвдөт хуш-шинэсэн ой

Хааяа алирс-ногоон хөвдөт шинэсэн ой, тэрэлж-алирст шинэсэн ой бүхий уулсаар нэг га-аас дунджаар 90 кг (9 центнер) нийт 20000 га-д 1800 тн биологийн нөөцтэй үүнээс 80-100 тн бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн урьдчилсан тооцоо гарч байна.

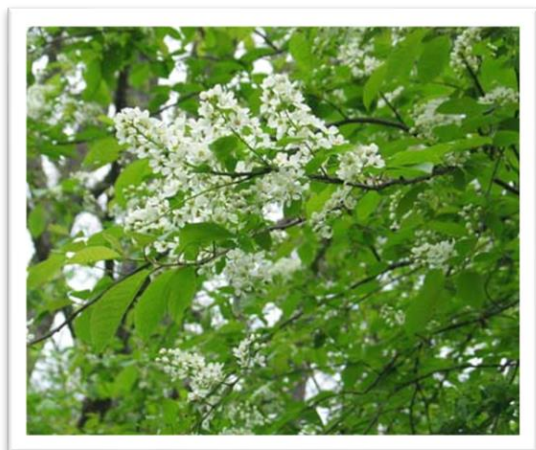
Зүүн хойд Хангайн район. Булган аймгийн Тэшиг, Хантай, Сэлэнгэ, сумын нутагт Хантай нуруу түүний салбар уулсын ар, дундаас дээд хэсэгт элдэв өвс-алирст, алирс-хөвдөт, тэрэлж-элдэв өвс-алирст шинэсэн ой хааяа алирст-элдэв өвст сийрэг хуштай шинэсэн ойд га-аас 60 орчим кг анийсны ургацтай байна.Энэ район нийт ойролцоогоор 2000 га-д 120 тн биологийн, 8-10 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болохыг тогтоов.

Хөвсгөлийн район. Хөвсгөл аймгийн Чандмань-Өндөр, Цагаан-Үүр, Эрдэнэбулган сумдыг хамарсан Үүрийн голын өндөрлөг уулсын уулын тайгын хөвд-сөөгөнцөрт шинэсэн ой, уулын тайгын тэрэлж-алирст буюу алирс-тэрэлжит сөөгөнцөр бүхий хөвдтэй шинэст-хушин тайгын ойд ойролцоогоор га-аас 65 кг ургацтай ба нийт 20000 га талбайд 1300 тн биологийн нөөцтэй, 60-80 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болно. Алирс нь Монгол орны ойд түгээмэл тархсан сөөгөнцөр бөгөөд жимсний бэлтгэлийн нийт нөөц нь 168-215 тн болно.

Экологи- эдийн засгийн үнэлгээ: Алирст нь Монгол орны зэрлэг жимсний дотроос хамгийн өргөн тархацтай бөгөөд тайгын бүслүүрийн ургамлын бүрхэвчинд зонхилогчоор оролцож алирст-шинэсэн ой, алирст-хушин ой, мөн алирст-хуш –шинэс буюу шинэсэн хушин ой үүсгэнэ. Мөн зарим хэв шинжүүдэд ногоон хөвд, сургар нэлээн холилдож дэд зонхилогч болж оролцоно. Экологи-эдийн засгийн үнэлгээг бодож үзвэл 5701 кг/төг, болж байна.

Ашиглах, хамгаалах: Алирс нь эм, хүнсний чухал ач холбогдолтой ургамал. Эмд навч, жимс, найлзуурыг хэрэглэх бөгөөд навчийг хавар эрт, цэцэглэлтийн эхэн үед, жимсийг намар түүх хэрэгтэй. Алирс наймдугаар сарын сүүлч есдүгээр сарын эхээр боловсорно. Жимсийг түүсэн чигээр нь уутанд хийж 40-50 литрийн торхонд савлана. Алирсыг боловсорч гүйцсэний дараа гараар буюу тусгай саваар түүнэ. Алирсыг түүхдээ жимсийг гэмтээхгүй байх хэрэгтэй. Жимсийг түүсний дараа дугаар шошгыг бичиж бусад хог хольцоос цэвэрлэнэ. Цэвэрлэсэн алирсыг савлахдаа үелүүлэн хийж, үе тус бүрийг дарж чигжих хэрэгтэй. Савласан жимсээ торхны амсарт нь тултал хийхгүй 10 см дутуу хийж таглан мяндсан утсаар бооно.

Азийн монос, ачлагийн монос, мойл

Зураг 61. Азийн монос

Латин нэр: Padus asiatica

Орос нэр: Черемуха азиатская

Англи: Asian Cheryy. Mazzard Cheryy

Ангилалзүйн шинж: Зуувгар өргөн юм уу урвуу-өндөг хэлбэртэй навч нь 4-10 см урт, 2-4 см өргөн. Цацаг хэлбэртэй, 2 см орчим голчтой цэцэг нь доош унжиж байрладаг. Хар өнгийн ястай, шүүслэг жимс 4-8 мм голчтой. 5-6-р сард цэцэглэж 8-9 –р сард үр жимс боловсордог.

Ургах орчин: Голын сав хөндий, шугуй, горхины эрэг, хусан төгөл, уулын ам, хөндийн эх, энгэр хаяагаар ургана. Мөн уулын хажуу, энгэрийн сөөгтэй хавцал болон элсэнд ургана. Сийрэг шинэсэн ой түүний цоорхой дахь хад асгаргасны захаар ургах нь хааяа тохиолддог. Монос хэдийгээр орчин зүйн өргөн нөхцөлд ургадаг боловч Монгол орны гол мөрний байршилтай холбож үзэх нь зүйтэй. Учир нь Монос гол хөндийн шугуйг дагаж сийрэг шавранцар хөрстэй, хөрсөн доорх өнгөний устай газар илүү ургадаг.

Тархац-байршил: Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Хянган, Дорнод, Монголын Халх гол тойргуудад ургана. Монгол оронд тархсан моносны зүүн цэг нь Хөх уул, Баян цагаан, Рашаан хөндий, Бөөр, түүнээс баруун урагш Угтам уул, Улз голын эх болно. Урд цэг нь Богд уул улмаар баруун урагш Хөгнө хаан, Элсэн тасархай: Баруун цэг нь Ханхөхий нурууны Турруун голын эх, Сагил сумын нутаг Боршоон голын эх юм. Бас Хянганы уулс орчмын Халх гол,

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Нөмрөгийн голд ургана. Бид Сүхбаатар аймгийн Дарьганга сумын төвөөс урагш 30 орчим кмт Цагаан-нуур, Холбоо нуурын орчмын холбоогийн элсэнд ургаж байгааг тогтоосон болно.

Гарц-нөөц баялаг. Монос харьцангуй элбэг ургадаг газруудыг дурдвал: Хэнтий аймагт Батширээт сумын ойролцоо Онон, Эг, Бархны голын татам: Онон голын Биндэр сумын төвөөс дээш, доош 20-30 км: Дадал суманд Хөмөл, Балж, Агац, Хэрийн гол, Баянцагаан, Дорнод аймагт Баян-уул сумын Эрээн нурууны ард Онон голын татамд: Сэлэнгэ аймгийн Ерөө голын дагуу, Шарын голын Моностойн ам, Сүх гол, Хүдэр голын шугуй зэрэг болно. Түүнчлэн Хянганы тойрогт Халх, Нөмрөг, голын дагуу нэлээд арвитай ургадаг.

Бидний судалгаагаар: Хэнтий аймгийн Батширээт, Биндэр, Дадал сумын нутагт Онон голын сав дагуу үетэн-элдэв өвст бургасан шугуйд ойролцоогоор га-д 50 кг ургаж, нийт 500 га талбайгаас 25 тн биологийн нөөцтэй, үүнээс 2.5 бэлтгэлийн нөөцтэй. Дархан-Уул аймгийн Шарын голын Моностойд 60 кг/га ургацтай, нийт 0.5-0.7 тн бэлтгэлийн нөөцтэй бөгөөд судалгаа явуулсан нутагт нийт 3.0-3.2 тн болно.

Экологи-эдийн засгийн үнэлгээ: Ачлагын Монос хэдийгээр орчин зүйн хэд хэдэн нөхцөлд ургах боловч манай орны гол мөрний хөндий татмын нугад илүү сайн ургадаг. Экологи-эдийн засгийн үнэлгээ хийгдээгүй .

Ашиглах, хамгаалах: Мойлыг бүрэн боловсорсон үед нь шилбэний хамт хур бороогүй өдөр түүж наранд юм уу бололцоотой тохиолдолд хатаагчид (40° - 50° - 65° С-д) хатаан савлаж чийг багатай өрөөнд хадгална. Мөн чимэглэл, ногоон байгууламжид тохиромжтой ургамал. Мойлыг сайн боловсорч гүйцэн гашуувтар аргуу амт нь зөөлөрч аятайхан амттай болсон үед нь түүж хатаана. Нойтон 10 кг мойл хатахдаа 4 кг орчим болдог. Монос балт, чихэрт шүүс тоос гарагдаг ургамал. Чимэглэлийн ач холбогдолтой ургамал учир хотын цэцэрлэг, талбай, байшин, орон сууц, зам дагуу тариална. Мөн бусад мод сөөг ургамалтай хольж тариалахад тохиромжтой.

Гүзээлзгэнэ

Зураг 62. Гүзээлзгэнэ

Латин нэр: *Fragaria orientalis*

Орос нэр: Земляника восточная,

Ангил нэр: Oriental Strawberry

Ангилалзүйн шинж: Урт мөлхөө найлзууртай, олон наст өвслөг ургамал. Ар талдаа торгомсог үс бүхий өндгөн ромбо хэлбэрийн гурамсан навчис нь нэлээд урт бариултай. Цэцэглэх иш навчгүй, 10-15 см өндөр. Баг цэцэг том, сийрэг, үсэрхэг. Цэцэг цагаан, тавчилсан бүтэцтэй, голчоороо 15-30 мм, шилбэнийхээ үзүүрт 2-

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

3-аараа байрлана. Цоморлог давхар. Цэцэгийн шилбэ сэрэвгэр-үслэг. Жимс улаавтар зөөлөн, цулцгар шүүслэг, өндгөрхүү бөөрөнхий, хялбархан унамтгай, үр нь зөөлөн эдийн гадна байрлана. 5-р сарын сүүлч 6-р сард цэцэглэж сарын дараа буюу 6-р сарын сүүл 7-р сард үр, жимс боловсорно.

Ургах орчин: Ойт хээрийн бүслүүрт шинэсэн ой, холимог ой, хусан төгөл, ойн цоорхой, хормой хаялга, уулын хээр, ойн захаар ургана. Үетэн-элдэв өвст уулын хээр, ойт хээр, нугажуу хээрт зонхилогч болон дэд зонхилогчийн үүрэгтэй ургадаг.

- Дорнод Хангайд 1880-1890 метрт элдэв өвс-шинэсэн ойд ургана. Умарт Хангайд элдэв өвст шинэсэн ойн хэвшлийн орос цахилдагт, орос цахилдаг-хөвөнт, орос цахилдаг-хошоонгорт эвшилд тохиолдоно. Зүүн хойд Хангайд д.т.д 1800-2500 метр өндөрт уулын арын шинэсэн ба шинэсэн-хушин ойд мөн ногоон хөвд алирст ойд ургана.
- Хэнтий уулст гол, горхины анхдагч налуу дэвсэгт д.т.д. 1500-1550 метр өндөрт элдэв өвст шинэс холилдсон хусан ой, ойн захаар хусан буюу бургасан сөөг дотор ургана. Хэнтийн нурууны баруун өмнөд хэсгийн элдэв өвст үетэнт шинэсэн ойд (д.т.д. 1500-1700 метр), алирст шинэсэн ой (д.т.д. 1700-1850 метр) элдэв өвс-үетэнт хуштай шинэсэн ойд (д.т.д. 1800-1900 метр) ургана.
- Монгол Дагуурын_хусан ойн захаар *Vicia uniguga*, *Geranium pseudosibiricum*, *Sanguisorba officinalis*, *Thalictrum minus*, *Chamaenrion angustifolium*, *Campanula glomerata* зэрэг ургамалтай хамт ургана.

Тархац- байршил: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай (Дорнод хэсэг) Монгол Дагуур, Хянганы тойрог буюу Дорнод, Хэнтий, Төв, Сэлэнгэ, Булган, Архангай, Өвөрхангай, Хөвсгөл, Завхан, зэрэг аймгуудын нутагт дээд давхраандаа ялзмаг ихтэй ойн сийрэг хөрсөнд ургана.

Гарц-нөөц баялаг: Дорнодын Гүзээлзгэнэ элбэг ургадаг газрыг дурдвал: Хэнтий аймагт Онон голын цутгалан Эг, Барх, Хурх, Сэрүүний голын сав газрын ойтой уулнууд (Батширээт, Биндэр, Дадал сумын нутаг).

Төв аймагт Мөнгөнморьт Тэрэлжийн гол, Дунд Бурхийн гол дагуух уулс, Хараа голын дагуух уулсын ой, Ноён уул, түүний салбар уулсын ойд (Батсүмбэр) Сэлэнгэ аймагт Ерөө, Бүгсий, Баян гол (Ерөө сум), Хүдэр, Уялга, Сүх голын дагуух ой (Хүдэр сум), Нарангийн даваа, Хуурай хөндий, Нарст хөтөл (Зүүн хараагийн) , Бүтээлийн нурууны ба Жидын нурууны урд салбар уулсын ойд (Зэлтэр сум)

Булган аймагт төвөөс хойш ба баруун зүгт Сэлэнгэ мөрөн хүртэлх уулнууд, Эгийн голын ба түүний цутгал голын дагуух ойтой уулс (Тэшиг, Хантай, Хутаг, сумын нутаг) Сэлэнгэ сумын Овоот. Хөвсгөл аймагт Эгийн голын сав, Хөхөөгийн гол, Уялгын голын сав дагуух уулнуудын

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

шинэсэн ба шинэс, нарс холилдсон ойд (Чандмань - Өндөр, Цагаан үүр, Эг-Үүр сумдын нутаг) элбэг ургадаг нь одоо хэр мэдэгдээд байна.

Хээрийн судалгаагаар Хэнтий аймгийн Батширээт, Биндэр, Дадал сумын нутагт элдэв өвст шинэсэн ойд ойролцоогоор 15 кг/га ургацтай, 1000 га-д тн биологийн, 1,5-2 тн бэлтгэлийн нөөцтэй. Булган аймгийн Тэшиг, Хантай, Сэлэнгэ сумын нутагт үетэн-элдэв өвст хур бүхий шинэсэн ойд дунджаар 14 кг/га ургацтай, ойролцоогоор 6000 га-д 84 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Хөвсгөлд аймагт Чандмань-Өндөр, Цагаан-Үүр, Эг-Үүр сумдын нутагт үетэн-элдэв өвст хус-шинэсэн ба холимог шинэсэн ойд дунджаар 12 кг/га ургацтай, Ойролцоогоор 2500 га-д 30 тн биологийн, 2.5-3 тн бэлтгэлийн нөөцтэй. Дорнодын Гүзээлзгэнэ харьцангуй эрт боловсордог, тархац ихтэй ургамал, нийт 12.0-14.0 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болно.

Экологи-эдийн засгийн үнэлгээ: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Монгол-Алтай, Хянганы тойрогт ойт хээрийн бүсэд шинэсэн ой, холимог ой, хусан төгөл, ойн цоорхой, хормой хаялга, уулын хээр, ойн захаар ургана. Хааяа үетэн-элдэв өвст уулын хээр, ойт хээр, нугажуу хээрт зонхилгоч болон дэд зонхилгочийг үүрэгтэй засгийн үнэлгээг тооцоолоход борлуулалтын үнэ өндөр гарснаар 9991 кг/төг болсон.

Ашиглах, хамгаалах: Байгальд жимсийг боловсорч гүйцсэний дараа түүж авна. Жимсийг бороогүй, дулаан өдөр, өвсний шүүдэр хатсаны дараа, эсвэл орой шүүдэр унахаас өмнө 3.5 кг-аас багаар сагс, цаасаар доторлосон жижиг хайрцагт түүж бэлтгэнэ. Ус чийгтэй жимс амархан мууддаг тул халуунд түүсэн жимс хялбархан няцарч хэрэгцээгүй болдог талтай. Жимсгэнийг нэг нэгээр нь түүж хөнгөн сагсанд сийрэг байдлаар хийж тэр даруйд гэр майханд буюу байшингийн төмөр дээвэр дор эсвэл зөөлөн галласан пийшинд тавьж аяархан эргүүлж түргэн хатаана. Мөн Хатаах шүүгээнд эхлээд 27-32°-т, дараа нь 42-52°-т хатаах ба хатсан гүзээлзгэнэ хүрэн улаан өнгөтэй, чийг нь 13 хувиас хэтрэхгүй байвал зохино. Гүзээлзгэнийг хатаах, ахарлаж хөлдөөх буюу консервлож хадгална. Эмнэлгийн хэрэгцээнд зориулагдах гүзээлзгэнийн жимс исгэлэн гашуувтар амттай, үнэргүй, элдэв хольцгүй, хүрэн улаан өнгөтэй, чийг 13 хувиас ихгүй байвал зохино. 10 кг нойтон жимснээс дунджаар 1.4-1.6 кг хуурай эд гарах ба түүхий эд гарах ба түүхий эдийг 25-30 кг-аар нягт уутанд буюу царсан хайрцагт савлаж хадгална.

Өндөр Улаагана, Хад

Зураг 63. Өндөр улаагана, Хад

Латин нэр: Ribes altissimum

Орос нэр: Смородина высочайшая

Англи: Highest Currant

Ангилалзүйн шинж: Найлзуурын холтос хүрэн. Навчис гүнзгий бус 3 салбантай. Цэцэг шаравтар юм уу бор шаргал, бор хүрэн өнгөтэй зэвгэр-улбардуу толботой. Жимс хар бөгөөд улбар ягаан шүүстэй.

Ургах орчин: Тайгын бүслүүрт ойн дундах том чулуутай асган дунд ургах боловч заримдаа чийг ихтэй хадны дунд ургана. Хад нь улиас хус холилдсон элдэв өвс-хөвдөт шинэсэн ой, үетэн бүхий шинэсэн ой, чулуулаг шинэсэн ой, элдэв өвст, шинэсэн ой, элдэв өвст үетэн бүхий шинэсэн ой, улалж хөвд бүхий хушит шинэсэн ой, ногоон хөвд бүхий хус, гацуур, хушит шинэсэн ой, хөвт алирс бүхий хус шинэст ой, том чулуу асга, асгарга дагаж ургана.

Тархац- байршил: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Монгол Алтай, тойргуудад ургах Тархцын зүүн цэг нь Хэнтий аймгийн Жаргалант хаан сумын нутаг Бумбат, Хүрдэт, Дэлгэрхааны Хэрлэн Баян улаан уул, баруун зах нь Баян-Өлгий аймгийн Сагсай сумын нутаг Даян нуур орчимд байна.

Гарц-нөөц баялаг: Өндөр улаагана буюу хад дараах нутагт элбэг тохиолдоно.

- Хэнтий нуруунд Улаанбаатар орчмын Улиастайн голын эх, Хуандай, Төв аймгийн Мөнгөнморьт орчмын Гурван Баян, Гурван Жаргалант, Бүрэнгийн зоо, Тэрэлжийн голын зүүн уулсын налууд, Эрдэнэ сумын Будлан Хангайн ард.
- Хангайн нуруунд Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сумын Хан-Өндөр уулын ар, Цэнхэрийн Зүрх, Өндөр-Улааны Цагаан Ороолго, Тариатын Хорго,
- Хөвсгөл орчмын уулсад Чандмань-Өндөр, Ханх сумын нутагт хамаарах Хөвсгөл нуурын зүүн талын уулсын хад асгыг дагаж бусдаас илүү арвитай ургана. Хад нь орчин зүйн өвөрмөц нөхцөл болох уулсын хад асга дагаж хэсэг хэсгээр, харьцангуй бага буюу ер нь бага талбайд ургадаг сөөг ургамал учраас нөөц, ариав ч мөн харьцангуй бага гарсан болно.

Хэнтийн район. УБ хот болон Мөнгөнморьт сум орчмын уулсаар уулын дунд хэсгийн элдэв өвс-тавилгана-хөвдөт хус улиангартай шинэсэн ой, хөвд-элдэв өвс-үетэн бүхий хус, хушит шинэсэн ойд га-аас 15 орчим кг ургацтай ба нийт ойролцоогоор 1000 га талбайд 15 тн биологийн нөөцтэй, 1.5-1.8 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хангайн район. Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сум, Өндөр-Улаан, Тариат сумдын нутагт уулын дунд, дээд хэсэгт, тайгын алирс-боролжит шинэс хушин ойд га-аас 18 кг хураах ба ойролцоогоор 4000 га-д 72 тн биологийн нөөцтэй, үүнээс 6-9 тн түүхий эдийн нөөцтэй болно.

Хөвсгөлийн район. Чандмань-Өндөр, Ханх сумын нутагт ойт цармын торлосон хус бүхий тэрэлжтэй ой, уулсын дээд хэсгийн сөөг-хөвдөт хушин ойд га-аас 15 кг ургацтай, ойролцоогоор 1500 га талбайд 22.5 тн биологийн, 2.5-3.0 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болно. Өндөр Улаагана буюу хадны манай орны бэлтгэлийн нийт нөөц нь 10.0-13.8 тн гэсэн тооцоо гарч байна.

Экологи-эдийн засгийн үнэлгээ: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Монгол Алтайн тойргуудад тайгын бүслүүрт ойн дундах том чулуутай асган дунд ургах боловч заримдаа чийг ихтэй хадны дунд ургана. Өндөр Улаагана нь дээрх орчинд үетэн бүхий шинэсэн ой, чулуулаг шинэсэн ой, алирстай шинэсэн ойд болон түүний захын том чулуу асга, асгарга дагаж ургадаг харьцангуй бага нөөц, ариав бүхий жимсгэнэт сөөг, экологи- эдийн засгийн үнэлгээ нь 5661 кг/төг болно.

Ашиглах, хамгаалах: Хад 8-р сарын дундуур боловсрон. Хадыг түүхдээ цацгаас жимсийг зөөлөн шудрах аргаар түүнэ. Хадны жимсийг цацагтай нь түүж болно. 50 литрийн багтаамжтай торхонд пергаментийн цаас жийрэглэж дотор нь цэвэрлэсэн хадыг хийж таглаад үйлдвэрт хүргүүлнэ. Хад нь хүйтэнд тэсвэртэй, хорлогч өвчний нөлөөнд автдаггүй, амин дэмээр баялаг, амт чанар сайтай зэргийг харгалзан тарималжуулах нь зүйтэй.

Хөх нэрс

Зураг 64. Хөх нэрс

Латин нэр : *Vaccinium uliginosum*

Орос нэр: Голубика голостебельная

Англи: Bog Billberry

Ангилалзүйн шинж: Хүрэн бор юм уу бараандуу саарал өнгийн холтостой, дугариг голчтой мөчир бүхий 0.5-1.0 метр өндөр сөөг. Дээд тал нь цайвар ногоон, доод гадаргуу нь цэгээн өнгөтэй, 5-38 мм урт, 4-24 мм өргөн жижиг навчтай. Жимс цэгээндүү хөх өнгөтэй,

Цүлхгэр дүгрэг хэлбэртэй, 12 мм өргөнтэй.

Ургах орчин: Ойн бүслүүрийн дээд хэсэг, тагийн дэд бүслүүрийн дээд хэсгийн сарьдаг, чулуун нуранги, бут сөөг ширэнгэ, шилмүүст ой, бургасан шугуй, ургана. Намгийн Сургартай холилдон ургах дуртай. Тайга, цармын ой, өндөр уулын царамд хөвд, сургар, алирстай хамтаар бүлгэмдэл үүсгэнэ.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Тархац- байршил: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, тойргуудад буюу Архангай, Хөвсгөл, Завхан, Булган, Сэлэнгэ, Хэнтий, Төв, Өвөрхангай аймгуудын хорь орчим сумдын нутагт ургана. Нэрсний тархцын зүүн хил нь Дорнод аймгийн Баян-Уулын Эрээний нурууны зүүн хэсэг Цагаан зүрх, өмнөд цэг нь Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзийт сумын нутаг Өвгийн ам, баруун цэг нь Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг сумын Хул Азаргын нуруу, Завхан аймгийн Баруун зүүн Хайрхан болно.

Гарц-нөөц баялаг: Нэрсний талбай харьцангуй арви ихтэй нутаг нь:

Хэнтий нуруунаас Төв аймгийн Мөнгөнморьт сумын Хэрлэнгийн эх, Дадалын нуруу Тэнүүн голын Буян-Ундарга, Хужирт, Сайхан, Босгын ар, Хэнтий аймгийн Батширээт сумын Гурван нэрстэй, Шурангууны өндөр, Эгийн цоорхой, Тарсаас доош, Ононгын зүүн бие Гутайн шил.

- Хангайн нуруунаас Завханы Идэр, Архангайн Цахир, Тариат сум, Завхан аймгийн Тосонцэнгэл сумын Нэрст Хавтгай, Эрэгцэг, Урд хойд Нарийн, Зогол, Бумбат, Пүнзийн эх, Хөвсгөл аймгийн Галт, Жаргалант сумын Тээл, Манхан, Хөнжилийн ам, Цэцүүхийн Бургастайн ам зэрэг Тарвагатайн нурууны салбар уулсаар. Мөн Завхан аймгийн Тосонцэнгэл, Их-Уул, Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг, Цаган-Уул, Шинэ-Идэр сумын Булнайн нурууны салбар уулсаар. Булган аймгийн Тэшиг, Хантай, Сэлэнгэ, сумын нутагт Хантай нуруу түүний салбар уулсаар.
- Хөвсгөл орчмын уулсад Чандмань-Өндөр, сумын Булнайн рашааны орчим, Цагаан-үүр сумдын нутаг болно.

Хэнтийн район. Хэнтий аймгийн Батширээт сумын Гурван нэрстэй, Эгийн цоорхойд хөвдөн бүрхэвчтэй сургар, алирс бүхий хус оролцсон сийрэг шинэсэн холимог ойд нэрстэй талбай 25-40 хувь, үүнээс нэрсний ишний тусгаг бүрхэц дунджаар 23-25 хувь, жимстэй ишний эзлэх хувь 20.4 хувь бөгөөд га-аас авах жимс дунджаар 210 орчим кг байна. Энд ойролцоогоор 5000 га талбайд ургахаас нэрсний жимс биологийн нөөц 1050 тн, үүнээс 50-100 тн бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн тооцоо гарч байна.

Тарвагатайн район. Хангай нурууны нэгэн том салбар болох Тарвагатайн нурууг энд оруулж хэд хэдэн газар нөөцийн судалгаа явуулав. Завхан аймгийн Тосонцэнгэл сумын Нэрст Хавтгай, Эрэгцэг, Урд хойд Нарийн, Зогол, Пүнзийн эх: Хөвсгөл аймгийн Галт, Жарагалант сумын Тээл, Манхан, Хөнжилийн ам, Цэцүүхийн Бургастайн ам зэрэг Тарвагатайн нурууны салбар уулсаар хөвдөн дэвсгэртэй, хуш оролцсон сийрэг шинэсэн холимог ойд нэрстэй талбай 35-40 хувь, үүнээс ишний тусгаг бүрхэц дунджаар 30-35 хувь, жимстэй ишний эзлэх хувь 25-35 хувь бөгөөд га-аас авах жимс дунджаар 290 орчим кг байна. Энд ойролцоогоор нийт 10000

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

га талбайд нэрсний жимсний биологийн нөөц 2900 тн, үүнээс 100-200 тн бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн тооцоо гарч байна.

Булнайн район. Завхан аймгийн Тосонцэнгэл, Их-Уул, Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг, Цагаан-Уул, Шинэ-Идэр, сумын Булнайн нурууны салбар уулсаар алирс хөвд бүхий сийрэг шинэсэн ойд нэрсний иштэй талбайн эзлэх хувь 15-47 хувь, үүнээс нэрсний ишний тусгаг бүрхэц дунджаар 52-58 хувь бөгөөд га-аас авах жимсний гарц дунджаар 350 орчим кг байна. Энд ойролцоогоор нийт 10000 га талбайд нэрсний жимсний биологийн нөөц 2900 тн, үүнээс 100-200 тн бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн тооцоо гарч байна,

Хантайн район. Булган аймгийн Тэшиг, Хантай, Сэлэнгэ, сумын нутагт Хантай нуруу түүний салбар уулсын ар, дундаас дээд хэсэгт сийрэг хуш бүхий шинэсэн ойд нэрсний талбайн эзлэх хувь 33-45 хувь нэрсний ишний тусгаг бүрхэц дунджаар 52 хувь, жимст ишний эзлэх хувь 18, га-аас 220 орчим кг нэрсний жимсний ургацтай байна. Энэ район нийт ойролцоогоор 2500 га-д 550 тн биологийн, 25-50 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болохыг тогтоов.

Хөвсгөл орчмын район. Хөвсгөлийн Чандмань-Өндөр сумын Булнайн рашааны орчим, Цагаан-үүр сумдын нутагт болон бусад сумдын нутгуудад хөвдөн бүрхүүлтэй хуш гацуур холилдсон шинэсэн ойд нэрстэй талбай 35-45 хувь, нэрсний ишний тусгаг бүрхэц дунджаар 28-35 хувь, жимстэй ишний эзлэх хувь 40-50 хувь бол нэг иш дунджаар 4 жимстэй, 100 ширхэг жимс дунджаар 41 г болно. Нэг га-аас хураах жимс дунджаар 430 кг бол нийт ойролцоогоор 5000 га-д 2150 тн биологийн нөөцтэй, харин бэлтгэлийн нөөц нь 140-180 тн болно. Бидний судалгаагаар Монгол оронд Намгийн Нэрс нийт 415-730 тн бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн дүн гарч байна.

Экологи-эдийн засгийн үнэлгээ: Намгийн Нэрс Монгол орны ургамал-газарзүйн Хангай, Хөвсгөл, Хэнтийн тойрогт ойн бүслүүрийн дээд хэсэг, тагийн бүслүүрийн дээд хэсгийн сарьдаг, чулуун нуранги, бут сөөгөн ширэнгэ, сайраар тархсан, зарим хэсэгт ойн ургамлан бүрхэвчинд дэд зонхилогчоор оролцдог боловч, жимсийг маш их бэлтгэж байна. Бидний аргачлалаар энэ жимсний экологи-эдийн засгийн үнэлгээ нь 5961 кг/төг болно.

Ашиглах, хамгаалах: Мөчрийг гэмтээхгүйгээр жимс боловсорсон үед түүж, бэлтгэл ба тарималжуулах ажлыг эхлэх шаардлагатай. Нэрс нь 8-р сарын эхээр боловсрох бөгөөд жимсгэнэ хэврэг учир болгоомжтой түүх хэрэгтэй. Нэрсний жимсийг муудаагүй цэнхэр хөх өнгөтэй байх үед нь түүх хэрэгтэй.

Жимс боловсруулах үйлдвэрт тушааж байгаа жимсэнд няцарсан жимс 30 хувиас илүүгүй байвал зохино. Нэрсийг 50 литрээс илүүгүй ган, модон торх эсвэл 16 кг-аас их биш багтаамжтай хайрцагт саванд савлаж тушаана. Нэрсний жимсийг хатаагч шүүгээнд 60-65° юм уу, сүүдэр газар нимгэн дэвсэж хатаана. Хатаасан жимсний чийг 16 хувь орчим байвал зохино.

Зураг 65. Үхрийн нүд

Үхрийн нүд

Латин нэр: Ribes nigrum

Орос нэр: Смородина чёрная

Англи: Black Currant

Ангилалзүйн шинж: Хар улаагана- Ribes nigrum нь Сэрдгийн овог (Saxifragaceae) Улаагана (Ribes) төрөлд хамаардаг 1-1.5 метр өндөр сөөг. Үслэг найлзуур эхлээд цайвар зуны сүүлд хүрэвтэр болдог. Өвөрмөц содон үнэртэй навч, дээд тал нүцгэн, доод тал нь судлаа дагаж үслэг 10 см, орчим өргөн, 3 хааяа 5

далбантай, дундах нь өргөн далбагар бусдаасаа том. Цацаг баг цэцэг 3-5см, урт 5-10 цэцэгтэй. Нахиа гонзгой өндгөрхүү, цэцэг 7-9 мм урттай, ягаавтар саарал, цоморлог гадагш эргэсэн шовховтор, нэлээд өргөн, багана ихэвчлэн бүтэн. Хар буюу хөх ягаан өнгөтэй, заримдаа бор буюу ногоовтор, бөөрөнхий хэлбэрийн, амт үнэр сайхантай жимс нь диаметрээрээ 8-10 мм. Хар Улаагана нь 5-р сарын дунд үеэс 6-р сарын эх хүртэл цэцэглэх ба 7-р сард үр жимс нь боловсорч эхлэх бөгөөд жимсгэнэ нь 8-р сарын 2-р хагаст боловсорно.

Ургах орчин: Уулсын чийгсэг шинэсэн ба хус-улиас-шинэсэн ой, гацуур-шинэст хусан ой, бургас холилдсон хусан ой тэдгээрийн зах, цоорхой, сөөгөн ширэнгэ, гол горхины эрэг, нуранги, асга хад бүхий газар тохиолдог чийгсэг ургамал.

Хүснэгт 54. Хэнтийд Хар Улааганы ургах эвшил

Хэнтийн уулсад	Сургар өтгөн ургасан алирс-үетэнт шинэсэн ой, тэрэлжтэй алирс-үетэнт шинэсэн ой, хөд-үетэнт хуш, сургар-алирс бүхий шинэсэн ойд
	Үетэн элдэв өвст гацуур оролцсон шинэсэн ой, хөвд-алирст шинэсэн бүхий хушин ойд
	Үетэн улалжит сийрэг шинэсэн ой, хөвдөт алирс-үетэнт хуш бүхий шинэсэн ойд
	Хөвд-алирст шинэс бүхий хушин ойд
	Хаг-үетэнт сийрэг хушин ой, алирс-үетэнт хушин ойд
Баруун Хэнтийд	Алирс-хөвд бүхий хушин ой, алирс хушин ой, сарнайт алирс бүхий хус гацуур оролцсон шинэсэн ойд
	Нэрстэй алирс бүхий хуст шинэсэн ой
	Нарс холимог шинэсэн ой, улалж үетэн оролцсон алирст хушин ойд
	Элдэв өвс алирст гацууран ой, алирс хөвдөт нарс оролцсон шинэст хушин ойд

Тархац- байршил: Монгол орны ургамал-газарзүйн Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Хянган, Ховд, Монгол Алтай, Их нууруудын хотгор, Говь-Алтай тойргуудад тархан ургана. Үхэр нүдний тархцын зүүн цэг нь Эрээн давааны зүүн хэсэгт орших Зүрхийн эх (Дорнод аймгийн Баян-Уул сум) баруун цэг нь Түргэн уулын Ямаат, Шивэрт, баруун өмнөд цэг нь Хан Тайширын нуруу, Бурхан Буудай уул (Говь-Алтай аймгийн Халиун, Бигэр сумын нутаг), урд цэг нь Хангай нурууны зүүн өмнөд хэсэгт Өлтийн даваа, Онгийн голын эхний уулнууд (Өмнөговь аймгийн Ханхонгор сумын нутагт, алслагдсан цэг) юм.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Гарц-нөөц баялаг: Үхэр нүдний элбэг тохиолдох нутаг нь:

- Хэнтий нуруунд хамрагдах нутгаас Бүрэнгийн нуруу, Ар Гуутай, Өвөр Асгат, Их ахын гацаа (Төв аймгийн Мөнгөн морьт сумын нутаг), Өдлөг, түүнчлэн Ерөө, Хүдэр, Ялбаг, Уялга, Түнхэл, голуудын эх дагуу, Төв аймгийн Туул голын цутгал Сэлбэ, Заан, Тэрэлж, Улиастай голын эх, Хэнтий аймгийн Онон, Балж голуудын эх:
- Хангайн нуруунд хамрагдах нутгаас Архангай аймгийн Жаргалант, Тариат, Хангай, Цэнхэр сумдын уул нуруудаар, Завхан аймгийн Баян-Уул сумын Агьт, Цэцэн, Жараг, Идэр сумын Жаргалант уул, Нэрстэй хавтгай, Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг сумын Шавар, Булнай, Байц, Булган аймгийн Намнан, Хантай, нурууд, Хангай сумын Могой даваа,
- Хөвсгөл орчмын уулсад хамаарагдах нутгаас Хөвсгөл аймгийн Ренчинлхүмбэ сумын Бэрх, Тарах, Жумар, Цагаан-үүр сумын Ариг-Үүр, мөн аймгийн Хул азарга, Эрчим, Яргайтын нуруу зэрэг газруудыг нэрлэж болно. Үхэр нүд тархцын талбайн хувьд бусад жимс, жимсгэнийг бодвол харьцангуй сийрэг, бага талбайд ургана.

Хэнтийн район. Хэнтийн Батширээтэд Зуухын Баянгол, Гутайн шил, Төв аймгийн Батсүмбэрийн Ноён уул, Сэлэнгэ аймгийн Түнхэл орчмын дээрх эвшил бүхий ойд ойролцоогоор 1200 га-д 8 орчим тн биологийн нөөцтэйгөөс 0.8-1 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болно.

Хангайн район: Тарвагатай нуруу (Завхан аймгийн Тосонцэнгэл, Их-Уул, Хөвсгөлийн Жаргалант сумын Цэцүүх, Бургаст, Гацуурт, Нарийн бургастайн ам) Булнайн нурууны (Завхан аймгийн Тосонцэнгэл, Их-Уул, Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг, Цагаан-Уул, Шинэ-Идэр сумдын нутагт) уулсын дунд хэсгийн хөвд-сорвоо-алирст шинэсэн ойд алтайн далан хальс, өргөст сарнай, боролзгоно бүхий эвшилд га-аас дунджаар (10 кг 5-15 кг) жимс хураах ба 3000 га-д 30 тн биологийн нөөцтэй ба 2-3 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болно.

Хөвсгөлийн район. Хөвсгөл аймгийн Чандмань-Өндөр, Цагаан-Үүр, Эрдэнэбулган сумдыг хамарсан Үүрийн голын өндөрлөг уулсын хөвд-үетэн-сөөгөнцөрт шинэсэн ой, тэрэлж-алирст буюу алирс-тэрэлж-үетэн бүхий хөвдтэй шинэс-хушин ойд га-аас 10 орчим кг ургацтай ба ойролцоогоор нийт 2000 га талбайд 20 тн биологийн нөөцтэй, 1.8-2.0 тн бэлтгэлийн нөөцтэй. Үхэр нүд тархцын талбайн хувьд бусад жимс, жимсгэнийг бодвол харьцангуй сийрэг, бага талбайд ургах бөгөөд нөөц нь ч мөн бага, нийт 4.8-6.0 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болно.

Экологи-эдийн засгийн үнэлгээ: Монгол орны ургамал-газар зүйн Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Хянган, Ховд, Монгол Алтай, Их нууруудын хотгор, Говь-Алтай тойргуудад уулсын чийгсэг шинэсэн ба хус-улиас-шинэсэн ой, гацуур-шинэст хусан ой, бургас холилдсон хусан ой тэдгээрийн зах, цоорхой, сөөгөн ширэнгэ, гол горхины эрэг, нуранги, асга хад бүхий газар тохиолдох чийгсэг ургамал. Үхэр нүд тархцын талбайн хувьд харьцангуй сийрэг, бага талбайд ургадаг бөгөөд экологи-эдийн засгийн үнэлгээ нь 5961 кг/төг болно.

Ашиглах, хамгаалах: Жимсийг бүрэн боловсорсон үед (8-р сарын эхний 10 хоногт) түүж бэлтгэнэ. Чийггүй үед, шүүдрийн ус хатсаны дараа хураавал зохино. Нэг гараараа цацагтай үхрийн нүдийг барьж, нөгөө гараараа цацгийн болгоомжтой тасалж 3 кг-аас их бус жимс багтаах хатуу сагсанд түүж хийнэ. Үхрийн нүдийг түүж савласны дараа тэр хэвээр нь тээвэрлэх нь зүйтэй. Учир нь савыг сэлгэж солиход жимс няцрах аюултай. Үхэр нүдийг түүсний дараа 3-аас илүү хоног хадгалах хэрэггүй.

Манай оронд хар үхэр нүд, алтайн үхэр нүд, красноярскийн үхэр нүд, эртэч үхэр нүд зэрэг олон сорт тарьж байна. Орчин зүй янз бүрийн нөхцөл буюу эрс тэс уур амьсгалтай нөхцөлд ургаж байгаа үхэр нүдний шилдэг сайн зүйл хэлбэрийг сонгон авч үржүүлгийн ажилд ашиглах нь ирээдүйтэй гэж үздэг.

Өргөст Нохойн хошуу

Латин нэр: Rosa acicularis

Орос нэр: Шиповник иглистый,

Англи: Prickly Rosa

Ангилалзүйн шинж: Иш 1-1.5 (хааяа 2 орчим) метр өндөр, өргөс ихтэй, туяхан найлзууртай, мөчир, хавчны бариул нэлэнхийдээ өргөслөг сөөг. Навчис 15 см хүртэл урт. Навчинцар том, 5-7 ширхэг, гонзгойвтор өндгөрхүү, 1.5-6 см, 1.0-1.5 см өргөн бөгөөд энгийн шүдэрхэг захтай.

Цэцэг голчоороо 3-6 см, тод ягаан юм уу улаан ягаавтар дэлбээтэй, ихэвчлэн ганцаараа, хааяа 2-3-аараа байрладаг.

Жамар бөндгөр, гонзгой хэлбэртэй, шүрэн улаан өнгөтэй, голч нь 1.5-2.0 см. Цэцэглэлт 7-р сарын эхээр, харин 8-р сарын сүүлчээр үр боловсорно.

Ургах орчин: Шинэсэн ой, түүний зах, хусан ой төгөл, голын шугуй, ширэнгэ, хад асгаар ургана. Өргөст сарнай уулын доод хормой хэсгээс дээд бие хүртэл хэд хэдэн хэв шинжийн ойд ургана.

- Баруун ба баруун өмнөд Хангайд шинэсэн ойн бүлэг хэв шинжид цахилдаг-улалжит буюу үетэн-элдэв өвст, унаган туруу-өвслөг ургамалт эсвэл улалж-үетэн-алаг өвст шинэсэн ойд дангаараа буюу боролзгоно, бургастай ургана. Хөвд-алаг өвст шинэсэн ойн бүлэг хэв шинжид ногоон хөвд алирст буюу хөвд-шивлээт-чонын элэгт эвшлүүд: хөвд-элдэв өвст хуш шинэсэн ойд хөвд-үетэн-элдэв өвст, хөвд-сорвоо-ботуульт шинэсэн ойд алтайн далан хальс, Боролзгоно-чаргайт эвшлүүд тохиолдоно. Элдэв өвс-алирст шинэсэн ой буюу хуш-шинэсэн ойн бүлэг хэв шинжид хамаарах хуш шинэсэн ойд боролзгоно, тахир тавилгана

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

улаазганатай хамт, алирст-шинэсэн ойд алтайн далан хальс, боролзгоно, тагийн тавилгана улаазганат эвшилд ургана.

- Зүүн өмнөд Хангайд өндөр бус уулсын ойн дээд хэсгийн нуга ба ойн заагаар, ойн захын ба сийрэг шинэсэн ойн өвөрмөц эвшилд өргөст сарнай элбэг тохиолдоно.
- Хөвсгөлд тэгшивтэр хажуу, сийрэг хөрстэй тэгш хавтгай газар сөөг хөвдөт царамд торлогон хус бяцхан навчит Тэрэлж, боролзгонотой хамт элбэг ургана.
- Хэнтийд алирс-ногоон хөвдөт шинэс бүхий хушин ойд тагийн тавилгана, алтайн далан хальстай хамт: алирс-ногоон хөвд-сургарт хушин ойд алтайн Даланхальс, Дагуур Тэрэлжийн хамт ургана. Элдэв өвст-тайгархаг шинэсэн ойд Дагуур Тэрэлж, дунд тавилганатай хамт ургана.
- Монгол Дагуурт (Бургалтай) хусан ойн захаар, Бяцхан хонхор хотос, хад цохио, эгц энгэрийн ёроолын сүүдэрлэгдсэн газар, заримдаа устай болдог хонхруудын захаар хар үрт чаргай, бяцхан цэцэгт боролзгонотой хамт ургана.

Тархац байршил: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Хянган, Ховд, Монгол Алтай, Дорнод Монгол, Говь-Алтай тойргуудад тархан ургана.

Гарц нөөц баялаг: Бидний судалгаагаар нохойн хошууны жамрын нөөцийг дараах байдлаар гаргав.

Хэнтийн район: Хэнтий аймгийн Дадал сумын Тэнгэлэгийн эх, Эрээн уулын үетэн-элдэв өвст шинэсэн ой бүхий ар, Биндэр сумын Янгийн өвөр, үетэн-элдэв өвст нарс-хус-шинэс бүхий холимог ойд ойролцоогоор 8.5 кг/га ургацтай, 1000 га-д 8.5 тн биологийн буюу 0.8 тн бэлтгэлийн нөөцтэй. Баруун Хэнтийд Сэлэнгэ аймгийн Дархан-Уул аймгийн Шарын голын Моностой аманд элдэв өвст хус бүхий нарсан ойд ойролцоогоор 15 кг/га ургацтай, 500 га-д 7.5 тн биологийн, 0.7 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Монгол Дагуурт Сэлэнгэ аймгийн Дулаанхаанд Ерөө голын элдэв өвст бургасан шугуйд ойролцоогоор 10 кг/га ургацтай, 500 га-д 5 тн биологийн, 0.5 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Хангайн район: Зүүн хойд Хангайн Булган аймаг Сэлэнгэ сум (Тэшиг, Сэлэнгэ сумын заагт), Хантайн нурууны Тархитайн зоонд элдэв өвст шинэс-хус-хушин ойд 15 кг/га ургацтай, ойролцоогоор 1000 га талбайд 15 тн биологийн, 1.5 тн бэлтгэлийн нөөцтэй. Хөвсгөл аймгийн Жаргалант сумын Цэцүүхэйн (2-р) баг, Тарвагатайн нурууны Бургастайн амны элдэв өвст шинэсэн ойд, Завхан аймгийн Тосонцэнгэл сумын Хуурайн аманд дээрх эвшилд, 12 кг/га ургацтай, 1000 га-д 12 тн биологийн, 1.2 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Хөвсгөлийн районд: Хөвсгөл аймгийн Эг-Үүр сумын Бадаргын даваа Хэрээтийн даваа элдэв өвст хус-шинэсэн ойд 15 кг/га ургацтай, 1000 га-д 15 тн биологийн, 1.5 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Өргөст Нохойнхошуу нь Монгол орны уулын хээр, хээрийн шинэсэн ой, түүний зах, хусан ой төгөл, голын шугуй, ширэнгэд нэлээд арвитай ургах боловч бидний судалгаа явуулсан нутгуудад 4.7 тн бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн урьдчилсан тооцоо гарсан.

Экологи эдийн засгийн үнэлгээ: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Хянган, Ховд, Монгол Алтай, Дорнод Монгол, Говь-Алтай тойргуудад шинэсэн ой, түүний зах, хусан ой төгөл, голын шугуй, ширэнгэ, хад асгаар ургана. Экологи эдийн засгийн үнэлгээ нь 4512 кг/төг, болно.

Ашиглах, хамгаалах: Болсон жамар шүүслэг зөөлөн учир хураахад хялбар бяцардаг, иймд бүрэн болохоос арай өмнө, дөнгөж улайж эхэлмэгц хураах хэрэгтэй. Хураан авсан жамраа 14 хувийн чийгтэй болтол хатаана (хатаах шүүгээнд 30° - 50° -ын $t^{\circ}\text{C}$ -т). Хатсан жамрыг цэвэрлэж, шуудайнд буюу хайрцагт 40-50 кг-аар савлаж 60-65 хувиас илүү бус чийгтэй, цэвэр хуурай нөхцөлд хадгална. Энэ ургамал чимэглэлийн үзэсгэлэнт сөөг бөгөөд цэцэрлэг, гудамж талбайд тариалахын зэрэгцээ амьд хашаа болгон ашигладаг.

Өргөст Нохойн хошуу тарималжуулах, нутагшуулах ажлыг Улаанбаатарын Ботаникийн цэцэрлэгт хийсэн нь үр дүнтэй болжээ. Залуу бутыг байгалийн нөхцөлөөс хөрстэйн нь авчирч суулгаж тордоход эхний жилд сайн амьдарч дараа жилийн 6-р сарын эхээр бундуужин, хорьдын үеэр цэцэглэн, 7-р сарын эхээр жимс сууж, 8-р сарын сүүл 9-р сарын эхээр үр жамар нь боловсорч, шинэ нөхцөлд хялбар дасаж үр удмаа өгч байна.

Шинэсний Тосондой

Зураг 67. Шинэсний тосондой

Латин нэр: *Suillus grevillei*

Орос нэр: Масленок лиственничный

Ангилалзүйн шинж: Малгай нь 4-10 см голчтой, дэр маягийн юм уу бөмбөгөрдүү хэлбэртэй, гөлгөр, салслаг гадаргуутай, шар буюу улбар шар, бор шар өнгөтэй. Махлаг эд нь цайвар шар өнгөтэй бөгөөд хагалж үзэхэд ягаардаг, амт, үнэр сайтай. Салбан нь шилбэндээ шууд бэхлэгдсэн юм уу шүдлэг үүсгэж бэхлэгдсэн, жижиг дугариг өнцгөрсөн амсартай, шар ногоон юм уу хүрэн улаан туяа бүхий шар өнгөтэй. Уртассан зууван хэлбэртэй, 6-

12 x 4-5 мкм хэмжээтэй, гөлгөр гадаргуутай, шардуу юм уу боровтор өнгийн сортой. Шилбэ нь 4-5 x 1-1.5 см хэмжээтэй, бортого хэлбэртэй, цул, сааралдуу буюу шаравтар өнгөтэй байх ба доод хэсэгтээ улаан боровтор өнгөтэй, шар өнгийн цагаригтай ба тэр нь амархан унадаг.

Ургах орчин: Шинэс-хусан холимог ой, шинэсэн ойн цоорхойд, ойн захаар ургана.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Тархац байршил: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуурын тойргуудад шинэсэн ойд элбэг ургадаг.

Хангайн тойрогт- Хан Хөхийн нуруу, Тарвагатайн нуруу, Бүрэнгийн нуруу, Бүтэлгийн нуруу, Хантайн нуруу, Хөвсгөлийн тойрогт- Дархадын хотгорын шинэсэн ойд, Хэнтийн тойрогт- Сэлэнгэ аймагт Ерөө, Бүгсий, Баян гол, Хүдэр, Уялга, Сүх голын дагуух ой, Нарангийн даваа, Хуурай хөндий, Нарст хөтөл, Бүтээлийн нурууны ба Жидын нурууны урд салбар уулсын ойд: Хэнтий аймгийн Дадал сумын Эрээний нурууны үетэн-элдэв өвст шинэсэн ой бүхий ар, Биндэр сумын Янгийн өвөр, үетэн-элдэв өвст нарс-хус-шинэс бүхий холимог ойд Монгол Дагуурын тойрогт- Улаанбаатар хот орчимд / Гачуурт, Богдхан уул, Хандгайт, Санзай гэх мэт.

Гарц нөөц: Бидний судалгаагаар Шинэсний Тосондойн нөөцийг дараах байдлаар гаргав.

Хэнтийн район: Хэнтийн аймгийн Дадал сумын Эрээний нуруу, уулын үетэн-элдэв өвст шинэсэн ой бүхий ар, Биндэр сумын Янгийн өвөр, үетэн-элдэв өвст нарс-хус-шинэс бүхий холимог ойд ойролцоогоор 4.5 кг/га ургацтай, 1000 га-д 4.5 тн биологийн буюу 0.4 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Баруун Хэнтийд Шинэсний тосондой мөөгний гарц нөөцийн судалгааг Дархан-Уул аймгийн Шарын голын Моностойн ойн судалгааны орчимд гарц нөөцийг тогтооход ойролцоогоор 100-150 га талбайд 2.5 тн биологийн нөөцтэйгөө 250-300 кг бэлтгэлийн нөөцтэй байна.

Хангайн район: Зүүн хойд Хангайн Булган аймаг Сэлэнгэ сум (Тэшиг, Сэлэнгэ сумын заагт), Хантай нурууны Тархитайн зоонд үетэн элдэв өвст шинэс-хус-хушин ойд 1 га талбайгаас 31.9 кг ургац авах бөгөөд ойролцоогоор 1000 га талбайд 31.9 тн биологийн, 3.1 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Хөвсгөл аймгийн Жаргалант сумын Цэцүүхэйн (2-р) баг, Тарвагатайн нурууны Бургастайн амны алаг өвст шинэсэн ойд, Завхан аймгийн Тосонцэнгэл (Булнай) сумын Хуурайн аманд дээрх эвшилд, 1 га талбайд 20 кг мөөгний ургацтай, 1000 га-д 20 тн биологийн, 2 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Хөвсгөлийн район: Хөвсгөл аймгийн дархадын хотгорын сумдын шинэсэн ойд 1 га талбайд 15 кг мөөгний ургацтай, 1000 га-д 15 тн биологийн, 1.5 тн бэлтгэлийн нөөцтэй.

Ягаан Сархиаг

Зураг 68. Ягаан сархиаг

Латин нэр: Lactarius torminosus

Орос нэр: Волнушка розовая

Ангилалзүйн шинж: Малгайн нь 4-12 см голчтой, бөмбөгөр оройтой байснаа хөгшрөхөөрөө өргөн юүлүүр хэлбэртэй болно. Малгайн захаар доош хумьсан үслэгтэй, бага зэрэг цавуулаг, улаан ягаан өнгийн гадаргуутай бөгөөд малгайн оройд улаавтар өнгийн цагаригтай харагдана. Сүүн шүүс нь гашуун амттай, цагаан өнгөтэй. Салбан нь шилбэндээ ташуу

бэхлэгдсэн, шаравтар ягаандуу эсвэл цайвар шар өнгөтэй. Өргөн зууван хэлбэрийн, ягаандуу юм уу цайвар шар өнгийн спортой. Шилбэ 6-9 x 1-2 см хэмжээтэй, бортого хэлбэртэй, улаан ягаандуу өнгөтэй, голдуу хөндийтэй.

Ургах орчин: Шинэсэн ой, хуш холилдсон шинэсэн ой, хус-шинэс бүхий холимог ойд хөвхөн дээр ургана.

Тархац байршил: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуурын тойргуудад буюу Архангай, Хөвсгөл, Завхан, Булган, Сэлэнгэ, Хэнтий, Төв, Өвөрхангай аймгуудын нутагт ургана. Ягаан сархиагийн тархцын зүүн хил нь Хэнтий аймгийн Дадал сумын нутаг, өмнөд цэг нь Архангай аймгийн Тариат сумын нутаг Ороохын даваа: баруун цэг нь Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг сумын Хул Азаргын нуруу болно.

Гарц-нөөц: Ягаан сархиагийн талбай харьцангуй арви ихтэй нутаг нь:

Хэнтийн нуруунд- Төв аймгийн Мөнгөн морьт, Батсүмбэр сумдын ой бүхий нутаг, Дархан Уул аймгийн Шарын голын Моностойн ам, Улаанбаатар орчимд Богдхаан уул:

Хангайн нуруунд- Булган аймгийн Хангал сумын нутаг Хантайн нурууны Харцай Тариахтайн уулзвар зоо, Хөвсгөл аймгийн Жаргалант сумын Тээл, Манхан, Хөнжилийн ам, Цэцүүхийн Бургастайн ам зэрэг Тарвагатай нурууны салбар уулс,

Хөвсгөл орчмын уулст-Хөвсгөл аймгийн Чандмань-Өндөр, Цагаан Үүр, Эрдэнэбулган, Ханх сумдын ой бүхий нутгууд

Хэнтийн район. Дархан Уул аймгийн Шарын голын орчимд мөөгний гарц нөөц 1 га-д 5 кг байна.

Тарвагатайн район. Хөвсгөл аймгийн Жаргалант сумын Хөнжлийн ам, Цэцүүхийн Бургастайн ам зэрэг Тарвагатайн нурууны салбар уулсаар холимог ойд 1 га-аас авах сархиаг мөөг дунджаар 6 кг байна. Энд ойролцоогоор нийт 3000 га талбайд мөгийн биологийн нөөц 18 тн, үүнээс 1.5-1.8 тн бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн тооцоо гарч байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хантайн район. Булган аймгийн Тэшиг, Хангал, Сэлэнгэ, сумын нутагт Хантайн нуруу, Бүтээлийн нуруу түүний салбар уулсын ар, дундаас дээд хэсэгт сийрэг хуш бүхий шинэсэн ойд 1 га талбайгаас 10 кг сархиаг мөгийн ургацтай байна. Энэ район нийт ойролцоогоор 2500 га-д 25 тн биологийн, 2,5 тн бэлтгэлийн нөөцтэй болохыг тогтоов.

Хөвсгөл орчмын район. Хөвсгөлийн Чандмань-Өндөр, Цагаан-Үүр сумдын нутагт хөвдөн бүрхүүлтэй хуш гацуур холилдсон ойд 1 га-д дунджаар 7 кг мөөг бэлтгэх боломжтой. Нийт ойролцоогоор 5000 га-д 35 тн биологийн нөөцтэй, харин бэлтгэлийн нөөц нь 3.5 тн байна.

Эгэл ДалБига

Латин нэр: Agaricus campestris

Орос нэр: Шампиньон обыкновенный

Ангилалзүйн шинж: Малгай нь 5-10 см голчтой, махлаг, залуудаа бараг бөмбөлөг хэлбэртэй байснаа дараа нь гүдгэр болж улмаар дэлгэгдэн юүлүүр хэлбэртэй болдог. Цагаан өнгөтэй. Салбан чөлөөтэй. Цагаан саарал өнгөтэй байснаас ягаавтар саарал болно. Эцэст нь спор бүрэн боловсорсон үед бор хүрэн өнгөтэй байдаг.

Зураг 69. Эгэл далбига

Шилбэ 4-8 х 1-1.5 см хэмжээтэй, цагаан өнгөтэй, мөн цагаан өнгийн цагаригтай. Махлаг эд цагаан өнгөтэй харахад ягаардаг. Спорт нь 8-9 х 6-7 мк хэмжээний, зуувандуу, улаан хүрэн өнгөтэй.

Ургах орчин: Ойт хээр, хээрт малын бэлчээр, зам дагуу гэх мэт өтөг бууц ихтэй азотоор баялаг хөрсөнд 5-10 дугаар сард ургана.

Тархац- байршил: Хөвсгөл, Хэнтий, Хангай, Монгол Дагуур, Монгол-Алтайн тойрог буюу Дорнод, Хэнтий, Төв, Сэлэнгэ, Булган, Архангай, Өвөрхангай, Хөвсгөл, Завхан, Увс, зэрэг аймгуудын нутагт дээд давхраандаа ялзмаг ихтэй хөрсөнд ургана.

Гарц нөөц: Эгэл Далбига элбэг ургадаг газрыг дурдвал:

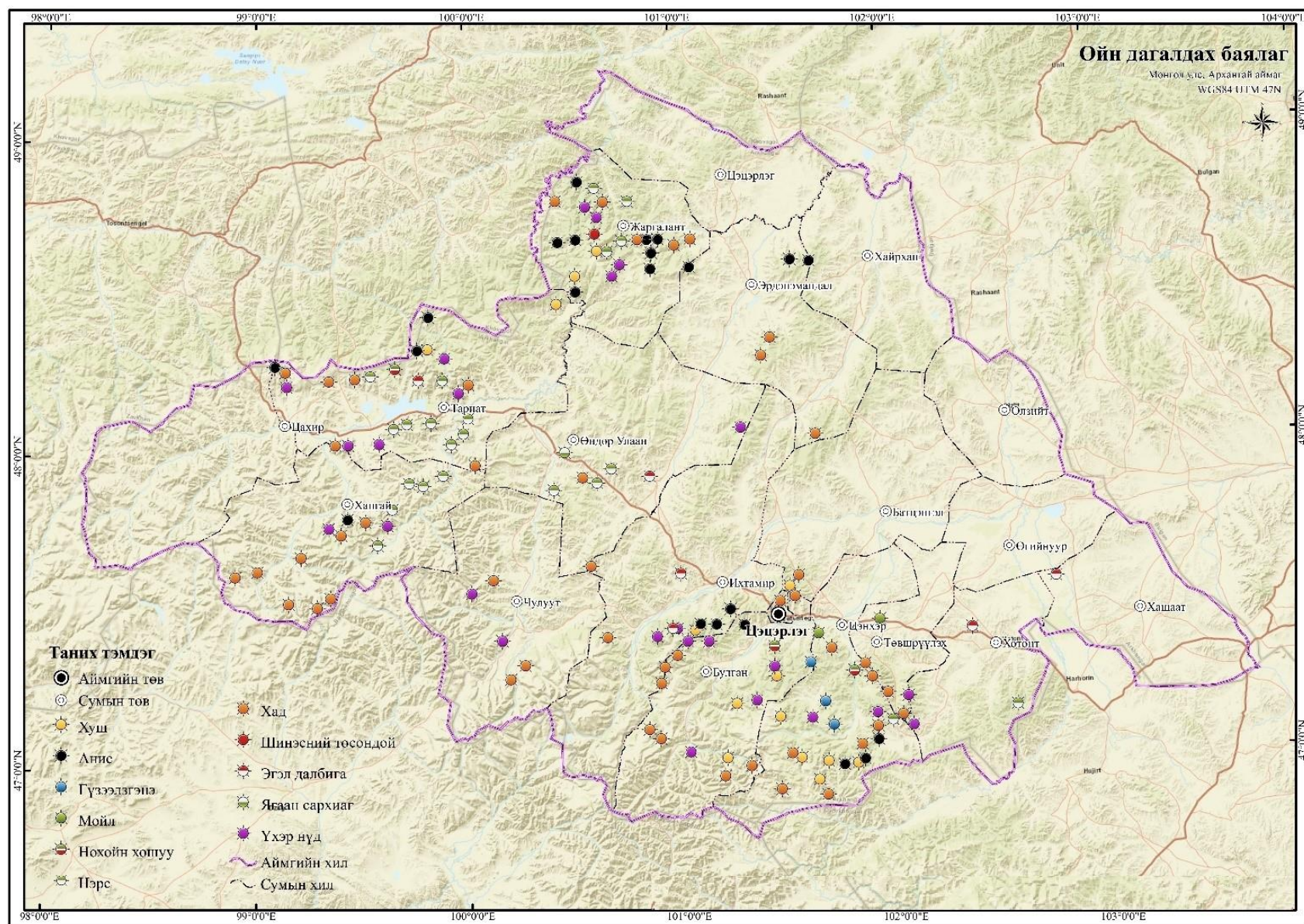
Хэнтий аймагт Онон голын цутгалан Эг, Барх, Хурх, Сэрүүний голын сав газрын хөндий (Батширээт, Биндэр, Дадал сумын нутаг). Төв аймагт Мөнгөн морьт Тэрэлжийн голын хөндий, Батсүмбэр сумын нутаг, Сэргэлэн сумын Хөшигийн хөндий, Хөвсгөл аймгийн Цэцэрлэг сумын нутаг Согоотын хөндий, цааш Тэсийн голын хөндийн ихээр ургана. Ойролцоогоор 15 кг/га ургацтай, 1000 га-д 15 тн биологийн, 1.5-2 тн бэлтгэлийн нөөцтэй

Хөвсгөл аймгийн Дархадын хотгорын хээрт, 6 кг/га ургацтай, ойролцоогоор 3000 га-д 18 тн биологийн, 1.8-2 тн бэлтгэлийн нөөцтэй. Завхан аймгийн Тосонцэнгэл сумын нутаг Хуурай

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

ам, Мухарын амны уулын хээр, голын хөндийд ойролцоогоор 1000 га талбайд 6 тн мөгийн биологийн нөөцтэй 600 кг бэлтгэлийн нөөцтэй гэсэн тооцоо гарч байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

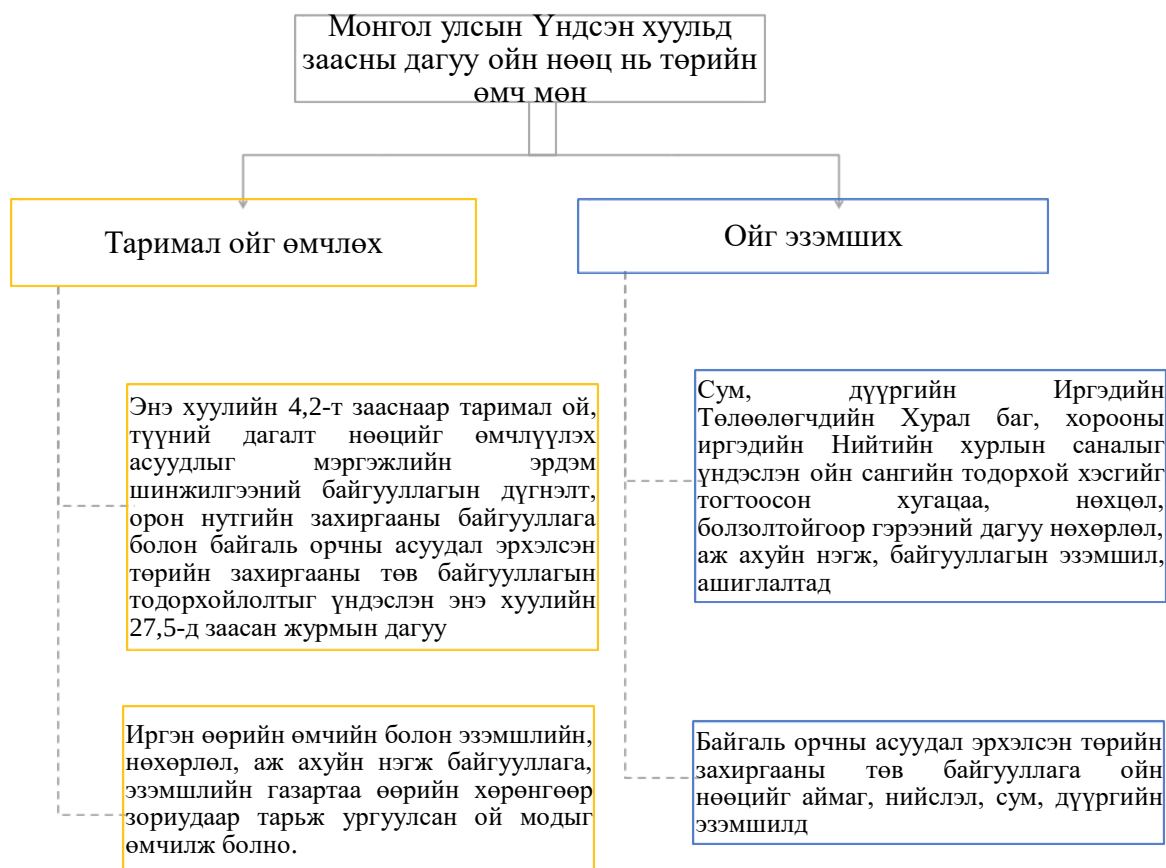
Зураг 70. Ойн дагалдах баялаг

1.2.7 Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын менежмент

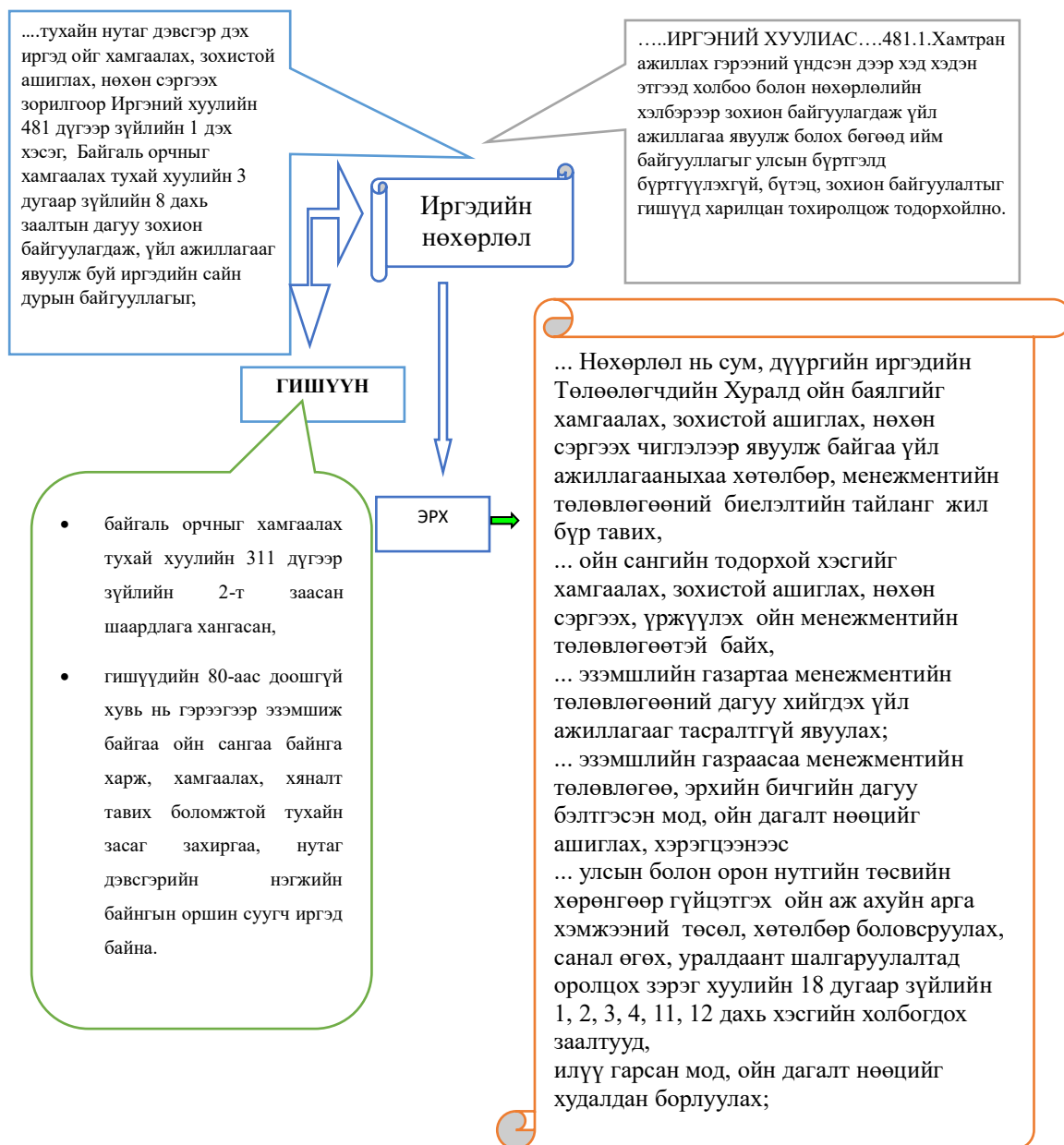
Монголчууд эрт дээр үеэс ойн баялгийг амьдрал ахуйдаа ашиглан амьдарч ирсэн уламжлал дээр үндэслэн тус бүс нутагт ойн аж ахуйг хөтлөн явуулахдаа иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлж, тэднийг сайн дурын үндсэн дээр нэгтгэн, мэргэжлийн удирдлагаар ханган нутгийн иргэдэд түшиглэсэн ойн тогтвортой менежментийг хөгжүүлэх нь өнөө цаг үед хамгийн шаардлагатай чухал асуудлын нэг болж байна.

Монгол улсын Үндсэн хуульд зааснаар ойн нөөц нь төрийн өмч боловч түүнийг иргэд, иргэдийн нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллага эзэмшин ашиглах эрх нээлттэй байгаа билээ.

”Ойн тухай” хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4-р хэсэгт “Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага ойн нөөцийг аймаг, нийслэл, сумын эзэмшилд олгож тэдгээрийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь ой, түүний дагалт баялгийг иргэн, аж ахуй нэгж, байгууллагад тодорхой хугацаа, төлбөр, болзолтойгоор гэрээ, эрхийн бичгийн үндсэн дээр ашиглуулж болно” гэсэн нь ойн нөөцийн ашиглалт хамгаалалтад иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх өргөн боломжийг нээж өглөө.

Схем 3. Ойн нөөцийн өмчлөлийн хэлбэр

Схем 4. Иргэдийн нөхөрлөлийг байгуулах үндэслэл

Байгалийн баялгийн ашиглалтын хэлбэр

Нээлттэй ашиглалт:

- Бүх хүмүүс байгалийн баялгийг адил тэгш эрхтэйгээр ашиглах
- Хамтын зохион байгуулалттай ашиглал
- Хууль эрхийн хүрээнд тодорхой бүлэг хүмүүс байгалийн баялгийг давуу эрхээр ашиглах
- Сайн дурын үндсэн дээр зохион байгуулагдсан иргэдийн байгууллага

/ Ж. Нь: Нөхөрлөл/

- Байгалийн нөөцийн ашиглалтаас ашиг олно. Хариуцлага хүлээж чадахуйц хуулийн этгээд байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Нутгийн иргэдэд түшиглэсэн ойн тогтвортой менежмент (НИТОТМ):

Ойн сан бүхий бүс нутагт амьдардаг хүмүүс бүхий л амьдралдаа ойгоос хишиг хүртэн амьдардаг билээ. Тэдний гол зорилго нь ая тухтай амьдрах, ойн баялгийг зөв зохистой ашиглаж, өөрсдийн амьжиргааг дээшлүүлэх, байгаль орчноо хамгаалах зорилгоор цаашид ойн аж ахуйг хөгжүүлэх эрмэлзэлтэй байна.

Энэхүү эрмэлзлийг харгалзан нутаг дэвсгэрт байгаа байгалийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах арга хэмжээнд нутгийн иргэдийг болон орон нутгийн төр захиргааны удирдлагыг жигд оролцуулан, нутгийн иргэдийн хүчээр ойг хамгаалах, нөхөн сэргээх, ойн арчилгаа цэвэрлэгээний аргаар өвчин хортонд нэрвэгдсэн хатсан унанги модыг болон ойн дагалт нөөцийг зүй зохистой ашиглах замаар ядуурлыг бууруулахад дэмжлэг үзүүлэх явдал юм.

Олон нийтийн эзэмшлийн ой, нийгэм, эрүүл ахуйн ой, ойн хамтарсан менежмент, тосгоны ойн хөгжилт бүгд хүмүүсийн оролцоотой ойлголт юм. Оролцооны хүрээ нь ой хамгаалалт, эко-аялал жуулчлал, ойд түшиглэсэн жижиг үйлдвэрүүдийг хамаарна. Олон орны хувьд орон нутгийн түвшинд ойн салбарыг хөгжүүлэх үр дүнтэй арга бол тогтсон концепцийн дагуу ойн салбарын үйл ажиллагаанд олон түмнийг зохион байгуулалттай оролцуулах явдал гэж үздэг байна.

Манай улсад энэ талаар уламжлал бараг үгүй юм. Монгол орны ойн зонхилох баялаг алс бөглүү дэд бүтцийн хөгжил муутай газарт тархсан байх бөгөөд ард иргэд нь хэт төвлөрсөн өнөө үед ойн аж ахуйг шинэ аргаар хөтлөн явуулахад олон нийтийн оролцоо нь шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэж болохыг анхаарах хэрэгтэй юм.

Архангай аймгийн хэмжээнд дараах нөхөрлөлүүд ойн санг гэрээгээр эзэмшиж байна.

Хүснэгт 55. Ойн санг гэрээгээр эзэмшиж буй нөхөрлөлүүд

№	Сумын нэр	Нөхөрлөлийн нэр	Өрхийн тоо	Гишүүдийн тоо	Гэрээгээр эзэмшиж байгаа ойн талбайн хэмжээ /га/
1	Цэнхэр	Цагаан сүм	7	30	2824
2		Үйзэн хайрхан	12	86	4691
3		Барьчин хайрхан	5	25	1503
4		Цогт-Уянга	4	20	2138
5		Талын булаг	5	21	1483
6		Арц	5	21	4569
7		Хонгор мандал	6	22	887
8		Янбилаг	6	18	1447
9		Өлтийн гол	8	44	1628
10		Баянбуурал	5	21	1137
11		Тавцан	12	32	962
12		Индэрт	10	34	2991
13		Ондогой	8	24	506
14		Асга	13	30	946

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

15	Төвшрүүлэх	Бяцхан	10	30	360
16		Бор шанд	9	25	333
17		Чимхүүрт	9	25	205
18		Онц	11	30	702
19		Бухт	6	20	890
20		Улаан чулуу	8	40	500
21	Булган	Бяцхан чулуут	5	23	7017
22		Могойнхон	6	23	1721
23		Эрээн булаг	9	33	4019
24		Арцат	6	16	3982
25		Дуут	8	22	5313
26		Мааньт	3	11	3223
27		Буурал хангай	6	16	2031
28		Баянбулаг	5	14	3573
29		Өндөр хөтөл	4	12	2363
30		Тэх харайх	6	15	2033
31		Наран булаг	5	20	2843
32		Тэмээн чулуу	20	74	9811
33	Хотонт	Ихбулаг	10	31	2336
34		Хайлааст	8	22	560
35		Ихбүрд	11	34	491
36		Цагаан уул	14	39	599
37		Зэмбэ	12	36	760
38		Ар жаргалант	8	23	1006
39		Тахилт	7	23	821
40		Хийд	9	31	1367
41		Баян зүрх	11	37	4032
42		Улаан чулуу	8	20	491
43		Нутгийн шим	7	18	816
44		Баруун салаа	11	20	1058
45		Намшир	7	18	655
46		Арцат-Овоо	8	23	3966
47	Эрдэнэмандал	Хөх-Өндөр	10	20	2491
48		Цорго	11	25	6391
49		Урт шивэрт	8	21	7544
50		Шар даваа	10	30	3216
51		Дунд нуруу	6	21	5655
52		Ар хужирт	8	34	3288
53		Дэвжих зангилаа	11	49	661
54		Шимт хараа	12	44	701
55		Монгол төрх	5	21	891
56	Цэцэрлэг	Согоот	10	32	1555
57		Сант	5	20	1144
58		Харгана	6	25	1152
59		Асгат уул	5	21	2610
60		Цагаан нуур	10	30	1753
61	Батцэнгэл	Өндөр-Овоот	12	34	6199

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

62		Бөхөн шар	13	34	6179
63	Жаргалант	Хушт хайрхан	5	15	548
64		Хоёр модот	8	25	790
65		Баян-Өндөр	10	32	697
66	Хайрхан	Хайрхан	3	15	1484
67		Байшинт	4	17	818
68	Ихтамир	Ихмухар	6	13	1250
69		Баян хайрхан	12	30	1287
70		Халзан хайрхан	7	18	1322
71		Гурван мухар	4	13	940
72		Баянбулаг	5	16	1118
73		Их хужирт	9	30	514
74		Баянбүрд	7	14	867
75		Тээрэмт	3	8	730
76		Чандмань	9	18	620
77		Хөх даваа	9	18	750
78		Мандал	8	24	1974
79		Халуун-Ус	6	16	850
80		Морин толгой	8	18	925
81		Баян байгаль	5	23	1167
82		Шар чаргай	4	18	650
83		Тэмээн чулуу	13	29	1288
84		Нэг санаа	6	17	6300
85		Гүн өндөр	28	73	6300
86		Их-Өлөнт	5	14	7200
87		Хос сүмт	5	15	1950
88		Тарвагатай	6	17	600
89		Ишгэнт	4	13	1100
90	Чулуут	Баясгалан	5	15	3000
91	Тариат	Мандаа	7	16	650
92		Алтайд	6	15	750
93		Их жаргалант	10	24	1200
94		Жаргалант	15	30	6500
95	Цахир	Баянхангай	11	22	8500
96	Өндөр-Улаан	Ойн төгөл	30	17	10100
97		Дашнямбуу	9	19	9600
98		Баянгол	11	19	7640
99	Хангай	Ноён хангай	8	15	12125
100		Цуурай	8	14	7540
Нийт дүн			834	2478	260663

Эх сурвалж: Байгаль орчин аялал жуулчлалын яам

❖ **НИТОТМ-ийн гол зорилго, түүнд нутгийн иргэдийг оролцуулах шаардлага, ач холбогдол**

НИТОТМ-ийн гол зорилго нь:

- Ойн нөөцийн ашиглалтын нээлттэй хэлбэрийг зохион байгуулалтад оруулах

- Нөөцийн зохистой ашиглалтаас орон нутагт орох үр ашгийг дээшлүүлэх
- Ойн нөөц баялгийн ач холбогдол, үнэ цэнийг нэмэгдүүлэх
- Ойг хамгаалах сэтгэлгээг төлөвшүүлэх, сөрөг нөлөөг багасгах
- Орон нутаг нөхөн сэргээгдэх байгалийн нөөц баялгийн зохистой ашиглалтад

түшиглэн хөгжих явдал юм.

❖ **НИТОТМ-д нутгийн иргэдийг оролцуулах шаардлага:**

Ойн нөөцийн ашиглалтад бусдаас илүү оролцдог

Ойн нөөц баялагт ихэнх сөрөг нөлөө учруулдаг

Хамгаалалтын улмаас иргэдэд ойн нөөцийн ашиглалт хязгаарлагдмал

Хэрэв урамшууллын механизмыг зөв бүрдүүлбэл хамгаалах боломж илүү

❖ **НИТОТМ-н ач холбогдол:**

- Ойн сан эзэнтэй болно
- Ойн нөөцийн ашиглалтын эрх орон нутагт шилжинэ
- Нутгийн иргэдэд ойн нөөцөд түшиглэсэн бизнесийн боломж нээгдэнэ
- Ойн нөөц баялгийн ашиглалт, хамгаалалт сайжирна
- Байгаль орчныг хамгаалахад нутгийн иргэдийн оролцоо нэмэгдэнэ
- Нутгийн иргэд өөрсдийн тодорхойлсон хөгжлийн чиг хандлагатай болно

❖ **НИТОТМ-ийг хэрэгжүүлж байгаа туршлага судалгаанаас үзэхэд доорх эерэг үр дүн ажиглагдаж байна. Үүнд:**

- Ойн санг эзэмшигч, ойгоо хамгаалах, нөхөн сэргээх, ойн чанар чансааг дээшлүүлэх

талаар санаа тавьж, өөрийн бололцооны хирээр үйл ажиллагаа явуулж байна

- Ойн санг эзэмшигч нь алив үйл ажиллагаанд идэвхтэй хандаж мэргэжлийн зохих дадал,

чадвар, мэдлэгийг олж авч байна.

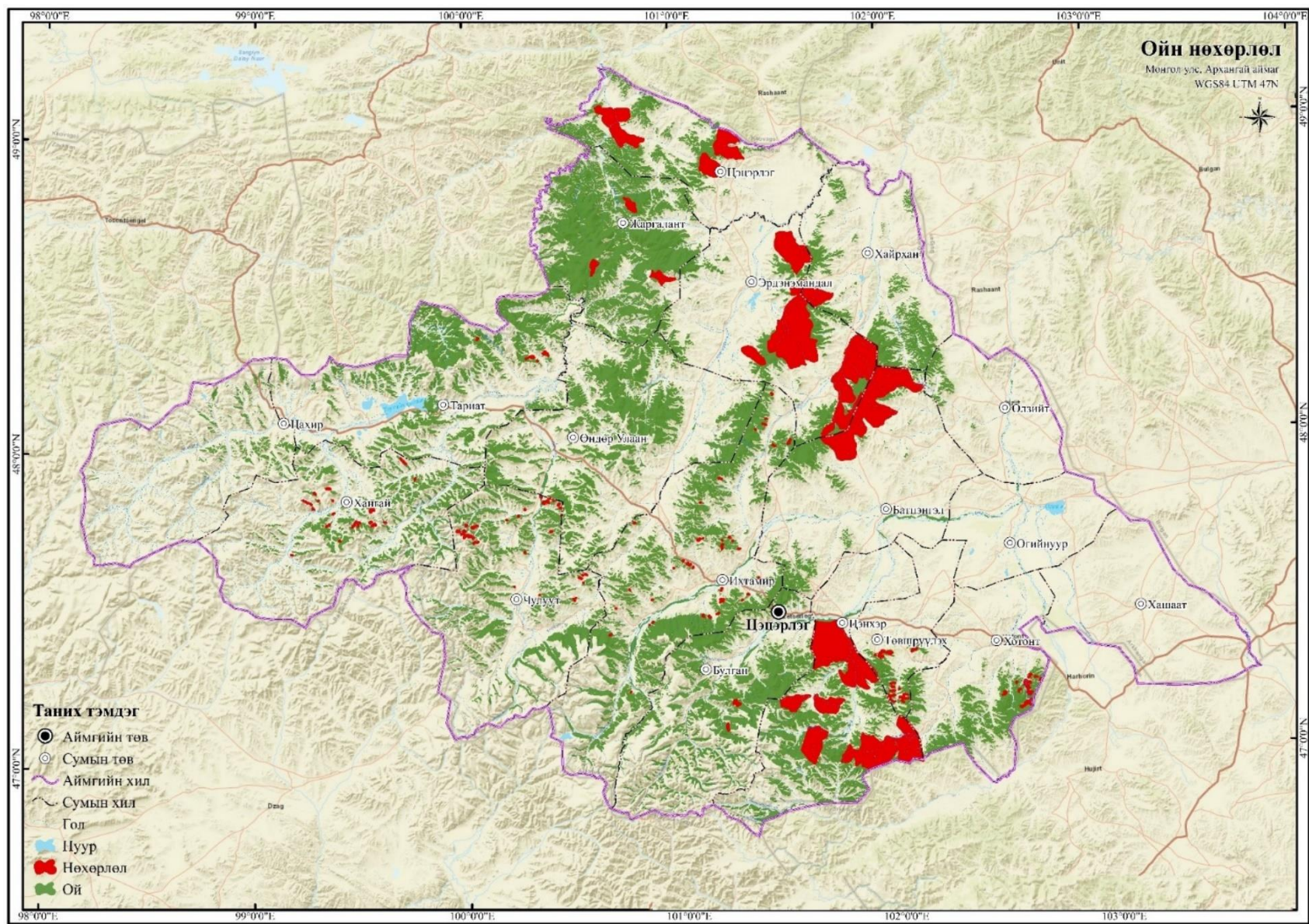
- Ойн сан эзэмшигч нь өөрийн эзэмшилд байгаа ойгоос хулгайгаар мод огтлох, ан агнах,

түймэр тавих зэрэг хууль бус ажиллагааг гаргуулахгүй байх, гарсан зөрчлийг арилгуулах талаар санаачилагатай ажиллаж байна.

- Ойн санг эзэмшилдээ авсан аж ахуйн нэгж, нөхөрлөлд хамрагдах иргэд ойг нөхөн сэргээх, хуулийн хүрээнд зөв зохистой ашиглах арчлах, дадал дүй эзэмшиж, байгаль хамгаалах элдэв ажилд идэвхтэй оролцдог болов.

- Ойн нөөцийг хамгаалах, тогтвортой ашиглах талаар нутгийн иргэдийн ойлголт ухамсар, санаачилгыг дээшлүүлсэн.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 71. Ойн нөхөрлөлийн зураг

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

1.2.8 Архангай аймгийн ойн сангийн талбай, нөөцийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Архангай аймгийн ойн сангийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн Сайдын 2013 оны 325-р тушаалын хавсралтад заасны дагуу хамгаалалтын бүсийн ойг I мужид хамааруулж Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Сайдын 2009 оны 12-р сарын 11-ний өдрийн 394 дүгээр тушаалын 1, 2, 3 дугаар хавсралтаар баталсан үнэлгээгээр тооцож тогтоов.

Хүснэгт 56. Ойн менежментийн төлөвлөгөө гүйцэтгэх санхүүгийн задаргаа

№	Аймаг	Арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа	Хэмжих нэгж	Ажлын нийт хэмжээ	Нийт төсөв	Санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэр (сая.төг)			
							Орон нутгийн төсөв	Улсын төсөв	Гадаад дотоодын хөрөнгө оруулалт	Зээл тусламж
Зорилт 1: Ойн хомсдол, доройтлыг бууруулж, нөхөн сэргээлтийг дэмжих замаар ойн экосистемийн төлөв байдлыг сайжруулах										
1	Архангай	1.1 Ойн аж ахуйн технологийн цогц арга хэмжээг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй төлөвлөж байгалийн бүтээмж өндөртэй ой ургах экологийн таатай орчинг бүрдүүлэх	1.1.1. Үр түүх байнгын болон түр талбайг тусгаарлан үр түүж, сайн чанарын үрийн нөөцтэй болох нөхцөлийг бүрдүүлэх	кг	880	412.0	160.0	252.0		
			1.1.2. Мод үржүүлгийн газар байгуулж, ойжуулалт, ойн зурвас байгуулах, хот цэцэрлэгжүүлэлтэд шаардагдах далд үндэсний системтэй тарьц, суулгац ургуулж, нөөцийг бүрдүүлэх	га		1300.0	280.0	200.0	820.0	
			1.1.3. Ойн цэвэрлэгээний ажлыг үр дүнтэй гүйцэтгэж, ойн чанар, эрүүл ахуйн нөхцөлийг сайжруулах	га	1920	12.8				12.8
			1.1.4. Төлөвлөгдсөн ойн талбайд арчилгааны тохируулах (120га), сийрүүлэх (40га), завсрын огтлолтыг (40 га) журмын дагуу гүйцэтгэх	га	2480	153.6	38.4	115.2		
		1.2. Ойг зориудлы	1.2.1. Мод огтолсон, шатсан, хөнөөлт	га	1100	1255.2	667.8	587.4		

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		н аргаар ойжуулах болон байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээн д шинжлэх ухааны дэвшилтэт арга, технологийг нэвтрүүлэх	шавжид нэрвэгдэж доройтсон талбайд ойжуулалтын ажлыг гүйцэтгэж, “Таримал ой”-г бий болгож, ойн санд шилжүүлэх							
			1.2.2. Байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлж, ойн талбайг нэмэгдүүлэх	га	800	231.2		231.2		
			1.2.3. Ойжуулалт хийсэн талбайг хашиж хамгаалан мал бэлчээрлэлтээс тусгаарлах	га	1200	489.6	40.0		449.6	
			1.2.4. Бортоготой тарьцаар ургамал ургалтын хугацааны туршид ойжуулалт, нөхөн сэргээлтийн ажлыг гүйцэтгэж, ойжуулалтын ажлын хугацааг уртасгах	га	120	762.0	42.0		720.0	
			1.2.5. Салхинаас хамгаалах ойн зурвас байгуулах	га	120	1200.0		80.0	1120.0	
		Зорилт 2: Ойн тогтвортой менежментийн зарчмыг нэвтрүүлж, ойн хамгаалалтын оновчтой бодлого хэрэгжүүлэх								
		2.1. Ойн түймрийн хяналт, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх замаар хүний хүчин зүйлээс үүдэлтэй түймрийн тоог багасгах	2.1.1. Ойн нөхөрлөл байгуулж, байнгын эргүүл ажиллуулж, хяналт тавих	тогтмол						
			2.1.2 Түймэрт нэн өртөмтгий ойн талбайд түймрээс хамгаалах зурвас байгуулах	га	46	44	44			
			2.1.3 Түймэрт нэн өртөмтгий ойн талбайд түймрээс хамгаалах зурвас байгуулах	га	8	1.84	1.84			
			2.1.4 Түймэр гарсан тохиолдолд түймрийг шуурхай богино хугацаанд унтраах ажлын болон хүн хүч, багажийг хуваарилан тухайн түймрийн онцлогт тохирсон тактик боловсруулан 2 ээлжээр түймэртэй тэмцэх ажлын хэсэг гаргаж ажиллах	баг	24	96	96			

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		2.2. Ойн хөнөөлт шавжаас урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх ажлын зохион байгуулалт, чадавхийг нэмэгдүүлэх	2.2.1. Байгаль орчны улсын байцаагч, байгаль хамгаалагч, мэргэжилтнүүдэд ойн хөнөөлт шавжийг илрүүлэх, таних, тэмцэх, хяналт тавих ажлын талаар сургалт явуулж, дадлагажуулах	удаа	96	80		32	48	
			2.2.2. Ойн нөхөн сэргээлт хийсэн талбайд ойн түймэр, хөнөөлт шавж тархахаас сэргийлж, арчилгаа, тордолтын ажлыг тогтмол хийж гүйцэтгэх							
	2.3. Хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх ажлыг идэвхижүүлэн, олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлж, хяналтын чадавхыг сайжруулах	2.3.1 Хууль бус мод бэлтгэлийн хяналтыг сайжруулахын тулд байнгын эргүүл ажиллуулж, харуулын байрыг 2 байрлалд байгуулах	байр	24	560				560	
		2.3.2 Нөхөрлөлийн ахлагч болон гишүүдийг үнэмлэхжүүлэн эзэмшлийн ойн сангаа хамгаалах ажилд татан оролцуулах								
		2.3.3 Хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, ард иргэдэд хууль эрхийн актуудыг таниулах сургалт зохион байгуулах	байр	24	20	20				
Зорилт 3: Ойн тогтвортой менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх чадавхыг бэхжүүлж, экосистемийн үр өгөөжийг дээшлүүлэх										
	3.1. Боловсон хүчинг чадавхи жуулан, ойн	3.1.1. Сум дундын ойн ангийг хамтран иргэдийг мэдээллээр хангах, танин мэдэхүйн сургалт явуулах	удаа	96	88				88	
	сургалтын төв, мэдээллийн санг байгуулж, иргэд олон	3.1.2. Мэргэжилтнүүдийг мод тарих сургалтад хамруулах, туршлагажуулах	удаа	36	100			100		
		3.1.3. Ой хамгаалал, нөхөн сэргээлтийн	тогтмол							

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		нийтийг мэдээллэ эр ханган, ой хамгааллыг сайжруулах	ажил хийгдсэн талбайг бүртгэн ойн мэдээллийн санг бүрдүүлэх							
		3.2. Эдийн засгийн	3.2.1. Мод үржүүлгийн газар байгуулж, ургуулсан тарьц суулгацыг худалдан борлуулах, ногоон байгууламж цэцэрлэгжүүлэлтийн ажлыг гүйцэтгэж, орлого олох	сая.т өг		120	120			
		хөшүүрэг бий болгох замаар ойн тогтвортой	3.2.2. Ойн дагалт баялаг болох цайны ургамал, мөөгийг ойгоос бэлтгэн боловсруулж, худалдан борлуулж орлого олох	сая.т өг						
		менежментийг хэрэгжүүлэх	3.2.3. Орон нутгийн онцлогтой түүх дурсгал, байгалийн үзэсгэлэнт газруудаар аялах аяллын маршрутыг боловсруулж, амралтын газар байгуулах, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх	сая.т өг		1000			1000	
Санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын нийт дүн						7926.2	1510.0	1597.8	4805.6	12.8
Эзлэх хувь						100	19.05	20.15	60.62	0.16

1.3 Усны сангийн газрын нөөц, нөхцөлийн төлөвлөлт

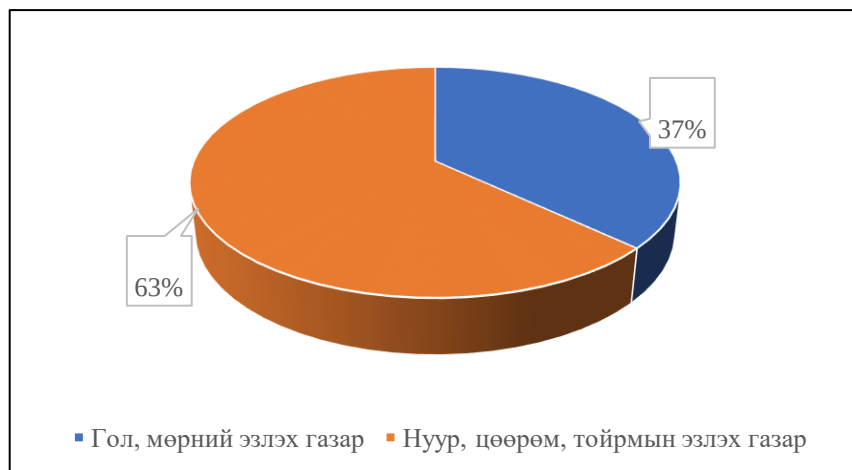
Усны сан бүхий газарт мөрөн гол, горхи, булаг, шанд, нуур, цөөрөм, тойром гэсэн газар ашиглалтын төрлүүдтэй. Аймгийн хэмжээнд 2021 оны газрын нэгдмэл сангийн тооллогоор усны сан бүхий газар 25246 га талбайг хамарч байна. Энэхүү үзүүлэлтийг задлан үзвэл аймгийн хэмжээнд 37 хувь буюу 9337 га нь гол мөрний эзлэх газар, 63 хувь буюу 15909 га нь нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар байгаа бол горхи, булаг шандын газар, мөнх цас, мөсөн гол бүртгэгдээгүй байна.

Хүснэгт 57. 2021 оны ГНС Усны сан бүхий газрын эзлэх талбай

Ангиллын төвшин 1	Ангиллын төвшин 2	Талбай, га	Эзлэх хувь
Усны сан бүхий газар	Гол, мөрний эзлэх газар	9337	37.0
	Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	15909	63.0
	Горхи, булаг шандын эзлэх газар	0	0.0

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

	Мөнх цас, мөсөн голын эзлэх газар	0	0.0
	Усан сан бүхий газар	25246	100.0

Архангай аймгийн усны сан бүхий газрын дийлэнх хувийг нуур, цөөрөм, тойрмын газар эзэлж буйгаас үзэхэд томоохон гол, мөрөн харьцангуй олон тоогоор орших ч дийлэнх гадаргын усны нөөцийн хэсгийг бүрдүүлдэггүйг харж болно.

Диаграмм 5. Усны сан бүхий газрын эзлэх талбай

1.3.1 Архангай аймгийн сав газрын ерөнхий мэдээлэл

Орхон голын сав газар :

Уур амьсгалын хувьд далайн түвшнээс 1800 метрээс дээш өндөр өргөгдсөн чийглэг-хүйтэн, 1300-1800 метр өргөгдсөн чийглэгдүү-сэрүүн, 700-1300 метр өргөгдсөн хуурайдуу-сэрүүвтэр уур амьсгалтай гэсэн мужлал (Б. Жамбаажамц 1989)- аар авч үзвэл Орхон голын сав газрын 45 хувь нь чийглэгдүү-сэрүүн уур амьсгалтай, 27.3 хувь нь хуурайдуу-сэрүүвтэр, 27.7 хувь нь чийглэг-хүйтэн уур амьсгалтай бүсэд тус тус хамрагдаж байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Орхон голын сав газар харьцангуй чийглэг уур амьсгалтай, жилийн хур тунадасны нийлбэр нь 200-400 мм орчим байдаг. Өндөр уулын буюу гол, мөрний урсац бүрдэх бүсдээ жилд 350 мм-ээс их хур тунадас унадаг бөгөөд жилийн нийт хур тунадасны 85-90 орчим хувь нь дулаан улиралд унадаг байна.

Орхон голын сав газрыг байгалийн бүс бүслүүрийн хувьд авч үзвэл тухайн сав газрын 71.4 хувийг ойт хээрийн бүс, 26.0 хувийг хээрийн бүс, 2.6 хувийг өндөр уулын бүс тус бүр эзэлж байна.

Хөрс-газарзүйн хувьд голын сав газрын эхээр уулын хөрс (35056.58 км² буюу 65.2 хувь), дунд болон адгаар ухаа толгод, тал, хөндийн хөрс (8686.28 км² буюу 16.1 хувь) зонхилж байна.

Сав газрын 36.7 хувьд уулын ойт хээрийн, 19.6 хувьд хээр ба хуурай хээрийн, 12.7 хувьд цөлөрхөг хээрийн, 4.6 хувьд өндөр уулын, 4.1 хувьд уулын хээрийн 3.2 хувьд цөлийн, 1.1 хувьд уулын цөлөрхөг хээрийн, 0.3 хувьд уулын тайгын ургамал тархсан байна.

Чулуут голын сав газар :

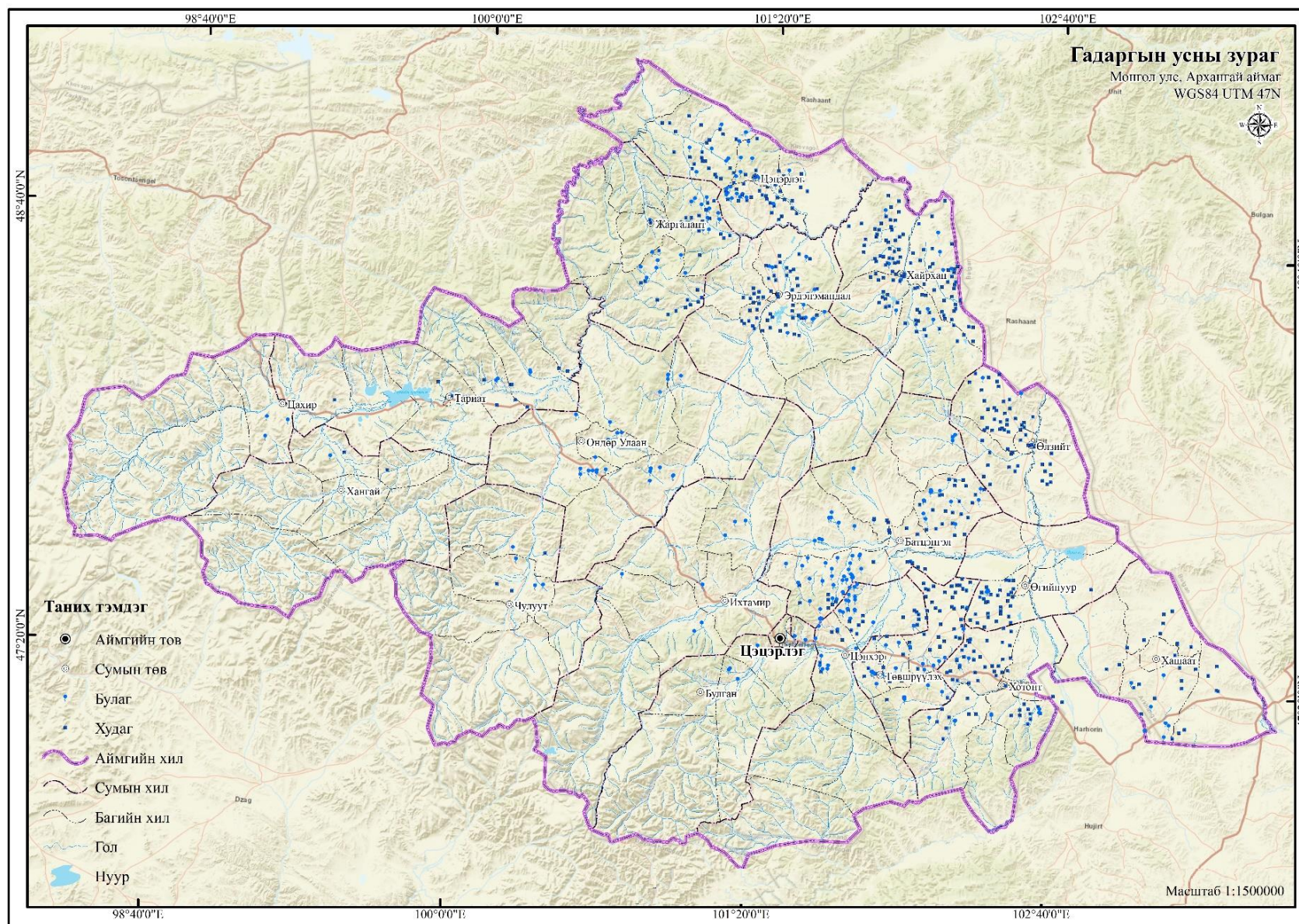
Чулуут голын сав газар Архангай аймгийн Жаргалант, Ихтамир, Өндөр-Улаан, Тариат, Хангай, Чулуут, Цахир, Цэцэрлэг, Баянхонгор аймгийн Галуут, Гурванбулаг, Жаргалант, Хөвсгөл аймгийн Галт, Жаргалант, Рашаант, Завхан аймгийн Их-Уул, Отгон сум гэсэн 4 аймгийн 16 сумын нийт 19.81 мян.км² газар нутаг хамрагдана. Үүнээс 18.94 мян.км² газар буюу 95.6 хувь нь Архангай аймаг, 79.3 км² буюу 0.4 хувь нь Баянхонгор аймаг, 759.7 км² буюу 3.8 хувь нь Хөвсгөл аймаг, 30.4 км² буюу 0.2 хувь нь Завхан аймагт харьяалагдаж байна.

Монгол орны физик газар зүйн мужлалаар Чулуут голын сав газар нь бүхэлдээ Хангай-Хэнтийн уулархаг их мужид хамаарах ба хойд хэсэг нь Хангайн дэд мужийн Сэлэнгэ-Орхоны савын дундаж өндөр уулсын тойрогт, урд хэсэг нь Хангайн гол нурууны тойрогт багтаж байна. Байгалийн бүс бүслүүрийн ангиллаар Чулуут голын сав газрын ихэнх хэсэг нь Ойт хээрийн бүсэд, баруун урд болон урд талын багахан хэсэг нь Өндөр уулын бүслүүрт багтаж байна.

Сав газрын хэмжээнд хөрсний бүтэц нь их төлөв уулын саарал, хар шороон хөрс, уулын хар хүрэн хөрс, уулын ам хөндийн хар бараан хөрстэй хосолсон хүрэн, хар хүрэн хөрс, нэлээд хэсгийг тал хээрийн хүрэн, цайвар хүрэн хөрс, нуга, намгийн хар хөрс, багахан хэсгийг уулын хяр хад, асга, цасан доорх хөрс ялимгүй хэсгийг эзэлнэ.

Чулуут, Гичгэнэ, Суман зэрэг голууд нь усны горимын хувьд хур борооны үертэй голд хамаардаг. Зуны хур борооны үер нь хаврын шар усны үерийн урсцаас их байх онцлогтой. Зуны хур борооны үерийн хамгийн их урсац ажиглагддаг.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 72. Гадаргын ус

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

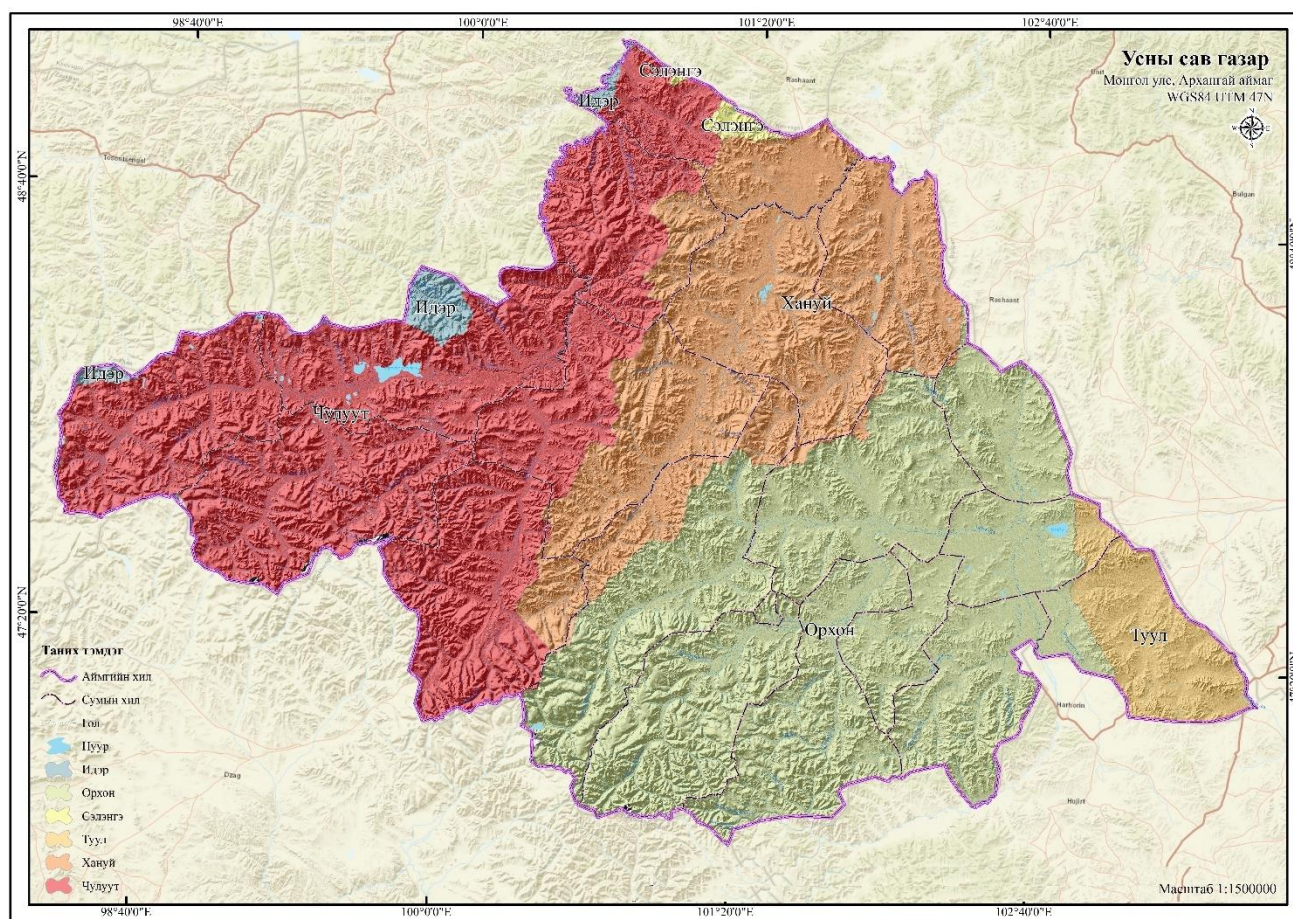
1.3.2 Усны хэрэглээ, хэтийн төлөв

Архангай аймаг нь сав газрын хувьд Орхон, Чулуут, Хануй, зүүн урд хэсгээр Туул голын сав газарт хамаарна. Аймгийн хэмжээнд Тариат сум усны сан бүхий газрын хэмжээгээр хамгийн их буюу 9624.00 га газартай бол удаах байранд Өгийнуур сум 3568.00 га болон Эрдэнэмандал сум 1836.00 га газартайгаар орж байна.

Хүснэгт 58. Усны сан бүхий газрын эзлэх талбай / сумдаар, 2021 он/

№	Сумын нэр	Усны сан бүхий газар, га	Үүнээс			
			Гол, мөрөн, га	Нуур, цөөрөм, тойром, га	Горхи, булаг шанд, га	Мөнх цас, мөсөн гол, га
1	Ихтамир	469	466	3	0	0
2	Чулуут	626	614	12	0	0
3	Хангай	999	989	10	0	0
4	Тариат	9624	983	8641	0	0
5	Өндөр-Улаан	802	647	155	0	0
6	Эрдэнэмандал	1836	421	1415	0	0
7	Жаргалант	897	897		0	0
8	Цэцэрлэг	1023	651	372	0	0
9	Хайрхан	988	248	740	0	0
10	Батцэнгэл	572	348	224	0	0
11	Өлзийт	890	702	188	0	0
12	Өгийнуур	3568	319	3249	0	0
13	Хашаат	114	54	60	0	0
14	Хотонт	494	386	108	0	0
15	Цэнхэр	424	424	0	0	0
16	Төвшрүүлэх	274	90	184	0	0
17	Цахир	975	427	548	0	0
18	Булган	671	671	0	0	0
	Эрдэнэбулган	0	0	0	0	0
		Нийт	25246	9337	15909	0

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 73. Архангай аймгийн усны сав газар

Хүн амын усны хэрэглээ, хэтийн төлөв

Архангай аймгийн хүн амын усны хэрэглээг БОНХАЖЯамны Сайдын 2015 оны 07 дугаар сарын 30-ны өдрийн А/301 тоот тушаалын 12-р хавсралтаар баталсан “Орон сууц, нийтийн байр, гэр хорооллын усны норм”-г үндэслэн гаргалаа.

Хүн амын хэтийн өсөлтийг тооцохдоо Үндэсний статистикийн хорооны даргын 2013 оны 1/149 тоот тушаалаар батлагдсан “Хүн амын статистикийн үндсэн үзүүлэлт тооцох аргачлал”, Үндэсний статистикийн хорооны хүн амын 2014-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо болон Архангай аймгийн статистикийн хэлтсээс гаргаж өгсөн тоон мэдээллийг ашиглан тооцсон. Хүн амын хэтийн төлөвөөр ойрын хугацаанд 108859 хүн ам, төлөвлөлтийн дунд хугацаанд 112405 хүн ам, төлөвлөлтийн урт хугацаанд 116113 хүн амтай боло төлөвтэй байна.

Ус хэрэглээний хэтийн төлөвийг тооцохдоо томоохон суурин буюу Эрдэнэбулган хотын хүн амын 35 хувийг төлөвлөлтийн хугацаанд төвлөрсөн усан хангамжийн сүлжээнээс буюу 150 л/хоног/хүн, хөдөөгийн хүн амын хоногийн усны хэрэглээ 30 л/хоног/хүн болно гэж төсөөлөв.

Хүснэгт 59. Хүн амын усны хэрэглээний хэтийн төлөв, сумдаар, мян.м³/жил

№	Сумын нэр	Суурь оны хүн амын	Хүн амын хэтийн төлөв			Ус хэрэглээний хэтийн төлөв мян.м ³ /жил		
			2023-2028 (Эхэн үе)	2028-2033		2023-2028 (Эхэн үе)	2028-2033	2033-2038 (Төгсгөл)

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

		тоо 2021 он	Ердийн өсөлт	Механик өсөлт	(Дунд үе)	2033-2038 (Төгсгөл)	Ердийн өсөлт	Механик өсөлт	(Дунд үе)	
1	Ихтамир	5699	5785	570	6443	6531	63.3	6.2	70.6	71.5
2	Чулуут	4187	4401	419	5044	5280	48.2	4.6	55.2	57.8
3	Хангай	3303	3344	330	3715	3757	36.6	3.6	40.7	41.1
4	Тариат	4980	5026	498	5571	5618	55	5.5	61.0	61.5
5	Өндөр-Улаан	5885	6203	589	7127	7480	67.9	6.4	78.0	81.9
6	Эрдэнэмандал	5666	5803	567	6510	6654	63.5	6.2	71.3	72.9
7	Жаргалант	4415	4506	442	5040	5134	49.3	4.8	55.2	56.2
8	Цэцэрлэг	3814	3887	381	4344	4420	42.6	4.2	47.6	48.4
9	Хайрхан	3720	3783	372	4218	4283	41.4	4.1	46.2	46.9
10	Батцэнгэл	3790	3844	379	4277	4333	42	4.2	46.8	47.4
11	Өлзийт	3449	3575	345	4050	4185	39.1	3.8	44.3	45.8
12	Өгийнуур	3109	3217	311	3639	3755	35.2	3.4	39.8	41.1
13	Хашаат	3233	3311	323	3715	3797	36.2	3.5	40.7	41.6
14	Хотонт	4426	4503	443	5024	5103	49.3	4.9	55.0	55.9
15	Цэнхэр	6098	6479	610	7493	7923	70.9	6.7	82.0	86.8
16	Төвшрүүлэх	2952	3022	295	3388	3461	33.1	3.2	37.1	37.9
17	Цахир	2477	2672	248	3130	3356	29.2	2.7	34.3	36.7
18	Булган	2815	2991	282	3460	3660	32.8	3.1	37.9	40.1
	Эрдэнэбулган	21849	22908	2198	26217	27382	601.9	57.7	688.8	719.4
Архангай		95867	99260	9600	112405	116113	1437.5	138.7	1632.6	1691.0
			108859				1576.2			

Ус хэрэглээний хэтийн төлөвийг суурь онтой харьцуулахад ойрын хугацаанд 13.8 хувиар, дунд хугацаанд 17.9 хувиар, урт хугацаанд 22.1 хувиар тус тус өсөхөөр байна.

Газар доорх усны ашиглалт:

Орхон голын сав газарт Сүхбаатар, Булган, Цэцэрлэг, Эрдэнэт зэрэг 4 аймгийн төв болон давхардсан тоогоор 6 аймгийн 25 сумын төв байрладаг.

Цэцэрлэг хотын ус хангамжийн төвлөрсөн эх үүсвэрийн газрын доорх усны нөөцийг илрүүлэн тогтоох ажлыг Н.Мөнхбаатар гүйцэтгэж Урд тамир голын хөндийн аллювийн хурдас дахь ус агуулагч бүрдэл 19.9-31.2 л/с ундаргыг өгч байгааг тогтоож, ашиглалтын нөөцийг үйлдвэрлэлийн зэргээр тооцоолж, газрын доорх усны ашиглалтын нөөц 10082.8 м³/хон гэж тогтоожээ. 2012 онд “Ар чандмань” ХХК нэмэлт хайгуул явуулж, Урд тамир-Таруугийн голын хөндийд 5702.4 м³/хон-гийн нөөцийг илрүүлэн тогтоосон байна. Энэ эх үүсвэрийг аймгийн төвийн ус хангамжид ашиглаж байна.

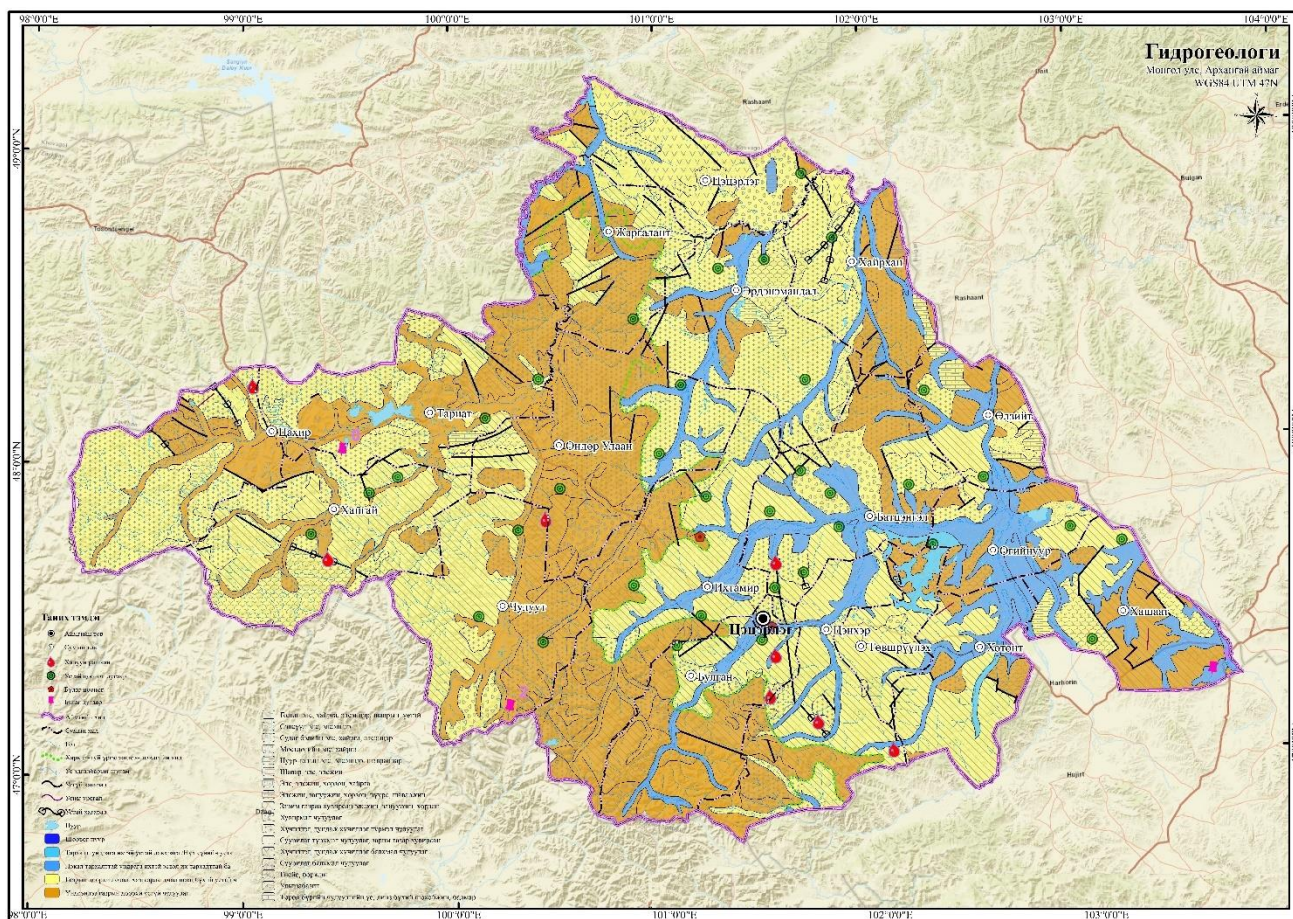
Чулуут голын сав газарт 2018 оны байдлаар зөвхөн Архангай аймгийн Өндөр-Улаан сумын төвд газрын доорх усны нөөцийн хайгуул судалгаа хийгдэж, нөөц нь тогтоогдсон байна. Тус газрын доорх усны ордын нөөц нь 4.65 л/с буюу 402 м³/хон, усны эрдэсжилт нь 0.2-0.4 г/л, ерөнхий хатуулаг нь 2.6-4.1 мг-экв/л байна.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Сав газар дах бусад сумдын төвийн ус хангамжийн эх үүсвэрийн хайгуул судалгаа хийгдэж нөөц нь тогтоогдоогүй байгаа бөгөөд эдгээр сумдын унд ахуйн эх үүсвэрт ихэвчлэн гүний худаг ашиглаж байна. Иймд эдгээр сумдын төвийн ус хангамжийг сайжруулах үүднээс гидрогеологийн эрэл хайгуул хийж, газрын доорх усны нөөц тогтоох шаардлагатай.

Хануй голын сав газарт Архангай аймгийн Хайрхан, Эрдэнэмандал, Цэцэрлэг, Жаргалант, Өндөр-Улаан, Ихтамир, Чулуут сумд байрладаг. Хануй голын сав газрын ус хурах талбай нь 15755 км², газрын доорх усны баримжаат нөөц нь 96 сая.метр³/жил, ашиглалтын нөөц нь 0.2 сая.м³/жил байна.

Туул голын сав газарт Архангай аймгийн Хашаат сум (83.6 хувь), Өгийнуур сум (17.6 хувь) багтана. Усны газар удирдан зохион байгуулж, Хашаат сумын төвийн ус хангамжийн эх үүсвэрийн газрын доорх усны хайгуул хийж, нөөцийг судлан тогтоосон бөгөөд ашиглах боломжит хэмжээ нь 9.0 л/с байна.

Зураг 74. Архангай аймгийн гидрогеологийн зураг

1.3.3 Булгийн эх орчмын газрыг хашиж хамгаалах

Тухайн усны эх үүсвэрт өөрийн үйл ажиллагаанаас үзүүлэх нөлөөлөлд нарийвчилсан үнэлгээ хийлгэж, экологийн урсцын хэмжээг тогтоох, хэрвээ авч ашиглах усны хэмжээ хүрэлцэхгүй, экологийн урсцын зарим хэсгийг бага хугацаанд ашиглахад хүрвэл ус

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

хуримтлуулж, нөөцөлж ашиглах хувилбарыг сонгож, ялангуяа хуурай улиралд дутагдал усыг нөхөх эзлэхүүн бүхий усан сан, цөөрөм байгуулах замаар голын экологийн нөхцөлийг хангах шаардлагатай байна.

Ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн хориглолтын бүсийн эргэн тойрныг хашиж хамгаалан байнгын харуул хамгаалалттай байлгах тухай ус хангамжийн эх үүсвэрийн эрүүл ахуйн бүсэд мөрдөх дэглэмд тусгасан байдаг.

Усны эх үүсвэрээс усыг эмх замбараагүй, их хэмжээгээр авч ашигласнаар усны түвшин буурах, горим нь алдагдах, улмаар нөөц нь хомстох, бүр ширгэж алга болох зэрэг нөлөөллүүд гарах магадлалтай. Усны сан бүхий газрыг хамгаалах нөхөн сэргээх чиглэлээр булгийн буюу усны эхийг хамгаалах санал сумдаас ирсэн.

Хүснэгт 60. Хаших булгийн тоо, төлөвлөлтийн хугацаагаар

№	Сумын нэр	Нийт булгийн тоо	Төлөвлөлтийн 1-р шат	Төлөвлөлтийн 2-р шат	Төлөвлөлтийн 3-р шат
1	Ихтамир	34	4	17	13
2	Чулуут	38	2	19	17
3	Хангай	43	5	23	15
4	Тариат	38	3	26	9
5	Өндөр-Улаан	71	3	45	23
6	Эрдэнэмандал	73	3	35	35
7	Жаргалант	39	4	23	12
8	Цэцэрлэг	10	2	5	3
9	Хайрхан	3	1	2	
10	Батцэнгэл	59	1	25	33
11	Өлзийт	22	3	12	7
12	Өгийнуур	23	6	12	5
13	Хашаат	18	5	8	5
14	Хотонт	39	10	12	17
15	Цэнхэр	17	2	6	9
16	Төвшрүүлэх	22	4	8	10
17	Цахир	33	3	20	10
18	Булган	20	2	9	9
	Эрдэнэбулган	7	1	2	4
Нийт		609	64	309	236

Хүснэгт 61. Төлөвлөлтийн эхний шатанд булгийн эхийг хамгаалах газрууд

№	Сумын нэр	Газрын нэр	Байршил	
			Х	У
1	Чулуут	Улаан эргийн рашаан	100° 23' 1.617" E	47° 25' 10.624" N
2		Баруун жаргалантын булаг	100° 8' 28.042" E	47° 31' 50.720" N
3	Өндөр-Улаан	Бэлхийн рашаан	100° 22' 47.341" E	47° 59' 28.586" N
4	Өндөр-Улаан	Булаг	100° 22' 48.280" E	47° 59' 27.161" N
5	Өндөр-Улаан	Булаг	100° 22' 49.474" E	47° 59' 26.930" N

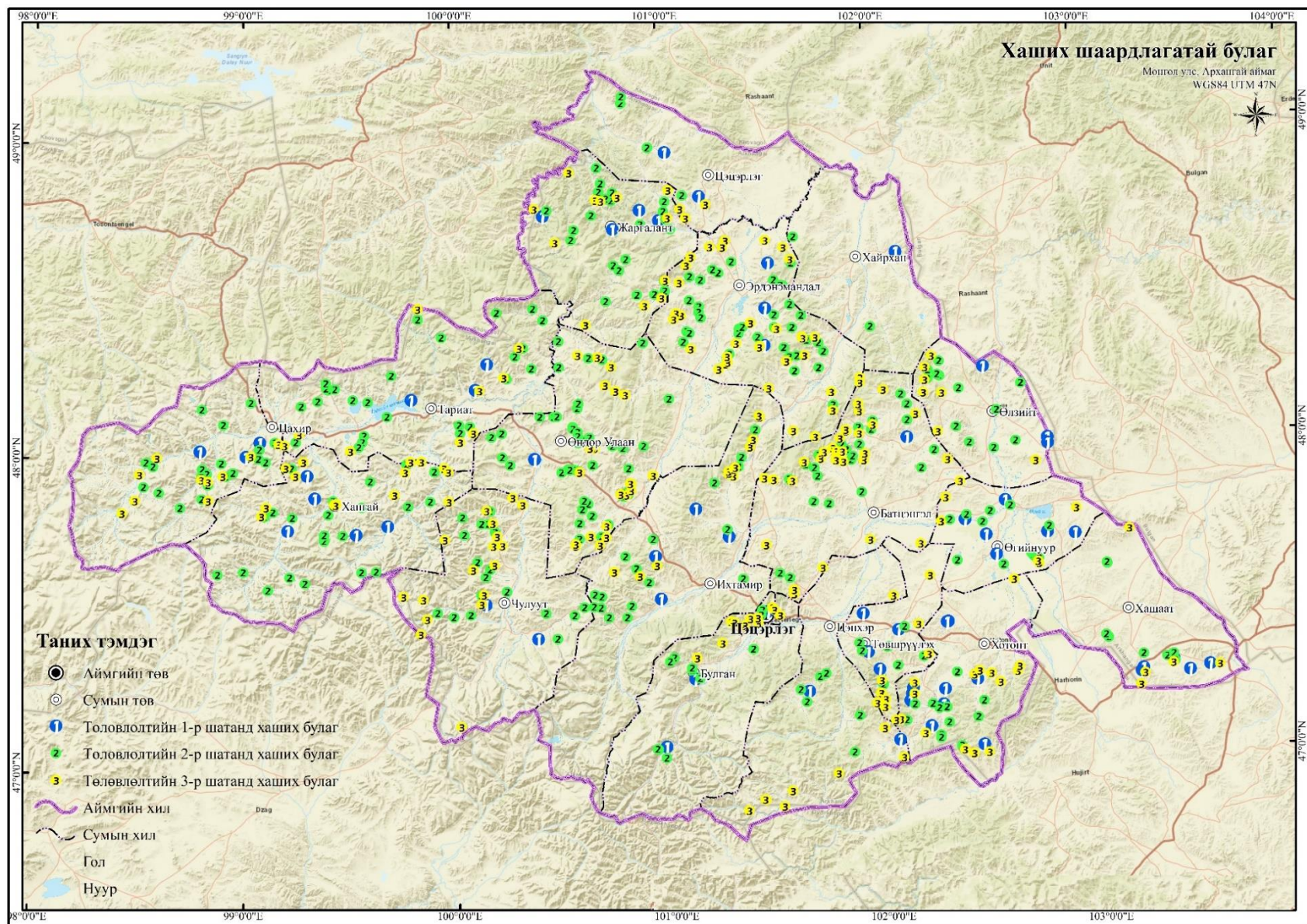
АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

6	Хайрхан	Хөндлөнгийн булаг	102° 7' 33.295" E	48° 37' 5.457" N
7	Батцэнгэл	Булаг	102° 8' 46.392" E	48° 1' 42.775" N
8	Өлзийт	Дунд давааны булаг	102° 31' 8.932" E	48° 14' 37.231" N
9		Булаг	102° 48' 39.966" E	47° 59' 29.231" N
10		Булаг	102° 48' 40.224" E	48° 0' 35.054" N
11	Цэнхэр	Халуун рашаан	102° 3' 38.622" E	47° 4' 8.442" N
12	Хотонт	Булаг	102° 18' 21.688" E	47° 26' 5.259" N
13		Булаг	102° 17' 59.720" E	47° 26' 12.536" N
14		Үүжийн амын булаг	102° 29' 24.806" E	47° 14' 51.735" N
15		Улаан чулууны булаг	102° 26' 47.544" E	47° 2' 45.228" N
16		Бүрдийн булаг	102° 13' 1.595" E	47° 7' 0.311" N
17		Хөндлөн булаг	102° 15' 57.144" E	47° 10' 41.418" N
18		Паньдын булаг	102° 16' 46.823" E	47° 13' 28.944" N
19		Хадат уулын булаг	102° 7' 28.680" E	47° 11' 26.955" N
20		Бага бургаст амны булаг	102° 6' 50.373" E	47° 12' 47.204" N
21		Их бургаст амны булаг	102° 4' 53.703" E	47° 13' 44.879" N
22	Хашаат	Баруун булаг	103° 12' 1.960" E	47° 15' 12.494" N
23		Зүүн булаг	103° 12' 32.497" E	47° 15' 48.234" N
24		Бор хөндийн булаг	103° 21' 9.113" E	47° 17' 8.345" N
25		Шандны булаг	103° 25' 33.768" E	47° 15' 1.853" N
26		Их булаг	103° 31' 16.269" E	47° 15' 53.181" N
27	Ихтамир	Баахан булаг	100° 57' 49.000" E	47° 32' 20.000" N
28		Булаг	101° 17' 26.200" E	47° 43' 51.900" N
29		Булаг	100° 56' 29.600" E	47° 40' 29.700" N
30		Модны голын булаг	101° 8' 16.200" E	47° 49' 17.700" N
31	Хангай	Булаг	99° 31' 56.600" E	47° 45' 24.100" N
32		Булаг	99° 12' 32.900" E	47° 46' 12.800" N
33		Булаг	99° 20' 16.300" E	47° 52' 23.500" N
34		Булаг	99° 18' 8.700" E	47° 56' 41.300" N
35		Булаг	99° 40' 55.100" E	47° 46' 59.400" N
36	Тариат	Булаг	99° 47' 53.000" E	48° 11' 3.000" N
37		Хөх хөтөлийн булаг	100° 6' 12.000" E	48° 12' 48.000" N
38		Булаг	100° 9' 36.000" E	48° 17' 42.000" N
39	Эрдэнэмандал	Булаг	101° 29' 4.100" E	48° 20' 9.200" N
40		Хайлааст нуурын булаг	101° 29' 35.600" E	48° 27' 11.900" N
41		Булаг	101° 30' 49.300" E	48° 35' 46.100" N
42	Жаргалант	Булаг	100° 46' 25.500" E	48° 42' 58.900" N
43		Булаг	100° 26' 16.200" E	48° 45' 43.700" N
44		Булаг	100° 54' 14.000" E	48° 46' 30.700" N
45		Булаг	100° 59' 45.200" E	48° 44' 29.400" N
46	Цэцэрлэг	Булаг	101° 11' 31.200" E	48° 48' 52.200" N
47		Тал булаг	101° 1' 52.500" E	48° 57' 23.600" N
48	Өгийнуур	Булаг	102° 30' 4.700" E	47° 42' 32.800" N
49		Булаг	102° 32' 46.600" E	47° 38' 42.500" N
50		Булаг	102° 47' 24.922" E	47° 42' 35.128" N

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

51		Булаг	102° 55' 14.200" E	47° 42' 7.500" N
52		Булаг	102° 35' 52.400" E	47° 48' 58.300" N
53		Булаг	102° 24' 18.000" E	47° 45' 35.000" N
54	Цэнхэр	Цэнхэрийн голын булаг	101° 38' 44.100" E	47° 13' 57.300" N
55		Рашаан	102° 3' 38.622" E	47° 4' 8.442" N
56	Төвшрүүлэх	Булаг	102° 4' 17.900" E	47° 25' 5.600" N
57		Бяцхан толгойн булаг	101° 55' 32.500" E	47° 21' 4.600" N
58		Булаг	101° 54' 29.400" E	47° 28' 24.900" N
59		Хүйтэн булаг	101° 58' 36.500" E	47° 17' 42.300" N
60	Булган	Булаг	101° 6' 55.500" E	47° 16' 54.300" N
61		Булаг	100° 58' 23.400" E	47° 4' 7.100" N
62	Цахир	Булаг	99° 0' 45.400" E	48° 0' 21.050" N
63		Булаг	99° 4' 43.000" E	48° 3' 5.000" N
64		Булаг	98° 47' 41.000" E	48° 1' 22.000" N

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 75. Хаших шаардлагатай булаг

1.3.4 Худаг, уст цэгийн газрын төлөвлөлт

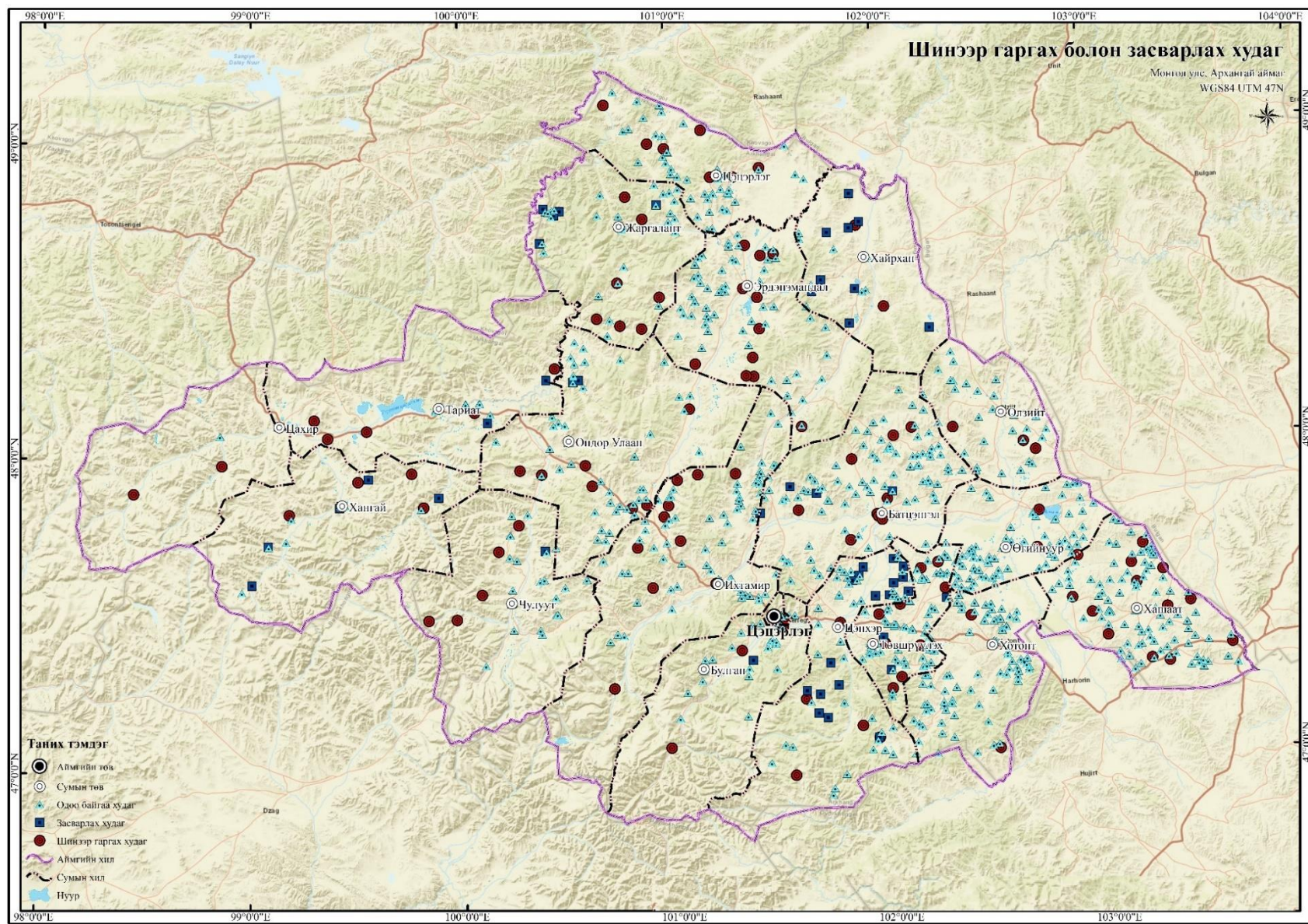
Шинээр гаргах, засварлах худгийн төлөвлөлт:

Аймгийн хэмжээнд засварлах шаардлагатай нийт 50 худаг байгаа тул тэдгээр худгуудыг төлөвлөлтийн эхэн болон дунд шатанд засварлан, шинээр 107 худаг гаргахаар төлөвлөж байна.

Хүснэгт 62. Шинээр гаргах болон засварлах худгийн төлөвлөлт

№	Сумын нэр	Төлөвлөгөөний үе шат		Төлөвлөгөөний үе шат	
		2023-2028 он	2029-2033 он	2023-2028 он	2029-2033 он
		Засварлах худаг		Шинээр гаргах худаг	
1	Ихтамир	0	0	5	5
2	Чулуут	1	0	3	2
3	Хангай	6	0	0	4
4	Тариат	2	0	2	3
5	Өндөр-Улаан	2	0	4	3
6	Эрдэнэмандал	0	0	5	6
7	Жаргалант	3	2	3	4
8	Цэцэрлэг	0	0	3	4
9	Хайрхан	4	5	0	2
10	Батцэнгэл	4	0	5	4
11	Өлзийт	0	0	0	3
12	Өгийнуур	0	0	0	2
13	Хашаат	0	0	7	6
14	Хотонт	0	0	0	2
15	Цэнхэр	8	9	0	5
16	Төвшрүүлэх	3	0	3	6
17	Цахир	0	0	0	2
18	Булган	1	0	1	2
	Эрдэнэбулган	0	0	1	0
Нийт		34	16	42	65

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 76. Шинээр гаргах болон засварлах худаг

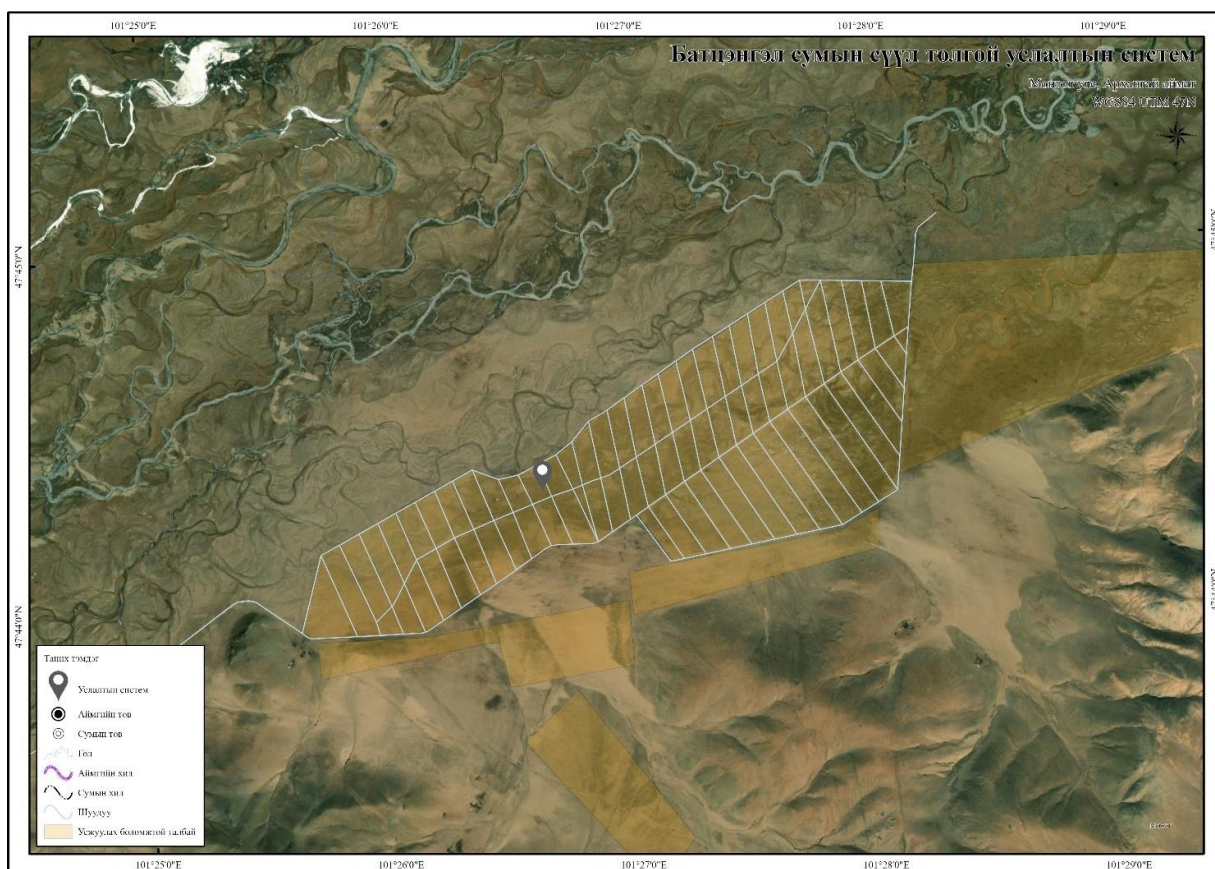
1.3.5 Усалтын системийн төлөвлөлт

Архангай аймагт 4 сумын хэмжээнд усалтын 5 систем байна.

Хүснэгт 63. Усалтын систем

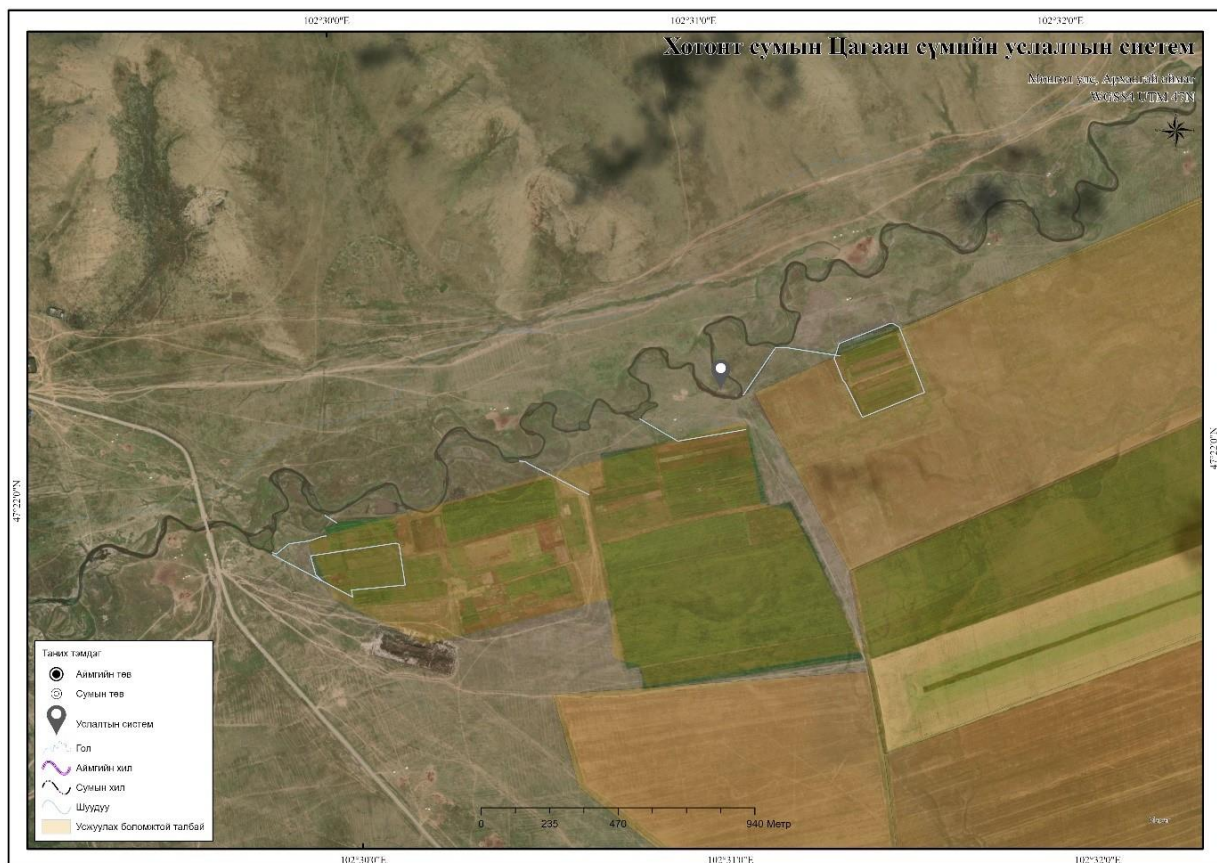
№	Сум	Байршил	Усалтын системийн нэр	Хүчин чадал га	Усны эх үүсвэр	Усалгааны төрөл		
						Гадаргын	Бороожуулах	Дуслын
1	Батцэнгэл	Сүүл толгой	Инженерийн	10	Голоос	10		
2	Хотонт	Цагаан сүм	Инженерийн	120	Голоос	120		
3	Цэнхэр	Цэцэрлэгийн гол	Инженерийн	20	Голоос	20		
4	Цэнхэр	Цэнхэрийн гол	Инженерийн	200	Голоос	200		
5	Эрдэнэмандал	Хануйн гол	Инженерийн	10	Голоос	10		
Дүн				360		360	0	0

Бид төлөвлөлтийн хугацаанд эдгээр таван усалтын системийг засан сайжруулж, хүчитгэх төлөвлөлтийг хийж аймгийн хэмжээнд 7170.61 га талбайд усалгаатай газар тариалан хөгжүүлэхээр төлөвлөж байна.

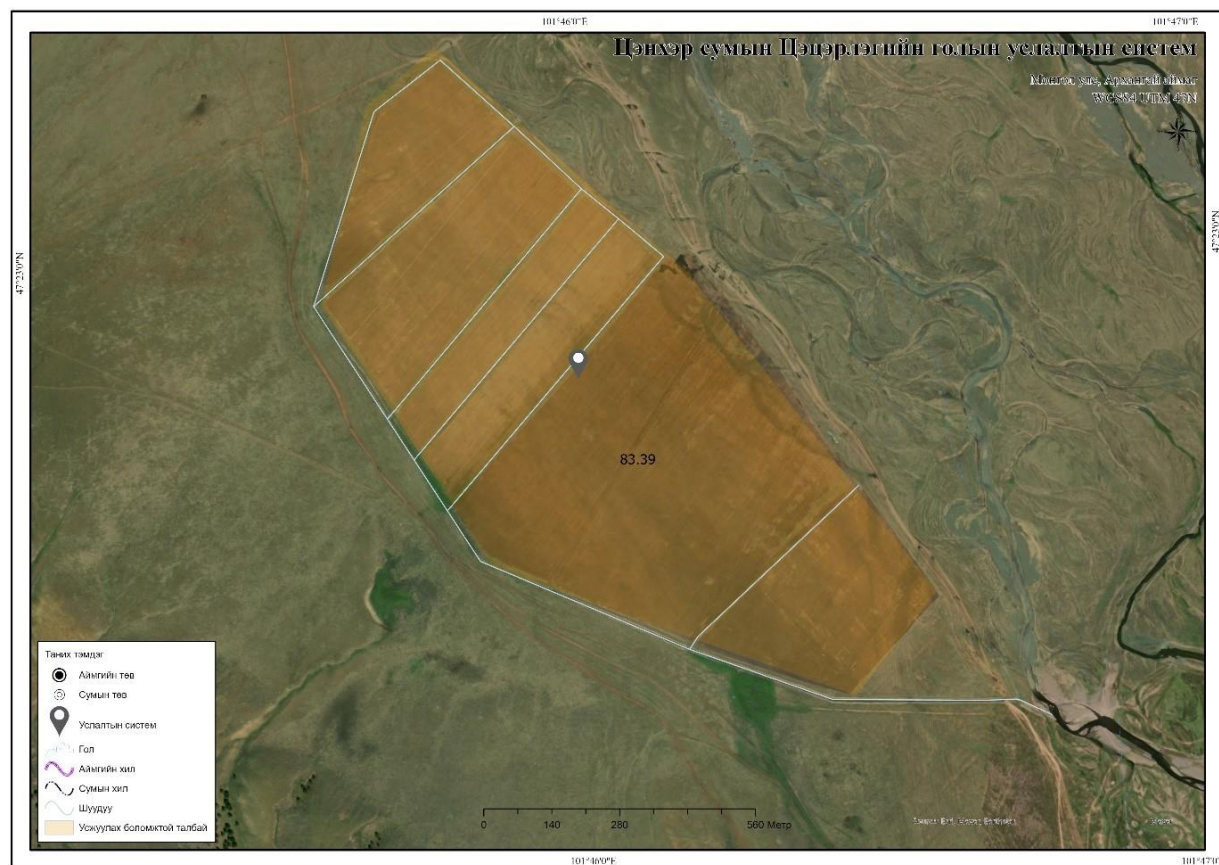

Зураг 77. Батцэнгэл сумын Сүүл толгой усалтын систем

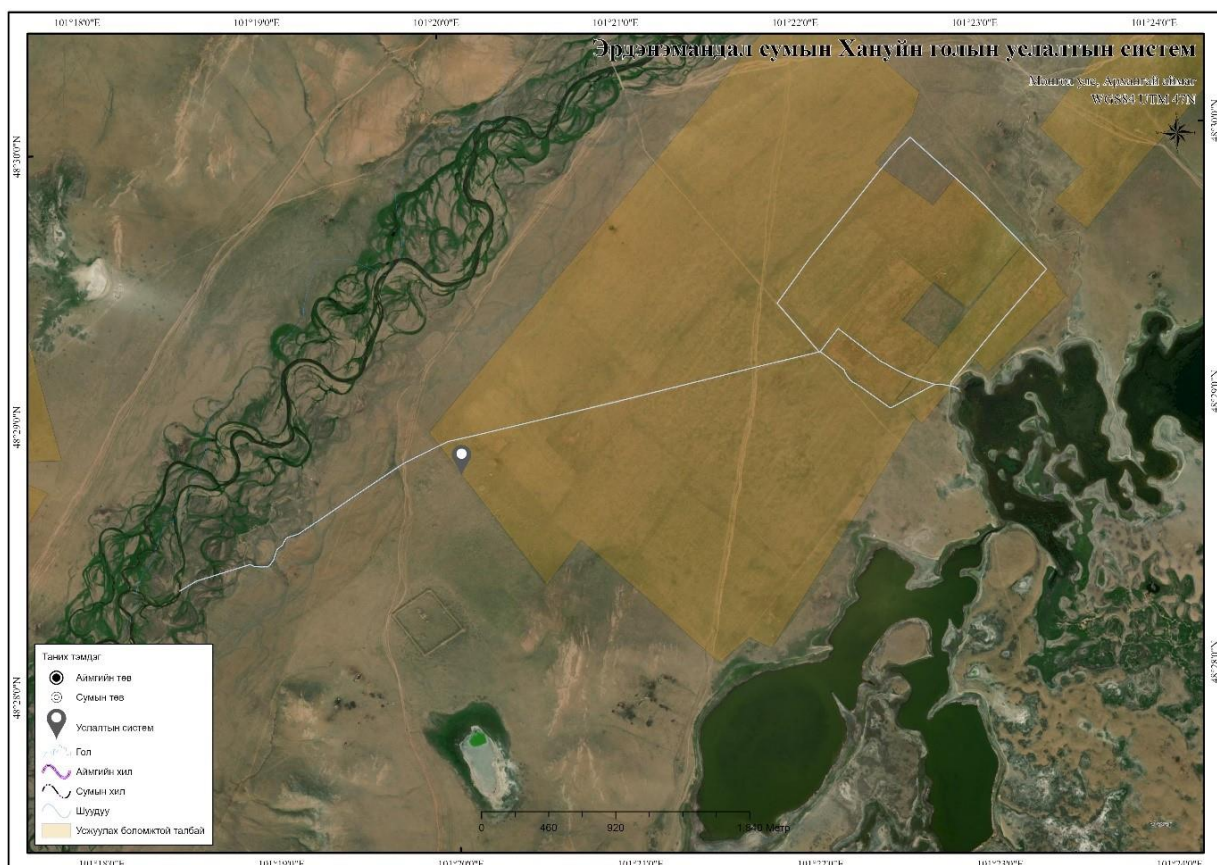
Энэ усалтын системийн сайжруулснаар ойрын хугацаанд 518 га тариаланг усжуулахаас гадна хоршоолол орчмын тариаланг усжуулах боломжтой.

Зураг 78. Хотонт сумын Цагаан сүмийн услалтын систем

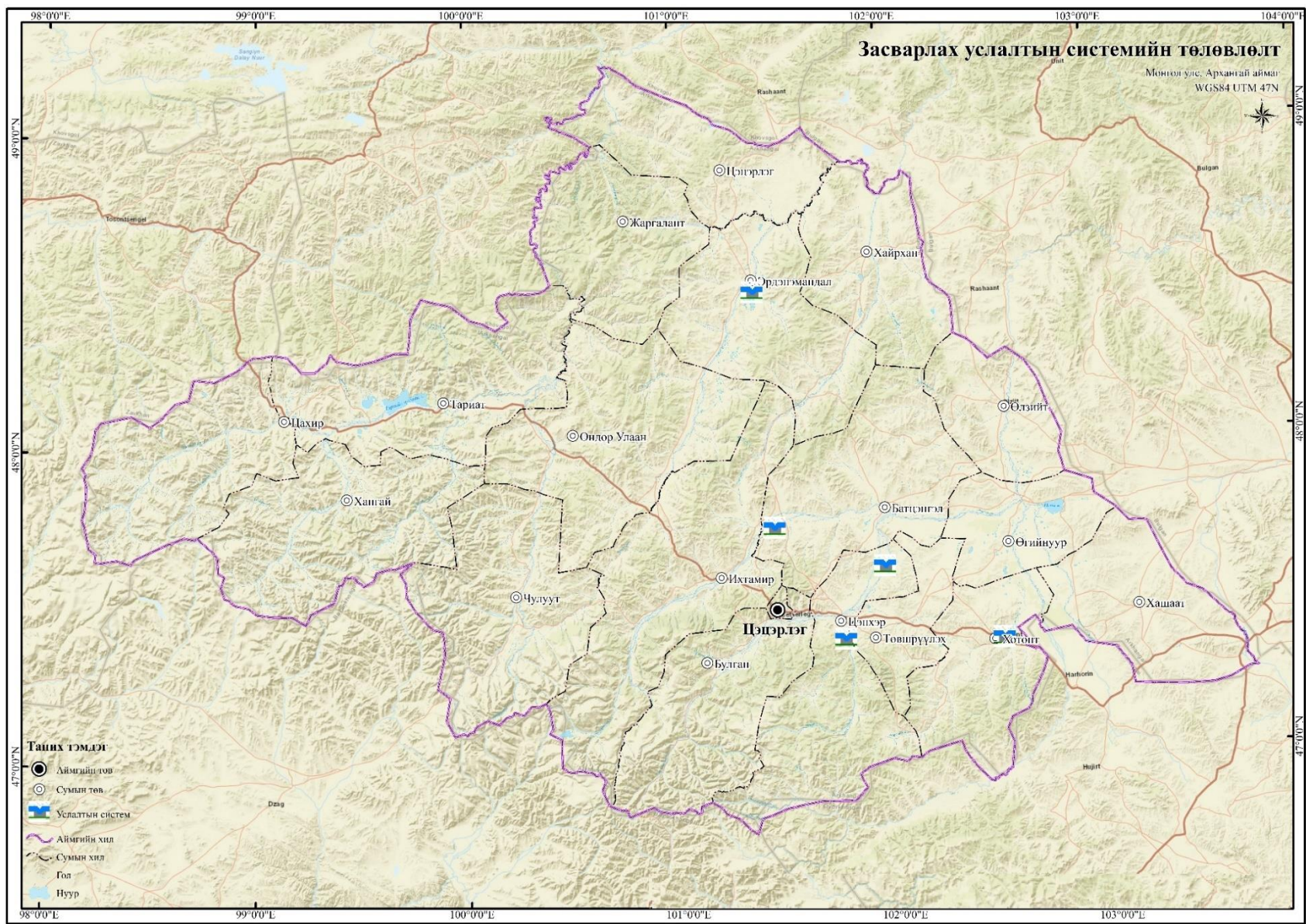

Зураг 79.Цэнхэр сумын Цэцэрлэгийн голын услалтын систем

Зураг 80. Эрдэнэмандал сумын Хануйн голын усалтын систем

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 81. Засварлах усалтын системийн байршил

1.3.6 Усны сан бүхий газрыг хамгаалах, нөхөн сэргээх

Ус хуримтлуулах хөв, цөөрөм байгуулах:

Монгол орны хувьд хиймэл нуур, хөв цөөрмийг экологи, хөдөө аж ахуй, ус хангамж болон эрчим хүчний зориулалтаар байгуулж байна. Хиймэл нуур, хөв цөөрмийн хэмжээ янз бүр байдаг. Томоохон хиймэл нуурыг усны эрчим хүч ашиглах усан цахилгаан станц (УЦС)-ын зориулалтаар байгуулж байна. Жижиг усан сан болон хөв цөөрмийг гол төлөв малын усалгаанд зарим тохиолдолд усалгаатай тариаланд ашиглаж байна.

Хөв цөөрөм байгуулах нь усны сан бүхий газрын зохистой ашиглалт, хамгаалалтад чухал арга хэмжээ болдог. Усны хөвөө газар нь зэрлэг ан амьтан, мал сүрэг усанд орох сэрүүцэх үедээ түр саатан тогтох нутаг болдог. Түүнчлэн бэлчээрийн мал аж ахуйн нөхцөл дулааны улирлын нутгийн гол цөм нь болдог онцлогтой. Усны хөвөө газрын ашиглалтын хэлбэр, ашиглалтын горим, ялангуяа ургамалжилт нь нуур тойром, гол горхины усны урсгал болон ус сэлэх чадавх усны чанар найрлагад нөлөөлдөг бол усны урсгал, ус сэлгэх хэлбэр маяг нь усны хөвөө газрын биологийн төрөл зүйлийн нэр төрөл, тоо хэмжээ ялангуяа ургамлын бүрэлдэхүүн, ургамлын нөмрөгийн хэв шинж бүрэлдэхүүн чанар зэрэгт нөлөөлдөг.

Архангай аймаг нь малын болон зэрлэг амьтдын усалгааны эх үүсвэрт гадаргын усыг өргөн ашиглаж байна. Гадаргын ус аймгийн хэмжээнд элбэг хэдий ч нутаг дэвсгэр бүрд харилцан адилгүй тархах бөгөөд хур бороо бага хуурайшилт ихтэй, ган болсон жилүүдэд зарим усны эх үүсвэрийн нөөц нь усалгаанд хүрэлцэхгүй байх тохиолдол бий. Иймд усан сан, цөөрөм байгууламж, усыг хуримтлуулан ашиглах нь түүний нөөцийг нэмэгдүүлэн усалгааны хэрэгцээг найдвартай хангах үндэс болох юм.

Монгол улсад голуудын урсцын ихэнх нь хур борооны уснаас бүрддэг учраас зуны үерийн ус болон хаврын шар усны үерийн усыг хуримтлуулан усалгаанд ашиглахад голлон анхаарвал зохимжтой. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг үндэслэн 45 байршилд хөв цөөрөм байгуулахаар төлөвлөж байна.

Хүснэгт 64. Хөв цөөрөм байгуулах газрын байршил

№	Сумын нэр	Байршил		Тайлбар
		Х	У	
1	Ихтамир	101° 23' 25.822" E	48° 6' 31.529" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
2		101° 1' 29.656" E	47° 51' 59.463" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
3		101° 8' 39.450" E	47° 45' 54.394" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
4		101° 26' 16.033" E	47° 35' 34.443" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
5	Чулуут	100° 17' 7.317" E	47° 52' 44.022" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
6		100° 7' 38.583" E	47° 47' 43.626" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
7		100° 5' 24.719" E	47° 24' 46.646" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
8		100° 19' 51.173" E	47° 17' 56.521" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

9		99° 57' 21.026" E	47° 8' 47.672" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
10		100° 20' 29.037" E	47° 13' 7.676" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
11	Тариат	99° 50' 56.074" E	48° 13' 53.131" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
12		99° 36' 55.319" E	48° 3' 9.184" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
13		99° 48' 31.319" E	48° 4' 53.178" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
14		100° 4' 35.441" E	47° 58' 46.851" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
15	Өндөр-Улаан	100° 35' 34.355" E	48° 13' 16.003" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
16		100° 59' 26.160" E	48° 7' 49.281" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
17		100° 35' 39.398" E	47° 59' 38.025" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
18		100° 29' 18.896" E	47° 52' 10.560" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
19		100° 46' 12.000" E	47° 47' 10.730" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
20	Жаргалант	100° 47' 18.522" E	48° 47' 34.436" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
21		100° 41' 18.329" E	48° 41' 59.099" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
22		100° 24' 9.221" E	48° 40' 35.726" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
23		100° 43' 17.441" E	48° 24' 37.857" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
24	Цэцэрлэг	101° 16' 39.360" E	48° 46' 38.684" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
25	Эрдэнэмандал	101° 34' 40.049" E	48° 38' 31.226" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
26		101° 26' 27.179" E	48° 22' 25.940" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
27		101° 22' 34.581" E	48° 19' 32.187" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
28		101° 36' 12.739" E	48° 17' 25.390" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
29		101° 44' 15.688" E	48° 9' 52.357" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
30	Хайрхан	101° 44' 22.821" E	48° 37' 26.223" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
31		102° 1' 35.489" E	48° 23' 57.677" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
32	Өлзийт	102° 23' 31.999" E	48° 11' 54.559" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
33		102° 31' 14.254" E	48° 14' 39.653" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
34	Хотонт	102° 20' 43.078" E	47° 31' 39.905" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
35	Хашаат	103° 0' 28.763" E	47° 27' 25.074" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
36		103° 6' 20.374" E	47° 27' 28.513" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
37		103° 20' 7.277" E	47° 29' 3.007" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
38		103° 25' 43.752" E	47° 26' 27.558" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
39	Төвшрүүлэх	102° 5' 39.522" E	47° 21' 38.673" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
40	Цэнхэр	101° 39' 53.728" E	47° 5' 4.517" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
41	Булган	101° 14' 17.939" E	47° 17' 8.702" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
42		100° 52' 11.500" E	47° 5' 16.689" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
43		101° 0' 57.903" E	46° 57' 27.578" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
44	Цахир	98° 29' 24.106" E	47° 47' 2.025" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв
45		98° 14' 26.521" E	47° 48' 6.954" N	УГЗБЕТ-нд үндэслэв

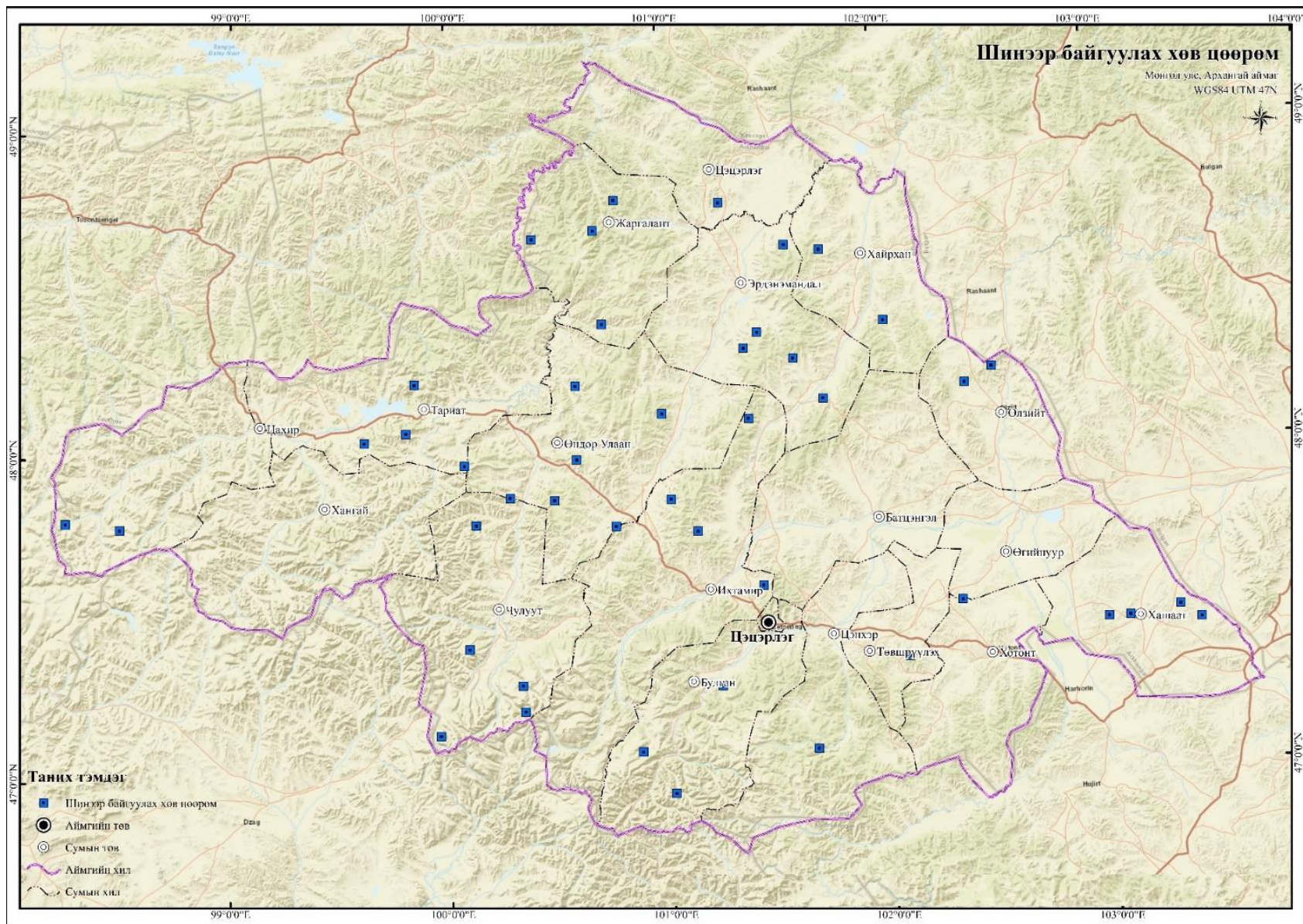
Монгол улсын голуудын урсцын ихэнх нь хур борооны уснаас бүрддэг учраас зуны үерийн ус болон хаврын шар усны үерийн усыг хуримтлуулан усалгаанд ашиглахад голлон анхаарвал зохино.

- Жижиг гол горхины урсцад тохируулга хийж хэрэглээний усыг хуримтлуулах;
- Хуучин ашиглаж байсан усан сан, цөөрмийг сэргээх;

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

- Хаврын шар ус, зуны борооны ус хуримтлуулах сан;
- Баян бүрдүүдийг сэргээх;
- Гол горхины хөндийн мод, сөөг, хөрс, ургамлын бүрхэвчийг хамгаалах, нөхөн сэргээх;
- Усалгаанд ашигласан илүүдэл усыг эргүүлэн ашиглах;
- Усны эх үүсвэрийг бохирдлоос хамгаалах зэрэг болно.

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 82. Шинээр байгуулах хөв цөөрөм

1.3.7 Загас үржүүлгийн газрын төлөвлөлт

Манай оронд 11 овгийн 79 зүйл загас амьдардгаас 39 зүйл нь агнуурын ач холбогдолтой. Өнөөгийн байдлаар нийт загасны бараг ¼ нь бүс нутгийн хэмжээнд ховордсон гэсэн судлаачдын дүн мэдээ байна. Амьтны аймгийн тухай хуулиар шивэр хилэм, хар мөрний хилэм, тул, үхэрдэй, зантаахай, зэрэг 6 зүйл загас нэн ховордсон амьтны жагсаалтад орсон бол Засгийн газрын 2021 оны 264, 2005 оны 248-р тогтоолоор цагаан амар, давх, тул зэрэг 3 зүйл загас ховор амьтны жагсаалтад орсон байна.

Иймд агнуурын загасыг хамгаалах, үржүүлэх замаар тогтвортой популяцийн бүтэц бий болгох, экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалах, гол мөрөн, нуурын ай савыг хамгаалах оновчтой менежмент хийх зайлшгүй шаардлагатай.

Ач холбогдол:

- Устах аюул нүүрлэж байгаа тул загасны нөөцийг нэмэгдүүлэх ажлыг энэ сав газрын голуудад зарим гол нууруудыг загасжуулах өргөн боломж нээгдэнэ.

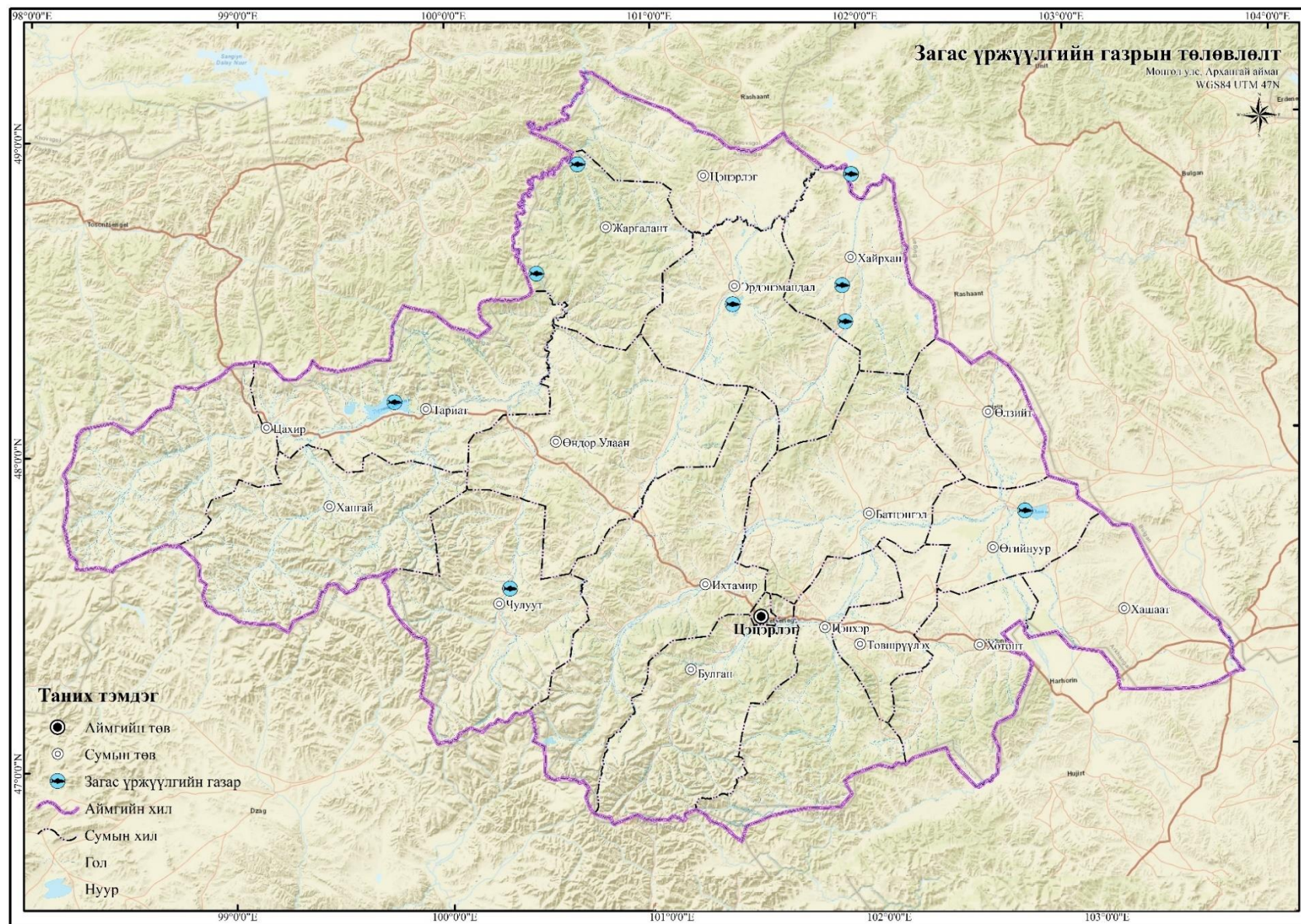
- Аялал жуулчлал, спорт агнуурыг тогтвортой явуулах, агнуурын загасны нөөцийг зохистой ашиглах нөхцөл бүрдэнэ.

- Монгол орны байгаль цаг уурын нөхцөлд тохирсон бага оврын цөөрмийн загасны үлгэр жишээ загвар аж ахуй бий болно.

Хүснэгт 65. Загас үржүүлгийн газрын байршил

№	Сумын нэр	Газрын нэр	Тоо хэмжээ	Байршил	
				Х	Ү
1	Тариат	Тэрхийн цагаан нуур	1	99° 44' 41.254" E	48° 10' 53.552" N
2	Эрдэнэмандал	Их нуур	1	101° 21' 51.893" E	48° 28' 15.733" N
3	Жаргалант	Суман гол	1	100° 38' 14.308" E	48° 55' 40.257" N
		Суман гол	1	100° 25' 48.600" E	48° 35' 1.375" N
4	Хайрхан	Асгат баг	1	101° 57' 9.000" E	48° 52' 15.600" N
		Дуут нуур	1	101° 53' 24.791" E	48° 31' 9.749" N
		Гүн нуур	1	101° 53' 55.453" E	48° 24' 15.151" N
5	Өгийнуур	Өгийнуур баг	1	102° 42' 38.352" E	47° 46' 50.227" N
6	Чулуут	Чулуутын гол	1	100° 16' 46.212" E	47° 35' 5.879" N
Нийт			9		

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Зураг 83. Загас үржүүлгийн газрын төлөвлөлт

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. Замын сүлжээний газар ашиглалтын суурь нөхцөлд тавигдах шаардлага.....	6
Хүснэгт 2. Улсын ГЗБЕТ-ний хэрэгжилтийн хоёрдугаар үе шатанд баригдах авто замууд.....	8
Хүснэгт 3. Төлөвлөж байгаа авто замууд	8
Хүснэгт 4. Засах шаардлагатай зам, даваа.....	14
Хүснэгт 5. Архангай аймгийн сумдын шинээр болон засварлах гүүрнүүд	17
Хүснэгт 6. Гарцны ангилал, хэмжээс	22
Хүснэгт 7. Төлөвлөж буй амрах цэгийн байршил	29
Хүснэгт 8. Төлөвлөж буй цахилгаан автомашин цэнэглэх станцын байршил	29
Хүснэгт 9. Нисэх онгоц хөөрөх, буух талбайн эргэлтийн цэг, талбайн хэмжээ /нэгтгэл/	31
Хүснэгт 10. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	32
Хүснэгт 11. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	32
Хүснэгт 12. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	33
Хүснэгт 13. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	33
Хүснэгт 14. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	34
Хүснэгт 15. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	34
Хүснэгт 16. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	35
Хүснэгт 17. Нисэх онгоц хөөрөх, буух газрын эргэлтийн цэг.....	35
Хүснэгт 18. Эрчим хүч дамжуулах шугамын төлөвлөлт	37
Хүснэгт 19. Нарны цахилгаан станц төлөвлөлтийн байршил	42
Хүснэгт 20. Газрын гүний дулааны үүсгүүрийн төлөвлөлт	43
Хүснэгт 21. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн сүлжээний хамрах хүрээ	46
Хүснэгт 22. Шилэн кабелийн сүлжээ төлөвлөлт	47
Хүснэгт 23 . Мобиком үүрэн холбооны сүлжээний төрөл болон байршил	50
Хүснэгт 24. Цэвэр ус дамжуулах шугамын төлөвлөлт.....	51
Хүснэгт 25. Цэвэрлэх байгууламжийн төлөвлөлт	55
Хүснэгт 26. Байгалийн ойн талбай, нөөц сум тус бүрээр	60
Хүснэгт 27. Ойн санг газрын төрлөөр ангилсан нь (га)	61
Хүснэгт 28. Ойн сангийн таксацын дундаж үзүүлэлт	64
Хүснэгт 29. Ойн сангийн байгалийн ойн насны ангийн тархалт	67
Хүснэгт 30. Байгалийн ойн талбай, нөөц насны бүлгээр тархах нь.....	80
Хүснэгт 31. Бонитетийн анги.....	82
Хүснэгт 32. Байгалийн ойн талбай өтгөрлөөр хуваарилагдах нь.....	84
Хүснэгт 33. Байгалийн ойн талбай хэв шинжээр тархах нь	87

АРХАНГАЙ АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Хүснэгт 34. Хөнөөлт шавж, хортонд идэгдсэн газар, га	90
Хүснэгт 35. Хууль бус мод бэлтгэлээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх ажлыг зохион байгуулах ажлын төлөвлөлт	94
Хүснэгт 36. Ойн цэвэрлэгээний ажлын төлөвлөлт /2022-2025он/	96
Хүснэгт 37. Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	96
Хүснэгт 38. Ойжуулах шаардлагатай талбай, га	97
Хүснэгт 39. Ойжуулалтын ажлын төлөвлөлт /2022-2025он/	98
Хүснэгт 40. Байгалийн сэргэн ургалтад туслах шаардлагатай талбай, га	99
Хүснэгт 41. Байгалийн сэргэн ургалтад туслах арга хэмжээ	100
Хүснэгт 42. Тарих модны тарыцын төрөл ба тоо хэмжээ (мян.ш)	107
Хүснэгт 43. Сонгон түүвэрлэж зориудаар ойжуулах боломжтой тармаг моды талбай /га/	109
Хүснэгт 44. Тариалангийн талбайн ойн зурвас	112
Хүснэгт 45. Худалдан авах модны үрийн хэмжээ	115
Хүснэгт 46. Мод үржүүлгийн газрын байршил	116
Хүснэгт 47. Түймэрт өртсөн газрын мэдээлэл	123
Хүснэгт 48. Асалтын эрчим	130
Хүснэгт 49. Түймрийн харуулын цамхагийн байршил	132
Хүснэгт 50. Ойд хийх арчилгааны хэлбэр, зорилго тэдгээрийг хийх хугацаа	140
Хүснэгт 51. Арчилгааны огтлолтын түүвэр	140
Хүснэгт 52. Хушин ойн талбай, нөөц	149
Хүснэгт 53. Хушин ойн ургацын үзүүлэлт	150
Хүснэгт 54. Хэнтийд Хар Улааганы ургах эвшил	161
Хүснэгт 55. Ойн санг гэрээгээр эзэмшиж буй нөхөрлөлүүд	173
Хүснэгт 56. Ойн менежментийн төлөвлөгөө гүйцэтгэх санхүүгийн задаргаа	178
Хүснэгт 57. 2021 оны ГНС Усны сан бүхий газрын эзлэх талбай	181
Хүснэгт 58. Усны сан бүхий газрын эзлэх талбай / сумдаар, 2021 он/	185
Хүснэгт 59. Хүн амын усны хэрэглээний хэтийн төлөв, сумдаар, мян.м ³ /жил	186
Хүснэгт 60. Хаших булгийн тоо, төлөвлөлтийн хугацаагаар	189
Хүснэгт 61. Төлөвлөлтийн эхний шатанд булгийн эхийг хамгаалах газрууд	189
Хүснэгт 62. Шинээр гаргах болон засварлах худгийн төлөвлөлт	193
Хүснэгт 63. Услалтын систем	195
Хүснэгт 64. Хөв цөөрөм байгуулах газрын байршил	199
Хүснэгт 65. Загас үржүүлгийн газрын байршил	203

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Авто замын төлөвлөлт.....	12
Зураг 2. Засах шаардлагатай зам, даваа	13
Зураг 3. Архангай аймгийн гүүр.....	16
Зураг 4. Тариат сум, Суман голын гүүр.....	20
Зураг 5. Цахир сумын сумын төвийн урд байрлах модон гүүр.....	21
Зураг 6. Авто замын сүлжээ тэлэлтийн нөлөө /жишээ/	21
Зураг 7. Зэрлэг амьтдад зориулсан газрын төлөвлөлт.....	25
Зураг 8. Цахилгаан автомашин цэнэглэх станц болон амрах цэгийн төлөвлөлт.....	28
Зураг 9. Төлөвлөж буй онгоц буудлын газрын байршил	30
Зураг 10. Булган сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар.....	32
Зураг 11. Ихтамир сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар	32
Зураг 12. Өгийнуур сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар.....	33
Зураг 13. Тариат сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар.....	33
Зураг 14. Хашаат сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар	34
Зураг 15. Хайрхан сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар.....	34
Зураг 16.Эрдэнэмандал сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар	35
Зураг 17. Цэнхэр сумын нисэх онгоц хөөрөх, буух газар	35
Зураг 18. Агаарын замын сүлжээ /Цэцэрлэг хотоос/	36
Зураг 19. Шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт.....	39
Зураг 20. Архангай аймагт жилд нар гийгүүлэх хугацаа	41
Зураг 21. Нарны цахилгаан станцын төлөвлөлт	42
Зураг 22. Газрын гүний дулааны үүсгүүр төлөвлөлт	43
Зураг 23. Усны эрчим хүчний нөөц.....	45
Зураг 24. Шилэн кабелийн төлөвлөлт.....	49
Зураг 25. Архангай аймгийн үүрэн холбооны сүлжээ.....	50
Зураг 26. Жаргалант сумын цэвэр ус дамжуулах шугам	51
Зураг 27. Ихтамир сумын цэвэр ус дамжуулах шугам.....	52
Зураг 28. Өлзийт сумын цэвэр ус дамжуулах шугам	52
Зураг 29. Өгийнуур сумын цэвэр ус дамжуулах шугам.....	53
Зураг 30. Чулуут сумын цэвэр ус дамжуулах шугам	53
Зураг 31. Цахир сумын цэвэр ус дамжуулах шугам	54
Зураг 32. Цэнхэр сумын цэвэр ус дамжуулах шугам	54
Зураг 33. Ихтамир сумын цэвэрлэх байгууламж	56

Зураг 34. Жаргалант сумын цэвэрлэх байгууламж.....	56
Зураг 35. Өлзийт сумын цэвэрлэх байгууламж.....	57
Зураг 36. Өгийнуур сумын цэвэрлэх байгууламж	57
Зураг 37. Чулуут сумын цэвэрлэх байгууламж.....	58
Зураг 38. Цэнхэр сумын цэвэрлэх байгууламж.....	58
Зураг 39. Эрдэнэмандал сумын цэвэрлэх байгууламж.....	59
Зураг 40. Цахир сумын цэвэрлэх байгууламж	59
Зураг 41. Ойн хэсэглэл	63
Зураг 42. Ойн хөнөөлт шавж, хортотой тэмцэх газрын төлөвлөгөө	92
Зураг 43. Ойжуулах, ойн байгалийн сэргэн ургалтад туслах талбай.....	105
Зураг 44. Сонгон түүвэрлэж зориудаар ойжуулах боломжтой газар.....	110
Зураг 45. Тармаг ой.....	111
Зураг 46. Агро ойжуулалт	112
Зураг 47. Тариалангийн талбайг хамгаалах ойн зурвасын төлөвлөлт	114
Зураг 48. Мод үржүүлгийн газрын төлөвлөлт	122
Зураг 49. Шатсан ой.....	127
Зураг 50. Газар нутгийн түймрийн зэрэг	128
Зураг 51. Түймрийн харуулын цамхагийн төлөвлөлт	133
Зураг 52. Түймрийн эсрэг байгалийн ба хиймэл саадууд	136
Зураг 53. Харлуулсан зурвас.....	137
Зураг 54. Хөрсний түймрийн тархалтыг зогсоох суваг.....	137
Зураг 55. Залуужуулах арчилгаа.....	141
Зураг 56. Чөлөөлөх арчилгаа	141
Зураг 57. Хосолсон арчилгаа	142
Зураг 58. Ойн дагалт баялаг	143
Зураг 59. Хуш , Сибирь Нарс.....	145
Зураг 60. Алир, аньс.....	151
Зураг 61. Азийн монос.....	153
Зураг 62. Гүзээлзгэнэ.....	154
Зураг 63. Өндөр улаагана, Хад	157
Зураг 64. Хөх нэрс.....	158
Зураг 65. Үхрийн нүд.....	161
Зураг 66. Өргөст нохойн хошуу.....	163
Зураг 67. Шинэсний тосондой	165

Зураг 68. Ягаан сархиаг	167
Зураг 69. Эгэл далбига.....	168
Зураг 70. Ойн дагалдах баялаг	170
Зураг 71. Ойн нөхөрлөлийн зураг	177
Зураг 72. Гадаргын ус	184
Зураг 73. Архангай аймгийн усны сав газар	186
Зураг 74. Архангай аймгийн гидрогеологийн зураг	188
Зураг 75. Хаших шаардлагатай булаг	192
Зураг 76. Шинээр гаргах болон засварлах худаг	194
Зураг 77. Батцэнгэл сумын Сүүл толгой услалтын систем.....	195
Зураг 78. Хотонт сумын Цагаан сүмийн услалтын систем.....	196
Зураг 79.Цэнхэр сумын Цэцэрлэгийн голын услалтын систем.....	196
Зураг 80. Эрдэнэмандал сумын Хануйн голын услалтын систем.....	197
Зураг 81. Засварлах услалтын системийн байршил.....	198
Зураг 82. Шинээр байгуулах хөв цөөрөм	202
Зураг 83. Загас үржүүлгийн газрын төлөвлөлт	204

ДИАГРАММЫН ЖАГСААЛТ

Диаграмм 1. Монгол улсын шилэн кабелийн сүлжээ эзэмшигчид	47
Диаграмм 2. Байгалийн ойн талбай насны бүлгээр ангилагдсан нь	81
Диаграмм 3. Байгалийн ойн өтгөрлөөр хуваарилагдсан байдал	86
Диаграмм 4. Монгол оронд сүүлийн жилүүдэд гарсан түймрийн шалтгаан	135
Диаграмм 5. Усны сан бүхий газрын эзлэх талбай	182

СХЕМИЙН ЖАГСААЛТ

Схем 1. Ойн сангийн талбай газрын төрлөөр ангилагдсан байдал	62
Схем 2. Шатах материалын ангилал	130
Схем 3. Ойн нөөцийн өмчлөлийн хэлбэр	171
Схем 4. Иргэдийн нөхөрлөлийг байгуулах үндэслэл	172

ГРАФИКИЙН ЖАГСААЛТ

График 1. Ойн сангийн талбайн, нөөц	60
График 2. Ойн сангийн талбай /сум тус бүрээр/	62
График 3. Байгалийн ой нөөц насны ангиар тархах нь /талбай/га/	79
График 4. Байгалийн ой нөөц насны ангиар тархах нь /мян/шоо.метр/	79
График 5. Ойгоор бүрхэгдээгүй талбай	97
График 6. Сонгон түүвэрлэж зориудаар ойжуулах боломжтой тармаг модны талбай /га/	109

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Жерри Л.Холечек., “Бэлчээрийн менежмент үндсэн зарчмууд ба туршлагауд”, УБ, 2015 он.
2. “Монгол орны хөрс, ус хамгаалах арга барил, технологиуд”, УБ, 2008 он.
3. “Газар удирдлага, эрх зүй”, УБ, 2005 он.
4. Архангай аймгийн Газрын нэгдмэл сангийн тайлан 2017-2021 он.
5. “Хүн амын 2014-2045 оны хэтийн шинэчилсэн тооцоо”, УБ, 2017 он.
6. Хөдөө аж ахуйн статистикийн зарим үзүүлэлтийг тодорхойлох аргачлал, 1973
7. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үнэлгээний хоёрдугаар илтгэл-2014
8. Монгол орны цөлжилтийн атлас, 2014
9. “Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахад зориулсан судалгааны эмхэтгэл”, УБ, 2012 он.
10. “Чулуут голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахад зориулсан судалгааны эмхэтгэл”, УБ, 2019 он
11. Улсын бүртгэл статистикийн ерөнхий газар, “Улсын бүртгэгч, статистикийн ажилтны гарын авлага”, УБ, 2016 он.
12. Монгол улсын үндэсний статистикийн хороо, “Монгол улсын статистикийн эмхэтгэл 2017”, УБ, 2017 он.
13. Үндэсний статистикийн хороо, “Архангай аймгийн статистикийн эмхэтгэл”, Цэцэрлэг, 2022он.
14. Өөлд Ц., “Монгол улсын газар тариалан”, УБ,1999 он.
15. Базаргүр Д., “Бэлчээрийн мал аж ахуйн газарзүй”, УБ, 2005 он.
16. Мижиддорж Ж., “Агроэкологийн үндэс”, Дархан, 2001 он.
17. “Монгол орны бэлчээрийн түлхүүр зүйл ургамлын зурагт лавлах”, УБ, 2015 он.
18. “Хөдөө аж ахуйн статистикийн зарим үзүүлэлтийг тодорхойлох аргачлал”, УБ, 1973он.
19. Жигжидсүрэн С., “Монгол орны малын тэжээлийн ургамал”, УБ, 2003 он.
20. “Бэлчээр ашиглалтын гэрээ- Мал аж ахуйн тогтвортой хөгжлийг хангах арга зам”, 2006 он.
21. Жигжидсүрэн С., “Бэлчээр хадлангийн газрыг сайжруулах арга, тэжээлийн таримлын төрөл, сортууд”, УБ, 2012 он.
22. Монгол улсын ШУА-Геоэкологийн хүрээлэн, “Монгол орны геоэкологийн зарим асуудал”, УБ, 2006 он.
23. “Улсын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахад зориулсан судалгааны эмхэтгэл 2-р дэвтэр”, УБ, 2012 он.
24. “Улсын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулахад зориулсан судалгааны эмхэтгэл 3-р дэвтэр”, УБ, 2012 он.

25. “Монгол улсын нийгэм эдийн засгийн байдал 2018/8”, УБ, 2018 он.
26. “Бэлчээр ашиглалтын тулгамдсан асуудлуудыг зохицуулах арга зам”, УБ, 2012 он.
27. БОАЖЯ “Монгол улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээг өргөтгөх боломж” УБ хот 2016 он
28. “Тал, хээр, говь, цөлийн бүсийн авто болон төмөр зам дагуу зэрлэг амьтдад зориулсан гарц” Монгол улсын стандарт MNS6515:2015
29. Мягмарсүрэн.Д, Энэбиш.Д., “Монгол улсын дархасан газар нутгууд”, Улаанбаатар хот, 2008 он.
30. Доржсүрэн.Д, Батсайхан.Г., “Усны нөөцийн салбар дундын менежментийг боловсронгуй болгох сэдэвт ажлын тайлан”, Улаанбаатар хот, 2004 он.
31. Цэдэнсодном.Ж., “Монгол орны нуурын пкаталог”, Улаанбаатар, 2000 он.
32. Бадарч. Н., “Монгол орны уур амьсгал”, Улаанбаатар, 1971 он.
33. “Малчдын бүлэгт суурилсан бэлчээр, эрсдлийн менежмент”. Бодлого судлалын төв, 2005 он.
34. Цэдэнсодном.Х., “Монголын хүн амын байршилт динамик ба газарзүйн орчин” Улаанбаатар, 1999
35. Даш. Д., “Монгол орны физик газарзүйн судагааны тойм”. Улаанбаатар, 2002 он.
36. Билэгсайхан. М, Чинбат. Б., “Байгалийн рекреацийн газарзүй”. Улаанбаатар, 2009 он.
37. Одхүү. Н., “Газарзүйн тойм”. Улаанбаатар, 2013 он.
38. Батчулуун. Е. “Дэлхий судлал”. Улаанбаатар, 2013 он.
39. Доржготов. Д. “Монгол орны хөрс газарзүйн мужлалт”. Улаанбаатар, 1976 он.
40. Хүнс, хөдөө аж аху хөнгөн үйдвэрлэлийн яам., Хөдөө аж ахуйн их сургууль., Хөдөө аж ахуйн шинжлэх ухааны аадеми. “Хөдөө аж ауйн бизнесийн лавлах”. Улаанбаатар, 2009 он.
41. Нийгмийн халамж үйлчилгээний ерөнхий газар. “Хүн ам, нийгмийн халамжийн үзүүлэлтүүд”. Улаанбаатар, 2016 он.
42. Чогний. О, “Монголын нүүдлээр ашиглагдсан бэлчээрийн өөрчлөгдөх, сэргэх онцлог”. Улаанбаатар, 1993 он.
43. Б.Мэндсайхан, Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-ийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газар, Монгол орны загасны лавлах, Улаанбаатар, 2017 он
44. Осock, J., Баасанжав, Г., Baillie, J.E.M., Эрдэнэбат, М., Kottelat., М., В., Smith, K.(2006), Монгол орны загасны Улаан данс, Лондоны Амьтан Судлалын нийгэмлэг, Лондон